

Ο ΑΡΧΑΙΟΣ
ΚΡΗΤΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΥΠΟ

ΣΠΥΡ. Ν. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ

ΕΦΟΡΟΥ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΡΗΤΗΣ

ΜΕΤΑ ΠΟΛΛΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ ΞΕΝ. Ε. ΣΕΡΓΙΑΔΟΥ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ, 10

1927

Ο ΑΡΧΑΙΟΣ
ΚΡΗΤΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΥΠΟ

ΣΠΥΡ. Ν. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ

ΕΦΟΡΟΥ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΡΗΤΗΣ

ΜΕΤΑ ΠΟΛΛΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ ΞΕΝ. Ε. ΣΕΡΓΙΑΔΟΥ

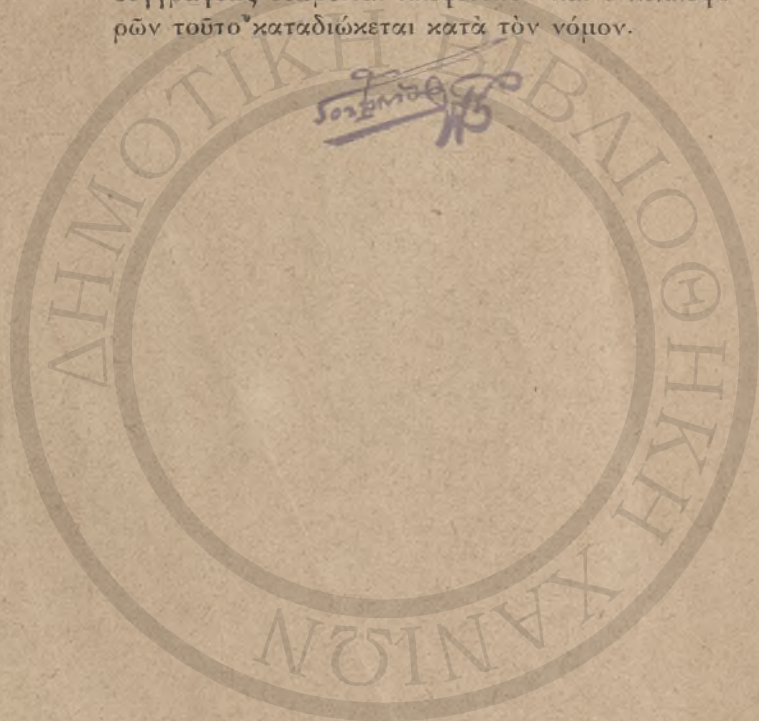
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ, 40

1927

2450

Πᾶν ἀντίτυπον μὴ φέρον τὴν ὑπογραφήν τοῦ συγγραφέως θεωρεῖται κλεψίτυπον καὶ ὁ κυκλοφορῶν τοῦτο καταδιώκεται κατὰ τὸν νόμον.

Σοφία
18

1515

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
— ΧΑΝΙΩΝ —

Αὔξ. ἀριθ. 18662

Προσλ. Εἰσαγ. 15-10-1927

Εἰδικότης 127. ΑΡΧ. ΚΡΗΤΗΣ

Ἀριθ. 938-93/11ΑΡ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὸν ἀρχικὸν πυρῆνα τοῦ περιοχομένου τοῦ παρόντος βιβλίου ἀπετέλεσε σειρά ἐκλαϊκευτικῶν ἀρθρῶν περὶ τοῦ Κρητικῆς πολιτισμοῦ, δημοσιευθέντων εἰς τὸν καθημερινὸν τύπον. Κατόπιν τῆς ἐνθουσιώδους ὑποδοχῆς τῶν ἀρθρῶν ἐξείνων ὑπὸ τοῦ κοινοῦ καὶ τῆς ἐπιμόνου παρακινήσεως πολλῶν φίλων ἐπεξεργάσθη ταῦτα καὶ διὰ τῶν καταλλήλων προσθηκῶν ἀπετέλεσα τὴν ὕλην τοῦ παρόντος βιβλίου τὸ ὁποῖον δὲν ἐμφανίζεται μὲ καμμίαν ἄλλην ἀξίωσιν ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τῆς ἐκλαϊκεύσεως τῆς ἐπιστήμης. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον μετεχειρίσθη γλῶσσαν ὅσον τὸ δυνατὸν ἀπλῆν καὶ ὁμαλήν, προσέθηκα δ' ἐν τέλει καὶ βιβλιογραφίαν προσωρισμένην νὰ βοηθήσῃ τοὺς ἐρασιτέχνους μελετητάς, λογίους, δημοσιογράφους κλπ. εἰς τὸ νὰ παρακολουθήσουν καλύτερον τὸ θέμα τὸ ὁποῖον τυχὸν θὰ τοὺς ἐνδιέφερεν.

Εἰς τὸ δεύτερον μέρος τοῦ βιβλίου παρέχω ὑπὸ τὸν ὄδηγόν στοιχειώδη περιγραφήν τῶν κυριωτέρων ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς Κρήτης, οὕτως ὥστε καὶ εἰς τὸν περιογητὴν νὰ εἶναι χρήσιμον τὸ βιβλίον, ἅφ' οὗ μάλιστα Ἑλληνιστὶ οὐδὲν βοήθημα ὑπάρχει πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν.

Ἐν Ἀθήναις τῆ 25 Ἰανουαρίου 1927.

ΣΠΥΡ. Ν. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

ΕΦΟΡΟΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΡΗΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΕΛΕΘΕΡΙΟΥ Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ

1864 - 1933

81 1000

Ο ΑΡΧΑΙΟΣ

ΚΡΗΤΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ὁ Κρητικὸς ἢ Μινωικὸς πολιτισμὸς, τοῦ ὁποίου τὴν ὑπαρξιν ἠγνόει ἔντελῶς ἢ ἐπιστήμη μέχρι πρό 30 ἀκόμη ἔτων, εἶναι ἀποτέλεσμα προσφάτων ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἐν Κρήτῃ, τῶν ὁποίων κυριώτερος συντελεστὴς ὑπῆρξεν ὁ Ἄγγλος Σερ Ἀρθούρος Evans.

Δύο εἶναι, ἢ μᾶλλον ἦσαν οἱ γνωστοὶ εἰς ὅλους μέχρι πρό τινος παλαιότατοι καὶ λαμπρότατοι πολιτισμοὶ ἐν τῷ κόσμῳ, ὁ Αἰγυπτιακὸς καὶ ὁ τῆς Μεσοποταμίας, εἰς οὓς ἴσως προσθετέον καὶ τὸν ἐξ ἴσου ἀρχαῖον καὶ πρωτότυπον Σινικὸν πολιτισμόν.

Εἰς τούτους τὴν ὥρην προσετέθη καὶ ὁ Κρητικὸς, πολιτισμὸς, ὅστις ἐξέπληξεν ὅλον τὸν κόσμον τῶν γραμμάτων, διότι εἰς ἀξιοθαύμαστον τελειότητα καὶ ἀνάπτυξιν ὅλων τῶν ὄρων τῆς πολιτισμένης ζωῆς δὲν ἔχει τὸν παρόμοιόν του ἐν τῇ ἀρχαιότητι, μηδ' αὐτοῦ τοῦ Αἰγυπτιακοῦ ἐξαιρουμένου. Ἡ ἀνακάλυψις τοῦ Κρητικοῦ πολιτισμοῦ ὑπῆρξεν ἀνυπολόγιστως σπουδαία, τοσοῦτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ἦτο ὄχι

μόνον ἀπροσδόκητος, ἀλλὰ καὶ διότι συνδέεται ἀπ' εὐθείας μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐμμέσως ἢ ἀμέσως ἐπέδρασεν εἰς ὅλον τὸν κόσμον καὶ ἐνδιαφέρει σύμπασαν τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης. Σπουδαῖα ἀνακαλύψεις ἔγιναν πολλαὶ τελευταίως, ἀλλ' οὔτε τῆς Νιπποῦρ ἐν Μεσοποταμίᾳ οὔτε τῆς Ἀβύδου ἐν Αἰγύπτῳ ὑπῆρξαν τόσον ἀποκαλυπτικά, τόσον ἀδόκητοι, ὅσον αἱ τοῦ Evans καὶ τοῦ Schliemann πρὸ αὐτοῦ, διότι μᾶς ἀπεκάλυψαν ὁλόκληρον κόσμον, ὃν οὐδὲ κἄν διεβλέπομεν προηγουμένως ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ νεφελώματα τῶν μύθων. Αὐτὸ τοῦτο μᾶς παρουσιάσθη ἐμπρὸς μας ἡ ἐποχὴ καὶ ὁ πολιτισμὸς, ὅστις ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς γένεσιν τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας, ὅστις ἐδημιούργησε τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσειαν.

Πρὸς καλύτερον ἐντοπισμὸν τοῦ ἀναγνώστου θὰ προτάξωμεν μερικὰ γενικὰ πράγματα καὶ ὅρους ἀπολύτως ἀναγκαίους διὰ τὴν κατανόησιν τῶν περιόδων τοῦ πολιτισμοῦ: Ὅπισθεν τῆς ἱστορίας διακρίνει ἡ ἐπιστήμη τὴν καλουμένην πρωτοῖστορικὴν ἐποχὴν, ὀπισθεν δὲ καὶ ταύτης τὴν προῖστορικὴν. Πρωτοῖστορικὴ εἶναι ἡ ἐποχὴ πού δὲν ἔχει μὲν γραπτὰ μνημεῖα καὶ δὴ ἱστορικούς, ἀλλ' ἀπὸ φήμας, παραδόσεις, μύθους κλπ. δύναται ἡ ἱστορία νὰ συναγάγῃ μερικὰ γενικὰ συμπεράσματα καὶ νὰ ἀπαρτίσῃ ἀμυδρὰν εἰκόνα. Ὅπισθεν λ. χ. τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας (τῶν παλαιωτάτων γραπτῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος) ἔχομεν τοὺς μύθους, τὰς παραδόσεις πού μᾶς διέσωσαν οἱ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς κλπ. ὥστε δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν μίαν γενικὴν ἰδέαν περὶ τῆς τότε ἐπο-

χῆς. Πέρα ὁμως καὶ τῆς πρωτοϊστορίας σιγᾷ πᾶσα παράδοσις. Σκότος ἀπόλυτον ἐπικρατεῖ διὰ τὴν ἱστορίαν, ἐντεῦθεν δ' ἄρχεται ἡ προϊστορικὴ ἐποχὴ καὶ τὸ ἔργον τοῦ προϊστορικοῦ ἀρχαιολόγου. Μὲ τὴν ἀναπτυχθεῖσαν ἐσχάτως μεθοδικὴν καὶ ἐπιμελῆ ἔρευναν ἡ σκαπάνη ἐκθάπτει πολιτισμοὺς ὀλοκλήρους, δημιουργεῖ ἱστορίαν περὶ ἐθνῶν ἐντελῶς ἀγνώστων, ὧν προηγουμένως οὐδὲ τὸ ὄνομα ἐγνώριζεν ἡ ἀνθρωπότης, συνάγει συμπεράσματα περὶ τοῦ βίου, τῶν πολέμων, τῶν μεταναστεύσεων, τῆς ἀκμῆς ἢ παρακμῆς τῶν ἀρχαιοτάτων ἐθνῶν τῆς ἀνθρωπότητος, ἐκτείνει δ' οὕτω πρὸς τὰ ὀπίσω χιλιετηρίδας ὅλας τὴν ἱστορίαν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Ἐν Ἑλλάδι λ.χ. ἐν ᾧ ἡ ἱστορία ἄρχεται μόνις ἀπὸ τοῦ 776 π. Χ. (χρονολογία τῆς Αἰης Ὀλυμπιάδος), διὰ τῶν ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν ἐπέξετάθησαν εἰς τὰ ὀπίσω αἱ γνώσεις μας μέχρι τοῦ 3.000 π. Χ. δι' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, διὰ μερικὰ δὲ μέρη, ὅπως ἡ Θεσσαλία καὶ ἡ Κρήτη, μέχρι τῆς 5ης ἢ 6ης χιλιετηρίδος π. Χ., χρονολογίας πρὸ τῆς ὁποίας ἡ Ἑλληνικὴ χερσόνησος φαίνεται ὅτι δὲν κατοικεῖτο.

Διὰ νὰ ἔλθωμεν εἰδικιώτερον εἰς τὸ θέμα μας, μέχρι τοῦ 1876 τὸ ὄριον τῆς ἀρχαιολογίας ἦτο ἡ ἀρχαῖκὴ Ἑλληνικὴ ἐποχὴ, μετὰ τῆς «Γεωμετρικῆς» ἔστω, ἦτοι ὁ 7ος—9ος αἰὼν π. Χ., ἴσως καὶ ὁ 10ος—12ος, ἀλλὰ λίαν ἀορίστως. Πρῶτος ὁ Schliemann διέσρηξε μετὰ πατάγον τὸ πλαισίον τοῦτο μὲ τὰς ὄντως ἐκπληκτικὰς ἀνακαλύψεις του εἰς τὰς Μυκῆνας καὶ τὴν Τροίαν. Ὅτε τὴν 28 Νοεμβρίου 1876 ἐτηλεγράφη ἐκ Μυκηνῶν εἰς τὸν βασιλέα μεταξὺ ἄλλων ὅτι ἀνεκάλυψε τοὺς τάφους τοῦ Ἀγαμέμνο-

νος καὶ τῶν συντρόφων του, ὅτι εὔρε θησαυρούς, οἱ ὁποῖοι μόνου των ἀποτελοῦν ἐν ὀλόκληρον μουσεῖον, ὅτι τοῦτο θὰ εἶναι τὸ καλύτερον τοῦ κόσμου καὶ εἰς τοὺς μέλλοντας αἰῶνας θὰ προσελκύη εἰς τὴν Ἑλλάδα μυριάδας περιηγητῶν, τοῦ ἤτο ἀδύνατον νὰ προμαντεύσῃ πόσον παλαιότερα τοῦ Ἀγαμέμνονος ἦσαν τὰ κειμήλια τὰ ὅποια ἀνεκάλυψε. Ταῦτα ἦσαν (τὰ πλεῖστα τουλάχιστον) τὰ πρῶτα δείγματα τοῦ Κρητικοῦ πολιτισμοῦ, ἀγνώστου ἀκόμη τότε, ἀναγόμενα, ἵνα εἴπωμεν στρογγύλην χρονολογίαν, εἰς τὸ ἔτος 1500 περίπου π. Χ. Ἐπειδὴ συνήθως οἱ πολιτισμοὶ καὶ αἱ τεχνουργίαι λαμβάνουν τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ τόπου τῆς πρώτης εὐρέσεως, ὁ καινοφανὴς πολιτισμὸς ὠνομάσθη τότε Μυκηναϊκός. διατηρεῖται δ' ὁ ὄρος μέχρι σήμερον, ὃν καὶ ὁ Μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς ἀπεδείχθη τέκνον τοῦ Κρητικοῦ, τούτου δὲ τὸ τέλος καὶ ἡ παρακμὴ ἐσημείωνε τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν δόξαν ἐκείνου.

Ὅτε διὰ πρώτην φοράν εὐρέθησαν τὰ μυθώδους πολυτελείας ἀρχαῖα τῶν Μυκηνηῶν (ἀφ' οὗ ὀπολογί- ζεται ὅτι εἰς τὴν Μυκηναϊκὴν αἴθουσαν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ἐν Ἀθήναις ὑπάρχει 23 ὀκάδες χρυ- σὸς ἐκ Μυκηνηῶν) ἡ διακοπὴ τῆς τέχνης καὶ τοῦ ὄνθιμοῦ ἤτο τόσο ἀπότομος πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν χαρακτῆρα ἐν γένει τῆς τέχνης, ὥστε ἀρχαιολόγοι καὶ ἱστορικοὶ κατὰ τὸ λεγόμενον ἔχασαν τὰ νερά των. Αἱ παραδοξότεραι γνῶμαι ἠκούσθησαν, εἰς ὅλας δὲ τὰς φυλάς καὶ ἐποχὰς ἀπεδόθησαν τὰ εὐρεθέντα ἀρχαῖα, Φοίνικας, Φράγγους, Βυζαντινοὺς καὶ εἰς τοὺς Γότθους ἀκόμη τοῦ Ἀλαρίχου. Σιγὰ σιγὰ ὅμως ἡ ἐπιστήμη τῆς ἀρχαιολογίας κατετόπισε καὶ ἔταξι-

νόμησε μεθοδικῶς τὸν νεοφανῆ αὐτὸν πολιτισμόν.

Μετὰ ἔτη ἀρκετὰ ἐγένοντο αἱ πρῶται τυχαῖαι ἀνακαλύψεις ἐν τῇ Κρήτῃ. Κατὰ τὸ 1901 μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς νήσου ἤρχισεν ὁ Evans τὰς μεγάλας καὶ συστηματικὰς του ἐργασίας ἐν Κνωσῶ, ὅπου ἐργάζεται καὶ σήμερον ἀκόμη. Ἐκ παραλλήλου ἄλλοι ἀλλαχοῦ ἐργαζόμενοι συνεπλήρωσαν τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ὑπερόχου πολιτισμοῦ, οὗτινος τὴν ὑπαρξιν ἐξαιρετικαὶ τινες διάνοιαι εἶχον οἰοῦναι προαισθανθῆ καὶ προφητεύσει διὰ τὴν θέσιν καὶ μόνην τῆς Κρήτης· διότι οὕσα ἡ νῆσος διάμεσος σταθμὸς μεταξὺ τριῶν ἡπείρων, Εὐρώπης, Ἀσίας καὶ Ἀφρικής, συνορεύουσα λίαν εὐνοϊκῶς μὲ τὴν τελευταίαν, συνδεομένη δὲ διὰ σειρᾶς νήσων, ὡς διὰ κρίκων ἀλύσεως, μετὰ τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Πελοποννήσου, ὑπεδεικνύετο ὑπὸ τῆς φύσεως αὐτῆς ὡς μέλλουσα νὰ παίξῃ ρόλον σπουδαιότατον ἐν τῇ προϊστορίᾳ, ὅτε ὁ κόσμος ὅλος περιορίζετο πέριξ τῆς Μεσογείου. Ἐν ἀπλοῦν ἐπὶ τοῦ χάριτος βλέμμα μᾶς πείθει ὅτι ἡ Κρήτη ἦτο ὁ ὀμφαλὸς τῆς Μεσογείου καὶ ἡ κυρία κλεῖς καὶ ὀρμητήριον διὰ τὴν τοσοῦτον χαλεπὴν τῶν χρόνων ἐκείνων θαλασσοπλοΐαν. Οὕσα προσέτι νῆσος μεγάλη, ὥστε νὰ εἶναι αὐτάρκης πάντων τῶν χρειωδῶν τῆς ζωῆς, ἀνέπτυξεν ἐν πάσῃ ἀνέσει τὸν πολιτισμόν της, φρουρὸν τῆς ἡσυχίας της ἔχουσα τὴν θάλασσαν καὶ μὴ ὑποκειμένη εἰς τὸν κίνδυνον τῶν διὰ ξηρᾶς ἐπιδρομῶν, αἵτινες πάντοτε ὑπῆρξαν ὁ ἐφιάλης τῶν μεγάλων πολιτισμῶν.

Ἀκόμη δὲν ἔγινε δεκτὸς εἷς ἐνιαῖος ὄρος διὰ τὸν πολιτισμόν τῆς Κρήτης. Ὁ Evans, ὁ κύριος ἐρευνη-

τής του, ὠνόμασε τοῦτον ἐκ τοῦ θρυλικοῦ Μίνως Μινωικὸν πολιτισμὸν, προκειμένου δὲ περὶ τῆς Κρήτης μόνης νομίζω ὅτι εἶναι πολὺ ἐπιτυχῆς ὁ ὅρος καὶ πρέπει νὰ τὸν διατηρήσωμεν. Ἐπειδὴ ὅμως εἰς τὴν τελευταίαν φάσιν τοῦ ὁ Μινωικὸς πολιτισμὸς ἐξηπλώθη εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ Ἰονίου πελάγους καὶ ἀλλαγῶν ἔτι, μετὰ τινων παραλλαγῶν, ὁ ὅρος Μινωικὸς θεωρεῖται γενικῶς ἀνεπαρκῆς καὶ μεταχειρίζονται ἄλλους ὄρους. Οἱ Γερμανοὶ ὀνομάζουσι τὴν ὅλην περίοδον Κρητο-Μυκηναϊκὸν πολιτισμὸν. Ἐν Γαλλίᾳ ἐπικρατεῖ μᾶλλον ὁ ὅρος Αἰγαιακὸς πολιτισμὸς. Ἡμεῖς ὅπως δῆποτε θὰ μεταχειριζώμεθα τὸν ὄρον Μινωικὸς (ἢ Κρητικὸς ἀδιαφόρως), τοῦ ὁποίου αἱ κύρια χρονικαὶ ὑποδιαιρέσεις εἶναι αἱ ἀκόλουθοι.

Ὅπισθεν τοῦ 3400 π. Χ. (χρονολογίας περίπου τοῦ πρώτου ἱστορικοῦ φαραῶ τῆς Αἰγύπτου, τοῦ Μηνός), ἔχομεν Νεολιθικὴν ἐποχὴν ἐν Κρήτῃ, ἣτις ἐκτείνεται εἰς τὰ ὀπίσω ἀρκετὰς χιλιετηρίδας, χωρὶς νὰ δυνάμεθα ἀκριβῶς νὰ ὀρίσωμεν πόσας. Μετὰ τὴν Νεολιθικὴν ἔπονται:

- 1) Πρωτομινωικὴ ἐποχὴ (Π. Μ.) 3400—2200 π. Χ.
- 2) Μεσομινωικὴ ἐποχὴ (Μ. Μ.) 2200—1580 π. Χ.
- 3) Ὑστερομινωικὴ ἐποχὴ (Υ. Μ.) 1580—1200 π. Χ.

Ἡ Υ. Μ. ἐποχὴ καλεῖται ἀδιαφόρως καὶ Μυκηναϊκὴ, διότι τὸ κέντρον τοῦ πολιτισμοῦ μετετέθη τότε ἐκ τῆς φθινούσης Κρήτης εἰς τὰς κραταιὰς Μυκῆνας. Αἱ χρονολογίαι αὗται ἔχουσι καὶ ἄλλας ὑποδιαιρέσεις, ἐπετεύχθησαν δ' ἐξ εὐρημάτων Μινωικῶν ἀνακαλυφθέντων ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Αἰγυπτιακῶν ἔρ-

γων εὐρεθέντων ἐν Κρήτῃ καὶ ἐν Μυκῆναις, τῇ βο-
 θείᾳ τῆς Αἴγυπτιακῆς χρονολογίας, ἣτις εἶναι ἤδη
 ἄρκετὰ καλῶς καθωρισμένη. Περὶ πάντων τούτων
 ἴδε τὸν συναπτόμενον χρονολογικὸν πίνακα ἐν τέλει
 τοῦ παρόντος βιβλίου. Ὀλόκληρος ἡ ἐποχὴ ἀπὸ τοῦ
 3400—1200 π. Χ. καταλαμβάνεται λοιπὸν ὑπὸ τοῦ
 χαλκοῦ πολιτισμοῦ, διότι ὁ σίδηρος ἠγνοεῖτο, ὅπλα
 δὲ καὶ ἐργαλεῖα ἐποιοῦντο ἐκ χαλκοῦ, διότι ὁ ἄνθρω-
 πος μετὰ τὴν λιθικὴν (Παλαιολιθικὴν, ἣτις δὲν ὑπάρ-
 χει ἐν Ἑλλάδι, καὶ Νεολιθικὴν ἐποχὴν) ἐγνώρισε τὸν
 χαλκὸν πρῶτον. Εἰς τὸ τέλος τοῦ Μινωικοῦ πολι-
 τισμοῦ ἐμφανίζεται καὶ ὁ σίδηρος, ὅστις ὁμοῦ μὲ
 τοὺς κατελθόντας τότε Δωρικοὺς λαοὺς ἔδωκε τὸ τε-
 λειωτικὸν πλήγμα, τὸ coup de grâce, εἰς τὸν ἐν τε-
 λείᾳ ἤδη παρακμῇ εὐρισκόμενον καὶ φθίνοντα Κρητο-
 Μυκηναϊκὸν πολιτισμόν. Τοιοῦτοτρόπος μετὰ τὸν
 χαλκοῦν ἔχομεν τὸν σιδηροῦν αἰῶνα τῆς ἀνθρωπό-
 τητος, εἰς ὃν ἀνήκομεν καὶ ἡμεῖς.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Ο ΜΙΝΩΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Α. Η ΤΕΧΝΗ

1. Η ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΗ

Πολλά είναι τὰ λείψανα τῶν κατοικιῶν ἐν Κρήτῃ ἀπὸ τῆς Π. Μ. μέχρι τῆς Υ. Μ. ἐποχῆς, ἀλλὰ τὰ μεγαλοπρεπῆ καὶ ἐπιβλητικὰ εἶναι κυρίως τὰ διασωθέντα ἀνάκτορα, ἐκ τούτων δὲ πάλιν τὴν μεγαλυτέραν δόξαν καὶ τὸ μνημειωδέστερον ἔργον τοῦ Κρητικοῦ πολιτισμοῦ ἀποτελεῖ τὸ ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ. Ὅλον τὸ ἀπέραντον τοῦτο οἰκοδόμημα ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἀποτελεῖ ἐν καλλιτέχνημα ἀπὸ καλαισθητικῆς ἀπόψεως καὶ ἐν πραγματικῶς ἐπιστημονικὸν ἔργον ἀπὸ ἀπόψεως ὑγιεινῆς, καθαριότητος καὶ γνώσεως τοῦ ζῆν. Τὸ ἀνάκτορον καταλαμβάνει ὁλόκληρον τὴν κορυφὴν, ἐπὶ τούτῳ ἰσοπεδωθεῖσαν, καὶ μέρος τῆς ἀνατολικῆς κλιτύος τοῦ λοφίσκου Κεφάλαια, (5 χμ. ΝΑ τοῦ Ἡρακλείου), καλύπτει ἑκτασιν ἐν συνόλῳ 20 χιλ. τετρ. μέτρων. Τὸ ἐκτεταμένον τοῦ οἰκοδομήματος δὲν πρέπει νὰ ἐκπλήττῃ, διότι ἦτο τότε ἐν Μινωικὸν ἀνάκτορον μία ὁλόκληρος πόλις ἢ τουλάχιστον συνοικία. Πρέπει νὰ νοῆται ὡς ἡ συνοικία τοῦ Μεγάλου Παλα-

τίου τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὡς ἐν Κρεμλίον τῆς Μόσχας, ἢ ὅπως εἶναι αἱ παγόδαί, ἢ τὰ Ἰνδικὰ παλάτια τῆς σήμερον. Ἐκεῖ ὑπῆρχον αἱ εὐρύχωροι καὶ ἀνετοὶ διαμοναὶ τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ πολυπληθοῦς προσωπικοῦ μὲ τὴν ἀνεπτυγμένην ἱεραρχίαν : Θησαυροφύλακες, σιτοφύλακες, ἀποθηκάριοι, σωματοφυλακὴ μὲ ἀξιωματικούς καὶ διαμερίσματα ὀπλοστασίων κλπ. Ἐπειτα ὑπῆρχεν ἡ πτέρυξ τῶν ἀποθηκῶν, ὅπου ἐφυλάσσοντο ὑγροὶ καὶ ξηροὶ καρποί, σκευὴ καὶ ἐνδύματα πολύτιμα, προσέτι δ' ὑπῆρχον τὰ ἐργοστάσια. Ἐκ τοῦ ἀνακτόρου ἐξήρχοντο κυρίως τὰ ὑπέροχα ἀγγεῖα τῆς Καμαραϊκῆς τεχνουργίας, περὶ ὧν θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω. Ἐκεῖ κατεσκευάζοντο οἱ γιγάντιοι πίθοι τῶν ἀποθηκῶν. Ἐκεῖ εὐρίσκετο τὸ ἐργοστάσιον εἰδῶν φαγεντιανῆς καὶ παρ' αὐτὸ τὸ συνεργεῖον κατασκευῆς ἀγγείων ἐκ διαφόρων σκληρῶν καὶ πολυχρῶμων λίθων. Ἐντὸς τῶν ἀνακτόρων ἔτι ὀλόκληρα διαμερίσματα ἐχρησίμευον διὰ τὰς τελετάς, τὰ εἶδωλα καὶ τὰ σκευὴ τῆς Μινωικῆς θρησκείας. Οὐδὲν λοιπὸν τὸ παραδόξον ὅτι τὰ Κρητικὰ ἀνάκτορα εἶναι ἐκτεταμένα καὶ πολυδαίδαλα.

Θὰ προσπαθήσωμεν μὲ ὀλίγας λέξεις γὰ περιγράψωμεν τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν Μινωικῶν ἀνακτόρων. Εἰς τοῦτο μᾶς βοηθοῦν τὰ περιωρθέντα ἔρεϊπια ἀνακτόρων, ἰδίως μὲν ἐν Κνωσῶ, ἀλλὰ καὶ ἐν Φαιστῶ ὅπου ὑπὸ τῆς Ἰταλικῆς ἀρχαιολογικῆς ἀποστολῆς ἔχει ἀποκαλυφθῆ ἀνάκτορον ἐφάμιλλον πρὸς τὸ τῆς Κνωσοῦ, ὡς πρὸς τὴν τοποθεσίαν μάλιστα καὶ τὸ ὀμαλότερον ἐν

γένει τοῦ ρυθμοῦ του εἶναι ἀνώτερον. Ἐτερον Μινωικὸν ἀνάκτορον ἀνασκάπτεται νῦν ὑπὸ τῶν Γάλλων εἰς τὰ Μάλια, περὶ τὰ 36 χιλίωμ. πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Ἡρακλείου. Μικρότερα δὲ μέγαρα ἔχουν ἀνευρεθῆ ἔν τῃ Ἁγίᾳ Τριάδι, παρὰ τὴν Φαιστόν, πάλιν ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν, ἐν Τυλίῳ δὲ καὶ «Νίρου χάρι» ὑπὸ Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων, τὸ μὲν πρῶτον ὑπὸ Ἰωσήφ Χατζιδάκη, τὸ δὲ δευτέρον ὑπὸ Στεφάνου Ξανθουδίδου.

Τὰ Μινωικὰ ταῦτα οἰκοδομήματα κύριον χαρακτηριστικὸν ἔχουν μίαν αὐλήν, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦντον μεγάλην, πέριξ τῆς ὁποίας συνήθως ἀπλοῦται τὸ πολυμερὲς οἰκοδόμημα. Εἰς τὰ δύο μεγαλύτερα ἀνάκτορα, τῆς Κνωσοῦ καὶ Φαιστοῦ, ὑπάρχει καὶ δευτέρα μεγάλη αὐλή, πλὴν τῆς Κεντρικῆς, εἰς τὸ Δυτ. μέρος, χρήσιμος διὰ πολλοὺς λόγους, θρησκευτικούς εἴτε ἐμπορικούς εἴτε ἄλλους.

Εἰς τὰ ἀνάκτορα, ὅπου μέγα πλῆθος δωματίων ἰδρύνοντο τὸ ἐν παρὰ τὸ ἄλλο, ὑψοῦντο δὲ τὰ οἰκίσματα καὶ μέχρι πολλῶν πατώματων, ἐπενοίηθη πρὸς ἀερισμὸν καὶ φωτισμὸν τῶν διαμερισμάτων τούτων τὸ σύστημα τῶν **φωταγωγῶν**, ὅπερ εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ κύρια γνωρίσματα τῶν Μινωικῶν ἀνακτόρων. Μία μικρὰ δηλ. τετράγωνος ἢ ὀρθογώνιος αὐλή κατεσκευάζετο ἐκεῖ ὅπου συνεκεντροῦντο πολλὰ δωμάτια, ἐν τῷ μέσῳ τούτων συνήθως, ἀφίνετο δ' ἢ αὐτὴ αὐτῆ ὑπαίθρος, δηλ. δὲν ἐστεγάζετο ποτέ, εἰς ὅσαδῆποτε πατώματα καὶ ἂν ὑψοῦτο πέριξ τὸ κτήριον. Ἐγίνετο δῆλα διὰ τὸ αὐτό, ὅπερ βλέπομεν καὶ σήμερον εἰς τὰ μεγάλα συμπαγῆ οἰκοδομήματα τῶν πόλεων, ὅπου εἰς τὸ κέντρον τοῦ κτηρίου ἀφίνεται

μία ἀνοικτὴ αὐλή, ἵνα ἐξ αὐτῆς ἀερίζωνται καὶ φωτίζονται τὰ ἐσωτερικὰ δωμάτια.

Ἔτερον χαρακτηρηστικὸν εἰς τὰ ἀνάκτορα Κνωσοῦ καὶ Φαιστοῦ εἶναι κατασκευάσματα, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ θεωρηθοῦν οἱ πρόδρομοι τῶν μετέπειτα Ἑλληνικῶν σταδίων καὶ θεάτρων. Ἐν Κνωσῷ, παρὰ τὴν Δυτ. αὐλήν, ὑπάρχει εἰς χῶρος πλακόστρωτος, εἰς τὴν Βορ. καὶ Ἀνατ. πλευρὰν τοῦ ὁποίου ἔχουν κατασκευασθῆ βαθμίδες μήκους πολλῶν μέτρων ἑκάστη, οὕτως ὥστε, ὅπως καὶ εἰς τὰ ἀρχαῖα θέατρα, ἢ εἰς τὸ Παναθηναϊκὸν στάδιον σήμερον, μέγα πλῆθος θεατῶν ἠδύναντο νὰ παρακολουθήσουν τοὺς ἀγῶνας ἀνέτως. Ἐν Φαιστῷ πάλιν τὸ Βόρ. μέρος τῆς Δυτ. αὐλῆς φέρει μεγαλειώδη κλίμακα ἐκ βαθμίδων, ὧν ἑκάστη ἔχει μῆκος 18 μ. περίπου. Ἐκεῖ ἠδύναντο πλῆθος θεατῶν νὰ παρακολουθήσουν τὰ ἀγωνίσματα ἢ τὰς θρησκευτικὰς τελετάς, ἂν δ' ἐν Κνωσῷ τὸ ἀνάλογον κατασκεῦασμα πού περιεγράφαμεν προσεγγίζει περισσότερον τὸ σχῆμα ἀμφιθεάτρου, ἐν Φαιστῷ ὅμως ἢ ὄψις τῆς μεγαλοπρεποῦς ἐκείνης κλίμακος, ὑπὲρ τὴν ὁποίαν εἶχον κτίσει στερεὸν ἀνάλημμα ἵνα προφυλάσῃ ἀπὸ πτώσεως χωμάτων, ἐμποιεῖ πολὺν μεγαλυτέραν ἐντύπωσιν μνημειώδους μεγαλοπρεπείας. Εἰς τοῦτο συντελεῖ καὶ τὸ ὅτι παρὰ τὸ Ἀνατ. ἄκρον συγκοινωνεῖ πρὸς ἄλλας εὐρυτάτας κλίμακας τοῦ ἀνακτόρου, ἰδίως τὴν ἀνεροχομένην πρὸς τὸ Μέγαρον, ἢ ὁποία ἔχει πλάτος περίπου 13,50 μέτρων καὶ εἶναι ἡ θανυμασιωτέρα κλίμαξ ἢ ὁποία ἐκόσμησέ ποτε ἀνάκτορον. Οὐδεὶς ἀρχιτέκτων,

ὅπως λέγει ὁ Mosso, ἐκτὸς τῆς Κρήτης ἔκαμέ ποτε μεγαλειωδεστέραν κλίμακα.

Ἐν Κνωσῷ ἰδίως, ὅπου καὶ καλῶς διεσώθησαν καὶ καταλλήλως ἐμελετήθησαν τὰ περισωθέντα λείψανα, ἀναδεικνύεται πράγματι ὑπέροχον τὸ ἔργον τῶν δαιμονίων ἐκείνων ἀρχιτεκτόνων. Ἐκ τῆς Κεντρικῆς αὐλῆς εἰσήρχοντο οἱ ξενιζόμενοι ἢ οἱ ἀκόλουθοι μετὰ τοῦ κραταιοῦ ἀνικτος εἰς τὴν περιλάλητον αἰθουσαν τοῦ θρόνου. Εἰς μίαν μικρὰν αὐλὴν πρὸ αὐτῆς ἀνεψύχοντο καὶ ἔνιπτον ἴσως τὰς χεῖρας καὶ τὸ πρόσωπον δι' ὕδατος, τὸ ὁποῖον ἀκαταπαύστως ἔτρεχεν εἰς τὰ ὑδραγωγεῖα. Ἐντὸς τῆς αἰθούσης ἀριστερὰ μὲν εὐρίσκειται μυστηριῶδες ὑπόγειον κατασκευάσμα, εἰς ὃ κατήρχοντο διὰ κλίμακος, εἶδος καθαυτοῦ δεξάμενης πιθανῶς διὰ θρησκευτικούς ἐναγισμούς. Κτιστὰ θρανία ἐντὸς τῆς αἰθούσης ἐχορησίμευον, ὅπως κάθηνται οἱ γέροντες ἢ τὸ πρεσβυτέριον, εἰς τὴν βορειὰν δὲ πλευρὰν τῆς αἰθούσης κεῖται ἀκόμη κατὰ χώραν ὁ περίπυστος θρόνος τοῦ Μίνως ἐκ λίθου ἀλαβάστρου, ὁ παλαιότατος θρόνος τῆς Εὐρώπης. Ἐκατέρωθεν τούτου δύο ζωγραφιστοὶ Γρῦπες, ὄντα φανταστικά, ἴσταντο οἶονεὶ οἱ ἄγρουπνοὶ φρουροὶ τοῦ Βασιλέως. Τοῦ ἀλαβαστρίνου θρόνου ἐφ' οὗ ἐκάθισεν ὁ ἀρχαιότατος δικαστὴς ὁ παροικιῶδης διὰ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀδυστηρότητα τόσον, ὥστε καὶ ἐν τῷ Ἄδῃ ἀκόμη νὰ δικάζῃ τὰς ψυχὰς, ἀντίτυπον ἐλήφθη διὰ τὸ διεθνὲς δικαστήριον τῆς Χάγης, ἵνα ἔχουν βέβαια πρὸ ὀφθαλμῶν οἱ δικασταὶ τὸ καλὸν παράδειγμα πρὸς μίμησιν.

Τὰ Νοτίως τῆς αἰθούσης τοῦ θρόνου διαμερί-

σματα ἦσαν θρησκευτικοῦ προορισμοῦ. Δύο μεγάλο
 τετράγωνοι κίονες «πεσσοί» ἐκ μεγάλων γυψολίθων,
 τοὺς ὁποίους θὰ ἴδῃ ἐκεῖ ὁ ἐπισκέπτης, εἶναι ἐκεῖνοι
 ποὺ ἔδωκαν τὴν κλεῖδα πρὸς κατανόησιν τῆς μυστη-
 ριῶδους λέξεως Λαβύρινθος, λέξεως, τὴν ὁποίαν
 πάντες ἐγνώριζον ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Μυθολογίας
 καὶ κανεῖς δὲν ἤξευρε τὴν σημασίαν της. Οἱ δύο δηλ.
 αὐτοὶ κίονες ἀρχιτεκτονικῶς δὲν ἐκπληροῦν κανένα
 προορισμὸν καὶ εἶναι προφανῶς λείψανα τῆς ἀρχαιο-
 τάτης λατρείας τῶν «βαιτύλων» καὶ τῆς κιονολα-
 τρείας. Οἱ κίονες οὗτοι φέρουν ἐπ' αὐτῶν πολλάκις
 ἐγκεχαραγμένον τὸν διπλοῦν πέλεκυν, ἐν ἐκ τῶν
 κυριωτάτων συμβόλων τῆς Μινωικῆς θρησκείας.
 Ἐπειδὴ δέ, ὡς μᾶς παρέδωκεν ὁ Πλούταρχος, ὁ
 διπλοῦς πέλεκυς ἦτο ἱερὸν σύμβολον τῆς Κερίας καὶ
 ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν Ἀσιατικῶν λαῶν (Λυδῶν) λάβρυς,
 ἐλατρεύετο μάλιστα καὶ Ζεὺς Λάβρανδος, κρατῶν εἰς
 χεῖρας τὸν διπλοῦν πέλεκυν, λαβύρινθος ἄρα σημαί-
 νει ἀπλούστατα τὸν οἶκον τοῦ Λάβρυος, τὸ ἱερὸν
 ἀνάκτορον μὲ τοὺς διπλοῦς πελέκεις, δεδομένου ὅτι
 μεγίστη συγγένεια ὑπάρχει μεταξὺ τῶν Μικρασιατι-
 κῶν καὶ Μινωικῶν λαῶν. Ὅτε μετὰ ἑκατονταετηρίδας
 πολλὰς τὸ κατεστραμμένον ἤδη ἀνάκτορον τοῦ
 Μίνωος ἐδείκνυε μόνα τὰ οἰκτρά ἐρείπιά του, ἤρκε-
 σαν καὶ ταῦτα διὰ νὰ ἐμπνεύσουν εἰς τοὺς ἀπλοῖκους
 ἔτι Ἑλληνικοὺς λαοὺς τὸν παιδικὸν ἐκεῖνον θανα-
 σμὸν ποὺ μᾶς διέσωσεν ἢ παράδοσις περὶ τοῦ τερα-
 τώδους λαβυρίνθου, τοῦ δαιδαλώδους καὶ ἀδιεξόδου
 οἰκοδομήματος ὅπου ἐχάνετο κανεῖς. Ὅσον ἀφορᾷ
 εἰς τὰς τερατώδεις φήμας περὶ αἱματηρῶν θυσιῶν

τοῦ Μινωταύρου κλπ. ταῦτα, ἂν καὶ ἔχοντα ἴσως ἴχνη ἱστορικῆς ἀληθείας, εἶναι κατὰ μέγα μέρος συκοφαν-
 τία τοῦ σωβινισμοῦ τῶν Ἀθηναίων καὶ τῆς πικρᾶς ἀναμνήσεως, ἣν ἴσως ἀφῆκεν εἰς αὐτοὺς ἡ ταπεινώσις ἐκ μέρους τοῦ κραταιοῦ μονάρχου τοῦ κατοικοῦντος τὸν ἀπέραντον ἐκεῖνον οἶκον. Ὁ καὶ σήμερον διὰ πρώτην φορὰν ἐπισκεπτόμενος τὰ ἐρεῖπια τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ μὲ μεγάλην δυσκολίαν θὰ ἐπανεύρη μόνος του τὸν δρόμον νὰ ἐξέλθῃ, οὕτω δ' ἡ πρώτη σκέψις πὸν θὰ ἔλθῃ ἀκουσίως εἰς τὸν νοῦν του εἶναι ὁ λαβύρινθος.

Εἰς τὴν πρὸς Ἀνατ. τῆς κεντρικῆς αὐλῆς πτέρυγα τῶν ἀνακτόρων, τὴν ἐκτισμένην εἰς τὴν κλιτὸν τοῦ λόφου τῆς Κεφάλας, ὑπῆρχε κυρίως ἡ κατοικήσιμος συνοικία ὁμοῦ μετὰ τινων βιομηχανικῶν ἐγκαταστάσεων εἰς τὸ Β Α. μέρος. Ἐνταῦθα ἰδίως ὑπῆρχον τὰ πλήρη ἀληθοῦς μεγαλείου διαμερίσματα, ὅπουτο δὲ τὸ ἀνάκτορον μέχρι πέντε τοῦλάχιστον πατωμάτων, ἐξ ὧν ἀπὸ τὸ τέταρτον ἐξήρχετο κανεῖς ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν κεντρικὴν αὐλήν, τὸ δὲ πέμπτον ὑπερεῖχε ταύτης καὶ ἔφθανεν εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος μὲ τὰ οἰκοδομήματα τῆς Δυτ. πλευρᾶς. Τὸ πρῶγμα εἶναι ἀληθῶς ἀπίστευτον ἐκ πρώτης ὄψεως καὶ ὅμως οὕτως ἔχει, μία δὲ μεγαλοπρεπεστάτη πολύτερος κλίμαξ σφζομένη καὶ σήμερον ἐχρησίμευε διὰ τὴν συγκοινωνίαν τῶν πατωμάτων.

Αἱ συγκινητικώτεραι περιστάσεις τῆς ὅλης πολυετοῦς ἐν Κνωσῷ ἀνασκαφῆς ἦσαν ἀκριβῶς ἐκεῖναι τῆς ἀνακαλύψεως τῆς κλίμακος καὶ τῆς κατοικήσιμου συνοικίας. Ἐν ᾧ οἱ ἐργάται ἐπροχώρουν ἐκ τοῦ καλου-

μένου «διαδρόμου τῶν ἀδιεξόδων» σκάπτοντες πρὸς Νότον, ἀνακαλύπτουν αἴφνης ἀνερχόμενα σκαλοπάτια, λείψανα τῶν θωρακίων τῆς κλίμακος καὶ τὰς βάσεις ὁμοῦ μὲ τὰ ἀπηνθρακωμένα λείψανα ξυλίνης κιονοστοιχίας. Ἡ ὑπαρξίς τούτων οὔτε κὰν ὑποπτεύετο, ἀλλ' ἐνομιζέτο ὅτι τὸ ἐπίπεδον εἰς τὸ ὁποῖον ἔσκαπτον ἦτο καὶ τὸ ἔδαφος τοῦ οἰκοδομήματος. Αἴφνης λοιπὸν ἀντιλαμβάνονται ὅτι τὸ πλακόστρωτον τοῦτο δάπεδον ἤρχιζε νὰ ὑποχωρῇ καὶ ἐννοοῦν ὅτι δὲν ἦτο τὸ ἰσόγειον τοῦ ἀνακτόρου, ἀλλὰ τὸ πλακόστρωτον μιᾶς τῶν περὺγων μεγαλοπροεποῦς κλίμακος μὲ 12 βαθμίδας, αὐτὴ δὲ πάλιν ὠδήγει εἰς ἄλλην πτέρυγα τῆς κλίμακος, ἣτις καὶ αὐτὴ ἐφέρετο πρὸς τρίτην, πέρα τῆς ὁποίας χαμηλότερα ἐφαίνετο ἀκόμη ἡ ἀρχὴ μιᾶς τετάρτης, ἣσαν δ' ὅλαι συνδεδεμέναι μεταξὺ των κατ' ὀρθὴν γωνίαν. Ἐπὶ δ' ἐπὶ τοῦ ἀνωτάτου μέρους τοῦ ὅλου αὐτοῦ μεγαλειώδους κατασκευάσματος τὸ κοίλωμα διὰ τὴν ὑποδοχὴν μιᾶς δοκοῦ ἢ κίονος ὑποδεικνύει ὅτι ἄνω ὑπῆρχε καὶ ἡ πέμπτη τῆς κλίμακος πτέρυξ. Ἡ ἀνασκαφὴ μεταβάλλετο πλέον εἰς κινδυνώδη ἐπιχείρησιν, ἦτο δ' εὐτύχημα, ὡς ἀναφέρει ὁ Evans, ὅτι δύο τῶν ἐργατῶν του εἶχον ἐργασθῆ εἰς τὸ Λαύρειον, διότι ἐχρειάζετο πεῖρα καὶ προσοχὴ ὅπως εἰς τὰ μεταλλεῖα. Ἀπητήθη πρῶτον στερεὰ ὑποστήριξις τῶν ἀλλεπαλλήλων περὺγων μὲ ξύλινα ἰκριώματα, ὁκτὼ δ' ἡμερῶν ἐργασία μόλις ἤρκεσε διὰ νὰ καθαρισθῇ τὸ ὑπὸ τὴν δευτέραν πτέρυγα τῆς κλίμακος μέρος, τὸ ὁποῖον ὁμοίαζε πρὸς σήραγγα.

Οἱ τοῖχοι τῶν ὑπερκειμένων πατωμάτων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἀπὸ ὤμας πλίνθους, εἶχον πέσει φυσικὰ κατὰ

τὴν καταστροφὴν τοῦ ἀνακτόρου, διελύθησαν δ' αἱ πλίνθοι, αἱ ὁποῖαι καταλαβοῦσαι πάντα τὰ διάκενα εἰς τὸ πρῶτον πάτωμα ἔγιναν ἀφορμὴ νὰ μᾶς διασωθῇ τοῦτο ὅπως ἦτο ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Καὶ ἐκεῖ ἀκόμη, ὅπου ξύλινοι στῦλοι τοῦ πρώτου πατώματος ὑπεβάσταζον μεγάλα βάρη, τὸ διαλυθὲν χῶμα τῶν πλίνθων ὑπεισηλθε καὶ ξηρανθὲν ἔπειτα ἔγινε στερεὸν προτοῦ ἀκόμη νὰ σαπίσουν ἢ νὰ ἀπανθρακωθοῦν οἱ ξύλινοι αὐτοὶ στῦλοι, οὕτως ὥστε τὸ πᾶν εἰς τὸ πρῶτον πάτωμα περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς ἄθικτον καὶ εἰς κατάστασιν προξενούσαν θαυμασμόν. Αἱ ἀναστυλώσεις, εἰς ἃς προέβη ὁ Evans, ἐξησφάλισαν τὸ μέρος ἐκεῖνο ἀπὸ τῶν καιρικῶν μεταβολῶν καὶ οὕτω θὰ διατηρηθῶσιν ἐπὶ μακρὸν τὰ ἐρεῖπια εἰς τὴν μνημειώδη τῶν κατάστασιν. Ἡ περίφημος «στοὰ τῶν κιονοστοιχιῶν», ἀφ' οὗ καταβῆ τις τὴν μεγάλην κλίμακα, ἐμποιεῖ εἰς τὴν ψυχὴν ἐντύπωσιν, πὺ δὲν δύναται κανεὶς ὑστερον νὰ λησμονήσῃ.

Τοιουτοτρόπως ἀνεκαλύφθη ἡ ἄγουσα εἰς τὸ «Μέγαρον τῆς Βασιλίσσης» ὁδός, τὸ κυριώτερον δηλ. διαμέρισμα ὅλης τῆς κατοικησίμου συνοικίας. Διὰ μέσου φωταγωγῶν καὶ ὑποστώων ἀπαλύνεται τὸ φῶς καὶ φθάνει μέχρι τοῦ δηθέντος μεγάρου, τὸ ὁποῖον ἦτο μεγαλοπρεπῶς κεκοσμημένον εἰς τοὺς τοίχους του διὰ διαφόρων σχεδίων καὶ τοιχογραφιῶν. Ἐκεῖθεν προέρχεται ἡ τοιχογραφία μὲ τοὺς δελφίνας καὶ ἄλλους ἰχθύς, οἱ ὁποῖοι κολυμβοῦν μὲ ἀπαράμιλλον φυσικότητα καὶ χάριν. Ἡ βασίλισσα παραπλεύρως εἶχε τὴν αἴθουσαν τοῦ λουτροῦ της, ἀλλ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον κινεῖ τὸν ἀπεριόριστον θαυμασμόν εἶναι ἡ ἐγκατάστασις

τῶν ἀποχωρητηρίων. Εἰς τὸ διαμέρισμα ἐκεῖνο, τὸ τόσον ἀπαραίτητον διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἐπιτακτικωτέρων ἀνθρωπίνων ἀναγκῶν, μία αὐλαξ ἐπὶ τῆς γυψίνης πλακὸς ὑποδεικνύει τὴν ὑπαρξιν ξυλίνου ὑποβαστακτῆρος 0,57 ὑπὲρ τὸ ἔδαφος. Ἐκεῖ ἐστερεοῦτο τὸ κάθισμα λεκάνης ἀποχωρητηρίου, ὑπάρχει δὲ τόπος στερεώσεως καὶ ἄλλου ἀγγείου, δι' οὗ νὰ πλύνεται ἡ λεκάνη. Ὁ ὄχετός ὁ ὀδηγῶν τὰς ἀκαθαρσίας εἰς τὴν κυρίαν ὑπόνομον παρουσιάζει μίαν παράδοξον προεξοχήν. Ὁ Clarke, εἰδικὸς ὑγιεινολόγος γράψας περὶ τούτου, ἀναφέρει ὅτι ἦτο δυνατόν ἐκεῖ νὰ ὑπῆρχε μία παλινδρομικὴ βαλβὶς ἐμποδίζουσα τὰς ἀναθυμιάσεις ἐκ τῆς ὑπονόμου. Ἡ λεκάνη συμφώνως πρὸς τὸ σχῆμα τῆς κοιλότητος εἶχεν ἔμπροσθεν κάθετον τοίχωμα, ὀπισθεν δὲ κατήρχετο πλαγίως, ὥστε ὁμοίαζε πρὸς τὸ σημερινὸν τελειοποιημένον σύστημα λεκάνης, εἰς τὸ ὁποῖον μία ποσότης ὕδατος πάντοτε μένει εἰς τὸ κάτω μέρος καὶ δι' ἧς διέρχονται τὰ ἀποκρίματα. Ἄς προσθέσωμεν ὅτι τὸ ὕδωρ, ἐρχόμενον ἀσφαλῶς ἐκ τῶν ἄνω πατωμάτων, θὰ εἶχε τὴν ἀναγκαίαν ταχύτητα ῥοῆς πρὸς τελείαν ἀπόπλυσιν πάσης ἀκαθαρσίας. Εἰς τὰ ἄνω πατώματα τῆς κατοικησίμου συνοικίας ὑπῆρχον ἀπόπατοι ἐπ' ἴσης, οἱ ὁποῖοι ἐξεπλύνοντο, ἐφ' ὅσον ἦτο δυνατόν, μὲ τὰ ὕδατα τῶν δωμάτων (ταρατσῶν). Ἐπ' ἴσης διακρίνεται εἰς τὸ δεύτερον πάτωμα ἡ ἐγκατάστασις ἐνὸς κοιτῶνος ἔχοντος παραπλεύρως τὸ λουτρόν, σύστημα τὸ ὁποῖον καὶ σήμερον ἔτι μόνον ἴσως εἰς Ἀμερικὴν ἔχει καταστῆ κοινόν. Ἴδου λοιπὸν ὅτι συναντῶμεν ἐν ἀπίστευτὸν φαινόμενον τελειοποιήσεως τῶν μεθόδων εὐκοσμίας καὶ ὑγιεινῆς εἰς τοὺς

ἀπωτάτους ἐκείνους χρόνους (αἱ ἐγκαταστάσεις αὐταὶ ἀνέρχονται εἰς τὴν Μ. Μ. ἐποχὴν). Τὸ πρᾶγμα μᾶς ἐκπλήττει τοσοῦτω περισσότερον, καθ' ὅσον καὶ σήμερον ἀκόμη εἰς τὸ ζήτημα αὐτὸ ἡ ἐκλαίκευσις τῶν μεθόδων τῆς ὑγιεινῆς καὶ εὐπρεπείας εἶναι ἔτι πολὺ καθυστερημένη καὶ εἰς τὰ πολιτισμένα ἔθνη, καὶ δὲν συναντᾷ κανεὶς εὐκόλως ἐκτὸς τῶν πόλεων τόσον τελείας ἐγκαταστάσεις. Ὁ καθηγητὴς Glotz ὁμιλῶν περὶ τοῦ ἔργου τούτου εὐκοσμίας καταλήγει μὲ τὰς λέξεις ὅτι «ἡ Βασίλισσα τῆς Κνωσοῦ εἶχεν εὐκολίας πούδὲν θὰ δώσουν εἰς τὴν βασίλισσαν τῆς Γαλλίας ὅλαι αἱ μεγαλοπρέπειαι τῶν Βερσαλλιῶν».

᾽Ομιλήσαμεν ἄνωτέρω περὶ ὑπονόμου καὶ πρέπει νὰ ἀφιερῶσωμεν ὀλίγας λέξεις εἰς τὸ ζήτημα τῶν ὑπονόμων τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ, διότι εἶναι ἐν τῶν θαυμαστοτέρων καὶ πλέον ἀπροσδοκίτων ἔργων ἀπὸ ὅσα μᾶς ἐγκατέλιπεν ἡ μεγαλοφυΐα τῶν Κρητῶν. Ὅχι μόνον τὰ ζητήματα καθαριότητος, ἀλλὰ καὶ ἀποχετεύσεως τῶν ὀμβρίων ὑδάτων ἐπέβαλλον νὰ μελετηθῇ συστηματικῶς τὸ ζήτημα τῶν ὀχετῶν. Ἡ πελωρία ἔκτασις τοῦ ἀνακτόρου μὲ τὰς αὐλὰς καὶ δώματά του, ἅτινα θὰ ἦσαν ἐκτεταμένα καὶ ἀλλεπάλληλα, εἰς κλίμα ὅπως τὸ Κρητικὸν μὲ ὀρητικὰς βροχὰς, θὰ ἐσώρευον μεγίστας ποσότητας ὑδατος, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ φύγῃ. Οἱ τοῖχοι λοιπὸν τοῦ ἀνακτόρου εἰς ὄρισμένα μέρη ἦσαν κοῖλοι καὶ διὰ καθέτων ἀγωγῶν, πραγματικῶν φρεάτων, τὰ ὕδατα ὠδηγοῦντο εἰς πυκνὸν δίκτυον ὑπονόμων, ὧν αἱ κύριαι ἀρτηρίαι εἶναι τόσον πλατεῖαι καὶ ὑψηλαί, ὥστε ὁ ἄνθρωπος κυκλοφορεῖ ἐντὸς αὐτῶν ἀνέτως. Μία

κνρία ἀρτηρία, βαίνουσα κατὰ τὴν διεύθυνσιν τῆς Βορ. εἰσόδου τοῦ ἀνακτόρου, εἶναι τόσον εὐρύχωρος, ὥστε κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς κατέστη δυνατόν νὰ ἐξερευνηθῇ ὑφ' ὄλον τὸ ἀνάκτορον καὶ πέρα ἔτι τούτου ἐντὸς γειτονικοῦ ἀγροῦ, ὅπου ἐξαφανίζεται, θὰ ἐροίπετο δ' ἀναμφιβόλως ἐντὸς τοῦ Καιράτου, τοῦ ποταμίου, ὅπερ ῥέει παρὰ τὸ ἀνάκτορον. Εἰς τὸ σύμπλεγμα ἐπίσης τῶν ὑπονόμων, ὑπὸ τὸ μέγαρον τῆς βασιλίσσης, οἱ ἐργάται τοῦ Evans εἰργάζοντο ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας συνεχῶς χωρὶς καμμίαν στενοχωρίαν. Ἐκεῖ λοιπὸν ὠδηγοῦντο τὰ ὑέτια ὕδατα διὰ γωνιωδῶν καμπῶν, ἐρχόμενα διὰ μέσου τῶν κοιλοτήτων τῶν τοίχων. Ἄξιον νὰ σημειωθῇ εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον διηγεῖται ὁ Mosso περὶ τοῦ παρομοίου ὑδραυλικοῦ συστήματος τῆς Ἁγίας Γουιάδος, ὅτι ἡμέραν πινά, κατόπιν ραγδαίας βροχῆς εἶδεν ὅλας τὰς ὑπονόμους νὰ λειτουργοῦν τελείως. Εἶναι ἀσφαλῶς τὸ παλαιότατον παριίδειγμα ὀχετῶν, οἵτινες προσφέρουν καὶ σήμερον τὴν ὑπηρεσίαν των κατόπιν βίου σχεδὸν τεσσάρων χιλιετηρίδων.

Ἐν Κνωσῶ ὑπάρχει καὶ ἓν ὑδραγωγεῖον κατεσκευασμένον διὰ πηλίνων σωλῆνων, οἱ ὅποιοι εἰσέρχονται ὁ εἰς εἰς τὸν ἄλλον ὅπως γίνεται καὶ σήμερον. Ἡ κατασκευὴ τῶν σωλῆνων αὐτῶν εἶναι πραγματικῶς ἐπιστημονικὴ, στενουμένου τοῦ σωλῆνος εἰς τὸ ἕτερον τῶν ἄκρων, οὕτως ὥστε ἕνεκα τῆς πιέσεως, ἣν ἐκεῖ ἀναπτύσσει τὸ ῥέον ὕδωρ νὰ μὴ εἶναι δυνατὴ ἡ ἐναπόθεσις ἀλάτων καὶ ὁ σχηματισμὸς στερεῶν ἰζημάτων (πουρί). Ὑπάρχει ἡ γνώμη ὅτι οἱ σωλῆνες αὐτοὶ διωχέτενον πόσιμον ὕδωρ ἐξ ἀποστάσεως πολ-

λῶν χιλιομέτρων καὶ εἶναι πιθανή, διότι ἐν Κνωσῶ δὲν εὐρέθησαν φρέατα, ὡς ἐν Φαιστῶ, τὸ δὲ ὕδωρ τοῦ Καιράτου εἶναι ἀκατάλληλον πρὸς πόσιν, διότι περιέχει πολὺν γύψον. Ἐξ ἄλλου δὲ διὰ τὸ μικρὸν των διαμέτρομα οἱ σωλῆνες δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διωχέτευον τὰ ἀκάθαρα ὕδατα, διότι θὰ ἐφράσσοντο ταχέως. Εἰς ἓν μέρος μάλιστα παρὰ τὴν Νοτ. εἴσοδον τοῦ ἀνακτόρου, ὁπόθεν διέρχονται οἱ σωλῆνες, σχηματίζεται ἀρκετὰ μεγάλον βύθισμα, τοῦ ὁποίου τὴν κλίσιν παρακολουθοῦν οἱ σωλῆνες. Ἄν τοῦτο δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τυχαίας καθιζήσεως (διότι κάτωθεν τὸ ἔδαφος σχηματίζει «ὕπόγειον», ἀτελῶς μέχρι τοῦδε ἐξερευνηθέν, πλήρες δὲ χωμάτων), πρέπει τότε νὰ ὑποτεθῇ ὅτι οἱ δαιμόνιοι ἐκεῖνοι ἄνθρωποι ἤξευραν τὴν ἀρχὴν, καθ' ἣν τὸ ὕδωρ ἐπανευρίσκει τὸ ἐπίπεδόν του (τὴν λεγομένην ἀρχὴν τῶν συγκοινωνούντων δοχείων), ἥδη δύο περίπου χιλιετηρίδας π. Χ.

Ἐν ἄλλο εὐφυνέστατον ὑδραυλικὸν κατασκευάσμα εἶναι τὸ ἐξῆς: Κάτωθεν τοῦ ἀνακτόρου (πρὸς ΒΑ) ὑπάρχει ὁραῖον Μινωικὸν κτήριον, ἢ λεγομένη βασιλικὴ ἔπαυλις. Εἰς ταύτην κατήρχοντο ἐκ τοῦ ἀνακτόρου διὰ κλίμακος γωνιωδῶς καμπτομένης, ἐπρόκειτο ὁμως παραπλεύρως τῆς κλίμακος νὰ διοχετευθῇ καὶ ὕδωρ ἐκ τοῦ ἀνακτόρου εἰς τὴν ἔπαυλιν. Κατεσκευάσθη λοιπὸν παρὰ τὴν κλίμακα ἐκ πελεκητῶν λίθων μικρὸς ἀνοικτὸς ὄχετός, ἐν τῷ ὁποίῳ εἰς ἐκάστην βαθμίδα ἀντιστοιχεῖ μία κύρτωσις τῆς κοίτης τοῦ ὄχετοῦ, ὥστε τὸ ὕδωρ ἀντὶ νὰ πίπτῃ διὰ σειρᾶς μικρῶν καταρρακτῶν ἀπὸ βαθμίδος εἰς βαθ-

μίδα, ἐγλύστρα διαγράφον μικρὰς καμπύλας. Οὕτω πως ἐπραΰνετο τὸ ρεῦμα καὶ ὅτε εἰς τὴν καμπὴν τῆς κλίμακος ἐπρόκειτο νὰ στραφῆ, εἶχεν ἤδη χάσει τὴν ὀρμὴν του. Ἐκεῖ ἡ ἀλλάκωσις τοῦ ὀχετοῦ πλατυνομένη σχηματίζει μικρὰν δεξαμενὴν, ὅπου τὸ ὕδωρ ἔχανεν ἐντελῶς τὴν ὀρμὴν του καὶ ἀπέθετε τὰς ἀκαθαρσίας του, ἵνα συνεχίσῃ τὸν δρόμον του καθαρὸν. Ἴδου λοιπὸν ὅτι οὐδεὶς τῶν νόμων τῶν ἀκολουθητέων πρὸς ἀνακοπὴν τῆς ὀρμῆς καὶ τεχνητὸν καθαρισμόν τοῦ ὕδατος εἶχε διαφύγει τὸν τεχνίτην. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν ἀποτελέσματα δοκιμαστικῶν ἀποπειρῶν, εἶναι σωστὴ ὑδραυλικὴ ἐπιστήμη. Οὐδαμοῦ οὐδέποτε, οὔτε ἐν τῇ προϊστορικῇ, οὔτε ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἀρχαιότητι, οὔτε ἐν τῷ Μεσαιῶνι ἡ ὑδραυλικὴ τέχνη προώδευσε τόσον πολὺ. Ἦτο ἐφεύρεσις μόνων τῶν Κορητῶν καὶ συναπολέσθη μετ' αὐτῶν.

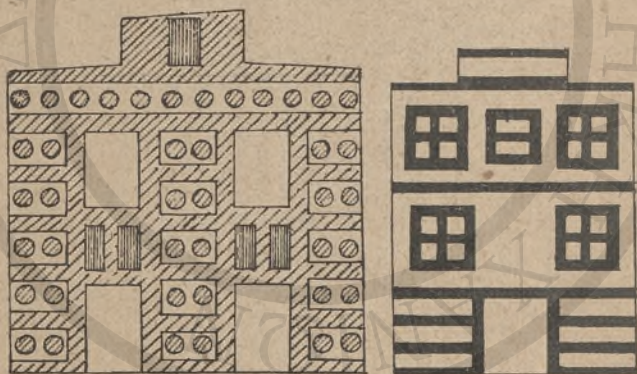
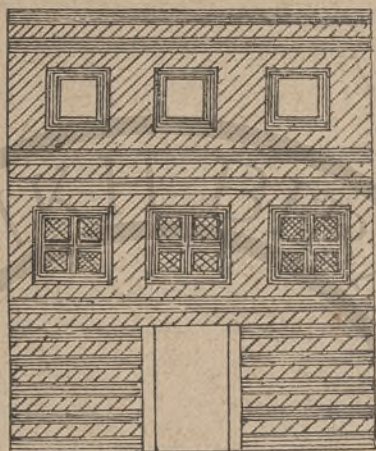
Τοιοῦτό λοιπὸν ὑπῆρξε τὸ ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ. Ἡ πρόοδος τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἡ λεπτὴ αἴσθησις τοῦ καλοῦ καὶ ἡ σκοπιμότης ἡ παρατηρουμένη εἰς ὅλον τὸ ἐκτεταμένον μέρος τοῦ κατοικησίου ἰδίως διαμερισματος ματαίως θὰ ἀναζητηθῆ εἰς τὴν Αἴγυπτον ἢ τὴν Χαλδαίαν ἢ ὅπου δήποτε ἀλλαγῶς τῆς Ἀνατολῆς. Εἰς μερικὰ μάλιστα σημεῖα εἶναι τόσον προχωρημένοι, τόσον σύγχρονοι οἱ δημιουργοὶ τοῦ μεγάλου τούτου ἔργου, ὥστε δὲν παραβάλλεται πρὸς αὐτὸ πᾶν ἄλλο ἔργον τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἢ τῆς Ρώμης. Οἱ Μινωικοὶ Κορητες ὑπῆρξαν μοναδικοὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ μόλις σήμερον ἡμεῖς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τοὺς ἐφθά-

σαμεν· καὶ τὰ ἀπορρίμματα ἀκόμη ἔθետον εἰς λάκκους, τοὺς ὁποίους ἤνοιγον ἐπὶ τούτῳ, ὄντες ἴσως πολὺ τακτικώτεροι καὶ καθαρότεροι ἀπὸ ἡμᾶς εἰς τὸ σημεῖον αὐτό.

Πρέπει ἀκόμη νὰ προστεθῇ διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ, ὅτι δὲν ἐκτίσθη διὰ μιᾶς τοῦτο ὅπως τὸ βλέπομεν σήμερον. Ἀπὸ τῆς Πρωτομινωικῆς ἤδη ἐποχῆς ὑπῆρχον ἐπὶ τόπου μεγάλα οἰκοδομήματα, μὴ ἠνωμένα ὅμως πρὸς ἀλλήλα. Καὶ πρὸ τῆς ἐποχῆς ἀκόμη ταύτης νεολιθικοὶ ἄνθρωποι εἶχον κατοικήσει τὸν λόφον τῆς Κνωσοῦ. Κατὰ τὴν Μ. Μ. ἐποχὴν ἔλαβε τὸ ἀνάκτορον περίπου τὴν μορφήν, ἣν ἔχει σήμερον, κτισθὲν ἐν μέρει, ἰδίως κατὰ τὸν Δυτ. τοῖχον μὲ ὑπερμεγέθεις τετραγώνους λίθους γύψου, διότι ὡς μαλακώτερος ἐλατομεῖτο εἰκόλως ὁ γύψος. Καταστραφὲν ἐπανειλημμένως εἶτα τὸ ἀνάκτορον καὶ κτισθὲν ἐν μέρει ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ παλαιότερου, ἐν μέρει διὰ νέων προσθηκῶν (ὅπως λ.χ. τὸ διαμέρισμα τοῦ Θρόνου), ὑπέστη τέλος περὶ τὸ 1400 περίπου π.Χ. τὴν τελευταίαν καταστροφὴν διὰ πυρός, ἀφοῦ ἐσυλήθη πρότερον ἀγνηλεῶς. Τὰ Ἀχαϊὰ φῦλα τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος ἦσαν, φαίνεται, οἱ αὐτουργοὶ τῆς φοβερᾶς καταστροφῆς. Ἐκτοτε δὲν κατοικήθη πλέον ὁ λόφος τῆς Κεφάλας, θεωρούμενος ἴσως ἐναγῆς ἢ βαρυνόμενος ὑπὸ τῆς τερατώδους παραδόσεως τοῦ Λαβυρίνθου καὶ τοῦ Μινωταύρου, ἢ δ' Ἑλληνικὴ καὶ Ρωμαϊκὴ πόλις τῆς Κνωσοῦ ἐκτίσθη εἰς τὰ πέριξ, ἰδίως πρὸς Ν. Δ. καὶ πρὸς Βορρᾶν. Ὀλίγον πρὸ τοῦ 1400 π. Χ. πρέπει νὰ φαντασθῶμεν ἀκμάζοντα ἐν ὄλῳ του τῷ μεγα-

λείψ τὸν κραταιὸν οἶκον τοῦ Μίνωος. Ὀλόκληρος ὁ λόφος ἦτο πλήρης οἰκοδομημάτων, μὲ πέντε πατώματα εἰς ὕψος ἐνιαχοῦ, μὲ τὰς στοάς, τὰς αἰθούσας καὶ τοὺς διαδρόμους λάμποντας ἐκ τῶν ζωηρῶν χρωμάτων, τῶν τοιχογραφιῶν καὶ τῶν ἄλλων ἔργων καὶ σκευῶν τῆς τέχνης, μὲ τὰς παιδιὰς καὶ τοὺς ἀγῶνας εἰς τὸ θέατρον τοῦ ἀνακτόρου, τὰς πολυανθρώπους καὶ πολυασχόλους συναντήσεις εἰς τὰς εὐρυχώρους αὐλὰς του, μὲ τοὺς κεραμουρογούς κατασκευάζοντας ὑπέροχα ἀγγεῖα καὶ τοὺς τεχνίτας εἰς τὰ βιομηχανικὰ διαμερίσματα ἀσχολουμένους εἰς τὴν παραγωγὴν ποικίλων ἀριστουργημάτων. Ἄς προστεθῆ ὅτι εἰς τὰ διάκενα τῶν κλιμάκων καὶ τὰς γωνίας τῶν στοῶν καὶ τῶν αὐλῶν ἐκαλλιεργοῦντο ποικιλώτατα ἄνθη ἐντὸς ἀνθοδοχείων, διότι ἦσαν οἱ Κρηῖτες ὁ φιλανθέςτερος τῶν λαῶν, παρὰ τὴν Βοο. μάλιστα εἴσοδον μερικὰ κτιστὰ ἄνθηρα ὑπετέθη ὅτι ἦσαν διὰ τὴν κατασκευὴν ἀνθῶνων, ὥστε θὰ εἴχομεν κορμαστοὺς κήπους ὡς τῆς Βαβυλῶνος.

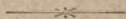
Αἱ ἰδιωτικαὶ οἰκίαι δὲν ἦσαν φυσικὰ τόσον μεγαλοπρεπεῖς ὅπως τὰ ἀνάκτορα, ἀλλ' ὅμως κατ' οὐδὲν διέφερον μιᾶς συγχρόνου περιποιημένης οἰκίας. Ἐκ μιᾶς παλαιᾶς ξυλίνης κιβωτοῦ (γασέλλας) τοῦ ἀνακτόρου μᾶς περιοσώθησαν (τὸ ξύλον φυσικὰ ἐχάθη) διάφοροι διακοσμῆσεις ἐκ φαγεντιανῆς, τὰς ὁποίας ἔφερεν ἐπ' αὐτῆς, μεταξὺ δὲ τούτων εἰκονίζονται καὶ προσόψεις οἰκῶν καὶ οὕτω δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν μίαν τελείαν ἰδέαν Μινωικῆς οἰκίας, καὶ μάλιστα Μεσομινωικῆς, ὡς νὰ εἶχε κάμει τὴν πρόσοψιν ἐπίτηδες ἀρχιτέκτων. (Εἰκῶν 1). Ἦσαν λοιπὸν αἱ οἰκίαι αὐταὶ

Εἰκὼν 1.

Ἀπεικονίσεις οἰκιῶν (Μ.Μ. ἐποχῆς) ἐπὶ πλακιδίων ἐκ φαγεντιανῆς, προερχομένων ἐκ ξυλίνης κιβωτοῦ (κασέλλας), ἐφ' ἧς παριστάνετο πόλις. (The Town Mosaic). Κνωσός.

ἐκτισμέναι μὲ ξεστήν λιθοδομήν, ὑψοῦντο εἰς δύο καὶ τρεῖς ὁρόφους καί, τὸ ἐκπληκτικώτερον ὅλων, εἶχον παράθυρα ὑελοπινάκων ἐντελῶς ὡς τὰ σημερινά. Ἀντὶ ὑάλου, ἢ ὁποῖα φυσικὰ δὲν ἦτο γνωστή, μετεχειρίζοντο, καθὼς φαίνεται, λεπτὸν δέγμα ἐμποτισμένον δι' ἐλαίου, ὥστε νὰ εἶναι σχεδὸν διαφανές. Καθὼς μάλιστα εἶναι χρωματισμένα ἔρυθρὰ τὰ «τζάμια» τῶν παραθύρων, συλλαμβάνει κανεῖς, ὅταν τὰ βλέπῃ, τὴν γλυκεῖαν ἐντύπωσιν, τὴν ὁποίαν αἰσθανόμεθα, ὅταν κατάκοποι ὁδοιποροῦντες ἐν ὥρᾳ σκοτεινῆς νυκτὸς διακρίνωμεν ἐπὶ τέλους μακρόθεν τὴν οἰκίαν, ὅπου θέλομεν νὰ φθάσωμεν, μὲ τὸ γλυκὸ ἔρυθρὸν φῶς τῆς τὸ ριπτόμενον διὰ τῶν παραθύρων. Ὑπὸ τοιούτους ὅρους ζῶντες οἱ Μινωικοὶ Κρηῖτες δύο χιλιετηρίδας π. Χ. δὲν εἶναι ὑπερβολικὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἤξευραν νὰ ζοῦν.

ΝΩΣΙΝΑΧ ΗΛΚΗ Π

2. Η ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ

Ἐν ᾧ ἀπὸ τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα δὲν μᾶς διεσώθη οὔτε τὸ ἐλάχιστον ἶχνος τῆς μνημειώδους ζωγραφικῆς, ἐκτὸς ἀπὸ εὐτελεῖ τινα χειρωνακτικὰ ἔργα, ἀπὸ τὴν Μινωικὴν τοῦναντίον τέχνην. χίλια καὶ χίλια πεντακόσια περίπου ἔτη παλαιότεραν. ἔχομεν μοναδικὰ ἔργα ζωγραφικῆς εἰς διατήρησιν καὶ μέγεθος. Οἱ Κρητες ὑπῆρξαν λαὸς κατ' ἔξοχὴν ἀγαπῶν τὴν ζωγραφικὴν τέχνην καὶ μᾶς ἀφήσαν λείψανα τῆς τέχνης των ἀπὸ τὰ πλέον ἐκπληκτικὰ τῆς παγκοσμίου ἀρχαιότητος. Τὸ πρῶτον ἀνακαλυφθὲν ἔργον ἦτο ἐν Κνωσῷ ὁ Ρυτοφόρος (ἐντὸς τοῦ διαμερίσματος τοῦ φέροντος τὸ ὄνομά του), διετηροῦντο δὲ τὰ χρώματα ζωηρὰ καὶ οἱ ἐργάται ἔσρηξαν κραυγὰς θανμασμοῦ ὅτι ἀνεκάλυψαν « ἓνα ἅγιον ». Εἰς τὸν σήμερον ἐπισκεπτόμενον τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου ἢ ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν ἐντύπωσις εἶναι καταπλήσσουσα.

Ὁ τρόπος διὰ τοῦ ὁποίου ἐξωγράφουν οἱ Κρητες ἦτο ἡ καλουμένη *ναπογραφία* (fresco). Ἐπὶ τοῦ ναποῦ δηλ. ἔτι κονιάματος τῶν τοίχων ἐξωγράφουν μετὰ ταχύτητος, ὥστε τὰ χρώματα ἀπορροφώμενα καθίσταντο ἀνεξίτηλα. Τοιοῦτοτρόπως μετὰ 3500—4000 ἐτῶν παραμονὴν ὑπὸ τὰ χρώματα ἐξετάφησαν αἱ τοιχογραφίαι εἰς ἀρίστην κατάστασιν, διατηροῦνται δὲ θανμασίως ἐν τῷ Μουσείῳ, ἂν καὶ τινες ἐξ αὐτῶν

εὐρίσκονται ἤδη 25 ἔτη ἐκτεθειμένα ἐντελῶς εἰς τὸ φῶς ἄνευ οὐδεμιᾶς προφυλάξεως, ἦτις, ὡς ἀπεφάνθησαν οἱ εἰδικοί θὰ ἦτο περιττή. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ τεχνοτροπία τῆς νωπογραφίας ἀπαιτεῖ ταχεῖαν καὶ γυμνασμένην χεῖρα, τὰ δ' ἔργα εἶναι διὰ τοῦτο τολμηρά, γεμᾶτα ἀπὸ ζωὴν καὶ ἀπλοϊκότητα ὁμοῦ. Ὁ τεχνίτης ἐκῆστος τῶν ἔργων τούτων εἶναι ἀξιοθαύμαστος, εἰς τὰς γενικὰς γραμμὰς φυσικά, διότι εἰς τὰς λεπτομερείας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι τέλειος.

Ἦδη ἐκ τῆς Μ. Μ. ἐποχῆς, πολὺ πρὸ τοῦ 1600 π. Χ. συναντῶμεν τὴν διακόσμησιν τῶν τοίχων ὄχι μόνον μὲ διάφορα θελκτικὰ σχέδια, ἀλλὰ καὶ μὲ σωστὰς τοιχογραφίας. Γνωστότατος εἰς τοὺς ἀρχαιο-λογουῦντας καὶ τοὺς ἐπισκεφθέντας τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου εἶναι ὁ Κροκοσυλλέκτης τῆς Κνωσοῦ, ὁ γνωστότερος ὑπὸ τὸ ὄνομα Blue boy, τὸ ὁποῖον τοῦ ἔδωκαν οἱ Ἄγγλοι. Εἶναι δὲ καὶ ἡ παλαιότερα ἐξ ὧσων κατέχομεν τοιχογραφιῶν (τῆς Μ. Μ. II. ἐποχῆς, περὶ τὸ 1800 π. Χ.). Τὸ κυανοῦν σῶμα τοῦ νεανίου εἶναι κάπως ἀφύσικον καὶ πολὺ λιγνόν, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀδεξιότης αὐτῆ τοῦ τεχνίτου ἔχει κάποιον θέλητρον, ἐξαφανίζεται δὲ πρὸ τῆς ζωηρᾶς κινήσεως, μὲ τὴν ὁποίαν ὁ νέος πηδῶν τοὺς βράχους καὶ διασκελίζων τὰ διάφορα ἔμπόδια συλλέγει μετὰ μεγάλης ζέσεως τὰ ὠραῖα ἄνθη τοῦ κρόκου, τὰ ὁποῖα θέτει μέσα εἰς ἓν πανέριον, δύο δὲ ἄλλα εἶναι γεμᾶτα ἀπὸ πολύτιμον ἄνθος. Ὁ κρόκος εἶναι ἡ κοινῶς λεγομένη σήμερον ζαφορά, φυτὸν τὸ ὁποῖον ἐτύγγανε μεγίστης ἐκτιμήσεως, ἦτο μάλιστα καὶ ἐν τῶν συμβόλων τῆς μεγάλης Κρητικῆς Θεᾶς, θὰ ἦτο δὲ ἀντικείμενον

ἀκμαίας βιομηχανίας, ἂν κρίνωμεν ἀπὸ τὴν ἐπανεπιλημμένην εὐρεσίαν τοῦ ἐπὶ τῶν γραπτῶν πηλίνων πινακίδων τῆς Μινωικῆς ἐποχῆς. Ἐχρησιμοποιεῖτο πρωτίστως ὡς βαφικὴ ὕλη (κυρίως τὸ ἄκρον τῶν στημόνων του, ἔξ οὗ καὶ τὸ κροκόδες χροῖμα, κροκόπεπλος Ἡὼς κλπ.)⁽¹⁾. Ἀσχολεῖται λοιπὸν ὁ Κροκοσυλλέκτης εἰς περισυλλογὴν τοῦ πολυτίμου ἄνθους, καθὼς δὲ φαίνεται ἔκ τινος τεμαχίου τοιχογραφίας ὁμοία σύνθεσις ἐπανελαμβάνετο καὶ ἀπετελεῖτο τρόπον τινὰ μία ζωφόρος, ἣτις ἐκόσμηε μέρος τι τοῦ Μ. Μ. ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ.

Ἄλλη θεσπεσία σύνθεσις εἶναι ἐκείνη, ἣτις ἐστόλιζε τοὺς τοίχους ἑνὸς δωματίου τῆς ἐν Ἁγίᾳ Τριάδι ἐπαύλεως. Εἶναι ἔργον πραγματικοῦ «διδασκάλου», ἑνὸς ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἀνωνύμους διδασκάλους τῆς Μινωικῆς τέχνης: Ἐν τοπεῖον εἶναι ζωγραφισμένον μὲ ἔξοχον χάριν. Οἱ βράχοι καλύπτονται ἀπὸ κρεμασμένους θαλεροὺς κισσοὺς, κρόκος δὲ καὶ λείρια κόκκινα φύονται παντοῦ. Δειλὸς τις λαγὼς ἀπομακρύνεται δρομιαίως, ὀλίγον δὲ κατωτέρω εἰς αἴλουρος

(1) Ἡ καλλιέργεια τοῦ κρόκου ἐν Κρήτῃ ἤσκειτο μέχρις ἐπ' ἐσχάτων, ἐχρησιμοποιεῖτο δὲ καὶ διὰ καρυκευτικοὺς σκοποὺς, ὡς φαίνεται, κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν ἐποχὴν. (Ἰδ. λ. χ. Μάρκου Ἀντ. Φωσκόλου Φορτουνατός, ἔκδ. Ξανθοῦδίδου, Α, 87). Σήμερον καλλιεργεῖται μεμονωμένως ἐν Πελοποννήσῳ, εἰς τινα χωρία, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, πωλούμενος εἰς τὰ φαρμακεία. Μεγάλαι ποσότητες παράγονται ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, χρησιμοποιεῖται δ' ὁ κρόκος οὗτος πρὸς χροῶσιν βουτύρου, τυροῦ ἢ τίθεται εἰς τὰ κονιορτάκια κλπ.

μὲ τὸν ὀφθαλμὸν ἀτενῆ καὶ πλήρη βουλμίας παρα-
 μονεύει ἀπερίσκεπτον φασιανόν, ὁ ὁποῖος κρυμμένος
 ἐντὸς τῶν θάμνων φαντάζεται ἑαυτὸν ἐν πλήρει
 ἀσφαλείᾳ καὶ καμαρώνεται ἀμέριμος. Ἐν ἱερὸν
 οἰκοδόμημα παριστάνεται τέλος, πρὸ τοῦ ὁποῖου γυνή
 πλουσίως ἐνδεδυμένη χορεύει τελετουργικὸν χορὸν,
 ἐν ᾧ ἄλλη ἱέρεια εἶναι γονατισμένη ἐπὶ τοῦ ἐδάφους.
 Ὁλόκληρος αὕτη ἢ ὑπέροχος σύνθεσις μᾶς περι-
 σόφη εἰς οἰκτρὰ τεμάχια, ἄλλα λίαν κολοβὰ καὶ
 ἄλλα μαυρισμένα ὑπὸ τοῦ πυρός, τὸ δὲ σχετικῶς
 ἀριώτερον τεμάχιον εἶναι τὸ τοῦ φασιανοῦ καὶ
 αἰλούρου. Ἄλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν κινεῖ
 τὸν θαυμασμόν μας ἡ ἐκτεταμένη ἐκείνη σύνθεσις
 μὲ τὴν θελκτικὴν πολυχρωμίαν της.

Οἱ Μινωικοὶ ζωγράφοι παρετήρουν, ἐμμοῦντο,
 ἐδιδάσκοντο καὶ ἤντλουν ἀκόρεστοι ἀπὸ τὴν φύσιν.
 Μὲ τὰ ἀπλᾶ μέσα καὶ τὴν χαριτωμένην τὸν ἀφέλειαν
 σκορπίζουσαν πανταχοῦ δένδρα καὶ φυλλόματα ἐκτάκτου
 φυσικότητος ποῦ προξενοῦν ἀλησμόνητον ἐντύπωσιν.
 Δύο ταχεῖαι γραμμαὶ τοῦ χρωστῆρος καὶ ἰδοῦ ἐν θελ-
 κτικὸν σύμπλεγμα καλάμων. Δὲν παραλείπουν ἀκόμη
 οἱ προϊστορικοὶ ἐκεῖνοι καλλιτέχνη να σκορπίζουσαν
 ἐδῶ καὶ ἐκεῖ φύλλα, τὰ ὁποῖα παρασύρει μαραμμένα
 καὶ θνήσκοντα ὁ ἄνεμος, ὅπως ὁ συνάδελφός των
 ὁ σφραγιδογλύφος ἀπεικονίζει τὴν ἀποθνήσκουσαν
 φύσιν μὲ δένδρα ὑψηλά, τὰ ὁποῖα λυπητερὰ ὁ ἄνε-
 μος μαστίζει, ἐν ᾧ ὅλα τὰ φύλλα των ἔχουν πέσει
 κατὰ τὸ φθινοπωρινὸν ψυχομάχημα τῆς φύσεως.
 Ἐπειτα ρίπτονται μετὰ μανιώδους ἀγάπης πρὸς
 παρῶστασιν τῆς θαλασσίας ζωῆς (κυρίαρχον χαρακτη-

ριστικὸν τοῦτο ὅλης τῆς Μινωικῆς τέχνης). Ἐκ τοῦ Μεγάλου τῆς Βασιλίσσης ἔχομεν θαυμασίαν τοιχογραφίαν, ἣτις κοσμεῖ σήμερον τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου, ἀπεικονίζουσαν δελφίνας καὶ ἄλλους μικροτέρους ἰχθῦς, οἱ ὅποιοι κολυμβοῦν μὲ ἀπαράμιλλον χάριν. Τὰ κοράλλια, τὰ κογχύλια, οἱ σπόγγοι εἰς τὸν πυθμένα καὶ οἱ παφλασμοὶ τοῦ ὕδατος εἰς τὴν ἐπιφάνειαν δὲν διαφεύγουν τὴν προσοχὴν καὶ δὲν δειλιάζουν τὴν τόλμην τοῦ τεχνίτου. (Εἰκὼν 2).

Μία ἄλλη τοιχογραφία τοῦ αὐτοῦ περιόπου θέματος καί, δύναται τις νὰ εἴπῃ ἀκόμη γραφικώτερα, ἀνεκαλύφθη ἐν Μήλῳ εἰς τὸ προϊστορικὸν ἀνάκτορον τῆς Φυλακωπῆς. Εἰκονίζει πολλοὺς δακτυλοπτεροὺς ἰχθῦς (τὰ κοινῶς χελιδονόψαρα), περιφερομένους ἄνω καὶ κάτω ἐντὸς τῶν ὑδάτων, ἄλλους μὲ τὰ πτερά των ἀνοικτά, ἄλλους μὲ ἡμίκλειστα κατεροχόμενους λοξῶς καὶ ταχέως ὅπως τὰ βέλη, ἐν ᾧ περίεξι εἰκονίζονται παντοῖα θαλάσσια ἀντικείμενα. Ἡ τοιχογραφία αὕτη εἶναι ἀναμφιβόλως Κρητικῆς χειρός, δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον ὅτι κατεσκευάσθη ἐν Κρήτῃ καὶ ἐξήχθη ἕτοιμος εἰς Μῆλον. Μίαν ὁμοίαν σύνθεσιν ἐκ φραγεντιανῆς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. (Σελ. 46-7, εἰκ. 5).

Ἡ ζωὴ τοῦ ἀνακτόρου, αἱ θρησκευτικαὶ τελεταὶ καὶ οἱ ἀγῶνες εἶναι ἕτερα πηγὴ θεμάτων πλουσία εἰς τὸν ζωγράφον. Κυρίαί τῆς Αὐλῆς, ὑπέροχοι ἀριστοκράτιδες, ἐμψυχώνουν τὰς αἰθούσας λάμπουσαι ἀπὸ κορυφῆς μέχρις ὀνύχων μὲ τὰ κοσμήματα καὶ τὰς πολυτελεῖς ἐνδυμασίας των, εἰκονίζεται δὲ ὡραϊότατα ἡ γεμάτη ἀξιοπροεπῆ χάριν συνδιάλεξις των ἢ αἱ ζωνταναὶ χειρονομίαι των. Ἐκ πολλῶν τεμαχίων

τοιούτων τοιχογραφιῶν ἀναφέρομεν τὰς κατὰ μέγλι

Εἰκὼν 2. Θαλασσογραφία ἐκ τοῦ Μεγάρου τῆς Βασιλίσσης, Κνωσός.

στον μέρος συμπληρωθείσας «Κυανᾶς Κυρίας» (The Ladies in blue), ἀποκληθείσας οὕτω ἀπὸ τὰ φορέματά των. Παριστάνονται εἰς φλέγουσαν συνδιά-

λεξιν καὶ ἡ χειρονομία τῆς μιᾶς, ἡ ὁποία κρατεῖ εἰς τοὺς δακτύλους τὰς ψήφους (χάνδρες) τοῦ περιδερραίου της, καὶ ἡ χεὶρ μιᾶς ἄλλης, ἡ ὁποία ψηλαφεῖ με κάποιαν ἀδιάκριτον ἴσως περιέργειαν τὸ εἶδος τοῦ ὑφάσματος, ἐξ οὗ ἔχει ράψει τὸ φόρεμά της ἡ παρακειμένη φίλη της, ὑποδεικνύουν πολὺ καλὰ τὶ εἶδους ὁμιλίαν ἔχον ἀνοίξει αἱ περὶ κομποὶ κυρία. Ἡ τοιχογραφία αὕτη ἦτο περιόπου φυσικοῦ μεγέθους. Τὰ κυανᾶ φορέματα τῶν κυριῶν φέρουν πλουσιώτατα κεντήματα καὶ αἱ κεφαλαί, οἱ πλόκαμοι καὶ οἱ τράχηλοί των λάμπουν ἀπὸ τὰ κοσμήματα. (Ἰδ. εἰκόνα κατωτέρω, εἰς τὸ κεφ. 7 περὶ ἐνδυμασίας καὶ καλλωπισμοῦ). Τὰ τεμάχια τῶν τοιχογραφιῶν τούτων, καθὼς καὶ ὅμοια, τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν ἐν Μήλῳ ἀνακαλοῦν ὡς πρὸς τὸν ρυθμὸν καὶ τὰ ἐξωτερικὰ περιγράμματα τῶν μορφῶν τὰς καλλίστας Ἀθηναϊκὰς λευκὰς ληκύθους τοῦ πέμπτου αἰῶνος π. Χ., αἱ ὁποῖαι κατεσκευάσθησαν ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης κᾶπου 12 αἰῶνας ὑστερώτερον.

Εἰς ἄλλα μέρη τοῦ ἀνακτόρου εἰκονίζετο ἡ (πιθανώτατα καὶ θρησκευτικῆς σημασίας) προσφιλῆς παιδιὰ τῶν ταυρομαχιῶν. Ἐν τῷ Μουσεῖῳ Ἡρακλείου ὑπάρχει μία τοιαύτη διασωθεῖσα τοιχογραφία, ὅπου λαμβάνουν μέρος εἰς τὸν ἀγῶνα ἄνδρες καὶ γυναῖκες. Εἰς ταυρομάχος ἐκτελεῖ ὑπὲρ τὸ μανιῶδες ζῶον μὲ τὰ πελώρια κέρατα ἐν ἐπικίνδυνον ἄλμα, τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο ἀναμφιβόλως «πήδημα τοῦ θανάτου». Ἄλλη μορφή ἐτοιμάζεται νὰ πηδήσῃ ἐπὶ τοῦ ταύρου μόλις κατέλθῃ, ἂν κατορθώσῃ νὰ κατέλθῃ σῶος ὁ προῶτος πηδήσας, ἐν ᾧ μία τρίτη ἔχει κρε-

μασθῆ ἔκ τῶν κεράτων τοῦ ἐξηγριωμένου ταύρου καὶ συμπαράφεται μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν μανιῶδη του οἰστορηλασίαν.

Σιγὰ-σιγὰ ἡ τέχνη, ὅπως συμβαίνει πάντοτε, δημιουργεῖ παράδοσιν καὶ ὀρισμένους τύπους. Οὕτως εἰς τὴν Υ. Μ. ἐποχὴν ἀπεικονίζονται κυρίως πρόσωπα, χωρὶς ὅμως νὰ παραμελῆται καὶ ἡ σπουδὴ τοῦ τοπέιου. Ἀληθὲς «πορτραῖτο», ἵνα ἀναφέρωμεν ἕν μόνον ἔκ τῶν πολλῶν, μᾶς παρουσιάζει ἡ γνωστοτάτη ὑπὸ τὸ ὄνομα «la Parisienne» τοιχογραφία (Εἰκὼν 3). Φορεῖ τὸ περιζόριμον (κορσάζ), τὸ ὁποῖον εἶναι ἔμπροσθεν ἀνοικτόν, ὅπισθεν δὲ φέρει τεχνικώτατα δεμένον καὶ μέγαν «φιόγγον». Ἡ κόμη της διακύνεται εἰς ἀτιθάσους πλοκάμους. Ὁ ζωηρὸς ὀφθαλμὸς, (ἂν καὶ τόσον μέγας ἕν τῇ ἀπλοϊκότητι τῆς τέχνης), ἡ τολμηρῶς ζωγραφισμένη ὄψις, τὰ κοράλλινα χεῖλη καὶ τὸ ὄλον τοῦ προσώπου ἀποπνέουν μίαν ἀνεκφραστον κοριτσίστικην ζωηρότητα, καὶ τὸ εἰρωνικόν, τὸ προπετὲς καλύτερα. Ἡ ὅλη ἔκφρασις τῆς ζωντανῆς αὐτῆς μορφῆς τῆς καθιέρωσε τὸ ἐπώνυμον «Ἡ Παριζιάννα».

Εἰς μὴ συστηματικῶς ἀρχαιολογοῦντας λογίους οἱ παραλληλισμοὶ αὐτοὶ φαίνονται βεβαίως ὑπερβολικοὶ καὶ ἴσως ἀκατάληπτοι, καὶ συνέβη εἰς ἐμὲ πολλάκις νὰ ἀκούσω τοιούτους κατηγοροῦντας τὰ ἔργα αὐτά, τὰ ὁποῖα εὐρίσκουν ὅλως ἀδέξια. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ τονισθῆ ἑνταῦθα, ἵνα τὸ ἔχῃ ὑπ' ὄψει του ὁ ἀναγνώστης πάντοτε, ὅτι ἡ Μινωικὴ τέχνη κρίνεται (ὅπως ὀφείλει νὰ κρίνεται καὶ πᾶσα τέχνη), ἀναλόγως πρὸς τὸ περιβάλλον καὶ τὴν ἐποχὴν της. "Ἄν παρατηρήσετε τὰ ἔργα

τὰ ὁποῖα ἐδημιουργοῦντο τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὴν

Εἰκὼν 3. Τοιχογραφία εἰκονίζουσα κόρη, τὴν γνωστὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα «La Parisienne». Κνωσός.

Αἴγυπτον ἢ τὴν Μεσοποταμίαν ἢ ὅπου ἀλλαχοῦ, θὰ ἰδῆτε ὅτι εἶναι κάτι ἐντελῶς ξένον πρὸς ἡμᾶς καὶ τὸν πολιτισμὸν μας καὶ τὰς ἐμφύτους ἰδέας μας περὶ τέχνης, ἃς δημιουργεῖ τὸ περιβάλλον, ἐντὸς τοῦ

ὁποίου ζῶμεν. Διὰ τὴν Μινωικὴν ὅμως τέχνην τοῦναντίον ἀνεκαλύψαμεν τόσα πράγματα τὰ ὅποια εἶναι ἐντελῶς συγχρονισμένα μὲ ἡμᾶς. Ἡ τέχνη καὶ τὰ ἄλλα ἔργα τῶν Μινωικῶν Κρητῶν παρουσιάζουν, καὶ ἀπολύτως ἀκόμη κρινόμενα, τόσην πρόοδον, ὥστε οἱ παραλληλισμοὶ πρὸς τὸν σύγχρονόν μας πολιτισμὸν δὲν εἶναι οὔτε ὑπερβολικοὶ οὔτε ἀνεπιτυχεῖς, πάντοτε, ἐννοεῖται, *mutatis mutandis*, διότι ποτέ δὲν πρέπει νὰ ἐξερχόμεθα ἀπὸ τὸ πλαίσιον τῆς ἐποχῆς τὴν ὁποίαν κρινόμεν. Τὰ ἔξοχα πνευματικὰ προϊόντα τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Σοφοκλέους, τοῦ Ἀριστοφάνους, δὲν παύουν νὰ εἶναι ἀριστοτεχνήματα διανοίας, ἐπειδὴ παριστανόμενα σήμερον εἰς τὸ θέατρον μᾶς φαίνονται ψυχρά.

Ὀλίγας λέξεις θὰ εἴπωμεν ἀκόμη διὰ τὰς μικρογραφικὰς τοιχογραφίας (*miniatures*). Ὄταν ὁ τεχνίτης θέλων νὰ παραστήσῃ μεγάλας συνθέσεις εἴτε συνήντα δυσκολίαν διὰ τεχνικοὺς λόγους, εἴτε ἤθελε νὰ εἶναι εὐσύνοπτον τὸ ἔργον του, τότε ἐσμίκρυνε τὴν κλίμακα καὶ κατέφευγεν εἰς μερικὰς βραχυγραφίας. Τοιοῦτοτρόπως εἰς τὰς μικρογραφικὰς τοιχογραφίας βλέπομεν ἱερῶν χώρων περιβαλλομένους ὑπὸ δένδρων ἢ προσόψεις ἱερῶν οἰκοδομημάτων ἢ προανῆ λόφων, τὰ ὅποια εἶναι κεκαλυμμένα ὑπὸ ἀναριθμήτου πλήθους ἀνθρώπων, ὧν εἰκονίζονται συμβατικῶς μόναι αἱ προτομαί. Ὅμιλοι γυναικῶν μὲ ἀμφιέσεις πολυτελεῖς χορεύουν ἱερούς χορούς ἢ κάθηνται ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, εἰκονίζεται δὲ διὰ τῆς ἐκφράσεως καὶ τῶν χειρονομιῶν θαυμασίως ἢ γνωστῇ

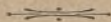
εὐθυμος καὶ φλύαρος συνομιλία τῶν τοιούτων τοῦ
 ὠραίου φύλου συναθροίσεων.

Νεαὶ τοιχογραφίαι ἀνεκαλύφθησαν ἀρκεταὶ καὶ
 κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη (μεταπολεμικῶς), διαρκῶς δὲ
 πλουτίζεται ἡ ποικιλία τῶν θεμάτων: Ἀλλαχοῦ εἰκο-
 νίζονται πύθνηκοι ἐν μέσῳ ἀνθῶνων δρέποντες ἄνθη,
 ἄλλαχοῦ ποικίλα πτηνὰ, πέδροικες, κίτρινοι συκοφά-
 γοι κλπ., στρατιῶται βαδίζοντες εἰς γραμμὴν καὶ τὰ
 τοιαῦτα.

Ἐν ᾧ βλέπομεν οὕτω πως τὴν τοιχογραφίαν
 ἀναπτυσσομένην βαθμηδὸν ἐν Κρήτῃ ἀπὸ τῆς Μ. Μ.
 ἐποχῆς καὶ ἐφεξῆς, εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα ἐμφανί-
 ζεται αὕτη αἰφνηδίως καὶ ὡς ἐκ θαύματος, ὅτε ἐκτί-
 σθησαν τὰ παλαιότερα ἀνάκτορα ἐν Τίρυνθι καὶ
 Μυκῆναις. Ὅσοι ἐκ τῶν ἀναγνωστῶν δύνανται,
 πρέπει νὰ ἐπισκεφθοῦν τὴν Μυκηναϊκὴν αἴθουσαν
 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου καὶ νὰ προσέξουν τὰς δια-
 σωθείσας τοιχογραφίας. Αὐταὶ ἐκόσμου ποτὲ ἀνά-
 κτορα μεγαλοπρεπῆ εἰς τὰς προμνημονευθείσας δύο
 πόλεις τῆς Πελοποννήσου, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἡπειρω-
 τικῇ Ἑλλάδι εἰς τὰς Θήβας, τὸν Ὀρχομενὸν κλπ.
 Φυσικὰ μία ἐξήγησις μόνον ὑπάρχει τῆς αἰφνηδίας
 ἐμφανίσεως αὐτῶν τῶν τοιχογραφιῶν, ὅτι ἐποικήθησαν
 ἀπὸ χειρᾶς Κρητῶν, εἴτε εἰδικῶς μετακληθέντων,
 εἴτε καὶ μεταναστευσάντων, διότι εἶχεν ἀρχίσει ἤδη
 νὰ πτωχεύῃ καὶ νὰ σβύνη ἡ πατρις των. Εἶναι δὲ
 καὶ τοῦτο ἄξιον πολλῆς παρατηρήσεως, ὅτι ἂν καὶ
 ἐντελῶς Κρητικῆς τέχνης αἱ τοιχογραφίαι, ἐν τούτοις
 παρίστανον θέματα ξένα πρὸς τὸν χαρακτῆρα τῆς
 Μινωικῆς τέχνης καὶ οἰκειότερα πρὸς τὴν ζωὴν καὶ

τάς συνηθείας τῶν ἡπειρωτικῶν μοναρχῶν. Τοιου-
τοτρόπως παριστάνονται ἔξοδοι ἐπὶ ἀρμάτων ἢ σκη-
ναὶ ὀρητικοῦ κυνηγίου, εἰς ταῦτα δ' ἐλάμβανον
μέρος καὶ γυναῖκες, προᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν συνητή-
σαμεν εἰς Κορίθην, ἃν καὶ αἱ γυναῖκες ἀπήλυτον
ἀπολύτου ἐλευθερίας. Ὁ ἀναγνώστης ἂς προσέξῃ
τὴν τοιχογραφίαν τοῦ ἀγριοχοίρου τῆς Τίρουνθος.
Πλήθος περιποιημένων κυνῶν ἔχουν ἐφορμήσει
κατ' αὐτοῦ, ἐν ᾧ τὸ θηρίον διαπερασμένον ἤδη ὑπὸ
δύο ἀκοντίων καὶ δακνόμενον συστρέφει τὸν ὀφθαλ-
μὸν ἐκ λύσσης καὶ ὀδύνης. Εἰς τὴν θήραν αὐτὴν
ὑπῆρχον καὶ γυναῖκες, ὡς μᾶς πείθει ἡ μελέτη τῶν
περισωθέντων τεμαχίων. Ἴδου λοιπὸν αἱ οἴζαι τῶν
Ἑλληνικῶν μύθων. Ἴδου ὅτι ἡ σκαπάνη μᾶς ἀπε-
κάλυψε τὴν οἰονεὶ εἰκονογραφημένην παρόστασιν
τοῦ μύθου τῆς Ἀταλάντης.

Μὲ τὴν καταστροφὴν τοῦ Κορητομυκηναϊκοῦ πολι-
τισμοῦ ἐξέλιπε καὶ ἡ θαυμασίως ἐπιδώσασα αὐτὴ
τέχνη Ὁ Ὅμηρος, ὁ ὁποῖος ὡς γνωστὸν περιγράφει
τὴν ὑστάτην φάσιν τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, ὅτε
ἤδη ὁ σίδηρος εἶχεν ἀρχίσει νὰ γίνεται γνωστός,
ἀγνοεῖ τὴν τοιχογραφίαν ὡς διάκοσμον τῶν ἀνακτό-
ρων, ἐν ᾧ περιγράφει παντοίας ἄλλας μεγαλοπρε-
πείας τῶν ἀνακτόρων τοῦ Ἀλκινόου καὶ τοῦ Μενε-
λάου Ἐχρειασθήσαν αἰῶνες πολλοὶ κατόπιν, ἵνα
ἀρχίσῃ ἐκ τοῦ μηδενὸς σιγὰ σιγὰ τὸ Ἑλληνικὸν πλεόν
δαιμόνιον καὶ νὰ δημιουργήσῃ ἐκ νέου τὴν τέχνην
τῆς ζωγραφικῆς.

3. Η ΓΛΥΠΤΙΚΗ

Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κεφαλαίου τῆς γλυπτικῆς θὰ κατατάξωμεν μίαν τεχνοτροπίαν, ἣτις μέχρι σήμερον οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ ἔχει εὑρεθῆ ἔκτος τῆς Κρήτης (ἂν καὶ μία ἐκ Μυκηνῶν κεφαλῆ φαίνεται νὰ εἶναι τῆς ἰδίας τεχνοτροπίας). Ἡ περὶ ἧς πρόκειται μέθοδος εἶναι συνδυασμὸς τῆς ζωγραφικῆς μετὰ τῆς πλαστικῆς. Κατεσκεύαζον δὴλα δὴ οἱ Μινωικοὶ Κρητῆς ἐπὶ τῶν τοίχων ἀναγλύφους μεγάλας μορφὰς ἐκ καθαρῆς ἀσβέστου, ἐζωγράφουν δ' ὕστερον τὰς λεπτομερείας μὲ ποικίλα χρώματα, ἥτοι ἔχομεν ἔγχρωμα ἀνάγλυφα. Ἦτο μία ὑπέροχος τέχνη, διαρκέσασα ὀλίγον μόνον χρόνον περίξ τοῦ 15ου αἰῶνος π.Χ. καὶ κατόπιν ἐξαφανισθεῖσα, ἀλλ' ἡ βραχεῖα αὕτη ἐμφάνισις εἶναι ἀπὸ τὰ λαμπρότερα καὶ ἐκπληκτικώτερα δημιουργήματα τοῦ ὑπερόχου ἐκείνου λαοῦ.

Τὸ σχετικῶς ἀριώτερον ἐξ αὐτῶν τῶν ἔργων εἶναι ὁ εἰς μέγεθος φυσικὸν ἠγεμῶν ἢ ἠγεμονόπαις, ὁ περίφημος «υἱὸς τοῦ Μίνως», «the Priest-King» ὅπως τὸν ὀνομάζουν. Μεγαλοπρεπῆς καὶ ἀγέρωχος προχωρεῖ πρὸς τὰ ἔμπρὸς μὲ ἠγεμονικὴν χειρονομίαν, κρατῶν σκῆπτρον εἰς τὴν χεῖρα, ἢ κατὰ τὴν νεωτέραν του συμπλήρωσιν σχοινίον, ἐξ οὗ εἶχε δεθῆ ἱερὸν τι ζῶον. Μέγα χρυσοῦν περιδέραιον κορέματα ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ του, ἐν ᾧ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φορεῖ διάδημα ἀπὸ ἀνθη κρίνων, τρία δ' ὑπερήφανα πτερὰ

ταῶ (παγωνιοῦ) ἀναρρίπτονται ἐκ τοῦ διαδήματος πρὸς τὰ ὀπίσω. Ἡ ὅλη σιάσις του ἀποπνέει ἡγεμο-

Εἰκὼν 4. Κεφαλὴ ταύρου ἐκ ζονιάματος (stucco), προερχομένη ἐκ συμπλέγματος τανρομαχίας. Κνωσός.

(Πρέπει νὰ ἐννοηθῇ ὁ ταῦρος μὲ τὴν κεφαλὴν χαμηλωμένην καὶ τὰ κέρατα προτεταμένα, ὅπως καὶ ἐγένετο ἡ συμπλήρωσις τῆς κεφαλῆς ἐν τῷ Μουσείῳ Ἑρακλείου).

νικόν καὶ ἀγέρωχον ὕφος. Καὶ σήμερον ἀκόμη ἔχει τὴν δύναμιν νὰ κρατῇ ἐπάνω του ἐπὶ πολὺ τὸ θαμβωμένον βλέμμα τοῦ ἐπισκέπτου τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου.

Οἱ Μινωικοὶ τεχνῖται κατεσκεύαζον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ ὀλόκληρα συμπλέγματα, διεσώθησαν δὲ ἀρκετὰ τεμάχια ἐκ μᾶς ταυρομαχίας. Εἰς βραχιῶν μὲ σπασμωδικὴν δύναμιν δραττόμενος τοῦ κέρατος ἐνὸς ταύρου μᾶς δεικνύει μὲ τὴν ἔντασιν τῶν μυῶν καὶ τῶν φλεβῶν τὴν ἐξόγκωσιν, ὅτι πολὺ πρὸ τῶν κλασσικῶν Ἑλλήνων οἱ πρόγονοι τοῦ Δαιδάλου εἶχον σπουδιάσει τὴν ἀνατομικὴν παράστασιν τοῦ σώματος ἐν κινήσει. Μία τέλος ἀνάγλυφος κεφαλὴ ταύρου εἶναι μεταξὺ τῶν καλυτέρων τὸ καλύτερον ἔργον ἐξ ὧν μᾶς διεσώθησαν ἐκ τοῦ ἐκλιπόντος θανμαστοῦ πολιτισμοῦ (εἰκῶν 4). Οἱ ἀπλανεῖς διωγκωμένοι ὀφθαλμοί, οἱ διεσταλμένοι μυκτῆρες, τὸ ἀνοικτὸν μυκώμενον ὄυγχος μὲ τὴν φρίσσουσαν γλῶσσαν, ἢ ὅλη ὑπερφίαλος ῥώμη ἢ εἰκονιζομένη εἰς αὐτὸ τὸ ἔργον «μαεστρίας» δὲν δύναται καλύτερον νὰ ἐπινεθῇ, παρὰ ὅταν εἴπωμεν ὅτι δύναται νὰ ὑποστῇ ἀφόβως τὴν σύγκρισιν πρὸς οἰονδήποτε ἀνάλογον ἔργον τῆς μετέπειτα κλασσικῆς Ἑλλάδος. Τινὲς μάλιστα, ὑπερακοντίζοντες ἴσως ὅσον δὲν πρέπει, ἐκήρυξαν ὅτι οἱ ἱεροπλάσται τῆς Ἑλλάδος δὲν ἠδυνήθησαν νὰ παραγάγουν τίποτε παρόμοιον.

Ἄς ἔλθωμεν τώρα εἰς τὴν καθ' αὐτὸ πλαστικὴν τέχνην. Ὁ Μινωικὸς πολιτισμὸς οὐδέποτε ἐγνώρισεν, ὡς φαίνεται, τὴν κυρίως γλυπτικὴν, ὅπως τὴν ἐννοοῦμεν συνήθως. Ἡ Αἴγυπτος ἠσμένιζε νὰ χαράττη

κολοσσούς εις τὸν γρανίτην, ὁ Κοῆς ἠρκεῖτο νὰ κατασκευάζῃ μικκύλα ἔργα ἀπὸ ἄργιλον. Ἀγάλματα οἱ Κοῆτες οὐδέποτε ἔσχον εἰς τὰ ἱερά των, λίθινον δὲ γλυπτόν τεμαχίον μέθοι τοῦδε ἀκόμη δὲν εὗρέθη. Διὰ τὰ μικρά των ἔργα οἱ Κοῆτες μετεχειρίζοντο τὸν πηλόν, ἔπειτα μαλακοὺς λίθους, ὅπως τὸν στεατίτην, ἔτι δὲ χαλκόν, ἔλεφαντόδοντα, φαγεντιανήν.

Ἦδη τὰ ἔργα τῆς Προτομινωικῆς ἐποχῆς μᾶς δεικνύουν ποῦ ἔμελλε νὰ φθάσῃ ἢ ἐξέλιξῃ. Ἐν πῶμα πυξίδος ἐκ στεατίτου φέρει μετὰ σχετικῆς ἐπιδεξιότητος σκαλισμένον κύνα μιᾶς μακροσοῦγγου γενεᾶς, ἣτις καὶ σήμερον ἔτι περιπλανᾶται εἰς τὰς ὁδοὺς τῶν χωρίων τῆς Κοῆτης. Μία ἔλεφαντίνη σφραγίς εἶναι σκαλισμένη ἐν σχήματι περιστερᾶς σκεπούσης τὰ μικρά της. Πολλὰ πήλινα ἀγγεῖα ἔχουν σχήματα πτηνῶν ἢ βοῶν, ἐπὶ τῶν κεράτων τῶν ὁποίων πολλάκις ὑπάρχουν μικροὶ ἀκροβάται.

Ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς Μ.Μ. ἐποχῆς ἔχομεν τὰ προχωρημένα εἰς τὴν τέχνην πήλινα ἀγαλμάτια ἐκ Πετσοφᾶ (Ἄνατ. ἐσχατιὰ τῆς Κοῆτης), τόσον σπουδαῖα διὰ τὴν μόδαν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν. Οἱ κοροπλάθοι χαράσσουν ἤδη μὲ εὐχέρειαν τὰς γραμμὰς τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἢ τῶν ζωικῶν μορφῶν. Ἐπειτα ἔρχεται ἡ σειρά τῆς φαγεντιανῆς, ἣν, ἅμα ἐφευρεθεῖσαν ὑπ' αὐτῶν, δὲν μετεχειρίσθησαν οἱ Κοῆτες, ὅπως εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἵνα ἀναπαράγουν τοὺς ἰδίους τύπους διαρκῶς, ἀλλὰ πρὸς τὸν σκοπὸν διακοσμῆσεων καλλιτεχνικῶν καὶ ἀρχιτεκτονικῶν, εἰς κατασκευὴν ἀγγείων, ἀγαλματίων καὶ ζώων ἢ εἰς ψηφοθετήματα. Κατὰ τὸ τέλος τῆς Μ.Μ. ἐποχῆς,

ὁπότε ἢ κατὰ φύσιν παρᾶστασις τῶν ὄντων, ὃ «νατου-

Εἰκὼν 5. Σύνθεσις θαλασσίου περιβάλλοντος μετὰ ναυτίλων, ἄλλων κογγυλίων, βράχιον κλπ. ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁπίων κολυμβῶν δακτυλόπτεροι, Κνωσός.

ραλισμός», φθάνει εἰς τὸ ὑψιστον σχεδὸν σημεῖον τῆς ἀναπτύξεώς του, ἔχομεν ἕξοχα ἔργα, ἅτινα θ' ἀναφέρωμεν ἀμέσως κατωτέρω.

Ἐν τῇ γνωστῇ ἀγάπῃ των πρὸς τὴν θάλασσαν οἱ Κοῤῥητες δὲν ἠδύναντο νὰ παρίδουν καὶ τὰ θαλάσσια ὄντα. Διεσώθησαν ἐκ φαγεντιανῆς δύο ἱπτάμενοι δακτυλόπτεροι (χελιδονόψαρα), ὄστρακόδεσμα παντοειδῆ (ναυτίλοι, κογχύλια κλπ.), ἡ δὲ μίμησις εἶναι ἀφαντάστως ἐπιτυχής. Πλὴν τῶν ἐν τῇ εἰκόني ὧ παριστωμένων, εὗρέθησαν καὶ πολλὰ ἄλλα θαλάσσια ὄντα, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον κολοβά. Ὁ Evans ἐξέλαβε κάποτε ἓνα καρκίνον ἐκ φαγεντιανῆς ὡς ἀπολίθωμα πραγματικοῦ τοιοῦτου!

Ἐκεῖνα ὅμως τὰ ὁποῖα εἶναι ἔργα κυριολεκτικῶς ἀξιοθαύμαστα καὶ θὰ ἤρουν μόνα αὐτά, ἵνα τιμήσουν μὲ τίτλον δόξης ἓνα ὀλόκληρον πολιτισμόν, εἶναι τὰ περιώνυμα τρία ἐκ στεατίτου ἀγγεῖα τῆς Ἁγίας Τριάδος μὲ ἀναγλύφους παραστάσεις: Τὸ ἐν τὸ μέγιστον εἶναι κωνικὸν ἀγγεῖον ἀπὸ τὰ λεγόμενα **ουτά**, φέρον παραστάσεις εἰς τέσσαρας ζώνας, πυγμαχίαν (εἰς τὰς τρεῖς) καὶ ταυρομαχίαν (εἰς τὴν μίαν, τὴν δευτέραν ἐκ τῶν ἄνω). Αἱ σκηναὶ τῆς πυγμαχίας εἶναι ὅ,τι τεχνικώτερον καὶ ποικιλώτερον δύναται νὰ φαντασθῇ τις καὶ ἀσφαλῶς τὸ ἀρχαιότατον ἀνεκτίμητον μνημεῖον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀθλητικῆς. (Εἰκὼν 6). Οἱ ἀγωνισταὶ ἔχουν κατανεμηθῆ κατὰ τὰ βάρη, τὴν ἡλικίαν, τὸν ὄπλισμόν (μετὰ ἢ ἄνευ κράνους). Δὲν ὑπάρχει στάσις, δὲν ὑπάρχει «γῦρος» ποὺ νὰ μὴ παριστάνεται μὲ ἀκρίβειαν καὶ λεπτομερείας ὄντως ἀπιστέτους. Ἄλλοι συμπλέκονται, ἄλλοι ἀποχωρίζονται ἄλλος πίπτει ἀπηρδημένος, ἄλλος ἐπιτίθεται ὀρμητικῶς καὶ φαίνεται καθαρὰ ὅτι ἐντὸς ὀλίγου θὰ θέσῃ τέρομα εἰς τὴν πάλην. Ἄλλος τέλος κατὰ τὸν Γαλ-

λικὸν τρόπον μεταχειρίζεται καὶ τοὺς πόδας εἰς τὰ πλήγματα, ἐν ᾧ περαιτέρω ἄλλος τις ἀποκρούει μετὰ τέχνης πυγμάχου τελείως γυμνασμένου.

Τὸ δεύτερον ἀγγεῖον, τὸ ὁποῖον εἶναι μικρὸν κωνικὸν ποτήριον, μᾶς παρέχει μίαν σκηνὴν τόσον συγχρονισμένην, ὥστε θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ τὴν φαντασθῶμεν διὰ τὴν τόσον μεμακρυσμένην ἐκείνην ἐποχήν. Εἶναι γνωστὸν ὡς τὸ ἀγγεῖον τοῦ «ἡγεμόνος» ἢ τοῦ «ἀξιωματικοῦ», (τοῦ «καπετάνου» μάλιστα), ἀλλ' ἂν τοῦ ἔδιδον τὸ ὄνομα νεώτεροι ἀρχαιολόγοι, ἔχοντες προσφατωτέρας τὰς ἐντυπώσεις τοῦ στρατοῦ, θὰ τὸ ὠνόμαζον ἀσφαλῶς ἀγγεῖον «τῆς ἀναφορᾶς», διότι ἡ παράστασις αὐτοῦ ἢ γεμάτη ἀπὸ πνοῆν ζωῆς εἶναι μία σωστὴ λήψις ἀναφορᾶς: Ὁ ἀρχιστρατῆγος, ὁ ἡγεμὼν, ὁ βασιλόπαις, ὅπως θέλετε, ἐμφανίζεται δεξιὰ μὲ τὸ σκῆπτρον εἰς τὴν χεῖρα ἀγέρωχος καὶ ἐπιβλητικός. Μὲ τὴν στρατιωτικὴν ἐπίσημον ἀκαμψίαν ἴσταται ἐνώπιον αὐτοῦ εἰς ἀξιωματικὸς εἰς τὴν στάσιν ἀμέμπτου προσοχῆς. Τὸ γυμνὸν ξίφος τοῦ φέρει εἰς τὸν ὄμων, ὅπως καὶ σήμερον κάμνονν οἱ ἀξιωματικοὶ εἰς ἐπισήμους στιγμὰς. Νομίζει τις ὅτι ἀκούει τὴν σύντομον ἱεραρχικὴν ἀναφορὰν πρὸς τὸν ἀνώτερον. Τέλος ὀπισθεν αὐτοῦ ἴστανται εἰς γραμμὴν μὲ τὰς «ἡῦτε πύργους» (ὅπως λέγει ὁ Ὅμηρος περὶ τοῦ Αἴαντος) ἀσπίδας τῶν οἱ στρατιῶται.

Τὸ τρίτον ἀγγεῖον ἦτο ὄσειδὲς ὄντιον, τὸ ὁποῖον ἀρχικῶς εἶχε κατασκευασθῆ ἐκ τριῶν τεμαζίων, τεχνικῶς συγκολληθέντων κατόπιν πρὸς ἄλληλα. Μόνον τὸ ἄνω ἡμισύ του ἐσώθη καὶ εἶναι τὸ θαυμασιώτερον γενικῶς ἐξ ὅλων τῶν ἔργων τῆς Μινωικῆς

τέχνης ἄτινα μᾶς περιεσώθησαν, ὑπὸ ἔποψιν σπαρταριστῆς παραστάσεως γεμάτης ἀπὸ ζωηροτάτην κίνησιν καὶ λεπτότατον χιοῦμοσ. Πολλὰ ὀνόματα ἠλλάξεν ἕως τῶρα, ἔνεκα τῆς διαφοροῦ ἑρμηνείας τῆς παραστάσεως· νῦν δ' ἐπεκράτησε σχεδὸν νὰ καλῆται ἀγγεῖον «τῶν λιχμητήρων», τῶν λιχνίζόντων δηλ. τὸν σῖτον, ἑρμηνεία, ἣτις κατ' ἐμὲ εἶναι ἡ ἀσφαλεστάτη. Εἰκονίζεται λοιπὸν μία «ἐργατιά», τῆς ὁποίας προηγείται γηραιὸς προὔχων φέρων πολυτελεῆ χιτῶνα Προχωρεῖ μὲ ἐπίσημον βῆμα καὶ τὸ πρόσωπόν του μειδιᾷ. Εἶναι τύπος γέροντος καλοῦ ἀγαθοῦ, ὅστις εἶναι εὐχαριστημένος ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του. Ὅπισθεν τούτου ἀκολουθεῖ ὀλόκληρος στρατιὰ ἐργατῶν κρατούντων εἰς τοὺς ὤμους τῶν ἐργαλεῖα, ὅμοια περίπου πρὸς ἐκεῖνα δι' ὧν λιχνίζου καὶ σήμερον τὰ σιτηρά (1).

Εἰκ. 6. Ρυτὸν ἐκ στεατίτου μὲ παραστάσεις πυγμαχίας καὶ ταυρομαχίας. Ἁγία Τριάδα.

(1) Τὰ ἐργαλεῖα ταῦτα ἐλέγοντο *θρίνακες* εἰς τὴν

Ἄλλὰ τοὺς ἐργάτας του, εἴτε πηγαίνουν εἰς τὴν ἐργασίαν, εἴτε ἔρχονται ἐξ αὐτῆς, ἔννοεῖ ὁ ἀγαθὸς γέρον νὰ τοὺς διασκεδάσῃ. Εἰς τὸ μέσον λοιπὸν τῆς «παρέας» βαδίζει μία ὁμὰς τραγουδιστῶν, οἱ ὅποιοι μὲ τὸν τρόπον ποὺ τραγουδοῦν, ἀνοίγοντες τρομερὰ στόματα καὶ ἐκτείνοντες παχύτατα χεῖλη, εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ κινήσουν τὸ μειδιάμα τοῦ θεατοῦ. Εἰς μεταξὺ αὐτῶν κανονίζει τὸν ρυθμὸν μὲ σεῖστρον, εἶδος κροτάλου ἐκ χαλκοῦ. Νομίζει κανεὶς ὅτι θὰ ἀκούσῃ νὰ ἐξέρχονται ζωντανὰ αἱ λέξεις κωμικοῦ καὶ ἴσως βωμολοχικοῦ τινος ποιήματος ἀπὸ τὰ διάπλατα στόματα αὐτῶν τῶν ἀστείων τροβαδούρων. Ὅλη ἡ ὁμήγουρις προχωρεῖ καταγοητευμένη καὶ μάλιστα εἰς ἀφηρημένους ἐκ τῶν τελευταίων ἐργατῶν ἐσκόνταψε καὶ πίπτει κατὰ γῆς. Τὸ πρόσωπόν του δὲν φαίνεται στενοχωρημένον διὰ

ἀρχαίαν γλῶσσαν, διετηρήθη δὲ τὸ ὄνομα ἐν Κρήτῃ, ὅπου καὶ σήμερον τὰ λέγουσι *θρίνάκια*. Ἔχουσι δὲ συνήθως ἀπὸ τριῶν μέχρι πέντε διακλαδώσεων ἢ ὀδόντων εἰς τὸ ἄνω μέρος. Ὅτι ὁμοῦ καὶ μὲ δύο ὀδόντας μετεχειρίζοντο, ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὀνόματος ὃ δίδουν ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ μου πατρίδι, τῇ Κεφαλληνίᾳ, εἰς τὸν θρίνακα, ὅστις ἂν καὶ ἔχει τρεῖς τουλάχιστον ὀδόντας, ἀποκαλεῖται δικράνι, ἦτοι δικράνι-δίκρανον. Τὰ ἐργαλεῖα, τὰ ὅποια φέρουν εἰς τοὺς ὤμους των οἱ ἄνδρες τοῦ ἀγγείου, φαίνονται νὰ εἶναι συνδυασμὸς δρεπάνου (ἢ ἴσως καὶ συναγωγέως τῶν ἀχύρων) μετὰ θρίνακος, διότι τὸ σιδηροῦν στέλεχος μὲ τοὺς τρεῖς ὀδόντας φέρει αὐλὸν καὶ δι' αὐτοῦ ἐστερεοῦτο εἰς τὸν ξύλινον στειλέον, ἐφ' οὗ προὔπηρχεν ἤδη τὸ δρέπανον. Οὕτω θὰ ἠδύναντο ὅταν ἠθελον, νὰ ἀφαιρέσουν τὸν τριόδοντα καὶ νὰ μείνῃ μόνον τὸ δρέπανον ἢ συναγωγεὺς.

τὸ πάθημα, καὶ ἐν ᾧ εἷς προπορευόμενος στρέφεται
 νὰ ἴδῃ τί συμβαίνει, οἱ γείτονές του προχωροῦν ἀσχάλ-
 λοντες διὰ τὸ πάθημα τοῦ συντρόφου των. Θαρροῖ
 κανεὶς ὅτι θ' ἀκούσῃ τὰς χαιρεκάκους εἰρωνείας των.
 Τοιαύτη δόσις κινητοποιήσεως παντοίων αἰσθημάτων,
 τοιαύτη καρικατούρα καὶ εἰρωνεία, τοιαύτη τέλος
 φιλοπαίγμων καὶ ἀνοικτόκαρδος παράστασις μόνον
 ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν δαιμονίων προγόνων τοῦ Δαιδά-
 λου ἠμποροῦσε νὰ ἐξέλθῃ κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα π. Χ.

Τὴν παράστασιν αὐτὴν ἠρμήνευσαν κυρίως ὡς
 πολεμικὴν, ὡς ἐπάνοδον ἀπὸ εὐτυχοῦς ἐκστρατείας,
 εὐρίσκοντες ἀνάλογά τινα πρωτόγονα ὄπλα πρὸς τοὺς
 θρίνακας, τοὺς ὁποίους φέρουν οἱ ἐργάται. Ἐπανα-
 λαμβάνω ὅμως ὅτι κατ' ἐμὲ ἡ γεωργικὴ σκηνὴ εἶναι
 πολὺ πιθανωτέρα καὶ ἀπὸ τὰ στόματα τῶν ἀοιδῶν
 πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐξέρχονται οἱ στίχοι
 γεωργικοῦ τινος ἄσματος, ἴσως εὐθύμου καὶ σκωπτι-
 κοῦ ὅπως ὁ Φαλλός, ἴσως μάλιστα ἔχοντος καὶ θρη-
 σκευτικὴν ἀρχὴν ὅπως ὁ Λίνος, ἂν καὶ αὐτὸς φαίνε-
 ται νὰ ἦτο μελαγχολικοῦ μᾶλλον περιεχομένου. Ἄν
 δὲ τὸ ἄσμα ἐκεῖνο εἶχε θρησκευτικὴν τὴν ἀρχὴν, ὅπως
 ὁ Λίνος καὶ ὁ Φαλλός, ἐξηγεῖται οὕτω καὶ ἡ παρου-
 σία τοῦ σείστρου, ὄργάνου τὸ ὁποῖον θεωρεῖται θρη-
 σκευτικόν. Ἡ τέλεσις τῶν γεωργικῶν ἐργασιῶν τῇ
 συνοδείᾳ ἄσμάτων δὲν εἶναι τι ἄγνωστον εἰς τοὺς νεα-
 νικοὺς χρόνους τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἀφ' οὗ ἀνάλογον
 σκηνὴν μᾶς περιγράφει ὁ Ὅμηρος. (Ἰλ. Σ, 569 ἔξ.).
 Κατὰ τὸ τρύγημα δῆλα δὴ μιᾶς ἀμπέλου ὑπάρχει
 μεταξὺ τῶν ἐργατῶν εἷς παῖς τραγουδῶν μὲ τὴν
 λεπτὴν φωνὴν του ὠραῖον ἄσμα, τὸ ὁποῖον συνο-

δεύει μὲ τὴν φόρμιγγα, ἐν ᾧ ὅλοι μαζὶ μὲ ἓνα ρυθμὸν οἱ ἐργάται τὸν ἠκολούθουν καὶ ἐχόρευον. Ὅπως καὶ εἰς τὴν παρόστασιν τοῦ ἀγγελίου, ὁ μουσικὸς τῶν τραγητῶν δὲν συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν ἐργατῶν, δὲν ἐλλείπει δὲ καὶ ἡ ἀναλογία τοῦ προϋσταμένου· διότι ὅπως εἰς τὸ ἀγγεῖον ὁ γέρον (ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ εἶναι ὁ βασιλεὺς), οὕτω καὶ εἰς ἄλλην Ὅμηρικὴν περιγραφὴν (1) ὁ βασιλεὺς ἴσταται «μὲ χαρούμενην καρδιὰ» καὶ ἐποπτεύει τὴν συγκομιδὴν τῶν σιτηρῶν του μὲ τὸ σκῆπτρον εἰς τὴν χεῖρα. Ἄρχεῖ νὰ ἐνθυμηθῶμεν καὶ τὸ γνωστὸν ἀγγεῖον τοῦ βασιλέως Ἀρκεσίλα τῆς Κυρήνης, ὅστις ἐποπτεύει τὴν συσκευὴν τοῦ σιλφίου του, ἵνα πειθῶμεν ὅτι ὅλαι αὐταὶ αἱ συγγενεῖς παραστάσεις ἦσαν προσφιλεῖς. Τὸ ὅτι οἱ ἐργάται βαδίζουν κατὰ στίχους καὶ μὲ τὸν ῥυθμὸν τοῦ ἄσματος, δὲν εἶναι λόγος ἰσχυρὸς ὑπὲρ τῆς στρατιωτικῆς παραστάσεως, ἐντὸς τῆς ὁποίας θὰ ἦτο πολὺ ἀτυχὴς ἢ ἔμπνευσις τοῦ τεχνίτου νὰ παραστήσῃ ἓνα στρατιώτην ἀδέξιον, ὁ ὁποῖος ἐξαπλώνεται φαρδὺς πλατὺς εἰς τὸ μέσον τῆς παρατάξεως.

Τοιαῦτα λοιπὸν εἶναι τὰ τρία αὐτὰ περίφημα ἀγγεῖα. Καὶ ἂν τίποτε ἄλλο δὲν μᾶς περιεσφύζετο ἐκ τῆς προϊστορικῆς Κρήτης, θὰ ἤρκουν μόνα τὰ τρία αὐτὰ ἀγγεῖα νὰ μαρτυρήσουν περὶ ἑνὸς πολιτισμοῦ ἰσχυρῶς ἀνεπτυγμένου, ὠργανωμένου στρατιωτικῶς καὶ βιομηχανικῶς, καλαισθητικοῦ καὶ εὐθύμως ἐργα-

(1) Τὴν ἀμέσως ἀνωτέρω τῆς προηγουμένης, Ἰλ. Σ. στ. 556 ἐξ.

ζομένου, τερομένου εἰς τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς ἑορτὰς καὶ ἔχοντος θαυμαστὸν τὸ δαιμόνιον τῆς εἰς τὰς τέχνας ἐπιδόσεως.

Ἐν Αἰγύπτῳ εὐρέθησαν καὶ γλυπτικὰ ἔργα Κρητικῆς τέχνης ἐπὶ ξύλου, ὡς ἐκ τοῦ ξηροῦ κλίματος, ἐν δὲ τῇ Ἑπειρωτικῇ Ἑλλάδι ἔχομεν καὶ λίθινα τοιαῦτα, ὅπως ἡ πύλη τῶν λεόντων εἰς τὰς Μυκῆνας.

Ἔως τώρα ὠμλήσαμεν δι' ἀνάγλυφα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀπαραιτήτως πρέπει νὰ προστεθοῦν δύο μικρὰ ἀριστουργήματα ἐκ φαγεντιανῆς, ὀλίγον παλαιότερα μάλιστα ἀπὸ τὰ περιγραφέντα τρία ἀγγεῖα. Τὸ ἐν εἰκονίζει ἀγελάδα μὲ τὸν μόσχον τῆς, τὸ ἄλλο αἶγαρον, ἣν θηλάζει τὸ μικρόν τῆς. Εὐρέθησαν εἰς τὰς ἱερὰς ἀποθήκας τῆς Κνωσοῦ καὶ εἶναι ἔργα εἰς τὰ ὁποῖα αἱ μᾶλλον περίπλοκοι κινήσεις τῶν ζώων ἔχουν πολὺ ἐπιτυχῶς ἀποδοθῆ. Θὰ ἀναφέρω μὲν καὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ περίοπτα ἔργα τῆς Μινωικῆς τέχνης.

Ἀνθρωπίνας μορφὰς ἔχομεν πρωτίστως τὰς ἐκ τῆς ἀνακτορικῆς βιομηχανίας τῆς Κνωσοῦ, τὴν ἐκ φαγεντιανῆς Θεάν τῶν Ὀφρων μετὰ τῆς ἱερείας τῆς (τοῦ τέλους τῆς Μ. Μ. ἐποχῆς, ἴδ. εἰκόνα κατωτέρω, εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ θρησκείας). Ἡ Μεγάλῃ Θεᾷ δίδει τὴν ἐντύπωσιν τοῦ ὑπερφυσικοῦ μὲ τὴν ὄλην μορφήν τῆς. Ἰδίως οἱ ὀφθαλμοὶ εἶναι τρομεροί. Αἱ χεῖρες, τὸ στήθος καὶ ἡ τιὰρα τῆς περιβάλλονται ἀπὸ πράσινα ἑρπετά. Τὸ γαλακτώδες στήθος εἶναι γυμνόν. Τὸ ἀγαλμάτιον τοῦτο εἶναι καὶ τὸ μεγαλύτερον ἐξ ὧν ἔχομεν (0, 34). Παρομοία εἶναι καὶ ἡ

ίερεία, κρατούσα καὶ αὐτὴ ὄφεις, ὀλίγον μικρότερα τῆς Θεᾶς.

Ἔτι θαυμασιώτερα καὶ ἀσυγκρίτως λεπτοτέρας τέχνης εἶναι τὰ εὐρεθέντα λείψανα μερικῶν μικρῶν ἀγαλματίων ἐξ ἔλεφαντοστοῦ, τὰ ὅποια δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ παρίστανον ὅλα μαζί σκηνὴν ταυρομαχίας. Ἐν, τὸ ὅποϊον σφίζεται σχεδὸν ὀλόκληρον, ἀποτελεῖ σήμερον ἕν ἀπὸ τὰ πολυτιμότερα κειμήλια τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου διὰ τὴν λεπτότητα τῆς τέχνης του, εἶναι ὁ περίφημος κυβιστήρ. Ἡ ζωὴ καὶ ἡ κίνησις καὶ ἡ λεπτότης τῆς ἐργασίας τῶν μικρῶν αὐτῶν μορφῶν ὀλίγον ἀπέχουν τοῦ θαυμασίου, ὅπως λέγει ὁ Evans. Τὰς λεπτομερείας, ὅπως αἱ φλέβες καὶ οἱ ὄνυχες ἐπὶ τῶν δακτύλων, ἐπεξεργάσθησαν μετὰ θαυμαστῆς ἐπιμελείας. Πρὸς παράστασιν δὲ τῆς κόμης μετεχειρίσθησαν σύρμακα χάλκινα, τὰ ὅποια ἐστερέωσαν πέριξ τῆς κεφαλῆς καὶ τὰ περιέβαλον εἴτα μὲ χρυσόν. Ἐν ἄλλο χρυσελεφάντινον ἀγαλμάτιον τῆς Θεᾶς εἶναι ἡ πολυύμνητος κόρη τῆς Βοστώνης, κρατούσα χρυσοῦς ὄφεις εἰς τὰς χεῖρας, ἀγαλμάτιον εὐρεθέν, ὡς λέγουσιν, ἐν Κνωσῶ, καὶ τὸ ὅποϊον ὑπ' ἀφιλοτιμίας καὶ ἀσυνειδησίας τῶν ἀρχαιοκαπήλων εὐρίσκεται τόρῃα πέραν τοῦ ὠκεανοῦ.

Θὰ ἀναφέρωμέν ἀκόμη δύο σκευὴ (ουτά), τὰ ὅποια ἀνάγονται καὶ αὐτὰ εἰς τὴν γλυπτικὴν. Τὸ ἕν εἶναι ἡ περίφημος ἐκ στεατίτου κεφαλὴ ταύρου εἰς τὸ ἡμῶν περίπου τοῦ φυσικοῦ μεγέθους. (Εἰκὼν 7). Τὸ οὐγγος τοῦ ζῶου εἰκονίσθη δι' ἐμπαιστικῆς μεθόδου (incrustation), στερεώσαντος κατάλλήλως τοῦ τεχνίτου ἐντὸς τοῦ στεατίτου μάργαρον (marbre, κοινῶς σεντέφι).

Οἱ ὀφθαλμοὶ κατεσκευάσθησαν ἀπὸ σκληρότατον

Εἰκὼν 7. Ρυτὸν ἐν σχήματι βοοκεφαλῆς
ἐκ στεατίτου καὶ ἄλλων ὑλῶν. Κνωσός.

ὄρυκτόν, τὴν ὄρειαν κρύσταλλον (crystal de roche),

ἥτις εἶναι παρομοία πρὸς τεχνητὸν κρύσταλλον. Ἡ κόρη τοῦ ὀφθαλμοῦ σκαλισθεῖσα ἐκ τῶν ὀπισθεν ἐπληρώθη χρώματος ἐρυθροῦ. Τὰ κέρατα ἦσαν ἐκ ξύλου ἐπιχρυσωμένου. Σήμερον τὸ ἔργον τοῦτο θαυμάζεται ἐν τῷ Μουσείῳ Ἡρακλείου, ἔργον ὅπου τόσαι μέθοδοι ἐφηροδόθησαν πρὸς παράστασιν τῆς φύσεως, ὕστερον δ' ἀπὸ τόσα ἄλλα ἀπαράμιλλα ἔργα τέχνης ὑπάρχει ἀκόμη τόπος διὰ νέαν ἐκπληξιν, μὲ τὸ μικρὸν ἐκεῖνο ἀριστούργημα, εἰς τὸ ὁποῖον λάμπουν οἱ ὀφθαλμοί, θέλγει ἡ ἀντίθεσις τοῦ μαργάρου πρὸς τὸν στεατίτην καὶ ἐπιβάλλει θαυμασμὸν ἢ ἐκτάκτως ἐπιτυχῆς γλυπτικῆς διάπλασις.

Τὸ ἕτερον ρυτὸν εἶναι ἐκ μαρμαροειδοῦς ἀσβεστολίθου καὶ ἐποιήθη ἐν σχήματι κεφαλῆς λεαίνης, εἶναι δ' ἑλλιπές. Ἀμφότερα τὰ ἔργα ταῦτα θὰ εὔρον ἐξάπαντος πολλοὺς μιμητάς, ἀφ' οὔ τούτου μὲν ἀντίγραφον εὗρέθη εἰς τὰ βαθύτατα Μυκηναϊκὰ στρώματα τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν, βοοκεφαλὴν δ' ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου εὔρεν ὁ Schliemann ἐν Μυκῆναις, καθὼς καὶ χρυσὴν λεοντοκεφαλὴν.

Χάλκινα γλυπτικὰ ἔργα μᾶς διεσώθησαν ἐλάχιστα. Τὸ μέταλλον ἦτο πάντοτε πολύτιμον καὶ ἐθηρεύετο ἀπλήστως. Εἶναι ὁ αὐτὸς λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ἐκ πολλῶν χιλιάδων καὶ μάλιστα ἴσως δεκάδων χιλιάδων χαλκίνων ἀγαλμάτων τῆς κλασικῆς Ἑλλάδος ἐλάχιστα μόνον καὶ ὅλως τυχαίως μᾶς διεσώθησαν. Ἀρχετὰ κοινὸς εἶναι ὁ τύπος τῶν Μινωικῶν ἀγαλμάτων τῶν προσκυνούντων ἢ σεβιζόντων, ἀνδρῶν δηλ. ἢ γυναικῶν φερούσῶν ἐν σχήματι προσευχῆς τὴν χεῖρα πρὸς τὸ μέτωπον. Ἀναφέρομεν ἐπ' ἴσης

τὸ ἀγαλμάτιον τῆς γνωστῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα «Μπα-
γιαντέρας» (La Bayadère, ἡ θρησκευτικὴ χορευ-
τρια), καὶ διάφορα ἀναθηματικὰ ἀγαλμάτια, ἰδίως
βοῶν, ὧν τινες μεταξὺ τῶν κεράτων φέρουν ἐγγεκολ-
λημένον δισκάριον χρυσοῦ. Τοῦτο μᾶς ἐνθυμίζει ὄχι
μόνον τὴν ἀργυρᾶν βοοκεφαλὴν τῶν Μυκηναίων,
φέρουσαν μεταξὺ τῶν κεράτων ρόδακα χρυσοῦν,
ἀλλὰ καὶ τὸ Ὀμηρικὸν ἔθιμον νὰ «χύνουν χρυσοῦν»
πέριξ τῶν κεράτων τοῦ θύματος προτοῦ νὰ τὸ θυσιά-
σουν εἰς τινὰ θεόν.

Οὕτω λοιπὸν βλέπομεν πῶς ἡ τέχνη ἔφθασε τὸ
ἀληθές αὐτῆς ἀπόγειον ἐν Κρήτῃ, καθ' ὃν χρόνον
εἰς τὰς ἄλλας χώρας τοῦ Αἰγαίου διαιωρίζοντο οἱ
πρωτόγονοι τύποι τῶν μικρῶν τερατουργημάτων.
Κατὰ τὸ τέλος ὁμῶς τῆς Υ. Μ. ἐποχῆς ἐκφυλίζεται
ἡ τέχνη καὶ ἐν Κρήτῃ, τὰ δ' εἰδῶλα τῆς Μεγάλης
Θεᾶς καταντοῦν σιγὰ-σιγὰ ἀποτρόπαια τέρατα, ὅπως
τὰ εὐρεθέντα εἰς τὸ μικρὸν Υ. Μ. ἄθικτον ἱερὸν τῆς
Κνωσοῦ.

4. ΜΕΤΑΛΛΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΚΟΣΜΗΜΑΤΙΚΗ

Συνέχειαν τρόπον τινά τῆς γλυπτικῆς ἀποτελοῦν οἱ δύο οὗτοι κλάδοι, εἰς τοὺς ὁποίους θαυμασίως ἐπέδωκαν οἱ Κρητες. Ἀπὸ τῆς Π. Μ. ἐποχῆς εἶχον τὴν ἐπιτηδειότητα νὰ κατασκευάζουν κομψὰ μετάλλινα ἀντικείμενα. Ἐφόρουν διαδήματα χρυσᾶ καὶ κατεσκεύαζον περιάπτα καὶ περιδέραια, ὧν εἰς τὰς ψήφους (χάνδρες) ἔδιδον σχήματα ποικιλώτατα. Ἐν Μόχλω ὁ Seager, ἐν Μεσαρᾷ ὁ Ξανθουδίδης εὔρουν ὤραιότατα δείγματα χρυσοχοΐας καὶ κοσμηματικῆς. Αἱ ἀλύσεις ὡς ἀνεκάλυψεν ὁ Seager παραβάλλονται πρὸς τὰ κάλλιστα χρυσοχοϊκὰ ἔργα τῆς Ἀλεξανδρινῆς περιόδου. Πάντα ταῦτα τὰ ὠραῖα ἀντικείμενα εὑρέθησαν ἐντὸς τάφων, διότι μόνον εἰς τάφους εἶναι δυνατὸν νὰ εὑρωμεν κοσμήματα πολυτίμων ὑλῶν καὶ πάλιν ἐκεῖνα, ὅσα διέφευγον τὴν ἀνθάδη ὑπεξαίρεσιν, ὡσάκις ἠνοίγετο ὁ κοινὸς ἐκάστου συνοικισμοῦ τάφος, ἵνα ταφῆ καὶ ἄλλος μακαρίτης. Εἰς τὰ ἀνάκτορα, τὰς οἰκίας καὶ λοιπὰ κέντρα σπανιώτατα διέφευγε τοὺς κατοικοῦντας ἢ, ἐν βιαίᾳ καταστροφῇ, τοὺς πορθητὰς ἀντικείμενον πολύτιμον.

Οὕτως ἔχομεν ἐκ Κνωσοῦ ὀλίγα τινὰ στολίδια τυχαίως διασωθέντα, μίαν νῆσσαν, ἓνα λέοντα, ἓνα ἰχθῦν, ἐκ χρυσοῦ, πολὺν κομψὰ καὶ τεχνικά. Ὁ χαλκεὺς ἐπίσης κατεῖχε τὴν τέχνην του εἰς τὴν ἐντέλειαν, ὅπως μᾶς πείθουν μερικὰ χάλκινα ἀγγεῖα εὑρεθέντα

ἐντὸς ἀσυλήτου οἰκίας ἐν Κνωσῶ, διότι, φαίνεται, ἐν τῇ πυρκαϊᾷ εἶχε καταπέσει ἢ στέγη προτοῦ προφθάσουν νὰ λεηλατήσουν τὴν οἰκίαν οἱ ἐπιδρομεῖς. Ἐν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων χαλκίνων ἀγγείων, κεκοσμημένον μὲ σειρὰν κρίνων παρὰ τὰ χεῖλη καὶ ἄλλας διακοσμῆσεις, θεωρεῖται ὡς ἐν ἀπὸ τὰ εὐγενέστερα ἔργα, ὅσα ἐξῆλθον ἀπὸ τὰς χεῖρας προϊστορικῶν τεχνιτῶν.

Δυστυχῶς ἐκ Κρήτης δὲν ἔχομεν ἀκόμη σπουδαῖα ἔργα κοσμηματικῆς καὶ μάλιστα ἐκ μετάλλου. Ἡ ἀπουσία αὕτη, ἣτις πιθανὸν νὰ εἶναι καὶ παροδική, διότι δὲν εὐρέθησαν ἀκόμη βασιλικοὶ τάφοι ἐν Κρήτῃ (ὅπως ἐν Μυκῆναις), οἱ ὅποιοι, ἂν εὐρεθοῦν ἀσύλητοι, ἀσφαλῶς μᾶς ἐπιφυλάσσουν ἐκπλήξεις, μᾶς ἀναγκάζει νὰ καταφύγομεν εἰς τὴν Ἑπειρωτικὴν Ἑλλάδα καὶ δὴ εἰς τὰς Μυκῆνας, ὁπόθεν ἔχομεν πλουσιότατα εὐρήματα. Ἐντὸς τῶν βασιλικῶν τάφων τῆς πόλεως ταύτης (ἐξ τὸν ἀριθμὸν) ἀνεκαλύφθησαν οἱ μεγαλύτεροι ἀρχαιολογικοὶ (ἀλλὰ καὶ πραγματικοὶ) θησαυροί, τοὺς ὁποίους ἠτύχησέ ποτε νὰ ἀποκαλύψῃ ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη (τὸ ρεκόρ ἴσως τὴν ὥρᾳ θὰ διεκδικῆ ὁ τάφος τοῦ Τουταγχαμών. Εἰς τὰ ἔργα ταῦτα διακρίνονται καθαρῶς δύο τέχναι: Ἡ μία εἶναι ἡ ἀδεξία ἀκόμη καὶ ἀδεξίως μιμουμένη. Παράδειγμα αἱ χρυσαῖ προσωπίδες τῶν νεκρῶν. Ἡ ἄλλη εἶναι ἡ γνησία Κρητικὴ τέχνη, τῆς ὁποίας τὰ ἔργα εἴτε ἐξήχθησαν ἔτοιμα ἐκ Κρήτης εἴτε ἐποιήθησαν ἐπὶ τόπου ὑπὸ Κρητῶν τεχνιτῶν. Ἄς λάβωμεν λ.χ. πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν 4ον τάφον τῶν Μυκηνῶν, τὸν καὶ πάντων παλαιότατον (στρογγύλη χρονολογία ἢ περίοδος ἀπὸ 1500—1600 π. Χ.). Περιέχει

ἔργα γνησίως Κρητικά: Πρῶτον μίαν ὠραίαν σει-
ρὰν ἀγγείων. Ἔπειτα χρυσᾶ ποτήρια. Ἐν ἓκ τού-
των μὲ χρυσᾶς περιστερὰς εἰς τὰς λαβὰς του εἶναι
περίφημον, διότι ἐν παρόμοιον περιγράφει ὁ Ὀμη-
ρος ὅτι εἶχεν ὁ Νέστωρ. Ἔπειτα τὰ ρυτὰ, (τὴν ἀργυ-
ρᾶν κεφαλὴν ταύρου καὶ τὴν χρυσῆν λέοντος). Ἡ
ἠπειρωτικὴ τέχνη εὐρίσκετο τότε εἰς τὰ σπάργανα
καὶ τόσον τελειοποιημένα ἔργα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ
ἐξέλθουν ἀπὸ τὸ ἐργαστήριον ἐντοπίου τεχνίτου.

Τὸ λαμπρότερον ὅμως παράδειγμα τῆς Μινωικῆς
χρυσοχοΐας ἐν Ἑλλάδι εἶναι τὰ περιλάλητα δύο χρυσᾶ
ποτήρια τοῦ Βαφειοῦ, τὰ ὅποια πρέπει οἱ δυνάμενοι ἓκ
τῶν ἀναγνωστῶν νὰ μεταβοῦν καὶ νὰ παρατηρήσουν
μετὰ προσοχῆς εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον ἐν Ἀθή-
ναις. Ἐν ἰσχυρῷ ἀναγλύφῳ εἰκονίζουσι περὶ τὸ ἐν
θήραν ἀγρίων ταύρων, τὸ ἕτερον ἀπαγωγὴν ἑνὸς ἓκ
μας ἀγέλης ἡμέρων. Εἰς τὸ πρῶτον εἰκονίζονται
στημένα μεταξὺ τῶν δένδρων δίκτυα, πρὸς τὰ ὅποια
συνελαύνονται οἱ ταῦροι διὰ τῶν ἀτραπῶν τοῦ ὄρους.
Εἰς ταῦρος, ἐν ᾧ ἔτρεχεν ὀρμητικὸς, ἐνέπεσεν εἰς τὸ
δίκτυον, ὅπου ἀμέσως περιεπλάκη. Εἰς ἄλλος, ἔχων,
φαίνεται, πικρὰν πείραν τῆς παγίδος καὶ θέλων
ν' ἀποφύγῃ ταύτην, διὰ γιγαντιαίου πηδήματος προσ-
παθεῖ ν' ἀπομακρυνθῆ γρήγορα ἀπὸ τὸ κινδυνώ-
δες μέρος, ἐν ᾧ τρίτον ταῦρον σπεύδοντα ἐπίσης πρὸς
φυγὴν προσβάλλον συγχρόνως δύο ταυρομάχοι
θηρευταί. Ὁ εἷς, ὁ ὅποιος ἤθελε βέβαια νὰ πηδήσῃ
ἐπ' αὐτοῦ, ἐρρίφθη ἀπὸ τὸ μανιῶδες ζῶον κατὰ γῆς.
Ἀπέτυχε λοιπὸν εἰς τὸ φοβερὸν πῆδημα καὶ τὸ καλύ-
τερον ποῦ ἔχει νὰ κάμῃ εἶναι νὰ φροντίσῃ πῶς νὰ

μη καταπατηθῆ ἀπὸ τὸ τερατῶδες ζῷον, τὸ ὁποῖον μὲ τυφλὴν μανίαν ὁρμᾷ πρὸς τὸν δεύτερον θηρευτὴν λυσσωδῶς μὲ τὰ κέρατα χαμηλωμένα. Ἄλλ' εἴτε ἐπιτηδειότερος, εἴτε τυχηρότερος ἐκείνος, ἀρπάζει καλὰ τὸ ἐν κέρατον τοῦ ζῴου, ἐναγκαλίζεται καὶ τὸ ἄλλο μὲ τοὺς πόδας του, καὶ θὰ προσπαθήσῃ νὰ φέρῃ κόπωσιν εἰς τὸ ζῷον διὰ τοῦ βάρους του, προσκολλώμενος ὅπως αἱ σφῆκες ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του. Τὰ δένδρα, οἱ θάμνοι καὶ οἱ βράχοι εἰκονίζουσιν τὸ δασῶδες καὶ ὄρεινόν τοπεῖον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον δὲν εἴμπορεῖ ὁ θεατὴς ἐπὶ πολὺ νὰ ἀποσπάσῃ τὰ βλέμματά του. Ἐκ τῆς καταπληκτικῆς ζωντανότητος τῆς παραστάσεως νομίζει τις ὅτι θὰ ἔχωμεν συνέχειαν, προσπαθεῖ δὲ νὰ μαντεύσῃ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς τρομερᾶς στιγμῆς.

Εἰς τὸ ἄλλο ποτήριον εἰς ταῦρος δεθείς ἀπὸ τὸν πόδα καὶ συρόμενος μυκᾶται ὀδυνηρῶς, ἐν ᾧ ἄλλος μὲ τὴν κεφαλὴν χαμηλωμένην προχωρεῖ σύνοφρος καὶ σοβαρός, οἷονεὶ σκεπτόμενος τὴν ἀθλιότητα καὶ τὸ μοιραῖον τέλος τῆς ζωῆς, ἄλλο δὲ ζεῦγος ταύρου καὶ ἀγελάδος μὲ τὰς κεφαλὰς πλησίον ἀλλήλων οἷονεὶ ὡς ἐν συνομιλίᾳ εὐρίσκονται εἰς ἐρωτικωτάτην διάχυσιν. Ὅλη αὐτὴ ἡ σκηνὴ ἀποπνέει ἀφθιαστον δόσιν εἰδυλλίου.

Τὰ δύο ταῦτα ποτήρια, εὐθεθέτα εἰς τὸν τάφον ἠγεμόνος καὶ παρὰ τὰς χειρὰς του κατεσκευάσθησαν ἐπίτηδες καὶ ἀρχικῶς ὡς ζεῦγος. Εἶναι ἐν «σερβίς» ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, ὁμοιόμορφον καὶ τοῦ αὐτοῦ συνθμοῦ. Δὲν εἶναι μόνον ἡ ἀφάνταστος δύναμις τῆς ἐκφράσεως πὺν ἐκπλήττει, δὲν εἶναι ἡ ὁρμὴ ἐκάστης κινήσεως,

ἡ ἀκριβεία τοῦ σχεδίου, αἱ ἀναλογίαι τῶν μορφῶν ἐν τῷ ἰσχυρῷ ἀναγλύφῳ, ὅπου ἁρμονικώτατα καταμερίζεται τὸ φῶς καὶ ἡ σκιά. Εἶναι πρὸ παντὸς ἡ πραγματικὴ καλλιτεχνικὴ διαίσθησις, ἡ — ἅς τὸ εἴπωμεν ἀφόβως — καλλιτεχνικὴ μεγαλοφυΐα ἡ ἀπαιτουμένη ὅπως δύο ὅμοια θέματα παρασταθῶν οὕτως, ὥστε ταυτοχρόνως νὰ φαίνωνται τόσον διάφορα, τόσον ἀπροσδόκητα, τόσον ἀντιτιθέμενα τὸ ἓν πρὸς τὸ ἄλλο, ὥστε νὰ μᾶς ἀφήνουν ἐνεούς. Εἰς τὸ πρῶτον ποτήριον ἡ βία καὶ ἡ κίνησις τῆς παραστάσεως ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν πλεόν τριζυμιώδη παρομοίωσιν τοῦ Ὀμήρου· εἰς τὸ δεύτερον ζωγραφεῖται ἐν εἰδύλλιον τοῦ Θεοκρίτου. Ἡ ἀντίθεσις αὐτὴ καὶ ἡ τεχνικὴ δεξιότης διὰ τὸν ἴθον αἰῶνα πρὸ Χριστοῦ μᾶς κάμνει σχεδὸν νὰ μὴ πιστεύωμεν τοὺς ὀφθαλμούς μας. Δὲν ὑπάρχει καλύτερα τούτου ἀπόδειξις ἀπὸ τὸ ἀκόλουθον χαρακτηριστικὸν συμβάν: Τὰ ποτήρια αὐτὰ εὐρέθησαν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Τσουντα ἐντὸς ἀσυλήτου τάφου εἰς τὸ Βαφειὸ τῆς Λακωνικῆς. Ὁ τάφος δηλ. ἐπανευρέθη ὅπως τὸν ἀφῆκαν οἱ τελευταῖοι θάψαντες, οἱ ὁποῖοι μάλιστα πικρὰν ἴσως ἔχοντες πείραν τῶν συλητῶν καὶ τυμβωρύχων, εἶχον πατήσει τὸ χῶμα ἄνωθεν τοῦ τάφου τόσον ἐπιμελῶς, ὥστε ὁμοιάζε πρὸς λίθον. Καὶ ὁμως ὑπῆρξαν ἀρχαιολόγοι ξένοι, (διότι τότε δὲν ἦσαν ἀκόμη γνωστὰ τὰ ἄλλα ἔξοχα ἔργα τῆς Κρητ. τέχνης), οἵτινες ἀνεκίρουν τὰ ποτήρια ὡς κίβδηλα!

Μία κατ' ἔξοχὴν ἐπίδοσις τῶν Μινωϊκῶν τεχνιτῶν ἦτο καὶ ἡ εἰς τοὺς μικροὺς γλυπτοὺς λίθους, οἵτινες, ἀνάλογοι πρὸς τοὺς μετέπειτα δακτυλιολί-

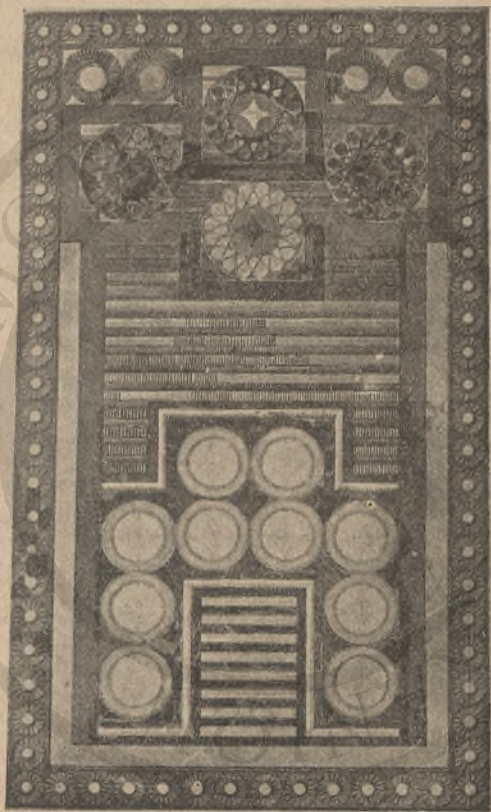
θους, ἐχρησίμευον πρὸς σφραγίσιν· (σήμερον ἐν Κρήτῃ λέγονται γαλόπετρες ἢ γαλατοῦσες, ἔνεκα τῆς προλήψεως ὅτι παράγει πολὺ γάλα ἢ θηλαζομένη γυνή, ὅταν φέρῃ μίαν γαλόπετραν κρεμασμένην εἰς τὸν λαιμόν της). Ὅταν οἱ σφραγιδόλιθοι εἶναι ἐπιμελῶς κατεσκευασμένοι εἶναι ἀληθινὰ μικρὰ ἀριστουργήματα. Αἱ πρῶται σφραγίδες τῆς Π. Μ. ἐποχῆς εἶναι ἕξ ἐλέφαντος ἢ στεατίτου λίθου, ὅστις εἶναι μαλακός. Ἄλλ' ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς Μ. Μ. ἐποχῆς ἔχομεν λίθους σκληροὺς καὶ ἡμπολυτίμους, τὴν ὄρειαν κρύσταλλον καὶ τὸν ἀμέθυστον. Προϊούσης δὲ τῆς ἐποχῆς δὲν ἔμεινε σκληρὸς ὠραῖος λίθος, ὅστις νὰ μὴ ἐχρησιμοποιήθῃ εἰς τὴν κατασκευὴν σφραγίδων: Κορναλῆς, ἀχάτης, σάρδιος, σαρωδῶνυξ, χαλκηδόνιος, οἱ διάφοροι ἰάσπιδες, αἱματίτης ἢ μετεωρίτης κλπ. Ἐκ τοιούτων σφραγίδων ἔχομεν τὰ ἀποτυπώματα δύο ἀξιολογωτάτων προσωπογραφιῶν, τὰς ὁποίας ὁ Evans θεωρεῖ βασιλικάς, πατρὸς καὶ πρίγκηπος, εἶναι δὲ πολύτιμοι διὰ τὸν ἀνθρωπολογικὸν χαρακτῆρα τῶν Κρητῶν καὶ (ἐπειδὴ κατεβλήθη φυσικὰ φροντίς νὰ ἀποδοθοῦν πιστῶς τὰ χαρακτηριστικὰ), τὰ παλαιότατα ἕξ ὧσων ἔχομεν «πορτραῖτα». (Ἴδε εἰκόνα κατωτέρω εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ ἀνθρωπολογικοῦ χαρακτῆρος τῶν Μινωικῶν Κρητῶν). Τὰς αὐτὰς μὲ τοὺς γλυπτοὺς λίθους παραστάσεις, ἰδίως ὁμῶς σκηναὶς θρησκευτικῶν τελετῶν, συναντῶμεν καὶ ἐπὶ τῶν δακτυλίων, οἵτινες πολλάκις ἦσαν *ὀλόλιθοι*, κρίκος δηλ. καὶ σφενδόνη ἀποτελοῦντο ἀπὸ ἑνα μόνον λίθου, ὅστις συνήθως ἐπεχρυσουῖτο.

Ἡ κοσμηματικὴ τέχνη εἶδομεν ἤδη πόσον ἐκαλ-

λιεργεῖτο, τῇ βοηθείᾳ πολλῶν καὶ ποικιλοχρόμων ὕλῶν, ἀπὸ τὴν ἐκ στεατίτου βοοκεφαλῆν. Παντοῖα σκευὴ καὶ ἔργαλεῖα ἔκοσμοῦντο ἀναλόγως. Ἐν τῷ Ἑθνικῷ Μουσεῖῳ φυλάσσονται τὰ περιφῆμα ξίφη καὶ ἐγχειρίδια τὰ κεκοσμημένα διὰ τῆς ἐμπαιστικῆς τέχνης, ἣτις εἶναι τρόπον τινὰ ἢ διὰ μετάλλου ζωγραφικῆ. Ἐκοπτον δηλαδὴ ἐκ λεπτοῦ χρυσοῦ ἐλάσματος μορφὰς ἀνθρώπων, ζώων, ἰχθύων κλπ. τὰς ὁποίας ἔστερέωνον καταλλήλως εἰς ἀντιστοίχους κοιλότητας τῆς χαλκίνης λεπίδος τοῦ ἐγχειριδίου ἢ τῆς ἀργυρᾶς ἐπιφανείας ἑνὸς ποτηρίου κλπ. Ἐπειτα διὰ μερικὰς λεπτομερείας ἢ δι' ὠρισμένα μέλη τοῦ σώματος τῶν μορφῶν μετεχειρίζοντο τὸν ἀργυρον, ἐν ἄλλο σκοτεινότερον μέταλλον (argent oxydé) καὶ μίαν μαύρην ὕλην, τὸ λεγόμενον niello. Οὕτω λ.χ. ἐν ὑδροβίον πτηνὸν ἱπτάμενον ἄνωθεν τοῦ ποταμοῦ ἔχει χρυσοῦν τὸ σῶμα, τὰς πτέρυγας ἀργυρᾶς, τὰς διαφόρους γραμμὰς τῶν λεπτομερειῶν γεμάτας ἀπὸ τὴν μαύρην ὕλην, τὸ niel, ὃ δὲ ποταμὸς εἰκονίζεται μὲ τὸν ὄξειδωμένον ἀργυρον.

Ἡ τέχνη τοῦ νὰ προσαρμόζωνται ὕλαι διαφορετικαὶ πρὸς ἀπάρτισιν ἑνὸς ἁρμονικοῦ συνόλου εἶναι λοιπὸν γνωστὴ καὶ προσφιλές, δυνάμεθα δὲ νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐκ τῶν Κρητῶν ἐκκληροδοτήθη εἰς τοὺς Ἑλληνας. Τὰ χρυσελεφάντινα ἀγάλματα καὶ πάντα τὰ ἔργα εἰς τὰ ὁποῖα οἱ Ἕλληνες ἔδιδον τὸ ὄνομα «δαίδαλα», πράγματι ἐκ τῶν προγόνων τοῦ Δαιδάδου ἔσχον τὴν ἀρχήν. Ὡς τύπον τῶν τοιούτων ἔργων θὰ ἀναφέρωμεν παράδοξόν τι ἀντικείμενον εὑρεθὲν ἐν Κνωσῷ καὶ τὸ ὁποῖον νομίζεται καὶ εἶναι πολὺ

πιθανῶς Ζατρίκιον, ἓν εἶδος σκάκι δῆλα δὴ, μὲ τὸ

Εἰκὼν 8. Τὸ «Ζατρίκιον». Κνωσός.

ὁποῖον ἐπέργων εὐχάριστα τὴν ὥραν των εἰς τὸ ἀνά-

κτορον κατὰ τὰς μακρὰς νύκτας τοῦ χειμῶνος ἢ καθήμενοι παρὰ τοὺς δροσεροὺς φωταγωγοὺς ἐν ὄρῳ πνιγηροῦ καύσωνος τῶν θερινῶν ἡμερῶν. (Εἰκὼν 8). Εἶναι τετράγωνον, διαστάσεων περίπου 1 μ. × 0,55. Τὸ πλαίσιον συνίσταται ἐξ ἔλεφαντοστοῦ, εἰς δὲ τὸ περιχέλωμα φέρει γύρω-γύρω 12 ἀνήθη μαργαρίτας, ὧν τὸ μὲν κέντρον εἶναι ἀπὸ ὀρυκτὴν κρυστάλλον, ὑποκάτω τῆς ὁποίας ὑπῆρχε πιθανώτατα χρυσός, τὰ δὲ πέταλα σκαλισμένα ἀπὸ ἔλεφαντοστοῦν. Ὅλα τὰ ἐντὸς αὐτοῦ ποικίλματα εἶναι ἀπὸ τὰ προμνημονευθέντα ὑλικά καὶ ἀκόμη ἄργυρον καὶ κύανον (ὕαλόπασταν κυανῆν) ἁρμονικώτατα συνδυασμένα. Εἶναι ἐν ἀληθῆς δαιδαλούργημα καὶ τὸ μεγαλοπρεπέστερον τῶν ἔργων ὅσα εὐρέθησαν ἐν Κνωσῷ. Ὅταν τὸ φαντασθῶμεν καινουργές, μὲ τὴν λάμπιν τοῦ χρυσοῦ, τοῦ ἀργύρου, τοῦ κρυστάλλου καὶ τῶν ἄλλων ὑλικῶν, πρέπει νὰ ἦτο πραγματικὸν χάσμα ὀφθαλμῶν, δὲν εἶναι δὲ τὸ μόνον, τὸ ὁποῖον ὑπῆρχεν ἐν Κνωσῷ. Τὰ λείψανα ἐνὸς τουλάχιστον ἀκόμη ἔχουν εὐρεθῆ ἐκεῖ, ἐνὸς δὲ ἄλλου τεμάρια μᾶς περιεσώθησαν ἀπὸ τὸν 4ον βασιλικὸν τάφον τῶν Μυκηνῶν. Πάντα ταῦτα χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς Μ. Μ. ἐποχῆς.

5. Η ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ

Οἱ Μινωικοὶ Κρηῖτες ὑπῆρξαν λαός, ὅστις κατ' ἐξοχὴν ἐπολλαπλασίασε καὶ ἐτελειοποίησε τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων, καθ' ὃν χρόνον εἰς τὰς Κυκλάδας καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα ἐπαναλαμβάνονται στερεοτύπως αἱ αὐταὶ μορφαί. Οἱ Μινωικοὶ Κρηῖτες μὲ τὴν ἔμφυτον καὶ ἰσχυρὰν πρὸς τὸ καλὸν ροπήν των ἀνήγαγον εἰς περιωπὴν εἰδῶν πολυτελείας τὰ εὐτελεῖ ἀγγεῖα τῆς βιοτικῆς βιομηχανίας.

Ἡδη ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ τῆς Κρήτης εἶναι πολὺ προηγημένη ὡς πρὸς τὴν ἀγγειοπλαστικὴν, ἀλλ' εἶναι τὰ ἀγγεῖα χειροποίητα καὶ ἀτελῶς ψημένα εἰς τὸ ἀνοικτὸν πῦρ τῆς ἐστίας. Βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον, ὅτε ἐν τῇ Π. Μ. ἐποχῇ ἀνεκαλύφθησαν τὸ μέταλλα, ὁ κεραμορῥόος, ὁ ὁποῖος ἐγνώριζεν ὅτι, ὅσον καλύτερον ψήνεται τὸ ἀγγεῖον, τόσον καὶ στερεώτερον ἀποβαίνει, ἔμαθε παρὰ τοῦ μεταλλουργοῦ γὰ ψήνῃ τὰ ἀγγεῖά του ὄχι πλέον εἰς τὸ πῦρ τῆς ἐστίας, ἀλλ' ἐντὸς τῆς καμίνου, ὅπου ἐπιτυγχάνεται μεγάλη ὑψωσις τῆς θερμοκρασίας. Ὁ κεραμεικὸς τροχὸς (κοινῶς τόρνος) ἦτο ἀκόμη ἄγνωστος, ἐν τούτοις τὰ ἀγγεῖα ἦσαν ἀρκοῦντως κανονικὰ καὶ σχηματῶν πολυπλόκων. Ἀναφέρομεν τὰς ὠραίας προχόας ἢ ἄλλα ἀγγεῖα παρόμοια πρὸς σημερινὴν τσαγιέραν. Μὲ μαῦρον χροῶμα ἐξωγράφουν καὶ διάφορα ἀπλᾶ κοσμήματα πρὸς τοῦ ὠχρολεύκου πηλοῦ.

Μετὰ καιρὸν καὶ ἐν ᾧ ταυτοχρόνως προώδευεν ἡ τέχνη, ἐσκέφθησαν νὰ κάμουν τὸ ἀντίστροφον, νὰ κατασκευάζουν δηλ. τὸ ἀγγεῖον μὲ τὸ ἔδαφος, τὸ «φόντο», σκοτεινοῦ χρώματος, ἐπ' αὐτοῦ δὲ νὰ ζωγραφοῦν μὲ χρώματα ἀνοικτά. Αὕτη εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς Μ.Μ. τεχνοτροπίας, ἐν ᾧ ταυτοχρόνως ἀνακαλύπτεται καὶ ὁ κεραμικὸς τροχὸς (εἷς δίσκος δηλ. ὀριζόντιος στρεφόμενος ἐπὶ καθέτου ἄξονος), δι' οὗ τὸ ἀγγεῖον γίνεται πολὺ κανονικώτερον καὶ ἐντελῶς στρογγύλον τὴν περιφέρειαν. Ἡ δευτέρα φάσις τῆς Μ.Μ. ἐποχῆς (Μ.Μ.ΙΙ, περίξ τοῦ 1800 π. Χ.) εἶναι τὸ ἀπόγειον τῆς Κρητικῆς κεραμουργίας, τὸ ὑψιστον σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον οὔτε προηγουμένως εἶχε φθάσει, οὔτε κατόπιν μέχρι σήμερον ἔφθασεν ἡ κυρίως πηλοπλαστικὴ τέχνη. Εἶναι ὁ λεγόμενος Καμαραϊκὸς ρυθμὸς, κατὰ τὴν συνήθειαν νὰ λαμβάνουν οἱ ρυθμοὶ τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ τόπου τῆς εὐρέσεως, (τὰ δὲ ἀγγεῖα αὐτὰ εὐρέθησαν διὰ πρώτην φοράν εἰς ἓν σπύλαιον τῆς Ἰδης πλησίον τοῦ χωρίου Καμάρες). Τὰ ἀγγεῖα τοῦ ρυθμοῦ τούτου εἶναι κυριολεκτικῶς θαῦμα ἰδέσθαι. (Ἰδ. εἰκ. 9—12). Πρωτὸν τὰ σχήματα ἐξελέγοντο κατὰ μίμησιν τῶν μεταλλίνων προτύπων κομψὰ καὶ εὐγενῆ, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ πάχος τῶν τοιχωμάτων τινὰ πῆλινα ἀγγεῖα δὲν ὑπερέβαινον τὰ μετάλλινα. Εἴτε ἡ τελειότης τοῦ πηλοῦ, εἴτε τὸ ἐγκαταμειγνυόμενον χρῶμα, εἴτε ἡ τελειότης τῆς ὀπτήσεως, εἴτε τέλος ὅλα μαζὶ συνετέλουν, ὥστε τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἤδη ἀπὸ τῆς Μ.Μ.Ι. ἐποχῆς νὰ ἔχουν πάχος μόλις ἑνὸς χιλιοστοῦ τοῦ μέτρου. Εἶναι τὰ περίφημα Egg shell ware τῶν Ἀγγλων ἢ coquilles d'oeuf, ὅπως τὰ ἀποκαλοῦν οἱ

Γάλλοι, δηλ. ἄγγεῖα ὡς κέλυφος αὐγοῦ. "Αν λάβετε ἔν τοιούτον ἄγγεῖον εἰς τὴν χεῖρα, θὰ ἴδητε ὅτι εἶναι ἔλαφρότατον ὡς πούπουλον. Προσθέσατε τώρα ἑσωτερικῶς καὶ ἔξωτερικῶς ὡραιότατα κοσμήματα μὲ ἁρμονικὴν πολυχρωμίαν, διότι ὁ τεχνίτης μεταχειρί-

Εἰκὼν 9. "Εν ἓκ τῶν ὡραιότερων Καμαραϊκῶν ἄγγείων. Τὰ κοσμήματα εἶναι ζωγραφισμένα μὲ μαῦρον, λευκόν, κίτρινον καὶ κόκκινον χρῶμα. Κνωσός.

ζεται τὸ μέλαν, λευκόν, κίτρινον. ἐρυθρὸν εἰς πολλὰς διαβαθμίσεις (πορτοκαλλί, βυσσινί, ἄλικον, καρμίνι, κερμεοῦν κλπ.). Τὰ κοσμήματα παριστάνονται μὲ λαμπρὰ χρώματα ἐπὶ κιτρινωποῦ ἐδάφους, ἢ ἐπὶ τοῦ κασιανοῦ βερνικίου, τὸ ὅποιον ἀναδίδει μεταλλικὰς ἀνάλαμπάς, τὸ δὲ περίγραμμα τῶν κοσμημάτων δηλοῦται συνήθως διὰ χρώματος διαφορετικοῦ εἰς

τόνους ἀμαυροὺς (μάτ). Πάντοτε γνωρίζει ὁ τεχνίτης νὰ δίδῃ ἁρμονίαν εἰς τὰ χρώματα καὶ δύναμιν εἰς τὰς ἀντιθέσεις τῶν. Εἴτε εὐθύγραμμα τὰ μοτίβα τῆς διακοσμήσεως, εἴτε καμπύλα, εἴτε φυτικά ἔχουν πάντοτε ἀφθαστον γοητείαν. Εἰς τὰ συμπλέγματα γραμμικῆς φύσεως ἀντιτίθενται φυτὰ καὶ ἀνθη, μαργαρίται, φοίνικες, κρόκος, κισσοειδῆ, κλάδοι ἐλαίας ἀνθισμένοι. Ζωικὰς μορφὰς δὲν παρέστησε ποτὲ ὁ Καμαραϊκὸς ρυθμὸς.

Τοιαῦτα εἶναι λοιπὸν τὰ προϊόντα τῆς Καμαραϊκῆς τέχνης, δυνάμενα νὰ παραβληθοῦν πρὸς τὰ κάλλιστα κεραμικὰ ἔργα πάσης ἐποχῆς. Διὰ τὸν ἐκτίκτως καλαισθητικὸν συνδυασμὸν τῆς πολυχρωμίας καὶ τῶν ἐπιτηδεῖως ἁρμονισμένων ἀναγλύφων διακοσμήσεων ἐλέχθη ὅτι μόνον μὲ τὰ προϊόντα τῆς παλαιᾶς Ἑνετικῆς κρυσταλλουργίας δύνανται νὰ παραβληθοῦν τὰ Καμαραϊκὰ ἀγγεῖα. Ἀπὸ αὐτὴν καὶ μόνην τὴν σύγκρισιν δύνανται τις τὰ ἐκτιμῆσαι τὰ ὑπέροχα ἐκεῖνα προϊόντα τῆς κεραμικῆς. Καὶ ὅταν ἔλειπεν ἀπὸ αὐτὰ ἡ πολυχρωμία, ἐπέθετον ἓν στίλβον βερνίκιον, τὸ ὁποῖον τὰ ἔκαμνε νὰ φαίνωνται ὡς μετάλλινα. Τοῦτο ἀκριβῶς καὶ ἐπεδιώκετο, ἡ δὲ μίμησις εἶναι τελειοτάτη. Ἰκανοποιεῖτο δ' οὕτω ἡ κλίσις τῶν Μινωικῶν προϋχόντων πρὸς τοιαῦτα σκεύη, διότι φυσικὰ δὲν ἠδύναντο πάντες νὰ ἔχουν ἐπιτραπέζια σκεύη χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ ποτήρια. Ἐπαναλαμβάνεται δηλ. ἡ μᾶλλον προηγεῖται τὸ φαινόμενον, ὅπερ παρατηρεῖται καὶ κατὰ τὴν Ἀλεξανδρινὴν ἐποχὴν, ὁπότε ἐπεκράτει εἰς τὰς αὐτὰς τῶν Διαδόχων ἢ τῶν Τυράνων (Διονυσίου τῶν Συρακουσῶν

κλπ.) ὁ συρμὸς τῶν μεγαλοπρεπῶν σκευῶν, ἰδίως ἐξ ἀργύρου. Διὰ τὸν ὑπόλοιπον κόσμον, ὅστις ἤθελε νὰ

Εἰκὼν 10. Μερικὰ κοσμηματικὰ μοτίβα ἐξ ἀγγείων τῆς Καμαραϊκῆς ἐποχῆς

εἶναι μιμητῆς τῶν βασιλικῶν συρμῶν, κατεσσενάζοντο πῆλιναι μιμήσεις, αἱ ὁποῖα πολλάκις ἐγίνοντο ἀπὸ

τὰ ἴδια καλούπια, εἰς τὰ ὁποῖα ἐχύθη καὶ τὸ μετάλ-

Εἰκὼν 11. Μερικὰ ἀπὸ τὰ λεπτότατα πολύχρωμα Καμαραϊκὰ ἀγγεῖα (egg shell ware). Κνωσός.

λινον πρωτότυπον. Οἱ ἀγγειοπλάσται τῶν Καμαραϊκῶν ἀγγείων δικαίως ἦσαν ὑπερήφανοι διὰ τὰ ἔργα των, πολλοὶ δ' ἐπέθεταν καὶ τὴν σφραγίδά των εἰς τὰ προϊόντα τῆς βιομηχανίας ταύτης. Δύο τοιαῦτα παραδείγματα ἔχομεν ἀπὸ τὸ Παλαίκαστρον τῆς Σητείας.

Ἐν Κνωσῷ αἱ ἀποθῆκαι τῶν μεγαλοπρεπῶν αὐτῶν σκευῶν εὐρέθησαν εἰς τὰ ΒΑ τοῦ ἀνακτόρου, ἐκεῖθεν δ' ἀπεκομίσθησαν ἀρκετὰ ἀγγεῖα, διότι σήμεριον καὶ τοῦ-

το, ὅτι μόνον ἐν Κνωσῷ εὐρέθησαν «egg shell» ἀγ-

γεία. (Ἰδ. εἰκ. 11). Ἐν ἑξ αὐτῶν εἶναι γνωστὸν ὡς «ἀγγεῖον μὲ τὸ νούφαρο», διότι τὰ σέπαλα αὐτοῦ τοῦ ἄνθους ἐναγκαλίζονται τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου ἐκφυόμενα ἐκ τοῦ κάλυκος μαῦρα μὲ φλέβας ἐρυθράς, ἐν ᾧ τὰ πέταλα εἰζονίζονται λευκά.

Καθ' ἣν ἐποχὴν κατεσκευάζοντο τὰ Καμαραϊκὰ ἀγγεῖα ἐν Κορήτῃ, τὸ βασίλειον τῆς Αἰγύπτου εὐρίσκετο εἰς τὴν λαμπροτάτην περίοδον τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἀκμῆς του, ἀλλ' ἐν τούτοις ὡς πρὸς τὴν κεραιμεικὴν ὑπελείπετο πολὺ τῆς Κορήτης, εἰσήγοντο δ' ἑξ αὐτῆς πολύχρομα ἀγγεῖα, ἅτινα ἔκαμνον εἰς τοὺς Αἰγυπτίους ἕκτακτον ἐντύπωσιν, ὅπως μᾶς πληροφοροῦν ἱερογλυφικαὶ ἐπιγραφαὶ των.

Ἀναφέρομεν ἀπλῶς δύο ἄλλας ἐφευρέσεις τῆς Μ. Μ. ΙΙ. ἐποχῆς, τὰ ἀγγεῖα μὲ τὴν ἀνώμαλον κοκκωδοτὴν ἢ ἀκανθοτὴν ἐπιφάνειαν, (ἐμφανισθέντα ἤδη ἀπὸ τῆς Μ. Μ. Ι. ἐποχῆς), τὰ γνωστὰ ὑπὸ τὸ Γαλλικὸν ὄνομα barbotine καὶ τὴν φαγεντιανήν. Ἡ φαγεντιανή (ἢ πορσελάνη, ἀφοῦ ἐπεκράτησε νὰ μεταχειριζώμεθα ἀδιακρίτως τὰ δύο ὀνόματα) (1), ἐπινοηθεῖσα κατὰ μίμησιν τῶν Αἰγυπτίων, εἶναι μείγμα

(1) Ἡ πορσελάνη καὶ ἡ φαγεντιανή εἶναι δύο ἐντελῶς διάφορα πράγματα. Ἡ πρώτη ὡς κύριον συστατικὸν ἔχει εἰδικὴν τινα ἄργιλον τὴν λεγομένην *κασλίνην*, ἀφθονα τῆς ὁποίας κοιτάσματα εὐρίσκονται ἐν Κίνα καὶ Ἰαπωνίᾳ, ἐν Ρωσσίᾳ, ἐν Σαξωνίᾳ παρὰ τὴν μετρὰν πόλιν Meissen, εἰς πολλὰ μέρη τῆς Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας κλπ. Ἡ φαγεντιανή συνίσταται ἀπλῶς ἀπὸ ἄμμου καὶ πηλὸν καὶ ψήνεται εἰς κατάλληλον θερμοκρασίαν. (Ἀνάλογόν τι εἶναι καὶ ἡ majolica).

καθαρῶς ἄμιμον καὶ πηλοῦ, τὸ ὁποῖον ἐψήνητο εἰς ὄρισμένην θερμοκρασίαν, ὅχι πολὺ ὑψηλὴν, τὴν μετεχειρίζοντο δὲ εἰς κατασκευὴν ἀγγείων, ἀγαλμα-

Εἰκὼν 12. Μία Μ. Μ. προχόη. Φαιστός.

τίων, ψήφων (διὰ περιδέραια) καὶ πρὸς διαφόρους ἄλλας διακοσμήσεις. Τὸ ἐντὸς τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ ἐγκατασταθὲν ἐργοστάσιον φαγεντιανῆς παρῆγεν ἔξοχα ἔργα καί, ὅπως λέγει ὁ Evans, εἶναι ὁ παλιότατος πρόδρομος τῶν Vincennes καὶ Sèvres,

τῆς Φλωρεντίας τῶν Μεδίκων, τοῦ Urbino ἢ Capodimonte, τοῦ Meissen καὶ ἄλλων πριγκηπικῶν ἐγκαταστάσεων τοῦ αὐτοῦ εἴδους, ὅπου τὸ σύγχρονον εἶδος ἦτο φαγεντιανή, πορσελάνη ἢ majolica,

Ἡ πολυχρωμία τῆς κεραμεικῆς ἢ παρατηρουμένη ἐν τῇ Μ. Μ. II. ἐποχῇ ἀρχίζει σιγά-σιγά νὰ παρακμάζη, ὅλη δ' ἡ προσοχὴ τοῦ τεχνίτου συγκεντρῶται εἰς τὴν προσπάθειαν νὰ παραστήσῃ τὰ εἰκονιζόμενα πράγματα ὅσον τὸ δυνατόν φυσικώτερα. Ἀρχίζει νὰ γεννᾶται ἡ τάσις τῆς κατὰ φύσιν παραστάσεως τῶν πραγμάτων, ὁ λεγόμενος νατουραλισμός. Τὰ ἀντικείμενα εἰκονίζονται μὲ χροῶμα λευκὸν ἐπὶ τοῦ σκοτεινοῦ ἐδάφους τοῦ ἀγγείου καὶ κατ' ἀρχὰς δὲν ἐπιζητεῖται κυρίως ἡ λεπτολόγος ἀκρίβεια, ἀλλ' ἡ γενικὴ ἐντύπωσις. Ὁ τεχνίτης ἐργάζεται μὲ τολμηρὰν καὶ ἐλευθέρην χεῖρα, τὰ δ' ἔργα του ἔχουν μᾶλλον ἱμπερσιονιστικὸν χαρακτῆρα. Ἡ περίοδος αὕτη εἶναι ἡ τελευταία φάσις τῆς Μεσομυνοικῆς ἐποχῆς, Μ. Μ. III.

Ἐπὶ τέλος καθιεροῦνται ὀριστικῶς ὁ τρόπος ζωγραφίσεως διὰ χροώματος σκοτεινοῦ ἐπὶ τοῦ ἀνοικτοῦ φόντου, τὸ ὁποῖον σχηματίζει ὁ πηλὸς τοῦ ἀγγείου καὶ οὕτως εἰσερχόμεθα εἰς τὴν Ὑστερομυνοικὴν I. ἐποχὴν, ὅτε ἡ τέχνη παρουσιάζει ἐπὶ τι διάστημα ὅ,τι ὠραιότερον ἔχει νὰ μᾶς δεῖξῃ ὁ παγκόσμιος προϊστορικὸς πολιτισμὸς εἰς φυσικὴν ἀλήθειαν καὶ χάριν. Ὅ,τι ἔκαμεν ὁ γλύπτης (λ.χ. τὰ τρία ἐκ στεατίτου ἀγγεῖα τῆς Ἀγίας Τριάδος τὰ ὁποῖα περιεγράψαμεν), ὅ,τι ὁ ζωγράφος, ὅ,τι ὁ τορευτής, ὅ,τι ὁ χαλκουργὸς καὶ ὁ ἀγγειοπλάστης, εἶναι δι' ἡμᾶς

μὲν σήμερον ἔργα ποὺ προξενοῦν τὸν ἀπεριόριστον θαυμασμόν, διὰ δὲ τὴν τότε ἐποχὴν ἦσαν μνημεῖα ἀνυπερβλήτου τελειότητος. Διὰ τὴν προϊστορικὴν ἀρχαιότητα ἢ Ὑστερομινωικὴ I ἐποχὴ εἶναι ὅ,τι διὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα ὁ ὅσος αἰὼν, ὁ χρυσοῦς αἰὼν τοῦ Περικλέους.

Εἰς τὴν Υ. Μ. II. ἐποχὴν ἀναπτύσσεται ὁ καλούμενος Ἀνακτορικὸς ρυθμὸς, ὅστις σχηματοποιεῖ ὀλίγον τὰς μορφὰς πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν διακοσμητικῶν θεμάτων. Ὡνομιάσθη Ἀνακτορικὸς ρυθμὸς, διότι εἰς τὴν κεραιμεικὴν εἶναι φανερὰ ἢ ἐπίδρασις τῆς μνημειώδους τέχνης τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ. Τὰ ἀγγεῖα φέρουν ἐπ' αὐτῶν διασκόμησιν ἀρχιτεκτονικὴν, τεταγμένην κατὰ ζώνας. (Ἰδ. λ.χ. τὸ πρῶτον ἐξ ἀριστ. ἀγγεῖον τῆς εἰκ. 14). Ἡ τελευταία τοῦ Ὑστερομινωικοῦ II ρυθμοῦ φάσις διὰ τῆς παραθέσεως κοσμημάτων ἀλλογενῶν μετὰ συμβολικῶν μορφῶν ὁμοῦ, ἀνθέων μετὰ κοσμηματικῶν γραμμῶν καὶ ἐκφυλισμένων ζωικῶν ἢ φυτικῶν μοτίβων καταντᾷ ἢ ἀποβαίνει εἰς τέχνην ροζοκό. (Ἰδ. εἰκ. 14).

Ἡ Υ. Μ. III ἐποχὴ, ἢ τελευταία δηλ. φάσις τοῦ Μινωικοῦ πολιτισμοῦ, εἶναι περίοδος ἀθλίας καὶ τελείας παρακμῆς καὶ δυνάμεθα γὰ εἰπωμεν ὅτι ὁ Κρητικὸς πολιτισμὸς ἐξηφανίσθη, ἀφοῦ παρήγαγεν ὅ,τι ἦτο δυνατόν νὰ παραγάγῃ. Ὁ ἐκφυλισμὸς τῆς τέχνης εἶναι γενικὸς, καὶ ἡ πενία εἰς ἣν περιέπεσεν ὁ πρότερον εὐδαίμων καὶ ἰσχυρὸς Μινωικὸς λαὸς, φανερώνεται καὶ ἀπὸ τὴν κεραιμεικὴν του.

Ἰδέαν τῆς φυσικῆς ἀληθείας, τοῦ νατουραλισμοῦ, ὅπως λέγεται, τῆς Υ. Μ. I. ἐποχῆς μᾶς δίδει ἐν ἀγγεῖον

ἀπὸ τὰ Γουρνιά μεζωντανὴν παράστασιν πολύποδος.
(Εἰκὼν 13). Τὸ ἴδιον ζῷον εἰς τὴν Υ. Μ. ΙΙΙ. ἐποχὴν
εἰκονίζεται ὡς εἷς ἄμορφος σάκκος παριστῶν τὸ
σῶμα τοῦ πολύποδος με μερικὰς ἐλικοειδεῖς ἢ κυμα-

Εἰκὼν 13. Ψευδόστομος ἀμορφεὺς μετὰ παραστάσεως
ὀχτάποδος καὶ ἄλλων θαλασσίων ὄντων. Γουρνιά.

τιστὰς γραμμὰς, αἱ ὁποῖαι παριστάνουν τοὺς πλοκά-
μους. Τοῦτο εἶναι ἡ **σχηματοποιήσις** (stylisation)
τῶν μορφῶν, τὸ ἀλάνθαστον σημεῖον ὅτι πολιτι-
σμός ἢ τέχνη τις ἀρχίζει νὰ κλίνη πρὸς τὴν δύσιν
της. Μήπως σήμερον, ἀφοῦ ἐκορέσθη ὁ ἀνθρώπινος
ὀφθαλμὸς εἰς τὴν θεὰν ἀριστουργημάτων, δὲν ἐπι-

ζητεῖ ἡ ζωγραφικὴ νέας ὁδοὺς εἰς τὸν καλούμενον κυβισμόν (cubisme) ἢ τὰς μιμήσεις πρωτογόνων σχεδιασμάτων (primitivisme), τὰ ὁποῖα οὐδὲν ἄλλο δύνανται νὰ εἶναι παρὰ ἐκφυλισμὸς τῆς ἀληθοῦς καὶ τῆς μεγάλης Τέχνης;

Εἰκὼν 14. Τρία ἀγγεῖα τοῦ λεγομένου Ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ (Palace style, τῆς Υ. Μ. Π. ἐποχῆς. Ἐκ τοῦ βασιλικοῦ τάφου ἐν Σόπατα, παρὰ τὴν Κνωσόν. (Εἰς τὸ τελευταῖον δεξιὰ ἀγγεῖον, ὅπου διακρίνεται ὀκτάπους, φαίνεται ἤδη ἡ τάσις πρὸς σχηματοποίησιν καὶ μεταβολὴν τοῦ ζόφου εἰς κοσμηματικὸν τύπον).

6. ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΟΝ.
ΓΕΩΡΓΙΑ—ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ

Κατὰ τοὺς παλαιοτάτους χρόνους τῆς προϊστο-
ρικῆς ἐποχῆς ὅλη ἡ βιομηχανία, στοιχειώδης βεβαίως,
ἐξησκαίτο ἐν τῷ οἴκῳ. Ἡ γυνὴ ἔβαινε τὰ ἔρια καὶ
ἔκαμινεν ἐνδύματα, ὁ δ' ἀνὴρ ἔκτιζε μόνος τὴν οἰκίαν
καὶ κατεσκεύαζεν ὁ ἴδιος τὰ ἀπλᾶ σκεύη, ὄπλα καὶ
ἐργαλεῖα. Ἡ Ὀδύσσεια μᾶς παρέχει ἐπὶ τοῦ ζητή-
ματος τούτου κλασσικὸν παράδειγμα: Ὅτε ὁ Ὀδυσ-
σεὺς μετὰ εἴκοσιν ἐτῶν περιπλανήσεις ἐπέστρεψεν εἰς
τὸν οἶκόν του καὶ φρονεύσας τοὺς μνηστῆρας ἀφῆκε νὰ
ἀναγνωρισθῆ ἀπὸ τὴν πιστὴν του σύζυγον, τὴν Πηνε-
λόπην, ἐξήτησε νὰ κοιμηθῆ. Ἐκείνη ὅμως, ἀμφι-
βάλλουσα ἀκόμη περὶ τῆς ταυτότητός του καὶ θέ-
λουσα νὰ τὸν δοκιμάσῃ, παραγγέλλει νὰ ἐκβάλουν
τὴν κλίνην του «ἐκτὸς τοῦ στερεοῦ θαλάμου, τὸν ὅποιον
ὁ ἴδιος κατεσκεύασε» (Ψ. 178) καὶ νὰ τοῦ στρώσουν
νὰ ἀναπαυθῆ. Ἄλλ' ἐκεῖνος ἐξεπλάγη τότε, διότι
αὐτὸ ἦτο ἀδύνατον, καὶ διηγεῖται πῶς ὁ ἴδιος ἔκτισε
τὸν θάλαμόν του, ἐντὸς τοῦ ὁποίου περιέκλεισε καὶ
μίαν θάλλουσαν ἐλαίαν. Ἀφ' οὗ δ' ἔτελείωσε τὸ
κτίσιμον καὶ τὴν στέγην καὶ ἔβαλε καὶ τὰς θύρας
ἀκόμη, τότε ἔκοψε τὴν ἐλαίαν πλησίον τῆς ρίζης,
ἐπεξεργάσθη προσεκτικῶς καὶ ἐτρόπησε τὸν ὑπολει-
φθέντα κορμὸν καὶ τὸν ἔκαμε στήριγμα εἰς τὴν κλί-
νην του, τὴν ὁποίαν μόνος του, χωρὶς κανενᾶ ἄλλον

(καὶ τὸ τονίζει αὐτὸ) ἐπεράτωσε καὶ ἐκόσμησε διὰ χρυσοῦ, ἀργύρου καὶ ἐλέφαντος (Ψ. 189 ἐξ.).

Γενικῶς ὅμως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὠρισμένα ἐπαγγέλματα ἔσχον ταχεῖαν ἐξέλιξιν, ἐν Κρήτῃ δὲ συναντῶμεν τὴν εἰδίκευσιν λίαν ἐνωρίς. Ἄνευ μακροῦς ἐπαγγελματικῆς ἐξασκήσεως δὲν ἦτο λ. χ. δυνατὸν νὰ κατασκευάζωνται κολοσσιαῖοι πίθοι μεγαλύτεροι εἰς ὕψος τοῦ ἀνθρωπίνου ἀναστήματος (ὅπως οἱ Μ. Μ. πίθοι τῆς Κνωσοῦ). Ἦδη ἀπὸ τοῦ 19ου αἰῶνος π. Χ. ὁ τεχνίτης ἔμαθε νὰ διαδίδῃ τὸ ὄνομά του. Ἦρχιζεν ἡ πρώτη ἐμπορικὴ διαφήμισις. Πολλοὶ τεχνῖται διὰ σφραγίδος ἀπετύπωνον τὸ ὄνομά των ἢ τὸ σῆμά των εἰς τὰ ἔργα τῶν χειρῶν των ὡς σημεῖον trade mark. Τὰ ἐργοστάσια τῆς φαγεντιανῆς ἐν Κνωσῷ ἔχουν εἰδικὸν σῆμα κλπ.

Μία ἀληθῆς προϊστορικὴ Πομπηία μᾶς διεσώθη εἰς τὴν Κρήτην, εἶναι τὰ Γουρνιά (παρὰ τὴν Παχιάμμον). Ἡ πόλις αὕτη μᾶς δίδει μίαν καλὴν ἰδέαν περὶ τῶν τότε ἀγροτικῶν πόλεων, μὲ τὰς μικρὰς οἰκίας της καὶ τὰς αὐτὰς-ἀγορὰς πρὸ αὐτῶν, τὰς στενὰς ὁδοὺς της μὲ τὰ διάφορα ἐργοστάσια, χαλκουργεῖα, ἐλαιοτριβεῖα, ξυλουργεῖα κλπ. Μία μήτρα χαλκουργοῦ ἐκ σχιστολίθου, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐχύνοντο μαχαίρια, εἶχε διασραγῆ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὁ δὲ κάτοχός της τὴν περιέβαλεν ἐπιμελέστατα διὰ σχοινίου κατασκευασθέντος ἐκ μεταλλικῶν σφραγμάτων, πράγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει, ὅτι ὁ τεχνίτης ἀπέδιδε μεγάλην σημασίαν εἰς τὰ ἐργαλεῖα τῆς τέχνης του καὶ δὲν ἦτο εὐκόλος ἢ κατασκευῆ νέων.

Ἀκόμη συγκινητικώτερον παράδειγμα στοργῆς

πρὸς τὰ ἐργαλεῖα παρέσχε τὸ ἐργαστήριον τοῦ
 ξυλουροῦ. Ὁ ἀτυχὴς ἐκεῖνος πολὺς τεχνίτης, ἀφ'
 οὗ εἰργάσθη ἐπὶ τόσα ἔτη, ὥστε πολλὰ ἀπὸ τὰ ἐργα-
 λεῖά του νὰ ὑποστοῦν φθορὰν ἐκ τῆς μεγάλης χρή-
 σεως, ἐπέπρωτο νὰ ἴδῃ κατὰ τὰς τελευταίας του
 ἡμέρας τὴν πόλιν του καταλαμβανομένην ὑπὸ τῶν
 λυσσαλέων ἐπιδρομῶν καὶ παραδιδομένην εἰς τὸ
 πῦρ. Ἐν τῷ τρόμῳ τῆς ἐξάλλου φυγῆς τῶν κατοί-
 κων αὐτὸς ἔκρουεν εἰς μίαν ρογμὴν τὰ προσφιλῆ
 του ἐργαλεῖα ἐλπίζων νὰ ἐπιστρέψῃ μετὰ τὴν πάρο-
 δον τοῦ κινδύνου καὶ νὰ λάβῃ ταῦτα· ἀλλὰ δὲν
 ἐπέζησε, φαίνεται, ὁ δυστυχὴς τῆς ἀνηλεοῦς κατα-
 στροφῆς καὶ τὰ ἐργαλεῖα ἔμειναν ἐντὸς τῆς ρογμῆς
 τοῦ ἐργαστηρίου του, ὁπόθεν τὰ ἐξέθαπεν ἡ σκα-
 πάνη τῆς Ἀμερικανικῆς ἀρχαιολ. ἀποστολῆς μετὰ
 πάροδον σχεδὸν τριῶν καὶ ἡμισείας χιλιετηρίδων. Τὸ
 συνεργεῖόν του ἀπετελεῖτο ἀπὸ προϊόνια διαφόρων
 μεγεθῶν, σμίλας διαφόρου πάχους διὰ λίθους ἢ ξύλα,
 τρύπανα, καρφία, πελέκεις καὶ μίαν λίμαν ἀκόμη.
 Εἰς τὰ σχήματά των τὰ ἐργαλεῖα ἐκεῖνα ὁμοιάζουν
 τόσον πολὺ τὰ σημερινά, ὥστε εἶναι εἰς πολὺ δυνα-
 τὸς δεσμὸς μεταξὺ τοῦ Κρητικοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ
 ἀρχαιοτάτου πολιτισμοῦ τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ σημε-
 ρινοῦ.

Ἀπὸ τὰ μεταλλουργικὰ σκευή, τὰ ὁποῖα μᾶς διε-
 σώθησαν, δεικνύεται ἡ μεγίστη δεξιότης τῶν Μινωι-
 κῶν Κρητῶν εἰς τὸν κλάδον τοῦτον. Ἡ ἀρχαιότης
 εἶχε διασώσει τὴν φήμην τῶν παλαιῶν Κρητικῶν
 μεταλλουργῶν ἐν τῇ παραδόσει περὶ τῶν μυθολογικῶν
 Δακτύλων. Οἱ πελέκεις, οἱ λέβητες, τὰ ὄπλα καὶ δὴ

τὰ ξίφη τῶν Μινωικῶν Κρητῶν ἦσαν ζητίσεως καὶ φήμης παγκοσμίου. Εἷς πελώριος λέβης ἐκ Τυλίσου ἔχει διάμετρον 1,50 περίπου, ζυγίζει δὲ 52 $\frac{1}{2}$ χιλιόγραμμα. Παντοῖα ἄλλα σκευὴ ἐγίνοντο τεχνικώτατα, χύτραι, προχόαι, τηγάνια κλπ. Εἷς λύχνος φέρει καὶ ἄλλωσιν πρὸς ἐξάρτησιν τῆς λαβίδος ἢ τοῦ ψαλιδίου, δι' οὗ διώρθωνον τὴν ἄπτραν (τὸ φυτήλι). Διὰ τὰς κιβωτοὺς καὶ τὰ ἄλλα κλειδωνόμενα σκευὴ τῶν εἶχον κλειδαριᾶς μὲ πολυπλοκώτατα κλειδιά.

Πλὴν τῶν περιφίμων πηλίνων ἀγγείων τῶν κατεσκευάζον οἱ Κρηῆτες καὶ λίθινα ἐκλέγοντες πολυχρόμους λίθους, χρωματιστὰ μάρμαρα, διαφόρους ἀμυγδαλίτας, σχιστόλιθον, ἀλάβαστρον στεατίτην κλπ. Ἐκ τῶν ὑπορειῶν τοῦ Ταυγέτου ἐπρομηθεύοντο τὸν περιφίμον λίθον πόρφυρον (Lapis Lacedaemonius). Ἀπὸ τὸν ὄψιανὸν τῆς Μήλου, λίθον ἔχοντα σχεδὸν τὴν σκληρότητα ἀδάμαντος, κατεσκευάζον ἐπ' ἴσης ἀγγεῖα, ὡς καὶ ἀπὸ τὸν λεγόμενον λιπαρίτην, λίθον ἠφαιστειογενῆ τῆς αὐτῆς σκληρότητος, ὃν ἐκόμιζον ἀπὸ τὰς Διπάρας νήσους (παρὰ τὴν Σικελίαν). Τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου κέκτηται ἀγγεῖον ἐκ λιπαρίτου ἐν σχήματι κογχυλίου τρίτωνος (διὰ θρησκευτικὰς χρήσεις), τὸ ὁποῖον εἶναι θαῦμα ὑπομονῆς καὶ δεξιότητος.

Ἐξ ὅλων τῶν προϊόντων τῶν οἱ Κρηῆτες ἐξήγον εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Ἐπραττον ὅτι πρᾶττει σήμερον ἡ Γερμανία καὶ ἡ Ἀγγλία, εἰσῆγον δὴλα δὴ πρώτας ὕλας καὶ ἐξήγον προϊόντα βιομηχανίας, τῶν ὁποίων ἡ φήμη ἦτο μεγάλη. Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου ἀρκεῖ τὸ γεγονός, ὅτι ἐν τεμάχιον ἀγγείου ἐκ τοῦ τάφου τοῦ

φαραῶ Τουθμῶσιος τοῦ IV φέρει τὴν ἐπιγραφὴν «ὥραϊον ἀγγεῖον τῶν Κεφτι» (δηλ. Κορητῶν), ἢ τὸ ἄλλο γεγονός, ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν Τεπι στέλλει ὡς δῶρον εἰς τὸν Τούθμωσιν τὸν 3ον ἐν «ἀργυροῦν ἀγγεῖον μὲ ἐργασίαν Κεφτι».

Ὡς πρὸς τὴν γεωργίαν αὐτὴ ἡ Μινωικὴ θρησκεία μὲ τὴν θεότητα τῆς εὐφορίας μᾶς δηλώνει ὅτι τὸ ἄροτρον διέσχιζε τὴν γῆν καὶ τὸ δρέπανον συνῆγε. Παντοῖα γεωργικὰ ἐργαλεῖα ἔχουν εὐρεθῆ, τὰ δὲ χάλκινα δρέπανα ἔχουν μεγάλην τὴν λαβὴν, ὥστε νὰ γίνεται ἀναπαντικὸς ὁ θερισμὸς. Οἱ παμμέγιστοι πίθοι, τοὺς ὁποίους βλέπομεν εἰς ὅλα τὰ ἀνάκτορα, ἐδέχοντο τὰ γεωργικὰ προϊόντα, οὕτω δὲ μᾶς ἐσώθησαν ὄχι μόνον ἐν Κορήτῃ, ἀλλὰ καὶ ἀλλαγῶ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν νήσων παντοῖα δείγματα σιτηρῶν καὶ ὄσπριων. (Φακαῖ, κύαμοι, μπιζέλια, ἀρακάς, ἐρέβινθοι). Ἐν Θήρᾳ εὐρέθησαν τοιαῦτα εἰς προϊστορικὰ οἰκοδομήματα ὑπὸ τὰς λάβας. Ἐν Τροίᾳ ὁ Schliemann εὗρεν ἐντὸς πίθου περὶ τὰ 200 χιλιόγραμμα ὄσπριων (πίσων), ἐξ ὧν ἐπὶ ἡμέρας πολλὰς ἐτρέφοντό τινες τῶν ἐργατῶν του, εἶχον δὲ ταῦτα ἀποθηκευθῆ πολὺ προτοῦ ὁ Ἀγαμέμνων πολιορκήσῃ τὴν Τροίαν μὲ τὸν στρατὸν τῶν Ἀχαιῶν. Εἰς τὰς Μινωικὰς οἰκίας ὑπῆρχεν ἐν εἶδος τριπτήρων ἢ χειρομύλων, ὧν πᾶμπολλα παραδείγματα εὐρίσκονται εἰς κάθε Μινωικὸν συνοικισμόν, καθὼς καὶ μεγάλα ἰγδία (γουδιᾶ), διὰ τῶν ὁποίων ἔτριβον τοὺς κόκκους τοῦ σίτου. Ἐν Κνωσῶ πλησίον σσοροῦ ἀπηνθρακωμένου σίτου εὐρέθη καὶ ἡ σφραγὶς τοῦ βασιλικοῦ σιτοφύλακος. Ἐξεφοράσθη καὶ ἡ γνώμη ὅτι ἤδη περὶ τὸ τέλος τῆς Μ. Μ. ἐποχῆς

ἤξειυρον νὰ κατασκευάζουν ζῦθον, οὗ ἢ χοῆσις φαίνεται ὅτι προηγῆθη τῆς τοῦ οἴνου ἐν τῇ νήσῳ. Ἐν τῇ ἱερογλυφικῇ γραφῇ συνάπτονται εἰκόνες σιτηρῶν μεθ' ὠρισμένης τάξεως ἀγγείων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν Evans οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ ὑπαινίσσεται, παρὰ τὴν ἀσκουμένην ζυθοποιίαν.

Λαχανικὰ ἀσφαλῶς ἐκαλλιεγοῦντο εἰς τοὺς ἀρδευσίμους κήπους, ἢ δὲ τόσον πολυφάγωγος, ὅσον καὶ μεταφορικῶς πολύχρηστος κολοκύνθη μᾶς προδίδει μὲ τὴν προελληνικὴν ὀνομασίαν της, ὅτι πολὺ πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν Ἑλλήνων παρείχθητο εἰς τὰς τραπέζας.

Ἐκ τῶν δένδρων καὶ φυτῶν μνημονευτέον πρωτίστως τὴν ἐλαίαν. Πλεῖστοι λόγιοι δὲν ἐσκέφθησαν ἴσως ἀκόμη, ὅτι παρ' Ὀμήρῳ τὸ ἔλαιον δὲν τρώγεται, ἀλλὰ χρησιμεύει μόνον ὡς εἶδος ὑγιεινῆς (ἐπαλείφεις μετὰ τὸ λουτρόν) καὶ πρὸς βιομηχανικοὺς σκοποὺς (οἱ χιτῶνες τῶν κομφῶν νέων, κατὰ τὸν Ὀμηρον, ἔστιλβον ἐκ τοῦ ἐλαίου κλπ.). Ὑπῆρχε λοιπὸν μεγάλη ἀμφιβολία περὶ τοῦ ἂν ἦτο γνωστὸν καὶ ἐχρησιμοποιεῖτο ἔλαιον εἰς πολὺ παλαιοὺς χρόνους, διὰ δὲ τοὺς πρώτους εὐρεθέντας λιθίνους λύχνους ἐν Μυκῆναις ὁ καθηγητὴς Τσουντας μετὰ πάσης ἐπιφυλάξεως ἐξέφραζεν ἄλλοτε τὴν γνώμην μήπως ἐχρησιμοποιεῖτο στέαρ. Ἦδη αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Κρήτης ἔλυσαν τὸ ζήτημα. Καὶ αἱ ἐλαίαι ἐτρόγοντο καὶ τὸ ἔλαιον, ἔτι δὲ καὶ πρὸς φωτισμὸν ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ μάλιστα μετὰ σπατάλης, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν μεγάλων καὶ πολυμύξων λύχνων. Ἐν τούτοις ἡ Κρήτη καὶ τότε, ὡς καὶ σήμερον, ἔκαμεν ἐξαγωγήν. Ὡς

πρὸς τὸν οἶνον καὶ τὴν ἄμπελον εἶναι ἀναμφιβόλως προελληνικὰ προϊόντα, σῦκα δ' ἀνεκαλύφθησαν ἐπανελημμένως ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς ἐντὸς ἀγγείων ἀπηνθρακωμένα, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ λέξις ὄλυνθος (= τὸ σῦκον καὶ μάλιστα τὸ ἄωρον) εἶναι προελληνική.

Πολλὰ ἄλλα δένδρα, φυτὰ ἢ ὄσπρια ἀπεικονίζονται ἐν τῇ Μινωικῇ τέχνῃ, ἐπομένως ἦσαν γνωστά. Φοίνικες, δαμάσκηνον κ.λ.π. Ἡ κυπάρισσος, ἣς πατροῖδα ὁ Πλίνιος (Λατῖνος συγγραφεὺς Φυσικῆς Ἱστορίας) θεωρεῖ τὴν Κρήτην, ἐχρησίμευε πολὺ, ὅπως καὶ σήμερον, εἰς τὴν οἰκοδομικὴν. Ἐπίσης ἐκαλλιεργοῦντο ὁ μῖκων, ὁ κρόκος, τὸ σήσαμον. Ἐκ τοῦ λίνου ἔκαμνον ἐνδύματα καὶ σχοινία (μήρινθος εἶναι ἡ λέξις των)· ἐπὶ δὲ τῶν ἀρωματικῶν φυτῶν εἶχον μεγίστην εἰδικότητα: μίνθη (μέντα, ἠδύσμος), καλαμίνθη, ἀνίνθιον εἶναι ὄλαι λέξεις προελληνικαί. Διὰ τὰς ἱαματικάς των βοτάνας ἦσαν περίφημοι οἱ Κρηῖτες καὶ μέχρις Αἰγύπτου ἔφθανεν ἡ φήμη των. Τὸ asplenium, ἄσπληνον, ἦτο διὰ τὰς ἀσθενείας τοῦ σπληνός. Ὁ δαῦκος ἐλέπτυνε τὸ σῶμα (ζηλευτὸν προτέρημα διὰ τοὺς Κρηῖτας), αὐτόχρομα δὲ περιβόητον καθ' ὅλην τὴν ἀρχαιότητα διὰ τὰς θαυματουργούς του ιδιότητας ἦτο τὸ δίκταμον. Πλήθος μαρτυριῶν εἰς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς διηγεῖται τὰ προτερήματά του, πολλαὶ δ' ἱατρικαὶ συνταγαὶ τὸ ἀναφέρουν ὡς ἱαματικόν, τὸ συνίστα δὲ καὶ ὁ πατὴρ τῆς ἱατρικῆς, ὁ Ἴπποκράτης, διὰ τὰς γυναικείας νόσους. Ἰδίως ἐθεωρεῖτο ὡς ἐκτροπικόν, ἐπομένως διηκόλυε τὸν τοκετόν, ὅπως λέγει ὁ Θεόφραστος, ὁ δὲ

Πλούταρχος μᾶς παρέχει καὶ τὴν ἐρμηνείαν τῆς δοξασίας, ὡς καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς. Παρετηρήθη δὴλα δὴ, λέγουν οὗτοι, ὅτι αἱ αἴγες αἱ ἄγριοι ἐν Κρήτῃ μόλις τοξευθοῦν ἀναζητοῦν ἀμέσως τὸ δίκταμον, τὸ ὁποῖον μόλις εὔρουν καὶ φάγουν ἔξ αὐτοῦ ἀμέσως ἐκβάλλονται τὰ βέλη ἀπὸ τοῦ σώματός των. Τοῦτο ὠδήγησε καὶ τὰς ἐγκόους γυναῖκας νὰ τὸ λαμβάνουν, ἵνα χρησιμοποιοῦν τὴν ἐκτροπικὴν του δύναμιν. Ἐπίσης ἐπιστεύετο ὅτι ἡ ὁσμὴ τοῦ δικτάμου ἐφυγάδενε τὰ δηλητηριώδη ζῦα, ἥκει δὲ νὰ τὸ ἐγγίσουν, διὰ νὰ ἀποθάνουν.

Εὐχάριστος τέλος ἐκπλήξις ἦτο ἡ ἀποκάλυψις ὅτι οἱ Κρηῖτες ἦσαν ὁ φιλανθέστερος λαὸς τῆς ὑψηλίου. Ὅχι μόνον ἐκαλλιέργουν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ τέχνῃ των παρίστανον ὅσον οὐδεὶς ἄλλος λαὸς τὰ ἀνθη, ἔξ ὧν κατεῖχον πλεῖστα καὶ ἐκλεκτὰ εἶδη: Κρίνους, λείρια, ὑακίνθους, ψόρια, ναρκίσσους, σάμψυχα, (μαντζουράνες) κλπ.

Ἡ κτηνοτροφία ἐκαλλιεργεῖτο εἰς τὰ ὀρειώτερα μέρη τῆς Κρήτης, διὰ δὲ τὰ ποίμνια κατεσκευάζοντο τυροκομεῖα καὶ μετόχια. Ἐν τοιοῦτον ἀνεκαλύφθη παρὰ τὸ Καβούσι (Ἀνατολ. Κρήτη, πλησίον τῆς Παχείας Ἀμμου). Ἰδιαιτέραν ἐπιμέλειαν κατέβαλλον οἱ Κρηῖτες περὶ τὴν ἀνατροφὴν τοῦ βοός, οὗ κατεῖχον πολλὰς ποικιλίας. Τρομερὸς ἐν τῇ ἀγριότητί του ἦτο ὁ *Bos primigenius*, τέρας πραγματικὸν τῆς ἀρχικῆς δημιουργίας μὲ πελώρια καὶ χονδρὰ κέρατα. Δι' αὐτοῦ ἐγίνοντο αἱ ταυρομαχίαι. Φαίνεται ἐν τούτοις ὅτι τὸν συνελάμβανον μικρὸν καὶ τὸν ἐξημέρωναν μέχρι τινός, τοῦ ἀπέκοπτον δὲ καὶ τὰς αἰχμὰς

τῶν κεράτων, ἵνα καθίσταται ὀλιγότερον ἐπίφοβος εἰς τοὺς ἄλλους βοῦς καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἀκόμη.

Ἡ μελισσοκομία ἦτο λίαν διαδεδομένη, δὲν πρέπει δὲ νὰ λησμονῶμεν καὶ τὸν μῦθον, ὅτι αἱ Μέλισσαι ἐξέθρεψαν τὸν Δία.

Οἱ Κρηῖτες ἠσυχολοῦντο καὶ μὲ τὴν θήραν, αἱ δὲ λαγωνικαὶ κύνες τῆς Κρήτης ἦσαν περίφημοι ὅπως καὶ αἱ λακωνικαί. Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἀλιείαν, αὕτη αὕτη ἢ κατὰ κόρον παρὰστασις ἰχθύων, μαλακίων, ὀστρακοδέσμων, κογχυλίων κλπ. ἐν τῇ τέχνῃ μᾶς ὑποδεικνύει, ὅτι οἱ Κρηῖτες ἀπέβλεπον πρὸς τὴν θάλασσαν ὡς πρὸς πρωτεύοντα πόρον τῆς ζωῆς. Ἀποτυπώσεις σφραγίδων καὶ ἄλλα ἔργα εἰκονίζουσιν τοὺς Μινωικοὺς ἀλιεῖς κρατοῦντας ἰχθῦς ἢ πολύποδας. Περιβόητος ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἦτο ὁ ἰχθὺς σκάρος τῶν Κρητικῶν ὑδάτων, ὅστις, ὡς ὁ Πλίνιος μᾶς πληροφοροεῖ, ἐθεωροεῖτο καὶ ὡς... μηνυκαστικός.

Συναφῶς πρὸς τὴν ἀλιείαν πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα καὶ τὴν βιομηχανίαν τῆς περιλαλήτου πορφύρας, ἣς οἱ Μινωικοὶ Κρηῖτες ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι ἐκμεταλλευταί. Τοῦτο ἀπέδειξαν αἱ ἔρευναι, αἵτινες καὶ εἰς ἄλλα ζητήματα ἐστέρησαν τοὺς Φοίνικας τῆς ψευδοῦς δόξης των, ὅτι ἐγένοντο φορεῖς πολλῶν στοιχείων πολιτισμοῦ, δόξης ἣτις ἀνίκει εἰς ἄλλους. Καὶ εἰς τὸ ζήτημα λοιπὸν τῆς πορφύρας, ἣτις ἐθεωροεῖτο ἢ πλέον χαρακτηριστικὴ βιομηχανία τῶν Φοινίκων, ἀπέδειξαν αἱ ἀνακαλύψεις ὅτι οἱ Κρηῖτες ἐδίδαξαν τὴν χρῆσιν της. Καὶ εἰς τὸ Παλαιόκαστρον (Σητείας) καὶ εἰς τὸ Κουφονήσι (τὰς ἀρχαίας Λευκάς, παρὰ τὸ ΝΑ ἄκρον τῆς νήσου) εὐρέθησαν πολλοὶ

σωροὶ τοῦ ὄστράκου τῆς πορφύρας (purpex), ἔξ οὗ ἐλαμβάνετο ἡ πολύτιμος πορφυρᾶ βαφικὴ ὕλη. Ἐπειδὴ δὲ ὁμοῦ μετὰ τῶν κογχυλίων ἐκείνων εὐρέθησαν καὶ ὄστρακα Μ.Μ. ἀγγείων, εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι ἐν τῇ Μεσομινωικῇ ἤδη ἐποχῇ, πολὺ προτοῦ ἐμφανισθῶν οἱ Φοῖνικες ἐν τῇ σκηνῇ τῆς ἱστορίας, οἱ Μινωικοὶ Κρηῖτες ἤσκουν τὴν βιομηχανίαν τῆς πορφύρας.

α

β

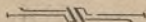

γ

δ

Εἰκὼν 15. Τέσσαρες παραστάσεις ἐκ σφραγίδων τῆς Π. Μ. ἐποχῆς: α) Γυνὴ ἀσχολουμένη εἰς τὴν ἀγγειοπλαστικὴν. β) Μορφή ἀσχολουμένη νὰ προσκολλήσῃ τὰς λαβὰς εἰς ἓνα πίθον. γ) Μορφή πρὸ τοῦ κεραμευτικοῦ κλιβάνου. δ) Μορφή καθημένη πρὸ ἀινιγματώδους ἀντικειμένου (ζατρικίου κατὰ τὸν Evans).

7. ΟΙΚΙΑΚΑ ΕΡΓΑ ΚΑΙ ΑΤΟΜΙΚΗ ΖΩΗ. ΕΝΔΥΜΑΣΙΑ ΚΑΙ ΚΑΛΩΠΙΣΜΟΣ

Ὅπως εἶναι σήμερον ἐν «νοικοκυρεμένο σπίτι» τῶν χωρίων τῆς Ἑλλάδος, οὕτω πρέπει νὰ φαντασθῶμεν τὰς οἰκίας τῶν Μινωικῶν Κρητῶν. Ὅπως πολλαὶ οἰκίαι χωρικῶν ἔχουν τοὺς ἰστούς (τοὺς ἀργαλειούς) των, ὅπου αἱ κόραι τῆς οἰκογενείας ὑφαίνουν τὰ χρειώδη τῆς οἰκίας καὶ τὴν προικὰ των, οὕτω καὶ ἐν τῇ Μινωικῇ ἐποχῇ ἐγίνετο, οὕτως ἔπραττε πολὺ βραδύτερον ἢ Πηνελόπη. Εἰς κάθε ἀνασκαφὴν Μινωικῶν οἰκοδομημάτων εὐρίσκονται πολλὰ πήλινα ἢ λίθινα βαρίδια διάτρητα, ἅτινα ἐκράτουν τεταμένα τὰ νήματα εἰς τὴν ἰστοργικὴν τέχνην (ἀγνῦθες ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων). Ἐπ' ἴσης ἀνευρίσκονται πολλὰ πήλινα ἢ λίθινα σφοδύλια, μικροὶ δηλ. τροχοὶ διάτρητοι εἰς τὸ κέντρον, οἱ ὁποῖοι ἐμπηγνύμενοι εἰς τὸ ἐν ἄκρον τῆς ἀτοράκτου βοηθοῦν καὶ κανονίζουν τὴν περιστροφικὴν κίνησιν. Τῇ βοηθείᾳ τοῦ ἀπλοῦ τούτου ἐργαλείου τὰ ξαινόμενα ἔρια ἐκλώθοντο καὶ μετεβάλλοντο εἰς νῆμα, ἀπαράλλακτα ὅπως γίνεται καὶ σήμερον. Ὅτι δ' ἡ ἡλακότη (ἡ ρόκκα) δὲν ἦτο ἄγνωστος, μαρτυρεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι συναντᾶται ἐπὶ τῶν οἰκοδομησίμων λίθων ὡς σημεῖον (ἀνάκτορον Κνωσοῦ, ἢ Αὐλὴ τῶν ἡλακατῶν). Αἱ προιγκήπισσα καὶ αἱ ἀριστοκράτιδες ἀντὶ τῆς κάπως χειρωνακτικῆς ταύ-

της ἐργασίας ἐκέντων καθήμεναι παρὰ τὰς στοάς καὶ τοὺς φωταγωγοὺς ἢ συνεζήτουν φλέγοντα ζητήματα τῆς μόδας ἢ ἔπαιζον ζατρίκιον, ὅτε δὲν εἶχον νὰ προᾶξουν τίποτε καλύτερον.

Διὰ τοὺς λόγους ὅμως τούτους καὶ πρέπει νὰ ὁμολογηθῆ ἡ πρὸς τιμὴν τῶν Μινωικῶν γυναικῶν, δὲν παρημελεῖτο διόλου καὶ τὸ μαγειρεῖον. Ὅσοι ἀνέγνωσαν τὸν Ὅμηρον, βλέπουν ὅτι εἰς τὰ βασιλικά συμπόσια καὶ εἰς τὴν περιποίησιν τῶν φιλοξενουμένων προσεφέρετο στερεοτύπως κρέας ψητὸν (καὶ μάλιστα μεγάλου βοῦς συνήθως) ὁμοῦ μετ' ἄλεσμένων κριθῶν καὶ οἴνου. Ἐν Κρήτῃ ὅμως, ἂν κρίνωμεν ἀπὸ τὰ μαγειρικὰ σκευῆ, πολὺπλοκος ἔξησκειτο ἡ τέχνη τοῦ θεραπεύειν τὴν κοιλίαν. Ὁ Evans ἐν Κνωσῶ, ὁ Χατζιδάκης ἐν Τυλίσῳ, εὔρον ὅσα ἰχθύων (ἄλλοι δ' ἄλλαχού τῆς Κρήτης), καὶ ὁ καθηγητὴς Κεραμόπουλλος φλοιοὺς φῶν ἐν Θήβαις (χηνὸς ὅμως). Τὰ χάλκινα σκευῆ μὲ τοὺς ἐπ' αὐτῶν προσκεκολλημένους τρεῖς πόδας, τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ ὀνομάζωμεν **τρίποδας**, ὅπως ὁ Ὅμηρος, ἐχρησίμευον διὰ τὸν βρασμὸν παντοίων ὕψων. Ἐχομεν ὅμως καὶ χύτρας μετὰ στεγανῶν πομάτων διὰ τὴν τεχνικωτέραν βράσιν, καθὼς καὶ μεγάλην ποικιλίαν ἄλλων μαγειρικῶν σκευῶν καὶ διατηρῆτων τοιούτων διὰ τὸ ἀποστράγγισμα καὶ τὴν διύλισιν τροφῶν (ἰδίως ἀπὸ τὰ Γουρνιά), προᾶγμα τὸ ὁποῖον μᾶς κάμνει νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι τὸ Μινωικὸν μαγειρεῖον ἦτο τόσον πολυτοίχιλον ὅσον καὶ τὸ ἰδικόν μας.

Ἀξία πολλῆς προσοχῆς εἶναι ἡ κατασκευὴ μερικῶν χυτρῶν μετὰ στεγανοῦ καὶ ἐντέχνου πόματος.

Τοιαύτην χύτραν παριστᾷ ἡ εἰκ. 16 καὶ ἄνωθεν ταύτης εἰκονίζεται ἐν καθέτω τομῇ ἐν πῶμα τοιαύτης χύτρας. Εἶναι γνωστὸν εἰς ὅλους μας, ὅτι μόλις τὸ ὕδωρ ἀοχίση νὰ βράζῃ, ὑψοῦται ἐντὸς τῆς χύτρας, ὅταν μάλιστα ἐπείγεται ὑπὸ πολλοῦ πυρός, καὶ πολλάκις χύνεται ὁ ζωμός. Τὸ κακὸν τοῦτο προελαμβάνετο μετὰς χύτρας τῆς εἰκόνης 16, διότι ὁ παραγόμενος ἀτμὸς ἀνήχεται ἐντὸς τῆς κοιλότητος τοῦ πώματος (α), ἐκεῖθεν δ' ὑγροποιούμενος (ἂν μάλιστα δεχθῶμεν ὅτι ἐντὸς τῆς ἔξωτερικῆς στεφάνης (β) τοῦ πώματος ἔχνητο ὕδωρ) ἐπανέπιπεν ἐντὸς τῆς χύτρας. Οὕτω λοιπὸν ἐγένετο τε-

Εἰκὼν 16.

Μινωικὴ χύτρα μετὰ πώματος.

λειοτέρα ἢ βράσις, διότι τὰ αἰθέρια ἔλαια τῶν τροφῶν, εἰς τὰ ὁποῖα ὀφείλεται ἡ εὐχάριστος ὀσμὴ καὶ γεῦσις τοῦ φαγητοῦ, δὲν ἔφρευγον ὁμοῦ μετὰ τῶν ἀτμῶν, καὶ δὲν ἠλαττοῦτο τόσον ταχέως ὁ ζωμός, ὥστε νὰ παρίσταται ἀνάγκη ἐπιχύσεως νέου ὕδατος, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸ λέγειν τῶν καλῶν μαγειρισσῶν ἀνοσταίνει τὰ φαγητά. Ἐπι δὲ σπουδαιότερον ἴσως εἶναι, ὅτι ἔνεκα τῆς πίεσεως τῶν ἀτμῶν ὑπὸ τὸ πῶμα

ἡ θερμοκρασία τοῦ βράζοντος ὕδατος ἠδύνατο πιθανῶς νὰ ὑψωθῆ κατὰ τι ὑπὲρ τοὺς 100 βαθμοὺς, ὥστε καὶ γηραιοῦ ἀκόμη βοῦς τὸ κρέας νὰ βραῖζῃ εὐκολώτερον. Δι' αὐτὸ αἱ Μινωικαὶ οἰκοδέσποιναὶ θὰ ὑπεδέχοντο καὶ τὰ σκληρὰ ἀκόμη κρέατα μὲ πολὺ ὀλιγωτέραν δυσφορίαν παρὰ αἱ ἰδικαὶ μας.

Διὰ τὴν ἐνδυμασίαν καὶ τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν τῶν Μινωικῶν Κρητῶν πρέπει νὰ λεχθοῦν μερικὰ πράγματα, διότι τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι πολὺ σπουδαῖον. Ὅπως καὶ σήμερον ὁ στερεότυπος ἀνὴρ δὲν ἔχει πολλὰς ἐνδυμασίας, οὕτω καὶ τότε ἐγένετο, δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ αὐτὸ καὶ μὲ τὰς γυναῖκας. Δὲν ἔχει δὲ καμμίαν ἀπολύτως σχέσιν τὸ Μινωικὸν ἔνδυμα πρὸς τὸ τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος, ἀλλὰ τουναντίον ἔχει μεγίστην ἀναλογίαν πρὸς τὸ σημερινόν. Οἱ Κρητεῖς φροντίζουν πάντοτε, ἐκ θρησκευτικοῦ ἴσως λόγου, νὰ καλύπτουν τὰ μέρη τῆς αἰδοῦς, ἐν ᾧ τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος, ἐπιτροπούσης καὶ τῆς θερμοτήτος τοῦ κλίματος, εἰκονίζεται γυμνόν.

Τὸ πρῶτον ἔνδυμα τοῦ ἀνδρὸς εἶναι ὁ καλούμενος αἰδοιοθύλαξ, εἶδος θήκης διὰ τὰ μέρη τῆς ἥβης. Εἰς τοῦτον προσετέθη κατόπιν καὶ μικρὰ ποδιά, τυλισσομένη πέριξ τῶν ἰσχίων καὶ στερεομένη μὲ ζώνην εἰς τὴν μέσῃν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπὸ τῶν βασιλοπαίδων μέχοι τῶν χειρωνακτῶν καὶ τῶν ἀλιέων αὐτὸ εἶναι τὸ ἔνδυμα τῆς Κρήτης, ἀλλὰ καὶ τοῦ Αἰγαίου ὀλοκλήρου, μὲ τὴν διαφορὰν μόνον ὅτι ἐν Ἑλλάδι συρραπτομένη ἡ ποδιά ὑποκάτω τῶν σκελῶν μετεβάλλετο εἰς κοντὸν ἐσώβρακον τελείως ὅμοιον πρὸς τὰ σημερινὰ λουτρικὰ περιβλήματα. Τοῦτο εἶναι τὸ

ἅπαντον τῆς τουαλέττας τοῦ ἀνδρός, μὲ μικρὰς μόνον ποικιλίας (εἶδος θώρακος λ.χ. εἰς ὠρισμένας περιστάσεις, ὅπως εἰς τὸ ἀγγεῖον τῶν λικμητήρων, ἢ ποδήρους χιτῶνος προκειμένου περὶ θρησκευτικῶν τελετῶν, ὅπως ἐν τῇ λάονακι τῆς Ἁγίας Τριάδος).

Ἄς ἐξετάσωμεν τώρα καὶ τὴν ἐνδυμασίαν τῆς γυναικός. Πρέπει ἴσως νὰ σημειωθῇ ὅτι παρ' ὄλην τὴν ποικιλίαν καὶ τὸ πολυσύνθετον τῆς Μινωικῆς ἐνδυμασίας, ἅτινα διόλου δὲν ὑπολείπονται τῶν σημερινῶν, ἐν τούτοις αἱ Μινωικαὶ γυναῖκες δὲν ἀπέκτησαν ποτὲ τὴν ἄσρητον εὐγένειαν καὶ τὸ ἀπλοῖκόν κάλλος τὸ ὁποῖον ἀποπνέει τὸ ἀπέσρητον ἔνδυμα τῆς Ἑλληνίδος καὶ Ρωμαίας δεσποίνης, μὲ τὴν γλυκεῖαν καὶ ἀβίαστον ἐμφάνισιν, ἣν παρουσιάζουν αἱ διαχυνόμεναι πολλαὶ πτυχαὶ καὶ ἡ ἀνεπιτήδευτος πτώσις τῶν μαλακῶν ὑφασμάτων τοῦ χιτῶνος καὶ τοῦ ἱματίου.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα (πρέπει νὰ ἐννοῶμεν πάντοτε τὴν κλασσικὴν Ἑλλάδα τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Περικλέους) ὑπεράνω τοῦ χιτῶνος, ἐνὸς δηλ. μακροῦ μέχρι τῶν ποδῶν καὶ εὐρουχῶρον ἐνδύματος, ἢ Ἑλληνίς ἔσρηπτε τὸ ἱμάτιον, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐν ἀπλοῦν κομμᾶτιον τετραγώνου ὑφάσματος. Ὅλη ἡ καλαισθησία τῆς ἐφανερῶνετο ἐπάνω εἰς τὸ ἀπλοῦν ἐκεῖνο ὕφασμα, καθὼς τὸ ἔσρηπτε καὶ καθὼς τὸ ἐπτύχωνεν ἐπάνω τῆς. Ἡ καλαισθησία τῆς γυναικός ἐφαίνετο καὶ ἐξηρατῶ ἀπὸ αὐτὴν καὶ μόνην (ἅς παρατηρήσῃ δὲ ὁ θέλων νὰ θαυμάσῃ τὴν ποικιλίαν καὶ τὸ σεμνὸν κάλλος τῆς Ἑλλην. ἀρχαιότητος τὰ μεγάλα καὶ μικρὰ ἀγάλματα καὶ μάλιστα τὰς πηλίνας κόρας τὰς λεγομένας Ταναγραίας τοῦ Ἑθνικοῦ Μουσείου). Εἰς

τὴν Μινωικὴν ὅμως Κρήτην, ὅπως ἀκριβῶς καὶ σήμερον, ἡ κομψότης τῆς κυρίας ἐξαρτᾶται κυρίως ὄχι ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἰδίαν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν μοδίσταν της. Ἡ προσεκτικὴ κόπτικὴ, ἡ ἐφαρμογὴ καὶ λεπτοτάτη ἐργασία ραψίματος καὶ κεντημάτων ἦτο εἰς τὴν Κρήτην τελείως ἀνεπτυγμένη. Ἡ ἀτελεύτητος σειρὰ τῶν πολυπλόκως ἐροαμμένων πτυχῶν, τῶν ἀναδιπλώσεων τοῦ ὑφάσματος, τῶν ἐπιβλημάτων μὲ τὰ πλουσιώτατα κεντήματα, τῶν φιόγγων καὶ τῶν παρυφῶν κάμνει τὸν Μινωικὸν συρμόν νὰ μὴ ἔχη τίποτε νὰ ζηλεύσῃ ἀπὸ τὸν σημερινόν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ποικιλία, τὸ «βαριολάζ», τὸ πολύχρωμον τῶν ὑφασμάτων εἶναι ἐράμιλλα τῶν σημερινῶν. Ἡ δέσποινα λοιπὸν ἡ δεσποινὶς τῆς Μινωικῆς Κρήτης παρέδιδε καὶ ἐνεπιστεύετο τὴν καλαισθητικὴν της ἐμφάνισιν εἰς τὴν ῥάπτριαν, πρόπει δὲ νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ τότε ἦτο πολὺ ἀνεπτυγμένον τὸ ἐπάγγελμα αὐτὸ τὸ ἦκιστα συμπαθητικὸν εἰς τοὺς συζύγους.

Ἴδου ἡ μεγάλη καὶ βασικὴ διαφορὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀπὸ τοῦ Μινωικοῦ ἐνδύματος ἀμφοτέρων τῶν φύλων: Τὸ Ἑλληνικόν, εὐρύχωρον καὶ ἀνοικτόν, ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν ὤμων, ἔχομεν τὴν πόρπην. Τὸ Μινωικόν, στενὸν καὶ συνεσφιγμένον, ἐστηρίζετο εἰς τὴν μέσην, ἡ πόρπη εἶναι ἄγνωστος. (Ἴδ. εἰκ. 17). Ἐπομένως τὸ Μινωικὸν ἔνδυμα, μάλιστα τῆς γυναικός, ἔχει τὴν αὐτὴν βάσιν στηρίξεως πρὸς τὸ σύγχρονον, ἡ δὲ ἀναλογία τῆς γυναικειᾶς ἀμφιέσεως τῶν δύο ἐποχῶν εἶναι μεγίστη καὶ μέχρι τῶν λεπτομερειῶν ἀκόμη, δι' ὃ ὑπεστηρίχθη ὅτι τὸ Μινωικὸν καὶ τὸ σημερινὸν ἔνδυμα εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτό, διασωθὲν

εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τῶν παναρχαιοτάτων χρόνων διὰ μέσου ἀποκέντρων διαμερισμάτων, ὅπως

καντόνιά τινα τῆς Ἑλβετίας, ὅπου τὸ λαϊκὸν ἔνδυμα παρουσιάζει τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν τῆς Μινωικῆς ἐνδυμασίας. Τὸ τοιοῦτον εἶναι βεβαίως λίαν ἀπίθανον, ἀλλ' ἔρχονται στιγμαί, καθ' ἃς νομίζει ὁ ἐξετάζων τὰ Μινωικὰ ἔργα, ὅτι ἀντιγράφονται «μοδέλα» τῶν Παρισίων. Ἡ ἐν εἰκόνι 17 παριστανομένη Μινωικὴ ἐνδυμασία θὰ ἔλεγέ τις ὅτι κρέμαται ἐκτεθειμένη εἰς τὴν προθήκην συγχρόνου καταστήματος. Τὰ ἀνάκτορα τῆς Κνωσοῦ μᾶς ἀπέδωκαν

Εἰκὼν 17. Μία Μινωικὴ ἐνδυμασία. Σηκνίσταται ἀπὸ τὸ περιστήθιον, τὴν ζώνην καὶ τὸ φουστάνι, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι κεντημένα ἄνθη κρόκου. Φαγεντιανή, Κνωσός).

καταστήματος. Τὰ ἀνάκτορα τῆς Κνωσοῦ μᾶς ἀπέδωκαν

κυρίας, αἱ ὁποῖαι θὰ ἐνόμιζέ τις ὅτι μόλις ἐξῆλθον ἀπὸ σύγχρονα κοσμικὰ κέντρα. Αἱ κυρίαὶ ἐκεῖνα περιέφερον μακροὺς κυματιστοὺς πλοκάμους καὶ βοστρύχους ἀνὰ τοὺς διαδρόμους τοῦ ἀνακτόρου καὶ καλλωπισμοὺς, τοὺς ὁποίους θὰ ἐξήλευν εἰς «coiffeur» ἢ «friseur» τῶν Παρισίων. Αἱ γραμμὰὶ τὰς ὁποίας παρουσιάζει ἐν Μινωικὸν ἀγαλμάτιον γυναικὸς (λ. χ. ἡ Θεὰ τῶν Ὁφειῶν), θὰ ἦσαν αἱ ἰδεώδεις διὰ τὸν κατασκευαστὴν τῶν πλαστικῶν κορμῶν (κοῦκλες), τοὺς ὁποίους περιβάλλον μὲ φορεῖατα εἰς τὰς προηγήκας τῶν καταστημάτων.

Τὰ δύο κύρια μέρη τῆς ἐνδυμασίας τῶν Μινωικῶν γυναικῶν, ἡ φούστα καὶ τὸ περικόρμιον (κορσαῖ) παρουσιάζουν πολὺ μεγάλην ποικιλίαν εἰς τὰ σχήματά των. Εἶναι τόσον ἀσυνήθης καὶ ζωηρὰ ἡ ἐντύπωσις τῆς πολυτελείας καὶ τῆς ἐξεζητημένης ἐμφανίσεως, ὥστε ἂν αἱ περιστάσεις ἦσαν ἄλλαι κατὰ τὰς πρώτας ἀνακαλύψεις τοῦ Μινωικοῦ πολιτισμοῦ, θὰ εἶχομεν ἀπὸ ἐκείνους πρὸ «λανσάρουν» τὰς μόδας εἰς Παρισίους τὸν συρμὸν «Μίνως» πολὺ πρὸ τοῦ «Φαραώ».

Τὸ κύριον φόρεμα εἶναι τὸ φουστάνι. Πρὸς τὰ κάτω πλατύνεται καὶ παρουσιάζει ἐν ταῖς λεπτομερεῖαις ἀναριθμήτους ποικιλίας. Τὸ συναντῶμεν ἤδη κατὰ τὸ τέλος τῆς Π.Μ. ἐποχῆς εἰς σχῆμα τελείως ἀνεπτυγμένον «κλός». Πολλάκις κάτω ἔχει μέγιστον πλάτος καὶ μαζὶ μὲ τὰς ταινίας τὰς κεντημένας εἰς αὐτὸ θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ σταθῇ ἄνευ μεταλλικῶν ἐλασμάτων ἢ «μπαλαινῶν». Ἐχομεν δηλ. σωστὰ καὶ γνήσια κρινολίνα. Θὰ ἦτο μακρότατον νὰ ἀπαριθμη-

θούν ὅλαι αἱ ποικιλίαι τοῦ φουστανίου, πότε καταπίπτοντος ὁμαλῶς καὶ πότε κοσμουμένον μὲ πολλὰς ὑπαλλήλους ἀναδιπλώσεις (πιέτες ἢ φραμπαλάδες). Πολλίκις ὑπεράνω τοῦ φουστανίου ρίπτεται ἔμπροσθεν καὶ ὀπισθεν εἶδος ποδιᾶς πλουσίως κεντημένης (παρατηρήσατε τὸ ἀγαλμάτιον τῆς Θεᾶς τῶν Ὀφειῶν).

Ἐρχόμεθα εἰς τὴν ὀσφύν. Ἄνδρες καὶ γυναῖκες σφίγγουν μὲ δεσματίνας ἢ μεταλλίνας ζώνας τὴν μέσσην των μέχρις ἀπελπισίας. Μεγίστην σημασίαν ἀπέδιδον εἰς τὴν λεπτὴν μέσσην, ὅπως ἡμεῖς πρὸ μερικῶν ἀκόμη ἐτῶν. Ὑπεράνω τῆς ὀσφύος φορεῖται τὸ περιζόριμον, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητον. Διὰ τὰς Μινωικὰς γυναῖκας δὲν ὑπάρχει αἰδῶς ὑπεράνω τῆς ὀσφύος, ὅπως ὑπάρχει ἀκόμη ὅπως δῆποτε εἰς τὴν ἐποχὴν μας. Ἐνίοτε ὀλόκληρον τὸ ἄνω ἥμισυ τοῦ σώματος εἶναι γυμνόν, ἀλλ' εἰς τὰς πλείστας τῶν περιπτώσεων φορεῖται τὸ κορσᾶξ, τὸ ὁποῖον ὅμως οὐδέποτε καλύπτει τοὺς μαστοὺς. Ἡ Μινωικὴ λοιπὸν δεσποινὶς ἢ κυρία ἐδείκνυεν εἰς τὰς συγκεντρώσεις τοὺς μαστοὺς τῆς, μὲ τὴν αὐτὴν ἀπλοϊκότητα ποὺ δεικνύει σήμερον μία κυρία τοὺς βραχιόνιάς τῆς. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν πρέπει νὰ κρίνωμεν τὰ πράγματα σύμφωνα μὲ τὰς σημερινὰς ἀντιλήψεις. Γενικῶς ἢ γυμνότης εἰς τὴν ἀρχαιότητα δὲν ἐβλέπετο μὲ τὸ μάτι ποὺ τὴν βλέπομεν σήμερον.

Κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς Μ. Μ. ἐποχῆς καὶ πρότερον ἀκόμη (Π. Μ. III), τὸ κορσᾶξ ἐπὶ τοῦ τραχήλου σχηματίζει εἶδος περιλαιμίου ὡς ὁ ρυθμὸς «Medicis», ἀνοικτὸν πάντοτε ἔμπρός. Εἶτα καταργεῖται καὶ τοῦτο, τὸ δὲ κορσᾶξ καλύπτει μόνην τὴν ὁμοπλάτην

καὶ ὡς σημερινὸν «soutien» ὑποβαστάζει ὀρθίους τοὺς μαστούς. Ἐκτὸς τῆς Θεᾶς τῶν Ὁφειών, τῆς «Παρισινῆς» καὶ τῆς «Χορευτρίας», ἡ συμπληρωμένη τοιχογραφία τῶν «Κυανῶν Κυριῶν» δύναται νὰ δώσῃ καλὴν ἰδέαν τοῦ Μινωικοῦ περικορμίου. (Εἰκῶν 18).

Ἀπὸ τὰ ὑποδήματα τῶν κομφῶν ἐκείνων γυναικῶν δὲν ἔλειπε καὶ τὸ τακούνι, ὅπως μᾶς δεικνύει σφραγὶς Μυκηναϊκῆ, αἱ γυναῖκες ὅμως ἐκεῖναι δὲν ἔκριναν ὅτι ἔπρεπε νὰ τοῦ δώσουν τὰς διαστάσεις ποὺ δίδουν αἱ σημεριναὶ ἀπόγονοὶ τῶν.

Ὅπως σήμερον τοὺς Παρισινούς συρμούς, οὕτω καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην αἱ γυναῖκες τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἐδέχθησαν καὶ ἐμιμήθησαν ἀπλήστως τὴν μόδον τῆς Κρήτης. Εἰς τὴν Μυκηναϊκὴν αἴθουσαν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου δύναται ὁ βουλόμενος νὰ θαυμάσῃ τὰς περισωθεισὰς τοιχογραφίας καὶ νὰ ἴδῃ τὴν «κοκεταρίαν» τὴν ὁποῖαν ἀποπνέουν. Οἱ ἄνδρες τῆς Ἑλλάδος ἀπ' ἐναντίας δὲν ἐφάνησαν τόσον νεωτερισταὶ καὶ ἠρκέσθησαν εἰς τὸ ἀπλοῖκόν ἐσώθρακον, τὸ περιζῶμα ἢ ἀπλῶς ζῶμα, ὅπως τὸ ὀνομάζει ὁ Ὅμηρος.

Ὅσάκις ἤθελον νὰ προφυλαχθοῦν ἀπὸ τὸ ψῦχος αἱ γυναῖκες ἔσχιπτον ἐπάνω τῶν μίαν ἐπωμίδα (πελερίναν). Ὁ μακρὸς μανδύας ἦτο τὸ «σπὸρ κοστούμων» καὶ τὸ τοῦ περιπάτου. Μὲ αὐτὸν ἐπέβαινον τοῦ ἄρματος.

Μία ἀκόμη μᾶστιξ ἀνακύπτει ἀπὸ ἀναριθμίων χρόνων βασανίζουσα τὴν (ἄρσενικὴν ἰδίως) ἀνθρωπότητα, ἡ καπελλοῦ. Κατὰ τὴν Μ.Μ. ἐποχὴν ἡ δρασίς της ἦτο τελείως ἀνεπτυγμένη καὶ τὰ παραδοξό-

τερα σχήματα πύλων ἐπενοήθησαν. Ὅτε διὰ πρώτην φορὰν εὐρέθησαν τὰ ἐκ Πετσοφᾶ ἀγαλμάτια, ἔκαμεν ἀμέσως ἐντύπωσιν ἢ ἀναλογία τῶν καπέλλων πρὸς τὰ τότε τῆς μόδας, εἶναι δ' ἀληθῶς ἐνδιαφέρον νὰ ἐξετάσῃ τις ὅλον αὐτὸν τὸν φόρτον τῆς γυναικειᾶς μανίας πρὸς τὸν νεωτερισμὸν, πού δὲν ἔχει κανεῖς καὶ Ἑλληνικὰ ὀνόματα ἵνα τὸν ἐκφράσῃ. Ἄρκεϊ νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἡ «γαρνιτούρα» ἔπαιζε σπουδαῖον ρόλον, ἔχομεν δὲ καπέλλα ἀπὸ τῶν περιοριστέρων «carotes» ἐν σχήματι κέρατος πού εἶναι ἴσα σχεδὸν μὲ τὸ ἀνάστημα τῆς φερούσης μέχρι ὅλων τῶν ἄλλων σχημάτων καὶ μεγεθῶν, breton, marquis, shako, toque, beret κλπ., δὲν λείπει μάλιστα οὔτε καὶ ἡ «αἰγκρέττα». Καθὼς βλέπει τις ἄρκεϊ ἀπὸ μακροῦθεν νὰ ἀνακατευθῇ κανεῖς μὲ τὸ ἔργον τῆς καπελλοῦς, ἵνα ἀρχίσῃ νὰ ὀμιλῇ Ἑλληνογαλλιστί.

Ὅς πρὸς τὰ κοσμήματα, ἐφοροῦντο ταῦτα ὑπὸ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν πάσης κοινωνικῆς τάξεως, διὰ τοῦτο δὲ κατεσκευάζοντο τοιαῦτα ἀπὸ τοῦ χρυσοῦ καὶ τῶν πολυτίμων λίθων μέχρι τῆς ὑαλοπίστας καὶ τοῦ στεατίτου καὶ ἄλλων ἀκόμη προστυχωτέρων λίθων. Αἱ περίπλοκοι κομμώσεις συνεκρατοῦντο μὲ καρφίδας, μὲ σφηκωτῆρας ἢ ἄλλα κοσμήματα ποικιλλόμενα παντοιοτρόπως, μὲ διαδήματα τέλος εἰς τὰς ὑψηλὰς προσωπικότητας.

Ὅταν ἀναλογισθῇ τις καλῶς ὅλην αὐτὴν τὴν ἐπιτήδευσιν δὲν θὰ ἐκπλαγῇ, διότι ἀπηξίου καὶ νὰ περιπατήσουν πεζῇ αἱ περίκομποι κυρίαί, καὶ ἐπειδὴ δὲν εἶχον αὐτοκίνητα, ἐπενοήθη καὶ ἐτέθη εἰς χρῆσιν τὸ φορεῖον, ἐν δηλ. μεγαλοπρεπὲς καὶ ἀναπαντι-

κόν κάθισμα φερόμενον ὑπὸ τεσσάρων ἢ καὶ περισ-

Εἶδόν 18. Αἱ Κυαναὶ Κυγαί (the Ladies in blue). Συμπλήρωσις ἐκ τεμαχίων
Μεσομινωικῶν τοιχογραφιῶν. Κνωσός.

σοτέρων ἀνδρῶν εἰς τοὺς ὤμους. Ἀὐτὰ μᾶς διδάσκει
τεμάχιον τοιχογραφίας ἐκ Κνωσοῦ, ἀλλὰ καὶ μικρόν

τι ἀναθηματικὸν πῆλινον φορεῖον, τὸ ὁποῖον εὐρέθη κατὰ τὰς ἀνασκαφάς.

Οὕτως ἡ ἐμφάνισις ἀμφοτέρων τῶν φύλων ἦτο ὑπερόχως πολυτελής καὶ ἐξεζητημένη μὲ τὰς πολυτελεῖς ἐνδυμασίας, τὸν φόρτον τῶν κοσμημάτων καὶ τὸ ἀσφαλῶς ἄγχιον βάψιμον. Ἰδίως τοιαύτην πρέπει νὰ φαντασθῶμεν τὴν ἐμφάνισιν τῆς αἰωνίας γυναικός, ἀφ' οὗ τοιαύτη ἀπεικονίζεται εἰς τὰς τοιχογραφίας τῆς Κνωσοῦ. Αἱ κυρίαί τοῦ ἀνακτόρου ὅπως λέγει ὁ Glotz, μὲ τὸν κότσον ἐπὶ τοῦ τραχήλου των, τοὺς βοστράχους ἐπὶ τοῦ μετώπου, τοὺς πλοκάμους κατερχομένους ἀπὸ τῶν κροτάφων, φέρουσαι δὲ καὶ τὰ χρυσᾶ διαδήματα, ὁμοιάζουν πρὸς τὰς καλλονὰς αἱ ὁποῖαι ἐθαυμάζοντο ἐν τῇ αὐτῇ τῆς αὐτοκρατείας Εὐγενίας.

Ἐξητάσαμεν τοιουτοτρόπως ἐν συντομίᾳ τὴν τέχνην τῶν Μινωικῶν Κρητῶν καὶ τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἀτομικῆς ζωῆς των. Ἐν συγκεφαλαιώσει ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι οὐδεὶς λαὸς τῆς ἀρχαιότητος, ἐξαιρέσει βέβαια τῶν Ἑλλήνων, ἐξέπληξε τόσον τοὺς συγχρόνους του καὶ τοὺς μεταγενεστεροὺς διὰ τὴν λεπτὴν φύσιν καὶ τὸ καλλιτεχνικὸν του τάλαντον. Οἱ Κρηῖτες τῆς 2ης καὶ 3ης χιλιετηρίδος ὑπῆρξαν ὁ κατ' ἐξοχὴν λαός, ὁ ὁποῖος τὰ προϊόντα τῆς βιοτικῆς ἀνάγκης ἐμόρφωσεν εἰς περιωπὴν εἰδῶν καλλιτεχνίας. Τὰ σκεύη του, τὰ κοσμήματά του, τὰ ὄπλα του ὁ λαὸς τῆς Κρήτης ἀνήγαγεν εἰς τόσην τελειότητα, ὥστε νὰ ἔχουν τὴν τότε παγκόσμιον φήμην καὶ ζήτησιν. Τῆς ἐξωτερικῆς του

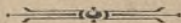
ἐμφανίσεως ἐπεμελήθη τόσον, ὥστε οὐδαμοῦ τοῦ λοιποῦ ἀρχαίου κόσμου συναντῶμεν τόσην κομποσφραγίδα. Ἐχομεν βεβαίως καὶ ἐξ Αἰγύπτου τέχνην σπουδαιοτάτην ἀπὸ τῶν παναρχαίων χρόνων, μάλιστα τὴν μνημειώδη, ἀλλ' ὄχι τόσον δημοσοφικήν, ὅχι διαρκῶς ἀνανεουμένην καὶ πρωτότυπον.

Εἰς τὴν Κρήτην ἐβασίλευε διάπλατα ὅτι ἐξ Αἰγύπτου ἔλειπεν, ἡ ἐλευθερία, ἡ ἀπόλυτος ἐλευθερία τοῦ τεχνίτου, ἄνευ τῆς ὁποίας σχεδὸν δὲν δυναμέθα νὰ ὀμιλῶμεν περὶ τέχνης. Ἐν Αἰγύπτῳ λ. χ. ἐστόλιζον τοὺς ἀπεράντους τάφους τῶν μὲ ζωγραφίας καὶ ἀνάγλυφα ἀπὸ ἄνω ἕως κάτω. Ἄλλ' ἐξωγράφουν σκηνὰς οικιακάς, μόνον ὅπως διασκεδάσουσι τὸν νεκρὸν. Εἰκόνιζον τροφίμα καὶ ἀγροὺς πλήρεις ἀγαθῶν, μόνον ἵνα ἔχη τροφήν ὁ νεκρός. Ἔθετον δεκάδας ἀγαλμάτων εἰς τὸν τάφον τοῦ νεκροῦ, μόνον ἵνα τὸ Κἄ, ἡ ψυχὴ τοῦ ἄς εἴπωμεν, δύναται νὰ κατοικήσῃ ἐκεῖ ἐν περιπτώσει καταστροφῆς τῆς μούμας. Διὰ τοῦτο μόνον τὸ πρόσωπον προσεπάθουν νὰ κάμουν ὅσον τὸ δυνατόν ὅμοιον, τὸ δ' ἄλλο σῶμα διέπλασσον χονδρικῶς. Ὅταν λοιπὸν ἡ τοιαύτη βιομηχανικὴ ἐξυπηρέτησις μᾶς δοξασίας ἢ ἡ θρησκεία καὶ ἡ παράδοσις ἢ ἄλλοι λόγοι δεσμεύουν τὰ ὄρια μέσα εἰς τὰ ὁποῖα ὁ τεχνίτης θὰ ἐργασθῇ καὶ τὰ περιορίζουν, γίνεται ἀνακύκλισις μοτίβων καὶ οὐδὲν νέον παράγεται. Παρατηρήσατε λ. χ. τὴν Βυζαντινὴν τέχνην, ὅπου τὸ δόγμα ἐδέσμευε τὸν τεχνίτην πῶς θὰ παραστήσῃ κάθε Ἅγιον ἢ κάθε θρησκευτικὴν σκηνὴν καὶ συγκρίνατέ τὴν πρὸς τὴν Ἀναγέννησιν, ὁπότε ἡ τέχνη

ἔσπασε τὰ δεσμά της καὶ ἀπέκτησεν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν.

Εἰς τὴν Κρήτην αἱ ἀτομικαὶ τοῦ τεχνίτου ἀπόπειραι καὶ δοκιμαὶ καὶ ἀναζητήσεις νέων μοτίβων οὐδέποτε ἔλανον. Τοιοῦτοτρόπως ἕκαστος τεχνίτης προσέθετε καὶ εἰς τὴν τέχνην, μάλιστα ἀπεπειρωτο περισσότερα τῶν δυνάμεών του καὶ ἔχομεν δείγματα τοιούτων «tour de force» τοῦ τεχνίτου. Ἡ χεὶρ δὲν ἐδίσταζε νὰ τολμήσῃ, προτοῦ ἀκόμη ἀποκτήσῃ ὁ ὀφθαλμὸς τὴν ἀναγκαίαν πείραν, οὕτω δ' ἐν ᾧ αἱ ἀναλογίαι εἶναι πολλάκις ἐσφαλμέναι ἢ δύναμις τῆς παραστάσεως εἶναι πάντοτε ἐπιβλητικὴ.

Μία μεγάλη καὶ χαρακτηριστικὴ τάσις τοῦ Μινωικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἡ ροπή του ἐν παντὶ ζητήματι εἰς τὴν μικρογραφίαν. Ἡ Αἴγυπτος ἐπιβάλλει διὰ τῶν κολοσσῶν της, οἱ ὁποῖοι ὑπερήφανοι ἐγείρονται ὡς περιφρόνησις κατὰ τῶν αἰώνων. Ἡ Κρήτη γεννᾷ τὸν θαυμασμὸν μὲ τὰ μικρογραφικὰ της ἔργα, τὰ ὁποῖα κρατεῖ τις μεταξὺ τῶν δακτύλων. Ἦρκει μία μικρογραφικὴ τοιχογραφία, ἐν ποτήριον μόλις δέκα ἑκατοστῶν, εἰς σφραγιδόλιθος εἰς μέγεθος δεκαλέπτου διὰ νὰ ἀναπτύξῃ ὁ Κρῆς τὸ τάλαντόν του. Ἐν ᾧ ἡ Αἴγυπτος σκαλίζει γίγαντας εἰς τὸν γρανίτην, ὁ Κρῆς πλάττει μικκύλα ἀγαλμάτια ἐκ φαγεντιανῆς. Ἐν παντὶ καὶ πάντοτε ὁ Μινωικὸς πολιτισμὸς ἀρέσκειται εἰς τὴν μικρογραφίαν. Οἱ Κρῆτες ἠμποροῦν νὰ ὀνομασθοῦν οἱ προϊστορικοὶ Ἰάπωνες τῆς Μεσογείου.

Β. Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΑΙ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΟΥ

1. Η ΜΙΝΩΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΚΡΗΤΙΚΟΙ ΜΥΘΟΙ

Πᾶς πρωτόγονος λαὸς ἐπιδίδεται γενικῶς ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἀναπτύξεώς του κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον εἰς φετιχιστικὴν λατρείαν, δηλ. τὴν λατρείαν τῶν ἀψύχων. Μέσα εἰς ἓνα ἀκατέργαστον λίθον, «βαίτυλον», ἐπιστεύετο ὅτι κατοικοῦν θεῖα πνεύματα. Μετὰ τῆς λατρείας τῶν βαίτυλων συνδέεται καὶ ἡ λατρεία τοῦ κίονος. Εὔδομεν ἤδη εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ τοὺς τετραγώνους ἱεροὺς κίονας μὲ τὸ σύμβολον τοῦ διπλοῦ πελέκεως. Εἰς τὸ αὐτὸ ἀνάκτορον εὑρέθησαν καὶ μικροὶ πήλινοὶ κίονες ἱεροί, ἐφ' ὧν κάθηνται ἱερὰ πτηνά, περισστεραί. (Ἰδ. εἰκ. 2)).

Αἱ ἐπιβιώσεις τῆς φετιχιστικῆς λατρείας διατηροῦνται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς καὶ τὰς θρησκείας. Ἡ λατρεία λ.χ. τῶν πολλῶν «Διπετῶν» (πεπόντων δηλ. ἐξ οὐρανοῦ) ξοάνων τῆς ἀρχαιότητος, ὡς τὸ τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Ἐφέσῳ, αὐτὴν τὴν ἀρχὴν ἔχουν. Ἐν Φαιστῷ εὑρέθη εἰς στρώματα τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς πλησίον ἑνὸς πηλίνου εἰδώλου τεμάχιον μαγνητικοῦ σιδήρου, ὃ ὁποῖος δὲν ἦτο καὶ αὐτὸς τίποτε ἄλλο παρὰ βολίς, ὅπως τὰς λέγουν

οἱ ἀστρονόμοι, μέγας δηλ. διάττων ἢ μετεωρίτης λίθος, ὁ ὁποῖος ἔπεσε κάποτε μετὰ λάμπρεως καὶ κρότου ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐλατρεύθη ὡς θεῖον ἀντικείμενον. Οἱ Ἕλληνες θὰ τὸ ὠνόμαζον καὶ αὐτὸ Διπετές. Ἀρκεῖ προσέτι νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὸν μαῦρον λίθον ὅστις ἔκειτο ἐν τῷ ναῷ τῆς Μεγάλης Μητρὸς ἐν Ρώμῃ καὶ τὸν μαῦρον λίθον ὅστις καὶ σήμερον ἀκόμη εἶναι σπουδαιότατον ἀντικείμενον προσκυνήματος ἐν Μέκκα. Εἰς τὸ Μικρὸν ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ εὐρέθησαν κατὰ χώραν τρεῖς φυσικοὶ λίθοι, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἀντικείμενα λατρείας. Ὁ μέγιστος ὁμοιάζει χονδροειδῶς εὐρωστον γυναῖκα. Ὁ μικρότερος ὁμοιάζει μικρὸν παιδίον, παρ' αὐτὸ δ' ἔκειτο ἐν χονδροειδῆς ὁμοίωμα αἰγάγρου. Ὁ τρίτος τέλος λίθος ὁμοιάζει πρὸς πιθηκοειδῆς εἶδωλον. Εἶναι προφανές ὅτι τὰ δύο πρῶτα εἶδωλα εἶναι «ἀχειροποίητοι» εἰκόνες τῆς Μητρὸς Ρέας καὶ τοῦ τέκνου Διός, τὸ δ' ὁμοίωμα αἰγὸς τὸ ὁποῖον ἔθεσαν πλησίον εἶναι ἢ Ἀμίλθεια, τὸ ἱερὸν ζῦρον τὸ ὁποῖον ἔθρεψε τὸν ἔκθετον θεόν.

Ἐκ τῆς πρωτογενοῦς λατρείας ἐμορφώθη βαθμηδὸν ἡ θρησκεία τῆς Μινωικῆς Κρήτης, θρησκεία ἐν τῇ ὁποίᾳ ἡ κυρία θεότης ἦτο γυναικεία (καὶ ὄχι ἄρσην ὅπως ὁ Ζεὺς, ὁ ὕπατος θεὸς τῶν Ἑλλήνων).

Εἶναι σημειώσεως ἄξιον, ὅτι ἡ πρώτη θεότης, τὴν ὁποίαν ἐλάτρευσε ὁ ἀνθρώπος, ἦτο ἴσως εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς γυναικεία. Τὸ μυστήριον τῆς γεννήσεως συνδεόμενον μὲ τὸ μυστήριον τῆς ἀναπαραγωγῆς εἰς τὴν φύσιν ἔκαμε νὰ πλασθῇ μία Μεγάλῃ Θεᾷ, μήτηρ θεῶν καὶ ἀνθρώπων, ἡ ζωογόνος δύναμις τῆς φύ-

σεως, εικονιζομένη συνήθως με τοὺς μαστοὺς γυμνοὺς, τοὺς ὁποίους πιέζει ὅπως ἐξέλθῃ τὸ σωτήριοιον γάλα τῆς ζωῆς. Τοιαύτη εἶναι καὶ ἡ Μινωικὴ θεότης. Εἶναι ἡ μεγάλη θεὰ τῶν θηρίων, ἡ «πότνια θηρῶν» ἡ θεὰ τῶν χθονίων δυνάμεων, ἡ τιθασσεύουσα τοὺς ὄφεις, δι' ὃ εἰκονίζεται κρατοῦσα τούτους εἰς τὰς χεῖρας καὶ περιβαλλομένη ὑπ' αὐτῶν. (Εἰκῶν 19).

Ὁ κύριος τόπος λατρείας τῆς θεότητος αὐτῆς ἦτο τὸ ὑπαιθρον καὶ δὴ αἱ κορυφαὶ τῶν ὄρεων, καθὼς καὶ τὰ σπήλαια. Ἀπέναντι τῆς Κνωσοῦ (πρὸς Νότον, πλησίον τοῦ χωρίου Ἀρχάνες) ὑφούται τὸ παράδοξον ὄρος Γιούχτας (ἴσως εἶναι ἡ ἀρχαία λέξις Ἰυτός), τὸ ὁποῖον ἐξ Ἡρακλείου καὶ τῆς θαλάσσης βλεπόμενον ὁμοιάζει γιγάντιον πρόσωπον ἀνθρώπου κείμενον ὑπτίως. Ἴσως αὐτὴ εἶναι ἡ αἰτία, διὰ τὴν ὁποίαν ἐκεῖ ἐδεικνύετο ὁ τάφος τοῦ Κρηταγενοῦς Διός, ὅπως δῆποτε ὅμως ἤδη ἀπὸ τῆς Μ. Μ. ἐποχῆς ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Γιούχτα ἐλατρεύετο ἡ Μινωικὴ θεότης. Αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ Evans ἔδειξαν ὅτι ὑπῆρχεν ἐκεῖ ἱερὸς περίβολος μετὰ βωμοῦ, ἐν ἄσυλον μικρὸν ἀλλ' εὐσεβὲς πρὸς ἀναψυχὴν τῆς θεᾶς τῶν μυστηρίων ἐπὶ τοῦ ὑψηλοῦ ἐκείνου κατοικητηρίου. Ἦτο μία Βηθλεέμ, ὅπου τὴν λατρείαν τῆς Μινωικῆς θεότητος διεδέχθη ἡ λατρεία τοῦ Χριστοῦ. (Σήμερον ὑπάρχει ἐκεῖ ἐκκλησίδιον, εἰς οὗ τὴν ἑορτὴν, 6 Αὐγούστου, συροῦσιν πανταχόθεν πυκνοὶ προσκυνηταί.

Τὰ σπήλαια ἦσαν ἕτερος σπουδαιότατος τόπος λατρείας. Εἷς ἐκ τῶν πολλῶν μύθων, τῶν ὁποίων αἰριζοῦν φθάνουν μέχρι τοῦ Μινωικοῦ πολιτισμοῦ, εἶναι ἡ παλαιοτάτη διήγησις τοῦ Ἡσιόδου, ὅτι δηλ. ἡ Ρέα

Εἰζὼν 19. Ἡ Θεὰ τῶν Ὄφεων. Φαγεντιανή, Κνωσός.

κρούπτουσα τὸν ἀρτιγέννητον Δία ἀπὸ τὰς τεκνοφάγους διαθέσεις τοῦ συζύγου τῆς τοῦ Κρόνου τὸν μετέφερον εἰς Κρήτην, εἰς τὴν ἱερὰν πόλιν τῆς Λύκτου, ὅπου ἐκρύβη εἰς σπήλαιον τοῦ ὄρους Αἰγαίου. Ἡ Λύκτος σφύζεται μὲ τὸ ὄνομά τῆς καὶ σήμερον (παρὰ τὸ χωρίον Καστέλλι), τὸ Αἰγαῖον ὄρος εἶναι τὰ βουνὰ τοῦ Λασιθίου, τὸ δ' ἱερὸν σπήλαιον ἀνεγνωρίσθη παρὰ τὸ σημερινὸν χωρίον Ψυχρό. Αἱ ἀνασκαφαὶ ἔδειξαν ὅτι ἐκεῖ ἠσκειτο λατρεῖα ἀπὸ τῆς Μ. Μ. ἐποχῆς μέχρι τῆς Γεωμετρικῆς. Ἐπὶ τῆς Ἰδῆς ἔχομεν ἐπίσης τὸ ὀνομασιότατον Ἰδαῖον ἄντρον, (ὅπου ἄλλαι παραδόσεις ἔθετον τὴν γέννησιν τοῦ Διός), τὸ ὁποῖον ὡσαύτως περιεῖχε σπονδαῖα ἀρχαῖα.

Ἄλλ' ἂν τὰ δύο ταῦτα μόνον σπήλαια μᾶς ἀναφέρει ἡ παράδοσις, ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη ἀπεκάλυψεν ὅτι εἰς πλῆθος ἄλλων σπηλαίων ἠσκειτο ἡ Μινωικὴ λατρεία. Μία δ' ἐφετείνῃ περιοδεῖα εἰς τὴν ὁποῖαν συνώδευσα τὸν ἐν Halle καθηγητὴν τῆς Ἀρχαιολογίας κ. Georg Kago ἀνὰ τὴν Δυτικὴν Κρήτην, μᾶς ἀπεκάλυψεν ὅτι καὶ ἐκεῖ εἰς τὰ σπήλαια ἐλατρεύετο, (ἐν τῇ τελευταίᾳ Υ Μ. ἐποχῇ τοῦλάχιστον), ἡ Μινωικὴ θεότης. Τὰ σπήλαια μάλιστα τῆς Δυτ. Κρήτης εἶναι πολλὰ καὶ μεγαλοπρεπῆ, εἶναι δὲ δύσκολον νὰ ἐννοήσῃ τις ἐπαρκῶς μερικὰ πράγματα ἂν δὲν ἐπισκεφθῇ τὰ σπήλαια ταῦτα τῆς Μινωικῆς λατρείας. Εἰς τὸ «Ἀκρωτήρι», τὴν χερσόνησον δηλ. ἣτις σχηματίζεται πρὸς τὸ Ἄν. μέρος τῶν Χανίων, ὑπάρχουν ἀρκετὰ σπήλαια πέριξ τῆς μονῆς τοῦ Γουβερνέττου. Εἰς ἓν ἐξ αὐτῶν ὑπάρχει παράξενον συσσωμάτωμα σταλακτίτου ἔχον ἐκπληκτικὴν ὁμοιότητα

πρὸς ἄρκτον καὶ λέγουν οἱ ἐντόπιοι ὅτι εἶναι ἄρκτος ἀπολιθωθεῖσα καθ' ἣν στιγμὴν ἐπήγαινε νὰ πῆ. Ὅλα αὐτὰ τὰ σπήλαια περιέχουν παραδόξους σταλακτικὰς διαμορφώσεις καὶ μεγαλοπρεπεῖς σταλαγμίτας, οἵτινες προσομοιάζουν κιονοστοιχίας. Εἰς τὸ ἄνω τῆς Σούδας χωρίον Τσικαλαριά ὑπάρχει σπήλαιον μὲ σταλακτίτας χονδρικῶς προσομοιάζοντας τὸν ἄνθρωπον καὶ οἱ ἐντόπιοι φρονοῦν ὅτι ἦσαν ἀγάλματα. Εἰς ἄλλα σπήλαια ὑπάρχουν παράδοξοι λεκάναι ἃς θὰ ἐνόμιζέ τις τεχνητάς. Ὅταν τις ἀντικρῦση τὰ περιεργα αὐτὰ κατασκευάσματα θὰ κατανοήσῃ καλύτερον τὴν σημασίαν τῶν Φειχιστικῶν εἰδώλων τοῦ Μικροῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ. Τότε μόνον θὰ δινηθῆ νὰ ἐννοήσῃ πόσον ἦτο εὐκολον ἐν χονδροειδὲς ὁμοίωμα παιδίου καὶ αἰγὸς νὰ γεννήσῃ τὴν δοξασίαν ὅτι θεῖον δράμα ἔλαβε χώραν εἰς τὸ βάθος ἐκεῖ κάποιου σκοτεινοῦ σπηλαίου, ἀφ' οὗ μάλιστα ἠγνοεῖτο καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ αἰτία τῆς παραγωγῆς σταλακτιῶν. Σήμερον ἀκόμη ἡ αὐτὴ μυθολόγος διάθεσις χαρακτηρίζει τὸν ἀπλοῦν λαόν, διότι κατὰ βάθος ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ δὲν μεταβάλλεται, καὶ πρόκει νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ὁ μῦθος τῆς ἀπολιθωθείσης ἄρκτου ἐγεννήθη ὁμοίως, ὅπως καὶ ὁ τῆς Ἀμαλθείας ἥτις ἐθήλασε τὸν Δία. Ἡ λατρεία τοῦ ἐντοπίου ἀσκητοῦ Ἁγίου Ἰωάννου εἰς τὸ βάθος ἐνὸς σπηλαίου εἰς τὸ Γουβερνέττο δὲν δύναται παρὰ νὰ μᾶς ἐνθυμίξῃ τὴν συνέχειαν μᾶς παλαιοτάτης παραδόσεως, ἀφοῦ καὶ εἰς τὴν προϊστορικὴν καὶ εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐποχὴν ἠσκειτο ἐν Κρήτῃ ἡ λατρεία ἐντὸς τῶν σπηλαίων. Εἶναι ἐπίσης ἀδύνατον νὰ κατανοήσῃ τις καλύτερον διὰ

τι ἐλάτρευον τὴν τρομερὰν χθονίαν θεὰν ἐντὸς τῶν σπηλαίων, παρὰ ὅταν εἰσέλθῃ εἰς αὐτά, ὅπου εἰς τὸ βαθύτατον σκότος τὸ κηρίον μόλις φωτίζει τὰ διαστικὰ βήματα, ἐν ᾧ τὸ πυκνὸν ἔρρεβος πληρεῖ τὴν ψυχὴν κάποιου ἐντρούμου μεγαλείου καὶ ὅπου εἰς τὰ σπλάχνα ἐκεῖνα τῆς γῆς αἰσθάνεται ὅτι εἶναι μηδὲν ὁ ἄνθρωπος ἐνώπιον τῆς φύσεως. Αὐθορμήτως ἀναπηδᾷ ἡ ἰδέα ὅτι συγκλειόμενα τὰ τοιχώματα τοῦ σπηλαίου μέλλουν νὰ συντριψοῦν τὸν ἐπισκέπτην, καὶ ἡ μεγάλη ἰσχὺς τῶν χθονίων δυνάμεων δὲν ἠδύνατο παρὰ νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτομάτως τὴν λατρείαν τῶν οἰκείων θεοτήτων, ἀφοῦ μάλιστα εἶναι βέβαιον ὅτι καὶ οἱ Μινωικοὶ Κοῤῥητες ὅπως ἡμεῖς εἶχον πικρὰν πείραν τῶν σεισμῶν.

Ἡ μεγάλη θεὰ τῆς Μινωικῆς θρησκείας εἶχε πλῆθος ἰδιοτήτων καὶ μᾶς παρουσιάζεται ὑπὸ πολλὰς μορφάς, πλῆθος δὲ δακτυλίων καὶ σφραγίδων τὴν εἰκονίζουσαν ἔξασκουσαν τὰ ποικίλα τῆς καθήκοντα. Ἦτο μετὰ τῶν ἄλλων ἡ Mater dolorosa τῆς προῖστορικῆς ἀρχαιότητος, ἡ θρηνοῦσα τὸν ἀγαπητόν της νεαρὸν μὲν, ἀλλὰ πάντοτε θνητὸν σύντροφον. Δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἀντίκτυπος αὐτοῦ τοῦ γεγονότος οἱ τόσοι ἔρασταὶ τῆς θαλερᾶς καὶ αἰωνίας νεότητος, οὓς συναντῶμεν παρ' Ἑλλήσι καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς (Ἄδωνις, Κινύρας, Ἄττις, Ταμμούζ, ἔτι δὲ καὶ ὁ Ὀμηρικὸς Ἀγκίσσης, οὗ οἱ τάφοι ἐδεικνύοντο εἰς ὅλους τοὺς ναοὺς τῆς Ἀφροδίτης ἀπὸ τῆς ἐν Φρυγίᾳ Ἰδης μέχρι τοῦ Ἐρυνκος τῆς Σικελίας).

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι εἰς τὴν θρησκείαν μᾶς τοιαύτης θεότητος ὑπηρέτου καὶ «ὠρογίαζον»,

ἔκαμνον δηλ. τελετάς πρὸ πάντων γυναῖκες. Εἰς τὴν Κνωσὸν μαζὶ μὲ τὴν Μεγάλην Θεὰν τῶν ὄφρων ἀνεκαλύφθη καὶ ἡ ἱερείά της, εἰς πλῆθος δὲ θρησκευτικῶν παραστάσεων βλέπομεν μόνον γυναῖκας νὰ λαμβάνουν μέρος. Εἰς τὴν κυρίαρχον ταύτην θέσιν τῆς γυναικὸς ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ εἰς τὴν προσωποποίησιν τοῦ θήλεος ἐν τῇ θρησκείᾳ πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν καὶ τὴν διακεκριμένην κοινωνικὴν θέσιν τῆς γυναικὸς ἐν Κρήτῃ (ἐν μέρει δὲ καὶ τῇ Ἑπειρωτικῇ Ἑλλάδι κατὰ τὴν Μυκηναϊκὴν ἐποχὴν). Αἱ γυναῖκες δὲν ἦσαν διαρκῶς περιορισμέναι εἰς τὰ διαμερίσματά των, ἀλλὰ προσιμώτατα ἤδη μία κοινωνικὴ κατάστασις ὁμοία πρὸς τὴν ἰδικὴν μας τὰς ὠθεῖ εἰς παντοειδῆ ἐπαγγέλματα, διότι τὰς βλέπομεν νὰ κατασκευάζουν ἀγγεῖα εἰς τὰ κεραμουργεῖα. (Ἰδ. εἰκόνα 15, α). Ἐξέρχονται ἐπὶ ἀομάτων, ἅτινα ὀδηγοῦν ὡς ἔπραττεν ὕστερον ἡ Νασικᾶ. Ἐλάμβανον μέρος ὡς ταυρομάχοι εἰς τοὺς ἀγῶνας, ἐξήρχοντο εἰς τὸ κυνήγιον καὶ παρίσταντο πυκναὶ εἰς τὰ δημόσια θεάματα. Εἰδικώτερον ἐν Κρήτῃ φαίνεται νὰ ἦτο πολὺ μεγάλης σημασίας ἡ θέσις τῆς γυναικὸς, ἂν κρίνωμεν ἔκ τινων γεγονότων. Οἱ Λύκιοι λ.χ. λαὸς συγγενέστατος τῶν Κρητῶν καὶ διασώσας πλεῖστα ἔθιμα ἐκείνων, ἔφερον τὸ ὄνομα ἐκ τῆς μητρὸς καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ πατρὸς, ἐγενεολόγουν δ' ὁμοίως τὴν οἰκογένειαν, ὡς μᾶς παραδίδει ὁ Ἡρόδοτος. Πρὸς τὴν μαρτυρίαν ταύτην πρέπει νὰ σχετίσωμεν ἑτέραν τοῦ Πλουτάρχου, μακρυνὴν βεβαίως φήμην, καθ' ἣν οἱ Κρηῖτες ἔλεγον ὄχι πατρίδα, ἀλλὰ μητροίδα. Ἄν ταῦτα ἔχουσιν ὀρθῶς, αἱ χειραφητημέναι ἐκεῖναι προϊστορικαὶ γυναῖκες εἶχον δικαίω-

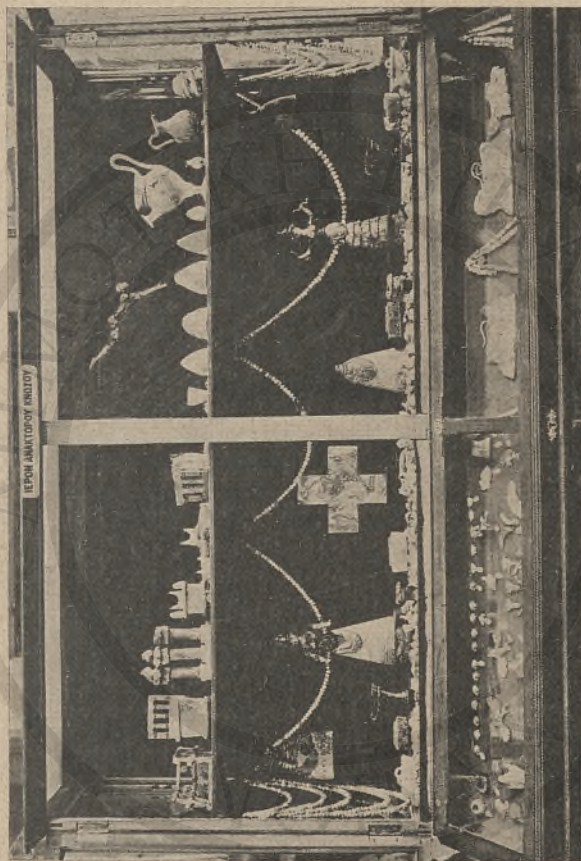
ματα πολὺ περισσότερα, παρ' ὅσα ἐπιζητοῦν αἱ ἀπόγονοί των σήμερον διὰ τοῦ δικαιώματος τῆς ψήφου.

Πλὴν τῆς κυρίας Θεότητος ἐλατρεύοντο καὶ ἄσθενες θεοί, ἰδίως εἰς πολεμικός, καθὼς καὶ πλῆθος δαιμόνων μὲ κεφαλὰς πτηνῶν, ταύρων, ὄνων κλπ., προσωποποιήσεις τῶν πηγῶν, δασῶν, ὑδάτων.

Ἐκτὸς τῆς εἰκονικῆς παραστάσεως τῶν θεοτήτων ἡ Μινωικὴ θρησκεία εἶχε καὶ σύμβολα θρησκευτικά. ὄχι δὲ μικρὰν ἐντύπωσιν αἰσθάνονται οἱ ἐπισκέπται τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, βλέποντες ὅτι μεταξὺ τούτων ὑπῆρχε καὶ ὁ σταυρός. (Ἰδ. εἰκόνα 20). Τὰ κυριώτερα σύμβολα ἦσαν ὁ διπλοῦς πέλεκυς καὶ τὸ ζεύγος τῶν ἱερῶν κεράτων. Τὰ θρησκευτικῆς χρήσεως ἀγγεῖα ἐκαλοῦντο γενικῶς ρυτά, ὧν μερικά ἐμμοῦντο τὸ ὄστρακον τοῦ τρίτωνος καὶ ἄλλα κεφαλὰς ζῶων, ἄλλα δ' ἀγγεῖα εἶχον πολλὰ δοχεῖα, ὅπως βραδυτέρον οἱ ἱεροὶ κέρνοι τῶν Ἐλευσινίων.

ΕΠΕΞΗΓΗΣΙΣ τῆς εἰκόνης 20. *Πρώτη ἄνω σειρὰ* (ἐκ δεξ. πρὸς ἀρ.). Ὁ ἐλεφάντινος κυβιστῆρ ἀνηρτημένος. Ὑπ' αὐτὸν τὰ κωνικά ἐλεφάντινα ἀντικείμενα «men», διῶν ἔπαιζον πιθανώτατα ζατρίκιον. Ἀριστερὰ βομοὶ καὶ προσόψεις ἱερῶν οἰκοδομημάτων μὲ τὰ ἱερὰ κέρατα (horns of consecration) καὶ οἱ τρεῖς ἱεροὶ κίονες μὲ τὰς ἐπ' αὐτῶν καθημένας (δύο) περιστεράς. Ἀριστερώτατα μικρὸν ἀναθηματικὸν φορεῖον (palanquin). Ὅλα ἐκ πηλοῦ.

Δευτέρα σειρὰ. Εἰς τὰ δύο ἄκρα ἐξηρητημένα δύο ἀναθηματικαὶ ἐσθῆτες. Δεξιὰ ἡ ἱέρεια τῆς Θεᾶς, κρατοῦσα ὄφεις εἰς τὰς χεῖρας. Εἰς τὸ μέσον σταυρός ἐξ ἐγχρώμου μαρμάρου. Ἀριστερὰ ἡ Θεὰ τῶν ὄφεων. Τὸ ἔδαφος εἶναι ἐστρωμένον διὰ κογγυλίων χρωματισμένων μὲ ποικίλα χρώματα, φαίνονται προσέτι ἀγγεῖα, ἐξηρητημένοι ὄρμοι κλπ., ὅλα ἐκ φαγεντιανῆς.

Εἰζὼν 20. Ἡ προθήκη τῶν ἱερῶν ἀντικειμένων ἐν τῷ Μουσείῳ Ἡρακλείου.

Τρίτη σειρά. Δεξιὰ τὰ δύο μικρὰ ἀνάγλυφα ἀγελάδος καὶ αἰγάδρου μετὰ τῶν τέκνων τῶν, ὄρμοι, ἄνθη, δακτυλόπτεροι καὶ διάφορα κογγύλια, ὅλα ἐκ φαγεντιανῆς.

Φαίνεται ὅτι ἤσκειτο καὶ ἡ λατρεία τῶν νεκρῶν, ὡς μᾶς πείθουν αἱ παραστάσεις τῆς περιφήμου ζωγραφιστῆς σαρκοφάγου τῆς Ἀγίας Τριάδος, ἧς φέρει σκηναὶς θυσιῶν πρὸς τοὺς νεκροὺς καὶ εἶναι ἐν τῶν πολυτιμοτέρων κειμηλίων τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου.

Ἐκ τῶν Κρητικῶν μῦθων δὲν θὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα παρὰ μόνον μερικὰς λέξεις ἀναγκαίως, σχετιζομένας δὲ πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ Μίνως κυρίως, οὗ τὸ πρόσωπον καθίσταται ἐνδιαφέρον καὶ μετὰ τὰς τελευταίας ἀνακαλύψεις σχεδὸν ἱστορικόν. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐπίστευον ἀδιστάκτως εἰς τὴν ὑπαρξιν ἐνὸς ἱστορικοῦ θαλασσοκράτορος Μίνως, οἱ διασωθέντες ὅμως μῦθοι μᾶς παρουσιάζουν δύο ἀπόψεις. Κατὰ τὴν μίαν ὁ Μίνως εἶναι ὁ «δαριστῆς», ὁ ἄνθρωπος δηλ. ὅστις οἰκείως συνδιαλέγεται μετὰ τοῦ μεγάλου Διός, τοῦ ὁποίου εἶναι ὁ ἐκλεκτὸς φίλος ὡς ἄλλος Ἀβραάμ. Ὁ Μίνως δέχεται τοὺς περιφήμους νόμους του ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Διὸς αὐτοπροσώπως, ὡς ἄλλος Μωϋσῆς. Εὐρίσκεται εἰς διαρκῆ ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ θεοῦ καὶ κάθε ἐννέα ἔτη ἀναβαίνει εἰς τὸ ὄρος, ἵνα ἐν τῷ Δικταίῳ ἄντρῳ συνδιαλεχθῆ μετὰ τοῦ Διός, ἵνα δεχθῆ νέας ὁδηγίας, συμπλήρωσιν τῶν νόμων καὶ δώσῃ λόγον τῶν πράξεών του κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐννεαετίας. Ἐπὶ τέλος ἐν τῷ Ἄδη κατελθὼν γίνεται δικαστῆς τῶν νεκρῶν.

Οὗτος εἶναι ὁ εἰς μῦθος περὶ Μίνως, ὁ μᾶλλον παλαιὸς βεβαίως, ὑπάρχει ὅμως καὶ ὁ ἄλλος, ὅστις δίδει διαφορετικὴν ὄψιν εἰς τὸν Μίνωα, εἶναι δὲ καὶ αὐτὸς εἰς λόγος ἵνα παραδεχθῶμεν ὅτι πρόκειται περὶ νεωτέρου, περὶ ἄλλου Μίνως, ἀπογόνου τοῦ

πρώτου, ὅστις εἶναι ὄχι πλέον ὁ σύντροφος τοῦ Διὸς μέγας νομοθέτης, ἀλλὰ κατὰ τὴν παράδοσιν τύραννος, θαλασσοκράτωρ τοῦ Αἰγαίου καὶ ἐκδικητικὸς μέχρι σκληρότητος. Ἐννοεῖται ὁμως ὅτι εἶναι μεταγενέστεροι αἱ παραδόσεις τῆς σκληρότητος, ἥδη δ' ἐξ αὐτῆς τῆς ἀρχαιότητος τὰ ἔξοχα πνεύματα κατενόουν τοῦτο, ὅπως βλέπομεν ἐκ τοῦ διαλόγου «Μίνως», ὃν ἀποδίδουν εἰς τὸν Πλάτωνα. Τὸ σχετικὸν ἀπόσπασμα εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸν καὶ τὸ μεταφράζομεν ὀλοκλήρον.

Σωκράτης. Τίς ἐκ τῶν παλαιῶν βασιλέων λέγεται ὅτι ἔγινεν ἔξοχος νομοθέτης, τοῦ ὁποίου τὰ νόμιμα καὶ σήμερον ἰσχύουν ὡς νὰ εἶναι θεῖα;

Ἐταῖρος. Δὲν ἐννοῶ.

Σ. Δὲν γνωρίζεις τίνες τῶν Ἑλλήνων ἔχουν τοὺς παλαιοτάτους νόμους;

Ἐτ. Μήπως ἐννοεῖς τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ Λυκοῦργον τὸν νομοθέτην;

Σ. Μὰ αὐτὰ εἶναι πράγματα τριακοσίων μόνον ἢ ὀλίγον περισσοτέρων ἐτῶν· ἀλλὰ τὰ ἄριστα ἐξ αὐτῶν τῶν νομίμων πόθεν ἦλθον; Ξεύρεις;

Ἐτ. Λέγουν βέβαια ὅτι ἦλθον ἐκ Κρήτης.

Σ. Λοιπὸν αὐτοὶ ἔχουν τοὺς παλαιοτάτους νόμους ἐξ ὅλων τῶν Ἑλλήνων.

Ἐτ. Ναί.

Σ. Γνωρίζεις λοιπὸν τίνες ἦσαν οἱ λαμπροὶ βασιλεῖς τούτων; Ἦσαν ὁ Μίνως καὶ ὁ Ραδάμανθυς, τὰ τέκνα τοῦ Διὸς καὶ τῆς Εὐρώπης, τῶν ὁποίων εἶναι αὐτοὶ οἱ νόμοι.

Ἐτ. Τὸν Ραδάμανθυν τὸν ἐκλαμβάνουν, ὃ Σώ-

κρατες, ὡς δίκαιον ἄνδρα, ἀλλὰ τὸν Μίνωα ὡς ἄγιόν τινα καὶ ἐνοχλητικὸν καὶ ἄδικον.

Σ. Ὡ θαυμάσιε, τώρα λέγεις ἓνα παραμῦθι τραγικὸν τῆς Ἀττικῆς.

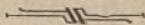
Ἐτ. Τί λοιπόν; Δὲν λέγονται ταῦτα περὶ τοῦ Μίνωος;

Σ. Ναί, ἀλλὰ δὲν λέγονται ὑπὸ τοῦ Ὅμηρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου· καὶ ὅμως αὐτοὶ εἶναι μᾶλλον ἀξιόπιστοι παρὰ ὅλοι οἱ τραγωδοποιοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἤκουσες αὐτὸ πού λέγεις.

Ἡ περικοπὴ αὕτη, τὴν ὁποίαν παρεθέσαμεν, ἀποδεικνύει ὅτι καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐγνώριζον ὡς μεταγενέστερα τὰ ἀδόξενα περὶ σκληροτήτων τοῦ Μίνωος. Ὁ μῦθος τοῦ φόρου τῶν ἑπτὰ νέων καὶ παρθένων καὶ ἡ ἀπαλλαγὴ ἐκ τούτου χάρις εἰς τὸν ἥρωισμὸν τοῦ Θησέως μᾶς δεικνύει μόνον ὅτι βαρέως ἔφερον οἱ Ἀθηναῖοι τὴν ἐκ μέρους τοῦ Μίνωος ταπεινώσεων, ὡς πρὸς τὸ ὅτι δ' ὁ ἔμψυχος φόρος ἐροίπετο τροφῇ εἰς τὸν Μινώταυρον, πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ἀσφαλῶς ὅτι ἠλλοιώθη ἡ ἔννοια τῆς παραδόσεως. Ὁ ταῦρος ἦτο διὰ τοὺς Μινωικοὺς λαοὺς τὸ σύμβολον τῆς βασιλείας, τὸ ἔμβλημα τῆς θείας δυνάμεως, τὸ συμβολικὸν ζῷον διὰ τὴν Μινωικὴν αὐτοκρατορίαν, ὅπως ὁ λευκὸς ἐλέφας διὰ τὸ Σιάμ ἢ ὁ λέων διὰ τὴν Ἑνετίαν. Ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν ἀνακτόρων εἰκονίζοντο παντοῦ ταῦροι καὶ ταυρομαχίαι, ὁ δὲ μῦθος συνδέει πολυτρόπως τὸν ταῦρον πρὸς τὸν Μίνωα, τὴν Εὐρώπην, τὴν Πασιφάην. Δὲν εἶναι ἀδύνατον λοιπόν νὰ ἦτο συμβολικὴ ἡ παράδοσις ὅτι ὁ Μινώταυρος ἔτρωγε τοὺς αἰχμαλώτους, ἀπαράλλακτα ὅπως

θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῆ δι' ἓνα τῶν προκρίτων τῆς Κρήτης ὅτι τὸν ἔφαγεν ὁ λέων, ἂν συνελαμβάνετο τὴν ἐποχὴν τῆς Ἑνετοκρατίας καὶ ἀπεστέλλετο δέσμιος εἰς τὰς φυλακὰς τῆς Ἑνετίας.

Ὅπως δὴποτε φαίνεται ὅτι ἡ ἀρχαιότης ἐγνώρισε δύο Μίνως, τοῦτο δὲ διετήρησε καὶ ἡ ἀρχαία παράδοσις καὶ ὁ εἰς λέγεται ἔγγονος τοῦ ἄλλου. Δὲν εἶναι ὅμως ἀπίθανος καὶ ἡ γνώμη ἡ ὑπὸ συγχρόνων λογίων ἐκφρασθεῖσα, ὅτι τὸ ὄνομα Μίνως ἦτο μᾶλλον τίτλος γενεᾶς ὀλοκλήρου βασιλέων, ἀνάλογος πρὸς τὸν τίτλον Φαραὼ ἢ Καῖσαρ. Τοῦλάχιστον ἡ ἀρχαιότης πᾶσα μαρτυρεῖ τόσα πολλὰ περὶ τοῦ Μίνως καὶ τοῦ ἀποδίδονται γεγονότα ἀναγόμενα εἰς τόσας ἐποχάς, ὥστε ἡ ὑπόθεσις αὐτῆ ἔχει βάσιν ἵνα στηριχθῆ, καὶ καλῶς ποιῶν ὁ Evans ὠνόμασε τὸν πολιτισμὸν Μινωικόν.

ΝΩΣΙΝΑΝΙΩΝ

2. ΟΙ ΑΓΩΝΕΣ

Τίποτε ἴσως δὲν ἦτο ἐκπληκτικώτερον ἀπὸ τὰς ἀνακαλύψεις τοῦ Μινωικοῦ πολιτισμοῦ, ὅσον τὸ γεγονός ὅτι ὁ δαιμόνιος αὐτὸς λαὸς εἶχεν ἀναπτύξει ἐξόχως τοὺς ἀγῶνας, τὴν εὐγενῆ ἀσκησιν ἣτις μετέπειτα διέκρινε τοὺς «Ἕλληνας» ἀπὸ τῶν «βαρβάρων» πρὸς ὑπερηφάνειαν τῶν πρώτων. Εἶναι μάλιστα φανερὸν ὅτι κατὰ μέγα μέρος παρὰ τῶν Κρητῶν εἶχον κληρονομήσει οἱ Ἕλληνες τὴν εὐγενεστάτην τῶν σωματικῶν ἀσχολιῶν, τὸ ἀγωνίζεσθαι. Μὴ λησμονῶμεν ὅτι ὁ γυμναστικώτατος τῶν Ἑλληνικῶν λαῶν, οἱ Σπαρτιᾶται, εἶχον διὰ τοῦ Λυκούργου παραλάβει τὰ θεσπίσματα αὐτῶν ἐκ Κρήτης. Πανταχοῦ δ' ὅπου ἡ μετέπειτα Ἑλλάς καθιέρωσε τοὺς περιφήμους ἀγῶνάς της, ὁ μῦθος σχετίζει τοὺς ἱεροὺς τόπους πρὸς τοὺς Προέλληνας καὶ δὴ τοὺς Κρητᾶς, τὸ πρᾶγμα δ' ἐπεκύρωσαν ἐκάστοτε καὶ αἱ ἀνασκαφαί. Τὰ Νέμεια καὶ τὰ Ἴσθμια διετήρουν τὴν φήμην των ἐκ τῆς πολιᾶς των ἀρχαιότητος, ἐπειδὴ ἔκειντο ἐπὶ τῆς ἐμπορικῆς ὁδοῦ Ἀργολίδος—Στερεᾶς τῆς πολυσυχνάστου εἰς τοὺς ἐμπόρους τῆς Κρητομυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Ἐν Ἀθήνῃ πολλαὶ μαρτυρίαι ὑπαινίσσονται τὴν σχέσιν τῆς Κρήτης πρὸς τὸ σεβαστὸν ἱερόν, ἀναφέροντες μόνον τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου, διηγουμένου ὅτι ἐκεῖ ἐξῆλθεν ὁ Θησεύς, ἵνα χορεύσῃ τὸν γέρανον, τὸν περιφημον κυκλικὸν χορὸν πρὸς τιμὴν τῆς Ἀριάδνης. Εἰς τὴν Ὀλυμ-

πίαν ἐλατρεύθησαν κατ' ἀρχὰς αἱ γηραιαὶ θεότητες τῆς Ἰδης, ὁ Κρόνος καὶ ἡ Ρέα, εἶναι δὲ γνωστοτάτη ἡ παράδοσις, ὅτι τοὺς αὐτόθι ἀγῶνας ἐθέσπισεν ὁ Ἡρακλῆς, ὄχι ὁ Θηβαῖος τῆς Ἀλκιμῆνης, ἀλλ' ὁ ἐκ τῶν Δακτύλων Ἰδαῖος Ἡρακλῆς καὶ ὁ ἀπόγονός του Κλύμενος. Οἱ Δελφοὶ τέλος, τὸ ἱερὸν τὸ τόσον μακρὰν τῆς Κρήτης, τὸ κρυπτόμενον ἐντὸς τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου εἰς μίαν πτυχήν τοῦ Παρνασσοῦ ὄχι μόνον δὲν καλύπτει, ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν ἄλλων καλύτερον μαρτυρεῖ τὴν Κρητικὴν καταγωγὴν του. Ἐξέλεξε δηλ. ὁ θεὸς ἐκ Κνωσοῦ ἱερεῖς, τοὺς ὁποίους ἐκ Πύλου ᾠδήγησεν εἰς Δελφοὺς εἰς τὴν Πυθῶ, ὅπως καταλάβουν τὸ πανάροχαιον τῆς Γαίας ἱερὸν, κατὰ τὸν τρόπον ποὺ γραφικώτατα περιγράφει ὁ Ὀμηρικὸς ὕμνος εἰς Ἀπόλλωνα Πύθιον. Καὶ τοῦναντίον δέ, τὸ μόνον ἱερὸν τῆς ἀρχαιότητος ὅπου οὐδέποτε ἐφορτάσθησαν ἀγῶνες, ἡ Δωδώνη, οὐδαμοῦ μαρτυρεῖται ὅτι ἔσχε ποτὲ σχέσεις μὲ τὴν Κρήτην.

Ὡς πρὸς τοὺς σωματικὸς ἀγῶνας ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὸ ἄλλοτε περιγραφὸν ποτήριον μὲ τὰς ποιήλας παραστάσεις πυγμαχίας. Μία ἐπ' ἴσης μικρὰ τοιχογραφία νεωστὶ ἀνακαλυφθεῖσα ἐν Κνωσῶ παριστάνει, ὡς φαίνεται, ὀπλίτην δρόμον. Ἡ προσωιλισταία ὅμως καὶ λαϊκωτάτη τῶν Μινωικῶν παιδιῶν, ἡ ταυρομαχία, δὲν ἐκληρονομήθη παρὰ τῶν Ἑλλήνων. Εἰς λησμονημένας μόνον καὶ μακρυνὰς γωνίας τῆς Θεσσαλίας καὶ Μ. Ἀσίας ἐτελοῦντο τὰ «ταυροκαθάψια», ἐν εἶδος ταυρομαχιῶν. Εἰς ὅλα τὰ ἄλλα μέρη ὁ ταῦρος ἔκαμε θέσιν εἰς τὸν ἵππον. Ἐν τῇ Ἰλιάδι περιγράφεται τὸ ἐξῆς ἄθλημα: Ἐπιδέξις

ἵππεὺς συνδέει τέσσαρας ἵππους καὶ ἐλαύνων αὐτοὺς ἐκ τῆς πεδιάδος εἰς τὴν πόλιν πηδᾶ διαδοχικῶς ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸν ἄλλον, «ἐν ᾧ ἐκεῖνοι πετοῦν καθ' ὁδὸν καὶ πολλοὶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες παρίστανται θεαταί». Εἰς ὅλους τοὺς Ἑλληνικοὺς ἀγῶνας ὕστερον τὸ ἄρμα καὶ ὁ ἵππος ἦσαν κοινά. *

Ὡς πρὸς τὴν Μουσικὴν ἢ παρὰδοσις τῆς Κρήτης εἶναι ἐπ' ἴσης βεβαία. Αἱ μαρτυρίαι τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων καταβιβάζουν χαμηλὰ τὴν ἐφεύρεσιν τῆς ἀρτίας λύρας καὶ τοῦ διπλοῦ αὐλοῦ. Κατ' αὐτοὺς Τέρπανδρος ὁ Λέσβιος περὶ τὸ 676 π. Χ. ἐφεῦρε τὴν προσοθήκην τριῶν ἀκόμη χορδῶν εἰς τὴν τέως τετραχορδον λύραν, ὃ δὲ διπλοῦς αὐλὸς ἐλέγετο ἐφεύρεσις Φρυγία. Ἐν τούτοις σχεδὸν χίλια ἔτη πρότερον ἀνευρίσκομεν μὲ ἀρίστην εὐτυχῶς διατήρησιν ἀμφοτέρω τὰ ὄργανα ἐξωγραφημένα εἰς τὰς νεκρωσίμους τελετὰς τῆς Σαρκοφάγου Ἀγίας Τριάδος. Ἡ λύρα ἔχει ἐπτὰ χορδὰς, ἥδη δ' εἰς πολὺ προγενεστέρην ἐποχὴν (M.M.II.) ὁ Evans τὴν ἀναγνωρίζει ὡς σύμβολον γραφῆς, ἐπὶ ἱερογλυφικῆς σφραγίδος, μὲ ὀκτὼ χορδὰς. Ὁ δὲ διπλοῦς αὐλὸς εἰκονίζεται ἐπ' ἴσης ἐπὶ τῆς σαρκοφάγου μὲ ὅλην τὴν λεπτομέρειαν. Λύρας ἐξ ἐλεφαντοστοῦ διασωθείσας (ἀπὸ τὸν θολωτὸν ἰδίως τάφον τοῦ Μενιδίου) δύναται νὰ ἴδῃ τις εἰς τὸ Ἑθνικὸν Μουσεῖον.

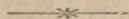
Τὸ ἐν φέρει τὸ ἄλλο. Κοντὰ εἰς τὴν μουσικὴν καὶ τοῦ χοροῦ ἢ προέλευσις δεικνύεται κατὰ μέγα μέρος Κρητικὴ. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ Λητὼ συλλαβοῦσα ἐκ τοῦ Διὸς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὴν Ἄρτεμιν κατεδιώκετο ἀπὸ τὴν ἀγρίαν ζηλοτυπίαν τῆς Ἥρας,

ἦτις κατὰ τὸ λεγόμενον μὴ δυναμένη νὰ κτυπᾷ τὸν ὄνον ἐκτύπα τὸ σαγμάριον. Ἐμποδίζετο λοιπὸν νὰ γεννήσῃ καὶ περιήρχετο μὲ τοὺς πόνους ὅλας τὰς χώρας. Ἐπὶ τέλους ἔφθασεν εἰς Δῆλον, ὅπου ἤλευθερώθη. Εἰς ἀνάμνησιν ὅλης αὐτῆς τῆς περιπλανήσεως κατὰ τὰς ἐορτὰς τῆς Δήλου αἱ ἱερόδουλοι ἐμμοῦντο μὲ τὴν φωνὴν καὶ τὰς χειρονομίας ὅλους τοὺς λαοὺς ποὺ ἐπεσκέφθη ἡ θεά. Τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ ἐλαφροῦ χοροῦ μὲ ζωηρὸν καὶ πηδηκτὸν ρυθμὸν ἐκαλεῖτο ὑπόρχημα. Ἀλλὰ τὸ ὑπόρχημα ἐλέγετο ἐφεύρεσις τῶν Κουρήτων, ἦτοι Κρητῶν ἱερέων.

Ὁ παιᾶν ἐπ' ἴσης, ὅστις ἦτο χορὸς ἀρχαιότατος καὶ εἶδος ποιήσεως, μαρτυρεῖται ρητῶς ὡς Κρητικός. Οἱ Κνώσιοι ἱερεῖς οἵτινες συνοδεύουν τὸν Ἀπόλλωνα εἰς Δελφοὺς μὲ τὰ τραγούδια τῶν ἄδουν παιᾶνας Κρητικοῦ ρυθμοῦ. Ἐν τῇ μετρικῇ εἰς πούς, ὁ ἀμφίμακρος (— υ —), λέγεται καὶ Κρητικός. Μία σειρά στροφῶν καταλήγουσα μὲ τὰς λέξεις «Ἰὴ παιῶν» ἔφερε τὸ ὄνομα Κρητικοὶ παιᾶνες ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ποιήσει. Θαλήτας ὁ Γορτύνιος, ποιητὴς κατὰ τινὰς καὶ αὐτοῦ τοῦ Ὀμήρου ἀρχαιότερος, ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ὅστις ἔδωκε λογοτεχνικὴν μορφήν εἰς τοὺς γηραίους ρυθμοὺς ἢ «ἄριες» τῆς πατρίδος του.

Ὁ τόπος ἐν ᾧ ἐτελοῦντο ὅλοι οἱ μουσικοὶ καὶ ἀθλητικοὶ ἀγῶνες, πλὴν ἴσως τῶν ταυρομαχιῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπαιτοῦν μείζονα στίβον, ἦσαν οἱ θεατρικοὶ χῶροι τοὺς ὁποίους εἶδομεν ἐν Κνωσῶ καὶ Φαιστῶ. Ἐν Κνωσῶ μάλιστα τὸ σχετικὸν οἰκοδόμημα ἔχει ὄψιν σωστοῦ ἀμφιθεάτρου, ὅτι δ' ἀφῆκε μεγάλην ἐντύπωσιν καὶ τὸ κτήριον καὶ οἱ χοροί, οἵτινες ἔχο-

ρεύοντο ἐκεῖ, μᾶς ἀποδεικνύουν οἱ στίχοι τοῦ Ὅμηρου, ὅστις παραβάλλει ἔργον θεῖον, ἐξεληθὸν ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Ἥφαιστου, πρὸς τὸν «ῶραϊον χορὸν, τὸν ὁποῖον κατεσκεύασε κάποτε ἐν Κνωσῶ ὁ Δαίδαλος διὰ τὴν καλλιπλόκαμον Ἀριάδνην». Νὰ εἶναι ἄρα γε τὸ περισωθὲν εἰς ἡμᾶς θέατρον ἐκεῖνο περὶ τοῦ ὁποῖου ὁμιλεῖ ὁ ποιητής; Διὰ τί ὄχι; Καὶ τί γνωρίζομεν. ἡμεῖς ἀπὸ τὸν θαυμαστὸν διάκοσμον, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἴσως τὸ θέατρον αὐτὸ εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν κραταιῶν βασιλέων τῆς Κνωσοῦ;

3. ΓΡΑΦΗ, ΓΛΩΣΣΑ
ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡ
ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ

Εἴκοσι καὶ πέντε αἰῶνας π. Χ. ἀποδεικνύεται ὅτι ἐγένετο χρῆσις γραφῆς ἐν Κρήτῃ. Ὁ Evans ἦτο ὁ προφήτης, ὅστις καὶ πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως ἀκόμη τοῦ Μινωικοῦ πολιτισμοῦ ἐμάντευσε τὴν ὑπαρξιν τῆς γραφῆς ἀπὸ τὰς σφραγίδας, αἱ ὁποῖαι τυχαίως εὑρισκόμεναι ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ἔφερον σημεῖα τινὰ ὅμοια πρὸς γράμματα ἱερογλυφικά. Ὁ ἡμέτερος καθηγητὴς Τσουντάς εἶχεν ἐπίσης συλλέξει πολλὰ σημεῖα ἐπὶ Μυκηναϊκῶν μνημείων, τὰ ὁποῖα ἐφαίνοντο δείγματα γραφῆς, καθ' ὃν χρόνον ὁ πολὺς Perrot ἐν τῇ «Ἱστορίᾳ τῆς τέχνης» του ἠρνεῖτο πεισμόνως τὴν ὑπαρξιν πάσης γραφῆς ἐν ταῖς χώραις τοῦ Αἰγαίου.

Ἡ ἱστορία τῆς ἐμφανίσεως τῶν γραμμάτων παρ' ἀνθρώποις μὲ ὀλίγας λέξεις ἔχει ὡς ἑξῆς: Πρώτη καὶ ἀρχαιοτάτη γραφὴ διὰ κάθε ἀρχέγονον λαὸν εἶναι ἡ ἰδεογραφία. Ὁ ἄνθρωπος δηλ. φανερῶνει τὰς ἰδέας του μὲ εἰκόνας. Εἰς λέων ἐσήμαινε τὸν λέοντα. Εἰς ἄνθρωπος φονεύων ἄρκτον ἐσήμαινε τὴν διακρίσιν τοῦ σπουδαίου ἐκείνου γεγονότος διὰ τὴν ἀρχέγονον τῆς λιθικῆς ἐποχῆς οἰκογενεῖαν τὴν κατοικοῦσαν ἐντὸς τῶν σπηλαίων. Βαθμηδὸν ὅμως, καθ' ὅσον ἀνεπτύσσετο τὸ σύστημα τοῦ γράφειν, τὰ ἰδεογράμματα, ὅπως λέγονται, ἔγιναν

φθογογράμματα καὶ συλλαβογράμματα, τουτέστι σημαίνουν μόνον φθόγγους ἢ μίαν συλλαβὴν, ὁ λέων τὸν φθόγγον λε, ἄς εἴπωμεν. Τελευταία δ' ἐξέλιξις εἶναι ἢ εἰς ἀπλᾶ γράμματα, ἦτοι ὁ λέων σημαίνει τὸν φθόγγον μόνον λ, κατὰ τὸ τυπικὸν παράδειγμά μας. Ἐν ᾧ συνέβαιναν ἢ ἐξέλιξις αὕτη, μετεβάλλετο ἐκ παραλλήλου ἐπὶ τὸ βραχυγραφικώτερον καὶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων, οὕτως ὥστε ἢ εἰκὼν τοῦ λέοντος, πλήρης καὶ τελεία κατ' ἀρχὴν, κατήντησεν εἰς ἓν σημεῖον μόλις ἀναγνωριζόμενον ὅτι παρήχθη ἐξ αὐτοῦ τοῦ ζώου. Αὕτη εἶναι ἢ τυπικὴ ἐξέλιξις τῆς γραφῆς καὶ οὕτω πως ἐφθάσαμεν εἰς τὰ σημερινὰ ἀλφάβητα. Τὸ ἄλφα φέρο' εἰπεῖν τὸ ἰδικόν μας παρήχθη ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ βοῦς (πράγματι τὸ Α ὁμοιάζει πρὸς κεφαλὴν βοῦς μὲ τὰ δύο κέρατα, εἰς τὸ ἀναστρέφωμεν). Εἶναι δὲ γνωστὴ εἰς πάντας ἢ παραδόσις, ὅτι οἱ Ἕλληνες παρέλαβον τὸ ἀλφάβητόν των παρὰ τῶν Φοινίκων, εἰς τῶν ὁποίων τὴν γλῶσσαν aleph σημαίνει ὄντως βοῦς. Ὅμοίως τὸ βῆτα παρήχθη ἐκ τοῦ bêth = οἰκία κλπ. (Ἰδ. εἰκ. 21).

Ἐν τῇ Κρήτῃ ἔσχεν ὁ Evans τὴν σπανίαν εὐτυχίαν νὰ ἐπαληθεύσῃ ὁ ἴδιος τὴν προφητείαν του, ἀνακαλύψας ὅλα τὰ συστήματα τῆς γραφῆς ἐν τῇ διαδοχικῇ ἐξελίξει των, ἀπὸ τοῦ ἰδεογραφικοῦ μέχρι τοῦ γραμμικοῦ. Παραλλήλως εὐρέθησαν καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι πολλαχοῦ γράμματα ἐκ τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, οὕτως ὥστε βεβαιοῦται ἢ ὑπαρξίς γραφῆς εἰς ὅλην τὴν χώραν τοῦ Αἰγαίου. Ἦδη οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἶχον ἰδέαν τῆς προὑπάρξεως τῆς γραφῆς ταύτης, διότι τυχαίως εἶχον ἀνακαλύψει δεί-

γματα Μινωικῆς γραφῆς καὶ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν Κρήτῃ.
Ἐν περιεργότατον παράδειγμα μᾶς ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος (ἐν τῷ περὶ τοῦ Σωκράτους Δαιμονίου), τὸ

Κρητιῶν Ἱερογλυφικῶν	Κρητιῶν Γραμμικῶν (Α·Β)	Φοινικικῶν	
			ΑΛΕΦΗ, ΑΛΦΑ = δούξ
			ΒΕΤΗ = ΒΗΤΑ, οίκισ

Εἰκὼν 21. Παραλληλισμὸς τῶν Κρητικῶν καὶ Φοινικικῶν σημείων γραφῆς. Ἐξέλιξις ἀπὸ τῶν ἱερογλυφικῶν εἰς τὰ γραμμικὰ σημεία.

ἐξῆς: Ὅτε οἱ Σπαρτιᾶται εἶχον καταλάβει τὴν Βοιωτίαν, ὁ βασιλεὺς τούτων Ἀγησίλαος ἤνοιξεν ἓνα τάφος (ἀσφαλῶς θὰ ἦτο προϊστορικός τις τάφος, θολωτὸς ἢ λαξευτὸς) παρὰ τὴν Ἀλίαρτον, ὅστις ἐδεικνύετο ὡς ὁ τάφος τῆς Ἀλκμήνης. Ὅμοῦ μὲ μερικὰ συνήθη Μυκηναϊκὰ ἀρχαῖα, εὔρε καὶ μικρὸν

χαλκοῦν πίνακα, ὅστις ἐκίνησε τὸν θαυμασμόν, διότι ἔφερον ἐπ' αὐτοῦ γράμματα ἄγνωστα, τὰ ὅποια οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ ἀναγνώσῃ. Ἐπειδὴ ἦσαν ὅμοια πρὸς τὰ Αἴγυπτιακά, ὁ Ἀγησίλαος ἔστειλεν ἀντίγραφον πρὸς τὸν τότε φαραῶ, παρακαλῶν αὐτὸν νὰ τὰ δεῖξῃ εἰς τοὺς ἱερεῖς του. Ὁ ἱερεὺς Χόνουφισ, πρὸς ὃν ὁ φαραῶ παρέπεμψε τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ Ἀγησιλάου Ἀγητορίδαν, ἐξαλίσθη ὁ δυστυχὴς μὲ τὴν ὑπόθεσιν αὐτήν, διότι ἀφ' οὗ ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας διαρκῶς ἐμελέτα καὶ ἐξεφύλλιζεν ὅλα τὰ παλαιὰ βιβλία του, ἀπήντησεν ὅτι τὰ γράμματα ἀνήκουν εἰς τὴν ἐπὶ Πρωτέως βασιλείῳ γραμματικὴν καὶ ὅτι πρόκειται περὶ Μουσῶν καὶ εἰρηρικῶν παραινήσεων πρὸς τοὺς Ἕλληνας νὰ ἀφήσουν τὰ ὄπλα κατὰ μέρος καὶ νὰ ἐπιδοθοῦν εἰς τοὺς ἀγῶνας... τῆς φιλοσοφίας. Φυσικὰ εἶναι γελοῖον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εἷς Μυκηναϊκὸς τάφος περιεῖχε τοιαύτας παραινήσεις πρὸς τοὺς (ἀνυπάρχοντες ἀκόμη τότε) Ἕλληνας, ἀλλ' ἀπλούστατα, ὁ ἱερεὺς δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀναγνώσῃ λέξιν καὶ ἐντροπέμενος νὰ τὸ ὁμολογήσῃ εἶπεν ὅλα αὐτὰ τὰ ψεύδη.

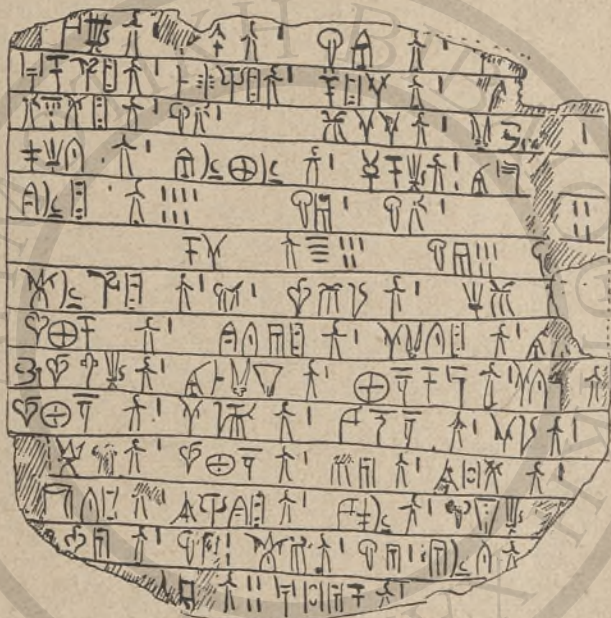
Παρομοία ἱστορία συνέβη καὶ μὲ τὴν Κρήτην. Συνέβη κάποτε μέγας σεισμός, κατὰ τὸ 13ον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Νέρωνος, μεγάλη δὲ καταστροφὴ ἐγένεν εἰς τὴν Κνωσὸν καὶ ἔφερον εἰς φῶς ἓνα τάφος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε μία κασέλλα ἀπὸ κασσίτερον. Μερικοὶ ποιμένες διερχόμενοι ἐκεῖθεν ἤνοιξαν τὸ κιβώτιον ἐπ' ἐλπίδι θησαυροῦ, ἀλλ' εὔρον ἀντ' αὐτοῦ ἔγγραφα γεγραμμένα διὰ γραμμάτων ἀκατανοήτων ἐπὶ φλοιοῦ φιλύρας. Ἐφερον τὰ ἔγγραφα ταῦτα πρὸς τὸν κύριόν των Εὐπραξίδαν, ὁπόθεν κατήντη-

σαν εἰς χεῖρας τοῦ αὐτοκράτορος, τοῦ Νέρωνος. Οὗτος πάλιν πιστεύων ὅτι ἐπρόκειτο περὶ φοινικικῶν γραμμάτων ἐκάλεσεν ἐμπείρους γνώστας τῆς Σημητικῆς αὐτῆς γλώσσης καὶ ἠξίωσε νὰ τὰ ἀναγνώσουν. Φοβούμενοι περὶ τῆς κεφαλῆς των ἴσως ἐπλασαν καὶ οὗτοι νέον μῦθον, ὅτι αὐτὰ ἦσαν τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Δίκτυος, ἀνδρὸς ὅστις ἠκολούθησεν εἰς Τροίαν τὸν Ἰδομενεά καὶ Μηριόνην, περὶ τῆς πολιορκίας τῆς πόλεως ταύτης. Οὗτος κατὰ τὴν παράδοσιν συγγράψας τὸ ἔργον του περὶ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου διέταξεν, ὅτε γέρων ἤδη ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Κνωσόν, νὰ τὸ κλείσῃ ἐντὸς θήκης κασσιτέρου καὶ νὰ τὸ θέσῃ εἰς τὸν τάφον του.

Τὸ μόνον βέβαιον ἐξ ὅλης αὐτῆς τῆς ἱστορίας, εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἐν τῇ ἀρχαιότητι θὰ εἶχον ἤδη εὐρεθῆ πινακίδες μὲ Μινωικὰ γράμματα ἐν Κνωσῷ, ὅπως ὁ Evans εὐρεῖται τοιαύτας κατὰ τὰς ἀνασκαφάς, περιεχομένας ὡσαύτως εἰς «κασέλλες», αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν πολλαὶ κατὰ τὴν Δυτ. πτέρυγα τοῦ ἀνακτόρου, κτισταὶ καὶ ἐπενδεδυμένα μὲ πλάκας γύψου.

Μέχρι τῆς ὥρας ἡμεῖς δὲν ὑπὴρξαμεν τυχερότεροι τοῦ Χονούφιου καὶ τῶν Σημητῶν λογίων οἵτινες ἐξηπάτησαν τὸν Νέρωνα. Ἐκ τῆς Μινωικῆς γραφῆς κατέχομεν ἄπειρα ἔγγραφα, διότι οὗτοι ἔγραφον ἐπὶ μικρῶν ὀρθογωνίων συνήθως πινακίδων ἐκ μαλακοῦ πηλοῦ, ἃς ἐξήραινον εἰς τὸν ἥλιον. Ἡ πυρκαϊὰ ὅμως τοῦ ἀνακτόρου τὰς ἐσκλήρυνε καὶ διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν. Δυστυχῶς δὲν ἀνεγνώσθησαν ἀκόμη, οὔτε ἴσως θὰ ἀναγνωσθοῦν ποτέ, ὃν δὲν εὐρεθῆ καμμία δίγλωσσος ἐπιγραφὴ. Ὁ Evans κατῴρθωσε νὰ διακρίνη τὰ

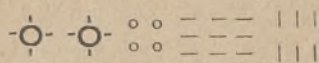
συστήματα τῆς γραφῆς. ἅτινα εἶναι δύο, γραφῆς γραμμικῆς, ὁμοῦ μετὰ ἰδιογραφικῶν καὶ φωνητικῶν σημείων, (ἐκτός, ἐννοεῖται, τοῦ ἀρχηγόνου ἱερογλυφικοῦ συστήματος) (ἴδ. εἰκ. 22) ἀνεγνώσθη δὲ καὶ τὸ ἀριθμητι-

Εἰκὼν 22. Ἐν δεῖγμα τῆς Μινωικῆς γραφῆς (γραμμικὸν σύστημα β). Πινακίς περιλαμβάνουσα κατάλογον γυναικείων ὀνομάτων.

κὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον εἶναι δεκαδικόν. Κατ' αὐτὸ αἱ μονάδες εἰκονίζονται μὲ καθέτους γραμμάς, αἱ δεκάδες μὲ ὀριζοντίας, αἱ ἑκατοντάδες δι' ἐνὸς **Ο** καὶ αἱ χιλιάδες διὰ τοῦ αὐτοῦ σημείου μὲ κεραίας ἔξω-

θεν αὐτοῦ. Οὕτω λ. γ. ὁ ἀριθμὸς 2496 γράφεται

 Εἰκονίζονται καὶ τὰ κλά-
 σματα, ὑπάρχουν δὲ καὶ

παραλλαγαὶ εἰς τὴν χρῆσιν τῶν ἀνωτέρω συμβόλων.
 Ὡς βάσανος τρόπον τινὰ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ ἀριθ-
 μητικοῦ συστήματος εὐρέθη καὶ μία Μινωικὴ πρόσ-
 θεσις, ἣτις μεταγραφομένη εἰς ἰδικούς μας (ἀραβι-
 κούς) ἀριθμούς καὶ γινομένη μᾶς δίδει τὸ ἀκριβὲς
 ἄθροισμα ποῦ δίδουν καὶ οἱ Μινωικοὶ ἀριθμοί.

Πλὴν τῆς ἀνωτέρω Μινωϊκῆς γραφῆς ἔχομεν
 καὶ ἄλλην ἐν τῷ περιφίμῳ δίσκῳ τῆς Φαιστοῦ, ὅστις
 εἶναι στρογγύλον πήλινον δοκουμέντον γεγραμμένον
 εἰς γραφὴν μὴ ὁμοιάζουσαν μὲ καμμίαν ἀπολύτως
 ἄλλην ἀπὸ τὰς μέχρι τοῦδε γνωστάς. (Εἰκὼν 23). Τὰ
 ἐπ' αὐτοῦ σύμβολα, τὰ ὅποια φαίνονται νὰ εἶναι ἰдео-
 γράμματα (κεφαλαὶ ἀνθρώπων κεκοσμημένα μὲ πτερά,
 αἰχμάλωτοι μὲ τὰς χεῖρας δεμένας ὀπίσω, πλοῖα, οἰκίαι,
 γυναῖκες κλπ.) εἶναι γεγραμμένα ἀπὸ τῆς περιφε-
 ρείας πρὸς τὸ κέντρον σπειροειδῶς, ἢ μᾶλλον εἶναι
 τυπωμένα ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ πηλοῦ μὲ «στοιχεῖα», τὰ
 ὅποια ἦσαν ἐκ τῶν προτέρων ἔτοιμα. Τοῦτο εἶναι
 περίεργος πρόδρομος τῆς σημερινῆς τυπογραφίας·
 διότι εἶχον λ. γ. οἱ Μινωικοὶ Κρητῆς τριέδρους πρι-
 σματικὰς σφραγίδας φερούσας σκαλιστὰ γράμματα
 καὶ εἰς τὰς τρεῖς ὄψεις. Διὰ μᾶς τοιαύτης σφραγίδος,
 ἂν φυσικὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὰ τρία διάφορα ἀπο-
 τυπώματα εἶχον λογικὴν συνέχειαν, ἠδύνατό τις νὰ
 τυπώσῃ μίαν ὁλόκληρον περίοδον. Ὅμοίως κατὰ τὸν
 Μεσαίωνα προτοῦ ἐφευρεθῆ ἡ τυπογραφία. Ἐχάρασ-
 σον μεγάλας περιόδους κειμένων εἰς διαφόρους ὕλας,

τάς ἀπετύπωνον δ' εἶτα ἐπὶ τοῦ χάρτου διὰ μελάνης ἢ χρωμάτων. Ἄλλ' ὁ δίσκος τῆς Φαιστοῦ ἐτυπώθη μὲ στοιχεῖα ἐντελῶς χωρισμένα τὸ ἓν ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ἔχομεν δηλ. ἓνα ἀπώτατον προόδρομον τῆς ἀνακα-

Εἰκὼν 23.

Ἡ μία ἐκ τῶν δύο ὄψεων τοῦ δίσκου τῆς Φαιστοῦ.

λύψεως τοῦ Gutenberg καὶ ὁ δίσκος τῆς Φαιστοῦ δύναται ἀσφαλῶς νὰ ὀνομασθῇ τὸ παλαιότατον μνημεῖον τυπογραφίας ἐν τῷ κόσμῳ. Τί δὲ περιλαμβάνει; Εἶναι συνθήκη; Εἶναι ἱερὸς ὕμνος; Εἶναι διήγησις περιπετειώδους ταξιδίου; Ὅλα ἐλέχθησαν, ἀλλ'

οὐδὲν εἶναι βέβαιον, τὸ δὲ πεδίον τῶν εἰκασιῶν εἶναι ἀπέραντον.

Πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς Μινωικῆς γραφῆς ἐπιστεύετο γενικῶς ὅτι οἱ Ἕλληνες παρέλαβον τὸ ἀλφάβητόν των παρὰ τῶν Φοινίκων. Ἦλθον ἔπειτα τὰ συγγράμματα τοῦ Evans, τὰ ὁποῖα ἔκαμον πιστευτὴν τὴν παράδοσιν, ἣν ὁ Διόδωρος μᾶς διέσωσε καὶ ἡ ὁποία ἀκατάληπτος οὖσα πρότερον ἐνομιζέτο ἡλιθιότης, ὅτι δηλ. οἱ Φοῖνικες παρέλαβον καὶ αὐτοὶ τὸ ἀλφάβητόν των ἀπὸ τοὺς Κρητας, ἐξ ὧν ἄρα ἐμμέσως καὶ τὸ Ἑλληνικὸν πηγάζει. Ὑφ' ὅλων παραδεκτὸν δὲν εἶναι τοῦτο, εἶναι δὲ πράγματι περίπλοκον τὸ ζήτημα, ὅτι ὅμως τινὰ τοῦλάχιστον σημεῖα παρελήφθησαν ἐκ τοῦ Μινωικοῦ ἀλφαβήτου εἶναι ἀναμφίβολον. Ἐπίσης πιστεύεται ὑπό τινων ὅτι Ἑλληνικὸν καὶ Φοινικικὸν εἶναι σύγχρονα ἀλφάβητα, παράγωγα ἀμφοτέρω τοῦ Κρητικοῦ. Ἐκ τῶν ἀρχαϊκῶν Ἑλληνικῶν ἀλφαβήτων διὰ τῶν ἀποικιῶν τῆς Κάτω Ἰταλίας παρέλαβον καὶ οἱ Λατῖνοι τὸ ἰδιζόν των, ἐξ οὗ, διαδοθέντος διὰ τῆς Ρωμαϊκῆς κατακτήσεως, κατάγονται τὰ σημερινὰ ἀλφάβητα τῶν Εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν. Ὡστε ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει ὁ πολιτισμένος κόσμος τῆς σήμερον μεταχειρίζεται ἀλφάβητον, τοῦ ὁποίου πρώτη γενέτειρα πατρὶς ὑπῆρξεν ἡ Κρήτη.

Ποίας ἐκπλήξεις μᾶς ἐπιφυλάσσει ἡ ἀνάγνωσις τῶν Κρητικῶν πινακίδων, ἂν ποτε ἐπιτευχθῇ, δὲν δυνάμεθα νὰ προῖδωμεν. Πρὸς τὸ παρὸν ἐλάχιστα δύνανται τις νὰ συμπεράνη, ὁρμώμενος πρὸ παντὸς ἀπὸ τῆς ἰδιογραφίας. Ἡ βασιλικὴ λ.χ. ἐξουσία εἰκο-

νίξεται δι' ἐνὸς θρόνου καὶ ἐνὸς λέοντος. Ἐν πλοῖον, ὑπεράνω τοῦ ὁποίου βλέπομεν δύο μηνίσκους τῆς σελήνης, σημαίνει φυσικὰ δύο μῆνας, εἰς τὴν θάλασσαν. Πλεῖστα ἄλλα σημεῖα δηλοῦν τὰ ἐπαγγελματικὰ ἀξιώματα ἐν τῇ ἀνεπτυγμένῃ ἰσραοχίᾳ τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ.

Προσθετέον ἔτι διὰ τὴν ὕλην ἐφ' ἧς ἔγραφον οἱ Κρηῖτες, ὅτι ὑπάρχει ἡ παραδόσις, καθ' ἣν ἔγραφον ἐπὶ χάρτου τινὸς ὃν παρεσκεύαζον ἀπὸ φύλλα φοίνικος, ἵνα μὴ ὑστερήσουν καὶ κατὰ τοῦτο τῆς Αἰγύπτου μὲ τὸν πάπυρόν της. Ἀσφαλῶς ἔχει βάσιν τινὰ ἡ παράδοσις αὕτη, ὅπως ὕλαι αἱ παραδόσεις, διότι ἔχουν ἀνακαλυφθῆ καὶ Μινωικαὶ ἐπιγραφαὶ διὰ μελάνης γεγραμμένα, ἡ δὲ μελάνη προϋποθέτει ἐν εἶδος χάρτου ἢ τέλος πάντων κατὰ τι ἀνάλογον. Δὲν ἐπενόησαν βέβαια οἱ Κρηῖτες τὴν μελάνην ἵνα γράψουν δι' αὐτῆς ἐπ' ὀλίγων τινῶν ἀγγείων.

Ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν τῶν Μινωικῶν λαῶν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ζίποτε δὲν γνωρίζομεν, ἐφ' ὅσον ἡ γραφὴ τῶν εἶναι δι' ἡμᾶς terra incognita. Δύνανται ὅμως νὰ συνδυασθῶσι μερικὰ γεγονότα ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου.

Ὅτε πάλαι ποτὲ ἐπιστρέψας ὁ Ὀδυσσεὺς μετὰ εἰκόσιν ἐτῶν ἀπουσίαν εἰς τὸ ἀνάκτορόν του ὑπὸ αὐστηρὰν ἐχεμύθειαν καὶ ἐντελῶς ἀγνώριστος ἐρωτᾶται πεισιμόνως ὑπὸ τῆς Πηνελόπης νὰ εἴπη τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν πατρίδα του, ὁ πολυμήχανος ἦρωσ «ἐκολλοῦσε ψεύματα πολλὰ πού ὠμοίαζαν ἀλήθειαν». Μεταξὺ ἄλλων λοιπὸν λέγει καὶ τὰ ἑξῆς: Ὑπάρχει κάποια γῆ, ἡ Κρήτη, ἐν τῷ μέσῳ τῆς μελανιασμένης θαλάσσης, εὐφορος,

περίορυτος. Ἐκεῖ εἶναι πολλοὶ ἀναρίθμητοι ἄνθρωποι καὶ ἐνενήκοντα πόλεις, «ἄλλη δ' ἄλλων γλῶσσα μεμειγμένη». Μὲ τὰς τελευταίας αὐτὰς λέξεις ὁ Ποιητὴς τίποτε ἄλλο δὲν ἀπηχεῖ, παρὰ τὴν ἀλήθειαν ὅπως ἦτο εἰς τὴν ἐποχὴν του. «Ὅτε ἡ κἀθοδος τῶν Δωριέων ἔφθασε μέχρι τῆς Κρήτης, ἡ γλῶσσα τῶν γνησίων Κρητῶν «Ἐτεοκρήτων» φρυγαδευθεῖσα εἰς τὰ ἀπόκεντρα μέρη τῆς νήσου ἐπέζησε πολὺ ἀκόμη μέχρι τῆς κλασσικῆς Ἑλλάδος τοῦ 5ου καὶ 4ου αἰῶνος π. Χ. Οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι, τὰ ἀπομεινάρια ἑνὸς τόσο λαμπροῦ πολιτισμοῦ, παρέλαβον τὸ Ἑλληνικὸν ἀλφάβητον καὶ δι' αὐτοῦ ἔγραφον τὴν γλῶσσάν των, τοῦλάχιστον τοὺς παναρχαίους ἱερούς των ὕμνους. Οὕτως εὐρέθησαν ἐν Πραισιῶ (Ἀνατ. Κρήτη) ἐπιγραφαι κεχαραγμένα δι' Ἑλληνικῶν μὲν γραμμάτων, ἀλλ' εἰς γλῶσσαν ἄγνωστον καὶ ἀκατάληπτον. Ἡ γλῶσσα τῶν Κρητῶν δὲν ἦτο οὔτε Ἰνδοευρωπαϊκὴ (ὡς ἡ Ἑλληνικὴ) οὔτε καὶ Σημιτικὴ. Μᾶς διεσώθησαν ἔξ αὐτῆς μερικαὶ μόνον λέξεις, ἄλλαι ἀκατάληπτοι ἄλλαι δὲ καταληπταί, διότι ἀπλούστατα τὰς θεωροῦμεν ἰδικάς μας, ἐν ᾧ εἶναι προελληνικαὶ καὶ δὲν δύνανται νὰ προέρχωνται παρὰ ἐκ τοῦ Κρητικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐκ τῆς Αἰγύπτου ἔχομεν δύο περίεργα λείψανα, μαζὶ μὲ τὰ τόσα ἄλλα πού μᾶς ἀπεκάλυψεν ἡ ἀνάγνωσις τῶν ἱερογλυφικῶν: τὸ ἓν εἶναι μία ξυλίνη πινακίς εὐρισκομένη νῦν ἐν Λονδίῳ. Ἀνήκεν εἰς μαθητὴν Αἰγύπτιον ζῶντα ἐπὶ τῆς 18ης δυναστείας (περὶ τὸ 1580 π. Χ.), ὅστις εἶχε λάβει παρὰ τοῦ διδασκάλου του τὴν ἐξῆς διαταγὴν: «Γράψον ὀνόματα μερικῶν

Κεφτί». Ὁ μαθητὴς ἤξευρε τέσσαρα ὀνόματα, τὰ ὅποια ἐσημείωσεν. ἐντελῶς ἀκατάληπτα εἰς ἡμᾶς, ὅπως Akashau ἢ Ekasch, ὅπερ εἶναι χαρακτηριστικὸν ὄλων τῶν ὀνομάτων τῶν Φιλισταίων, λαοῦ Κρητικῆς καταγωγῆς. Τὸ ἄλλο λείψανον διεσώθη εἰς ἓνα ἱατρικὸν πάπυρον τοῦ τέλους τῆς 18ης δυναστείας (1380 περίπου), εἶναι δ' ἐξορκισμὸς μιᾶς ἀσθενείας εἰς Κρητικὴν γλῶσσαν. Μόλις καὶ μετὰ βίας ἀναγνωρίζονται λέξεις τινές, ὅπως Tarkha, ἣτις ὑπενθυμίζει θεὸν τινα τῆς Κιλικίας καὶ ἴσως τὸ Ἐτρουσκικὸν ὄνομα Ταρκύνιος. Ἀλλὰ τὶ συμπέρασμα γὰρ συναγάγῃ τις ἀπὸ κύρια ὀνόματα;

Πολὺ σπουδαιότερα συμπεράσματα μᾶς παρέχει ἡ γλωσσολογία, ἡ θετικωτάτη αὐτῆ φιλολογικῆ ἐπιστήμη, ἣς τὰ συμπεράσματα ὁμοιάζουν πως τὰ μαθηματικά. Ἡ συγκριτικὴ γλωσσολογία πρὸ πολλοῦ ἤδη ἐδίδαξεν, ὅτι τὰ ὀνόματα ὧν τὸ θέμα λήγει εἰς -νθ δὲν εἶναι Ἑλληνικά. Ἐν Κρήτῃ τοιαῦτα ὀνόματα εἶναι: Σύρινθος, λαβύρινθος, Πύρινθος, ἐν δὲ τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι Λέβινθος (μία τῶν Σποράδιων), Προπέσινθος (=νησίς παρὰ τὴν Πάρον), Προβάλινθος καὶ Τρικόρινθος, (δῆμοι τῆς Ἀττικῆς), Ἀράκινθος, Ἐρύμανθος κλπ. ἔτι δὲ Κόρινθος, Τίρυνς - νθος κλπ.

Ἔχομεν καὶ προσηγορικὰ ὀνόματα τοιαῦτα (ἐρέβινθος, τερέβινθος, ἄψινθος κλπ.). Ἐπ' ἴσης τὰ εἰς -σὸς ἢ -σῶς ὀνόματα εἶναι ξένα, οἷον Κνωσός, Καρνησός, Τύλισος, Πραισός, ἐκτὸς δὲ τῆς Κρήτης πολλὰ ἄλλα (Ίλισός, Κηφισός, Παρνασσός) κλπ. Πάντα ταῦτα τὰ ὀνόματα ἔχουν τὰ ἀνάλογά των εἰς Μικρὰν Ἀσίαν, ἀλλ' αἱ Μικρασιατικαὶ γλῶσσαι καὶ

λαοὶ ἡμέρα τῇ ἡμέρα ἀποδεικνύονται συγγενέστατοι πρὸς τοὺς Κρητικούς καὶ τινες αὐτὸ τοῦτο Μινωικῆς καταγωγῆς. Ὅταν λοιπὸν λέξις τις δὲν εἶναι Ἑλληνική, ἐν ᾧ ἀφ' ἐτέρου αἱ ἀνασκαφαὶ ἀποδεικνύουν τὸ πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἢ λέξις δηλοῖ, οἰκειότατον πρὸς τὸν Μινωικὸν πολιτισμὸν, εἶναι λογικὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ λέξις ἀνήκει εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ πολιτισμοῦ τούτου, ὅστις εἶχε κυριαρχήσει τοῦ Αἰγαίου ὀλοκλήρου. Οὕτω λ. χ. λέξεις μὲ ἀρχικὸν σ δὲν εἶναι Ἑλληνικαί, π. χ. σάνδαλον. Ἀφ' οὗ οἱ Κοῆτες ἔφερον ὑπόδησιν, εἰς αὐτοὺς εἶναι λογικὸν νὰ ἀνήκη καὶ ἡ λέξις. Ὑπάρχουν ἐπ' ἴσης μερικαὶ λέξεις ἀπαντῶσαι εἰς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ Λατινικὴν (τὰς δύο κατ' ἔξοχὴν ἀδελφὰς γλώσσας), αἱ ὁποῖαι δὲν ἀντιστοιχοῦν μεταξὺ των ἕνεκα ὄρισμένων γλωσσολογικῶν νόμων. Αἱ λέξεις αὗται ἐδανείσθησαν ἀπὸ κοινὴν τινα πηγὴν χωριστὰ εἰς ἑκάστην τῶν δύο γλωσσῶν καὶ ἡ πηγὴ αὕτη δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ εἶναι προελληνικὴ γλῶσσα τοῦ Αἰγαίου καὶ δὴ ἡ Κρητικὴ. Τοιαῦται λέξεις εἶναι: Μόλυβδος—plumbum ὑάκινθος—yaccinum, χαρακτηριστικὴ δ' εἶναι καὶ ἡ λέξις οἶνος, δανεισθεῖσα εἰς ὅλας τὰς γλώσσας τῆς Μεσογείου, Ἰνδοευρωπαϊκὰς καὶ Σημιτικὰς (σημιτ. yayin, ἑλλ. Φοῖνος λατ. vinum).

Μερικὰς ἀπὸ τὰς προελληνικὰς ταύτας λέξεις θὰ ἀναφέρωμεν ἀπὸ τὴν ταξιόμησιν, τὴν ὁποῖαν ἀπεπειράθη εἰς τὸ βιβλίον του ὁ Grotz, ἵνα ὁ ἀναγνώστης λάβῃ ἔννοιαν οὐχὶ τῶν λέξεων κυρίως, ἀλλὰ τῶν πραγμάτων τὰ ὁποῖα δηλοῦν, διότι οὕτω πῶς γίνεται φανερὸν τὸ μέγεθος πολιτισμοῦ, ὃ ὁποῖος

τόσα πράγματα ἐγνώριζε καὶ τόσας ἐννοίας εἶχεν ἀνεπτυγμένας (1).

Ἐκ ζώων καὶ φυτῶν : βόλινθος (= ἄγριος βοῦς), νεβρός (= νεογνὸν ἐλάφου), σιάλος (= χοῖρος) μύρμηξ κλπ. Σῖτος, πίσος, ἐρέβινθος, σήσαμον, σίκυος (= ἄγγουρι), κολοκύνθη, οἶνη (= ἄμπελος), ἐλαία, κυπάρισσος, τερέβινθος κλπ.

Ἐξ ἀρωματιζῶν φυτῶν καὶ ἀνθέων : μίνθη (= μέντα, ἡδύσμος), καλάμινθος, ἀψίνθιον, σέριφος (= θαλάσσιον ἀψίνθιον, βερμούτι) κλπ. Λεῖριον, ρόδον, ὑάκινθος, κήρινθος, νάρκισσος, ἀκακαλῖς (= τὸ ἄνθος τοῦ ναρκίσσου), σάμψυχον (= ματζουράνα) κλπ.

Ἐκ καρπῶν καὶ ποτῶν : Ὀλυνθος, σῦκον, σίδη (= ρόδι), οἶνος κλπ.

(1) Εἶπομεν καὶ ἀνωτέρω ὅτι ἡ λογικὴ πιθανότης κλίνει ὑπὲρ τοῦ Μινωικοῦ πολιτισμοῦ διὰ τὰς προελληνικὰς ταύτας λέξεις, διότι ἦτο ὁ λαμπρότατος καὶ μόνος πολιτισμὸς, ὅστις ἐβασίλευσεν ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τοῦ Αἰγαίου πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν Ἑλλήνων. Φυσικὰ δὲν εἶναι ἀδύνατον τινὲς τῶν λέξεων αὐτῶν γὰ ἀνήκουν εἰς ἄλλην γλῶσσαν, ἄλλας δὲ μία καλυτέρα ἐτυμολογία νὰ ἀποδείξῃ Ἑλληνικὰς. Διὰ τοῦτο ὁ κατάλογος τῶν «Κρητικῶν» λέξεων, τὸν ὁποῖον ὁ Glotz (La civilisation Égéenne, σελ. 441) κατήρτισε δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἐν πᾶσιν ἀσφαλῆς. Δριμέως ψέγει τοῦτον ὁ ἡμέτερος σοφὸς καθηγητὴς καὶ βαθύς γνώστης τῶν Μικρασιατικῶν γλωσσῶν κ. Π. Καρολίδης ἐν τῷ Α' τόμῳ τῆς νεωστὶ ὑπὸ Ἐλευθερουδάκη ἐκδοθείσης Ἱστορίας Παπαρηγοπούλου. Ὅπως δῆποτε ἡ μελέτη τῶν προελληνικῶν λέξεων ὑπῆρξεν ἔργον ὄχι τοῦ Glotz, ἀλλ' εἰδικῶν συγκριτικῶν γλωσσολόγων (Fick, Kretschmer, Cuny κλπ.).

Ἐξ ἐνδυμασίας: βύσσος, βυτίνη (=λεπτότατον λίνον), σισύρα, σάνδαλον κλπ.

Ἐκ τῆς τέχνης γενικῶς: σολήν, πλίνθος, ἀσάμινθος (=μπαγιέρα), χαλκός, κασσίτερος, μόλυβδος, χρυσός, σίδηρος, σάκκος, ἀροαβὼν κλπ. Κίθαρις, φόρμιγξ, σῦριγξ, σάλπιγξ, θορίαμβος κλπ.

Ἐκ τῆς θαλασσίας ζωῆς: Θάλασσα, ζέφυρος, ἴκριον, μήρινθος, (=σχοινίον), σίφαρος, (=ἰστίον). σφόγγος, ποριφύρα κλπ.

Αἱ ὀλίγαι αὗται λέξεις μαρτυροῦν λαόν, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀναπτύξει παρὰ πολὺ τοὺς κλάδους τῆς τέχνης καὶ τὴν εὐγενεστέραν ζωὴν, λαὸν τοῦ ὁποίου ἤχημαζον αἱ βιομηχανίαι καὶ οἱ ναυτικοὶ διέτρεχον τὰς θαλάσσας. Ἄς φαντασθῆ τις ἂν εἶναι δυνατὸν εἰς σημερινὸς λαὸς μὴ πολιτισμένος νὰ ἔχη τοιαύτας ἐννοίας καὶ τὰς ἀντιστοιχοὺς λέξεις.

Μετὰ τὴν γραφὴν καὶ γλῶσσαν πρέπει νὰ λεχθοῦν ὀλίγα τινὰ περὶ τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ χαρακτῆρος τῶν Μινωικῶν Κρητῶν. Οἱ καθηγηταὶ καὶ εἰδικοὶ ἀνθρωπολόγοι Dawkins, Duckworth, Hawes, Sergi κλπ.), συμφωνοῦν ὅτι ὁ Μινωικὸς λαὸς ἀνῆκεν εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ τελευταίου ὀνομασθεῖσαν **Μεσογειακὴν φυλὴν**, ἣτις καὶ σήμερον διατηρεῖται πέριξ τῆς Μεσογείου. (Ἡ Εὐρώπη περιλαμβάνει τοεῖς μεγάλους κλάδους φυλῶν, τὸν τῆς Μεσογειακῆς, τὸν τῆς Ἀλπινικῆς ἐν τῇ Μέσῃ Εὐρώπῃ καὶ τὸν τῆς Τευτονικῆς πρὸς Βορρᾶν). Ἡ Μεσογειακὴ εἶναι φυλὴ καστανόχρους, βραχύσωμος καὶ δολιχοκέφαλος, (1) τύπος

(1) Ἐν ἀπὸ τὰ ἀνθρωπολογικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν

δ' αὐτῆς θεωροῦνται σήμερον οἱ κάτοικοι τῆς Σαρδηνίας. Ἐκ τῶν διασωθέντων Μινωικῶν κρανίων συνάγεται ὅτι ἡ μεγάλη πλειονότης τοῦ λαοῦ τούτου ἀπετελεῖτο ἀπὸ δολιχοκεφάλους, τὸ δὲ μέσον ἀνάστημα αὐτῶν (ὑπολογιζόμενον ἐκ τῶν διασωθέντων μακρῶν ὀστέων) εἶναι κατὰ τι μικρότερον τοῦ τῶν σημερινῶν Κρητῶν. Τὰ ἀνωτέρω χαρακτηριστικὰ προσεγγίζουν τοὺς Μινωικοὺς Κρητὰς πρὸς τοὺς Μικρασιατικοὺς λαούς. Σήμερον τὰ τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ χαρακτῆρος ἐν Κρήτῃ ἔχουν ὡς ἐξῆς, κατὰ τὰς παρατηρήσεις ἰδίως τοῦ Ἀμερικανοῦ Hawes, ὅστις ἐπιμελῶς ἐσπούδασε τὸν φυσιολογικὸν σχηματισμὸν τῶν σημερινῶν Κρητῶν :

Ὁ μόνος λαός, ὅστις κατέλιπε τὰ ἔγνη του ἐν τῇ Μινωικῇ Κρήτῃ εἶναι οἱ Δωριεῖς, καὶ πολὺ εὐλόγως, ἀφοῦ οὗτοι κατέσχον ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τὴν νῆσον. Οὗτοι ἦσαν λαὸς βραχυκέφαλος, δύναται δ' εὐκολώτατα νὰ ἀναγνωρισθῇ καὶ σήμερον εἰς τὰς ἀποκέντρους ἐπαρχίας, ὅπου διὰ τὴν μόνωσιν τῶν κατοίκων ὑπὸ τῶν ὀρέων, διὰ τὴν συνήθειαν νὰ νυμφεύονται μεταξὺ τῶν καὶ τὴν προσήλωσιν εἰς τὰ ἔργα τῶν διειρηθῆ ὁ τύπος ἐντελῶς ἀμυγῆς. Τοῦτο συμβαίνει

φυλῶν εἶναι ὁ σχηματισμὸς τοῦ κρανίου. Μετρεῖται δηλ. ἡ μεγίστη διάμετρος τούτου ἀπὸ τοῦ μετώπου μέχρι τοῦ ἰνιακοῦ ὀστοῦ ὀπισθεν, ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ μέγιστον πλάτος τούτου μεταξὺ τῶν δύο βρεγματικῶν ὀστέων. Ἡ σχέσις τῶν δύο τούτων διαμέτρων καλεῖται *κεφαλικὸς δείκτης*, ἀναλόγως δὲ τούτου διαιροῦνται οἱ ἄνθρωποι εἰς δολιχοκεφάλους (ὅταν ἡ πρώτη διάμετρος εἶναι πολὺ μεγαλυτέρα τῆς δευτέρας), μεσοκεφάλους καὶ βραχυκεφάλους.

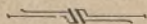
λ. χ. εἰς τὰ Σφακιά, ὅπου οἱ Σφακιῶται εἶναι βραχυκέφαλοι, γνήσιοι ἀπόγονοι τῶν Δωριέων, ἀπὸ ἄλλα δέ τινα δευτερεύοντα χαρακτηριστικὰ τοῦ κρανίου δεικνύονται ἄκρως συγγενεῖς πρὸς τοὺς Τσάκωνας (ἄλλην ἀμυγῆ ἐπίσης Δωρικὴν γενεάν) καὶ τοὺς Ἀλβανικοὺς λαοὺς.

Ἐν τούτοις καὶ ἡ δολιχοκέφαλος Μινωικὴ γενεὰ διατηρεῖται μέχρι σήμερον ἐν Κρήτῃ ἐκεῖ ὅπου κατέφυγον οἱ κατακτηθέντες, δηλ. εἰς τὰς ὑψηλὰς τοποθεσίας τῆς Ἰδης, εἰς τὰ Ἀστερούσια ὄρη τῆς Μεσαρᾶς καὶ πρὸ παντός εἰς τὸ ὄρεινόν Λασιδί, ὅπου εἶναι ἐκπληκτικὴ ἡ ἀναλογία τῶν δολιχοκεφάλων. Ἡ τοιαύτη μέχρι σήμερον διατήρησις τοῦ τύπου δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήττῃ, διότι χαρακτηριστικὰ τινα καὶ ἰδίως τὸ σχῆμα τοῦ κρανίου παραμένουν ἀμετάβλητα, ἂν ὄχι διὰ παντός, τοῦλάχιστον διὰ πολλὰς χιλιάδας ἐτῶν. Τοῦ γεγονότος τούτου παράδειγμα παρέχουσιν οἱ κάτοικοι τῆς Γαλλικῆς ἐπαρχίας Δορδόνης, ὅπου ὁ Collignon ἀνεκάλυψεν ὅτι διατηρεῖται μέχρι σήμερον εἰς τοὺς ἐκεῖ κατοίκους ὁ ἐν τῷ κρανίῳ περιεργότατος καὶ ὅλος ἕξαιρετικὸς συνδυασμὸς μακρᾶς κεφαλῆς καὶ εὐρέος προσώπου τῶν τρογλοδυτῶν τῆς παλαιολιθικῆς ἐποχῆς, οἵτινες ἔξωγ ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ δεκάδας χιλιάδων ἔτη πρὸ Χριστοῦ. Τοῦ αὐτοῦ εἶδους παρατηρήσεις ἔκαμε καὶ ὁ Myers ἐν Αἰγύπτῳ. Ὅπου λοιπὸν τὸ κλίμα, τὸ περιβάλλον, ἡ προσήλωσις εἰς τὴν γῆν καὶ ἄλλα γεγονότα παραμένουσιν ἀμετάβλητα, ταῦτα ἔξασκοῦν ὑπέρογκον ἀφομοιωτικὴν ἐπίδρασιν, ἔστω καὶ ἂν συνέβησαν ἀναμείξεις μετὰ ξένων

φύλων, οἱ δ' ἀνθρωπολογικοὶ χαρακτῆρες παραμένουν ἀναλλοίωτοι. Τοιοῦτοτρόπως ἐν Κρήτῃ, ὅπου αἱ λαϊκὰ ἀποδοκίμαται τῶν αἰώνων περιπέτεια τοσούτους ἔθριψαν λαοὺς, Σαρακηνοὺς, Ἑνετοὺς, Τούρκους, δὲν διετηρήθη ξένος ἀνθρωπολογικὸς χαρακτῆρ, ἐν ᾧ τοπωνυμίας λ. χ. καὶ ἐπώνυμα ξένα ἔχει ἀφθονα ἠ νῆσος. Ἡ δολιχοκέφαλος λοιπὸν καὶ βραχύσωμος γενεὰ τῶν Μινωικῶν Κρητῶν περισφύζεται μέχρι καὶ σήμερον, ὅπως ἦτο πρὸ τεσσάρων καὶ πέντε χιλιετηρίδων.

Εἰκὼν 24. Τέσσαρες ἀπεικονίσεις τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς Μινωικῆς φυλῆς : α καὶ β ἐξ ἀποτυπωμάτων σφραγίδων, γ ἡ κεφαλὴ τοῦ Ρυτοφόρου (τοιχογραφία), δ ἡ κεφαλὴ τῆς χορευτρίας (τοιχογραφία). Κνωσός.

4. Η ΘΑΛΑΣΣΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ

Μέχρι σήμερον τίποτε δὲν γνωρίζομεν περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως εἰς τὴν Μινωικὴν Κρήτην, περὶ τοῦ στρατιωτικοῦ συγκροτήματος τῶν Μινωικῶν λαῶν καὶ τῶν ἐσωτερικῶν σχέσεων. Δὲν γνωρίζομεν ἂν ἡ Κνωσὸς καὶ ἡ Φαιστός ἦσαν φίλαι πόλεις ἢ ἀντίπαλοι, δὲν γνωρίζομεν πῶς κατεστράφη τὸ ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ (κατὰ τὸ τέλος τῆς Μ. Μ. Π. ἐποχῆς), ἢ τὸ τῆς Φαιστοῦ, οὔτε πῶς κατεστράφη τὸ τῶν Μαλίων, κατὰ τὸ τέλος τῆς Μ. Μ. ἐποχῆς, ὑπὸ ξένων ἢ ἐντοπίων. Τὸ μόνον πιθανὸν εἶναι ὅτι ἡ σύγχρονος καὶ βιαία καταστροφή ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς Υ. Μ. ἐποχῆς τῶν ἀνακτόρων τῆς Φαιστοῦ, τῆς Ἀγίας Τριάδος, τῆς πόλεως τῶν Γουρνιῶν, τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ μετ' ὀλίγον κλπ. ὑποδεικνύει μίαν θυσελλώδη ἔξωθεν ἐπιδρομὴν, ἣτις καθ' ὅλα τὰ φαινόμενα ἦτο ἡ τῶν Ἀχαιῶν τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, τῶν κραταιῶν δηλ. μοναρχῶν, οἵτινες ἤγειραν τὰ μνημειώδη «Κυκλώπεια» τεῖχη τῆς Τίρυνθος καὶ τῶν Μυκηνῶν. Ὅπως δὴποτε μέχρι τῆς σήμερον οὐδὲν βέβαιον δύναται νὰ λεχθῆ περὶ τῶν κατὰ ξηρὰν τυχῶν τοῦ Μινωικοῦ ἔθνους, ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον ἀσφαλέςτερον γνωρίζομεν, εἶναι ὅτι κατὰ θάλασσαν ὁ Μινωικὸς λαὸς ἐμφανίζεται κραταῖος θαλασσοκράτωρ ἠνωμένος ὑπὸ ἓνα κραταιὸν μονάρχην, τοῦ ὁποῖου αἱ

παραδόσεις διέσωσαν τὴν φήμην ἐν τῷ θρυλικῷ ὀνόματι τοῦ Μίνως.

Πρὸ τῆς ἐφευρέσεως τῶν ἀεροπλάνων οὐδεὶς βέβαια θὰ ἠμποροῦσε νὰ σκεφθῆ τὴν Ἀγγλίαν ὀχυρῶνουνσαν τὰς πόλεις τῆς ἐκ φόβου θαλασσίας τινὸς ἐπιδρομῆς. Ὁ αὐτὸς λόγος ἔκαμε καὶ τοὺς Κρητὰς νὰ μὴ ὀχυρῶσουν ποτὲ τὰς πόλεις των. Δὲν ἐφοβοῦντο κανένα, διότι περιεβάλλοντο πανταχοῦθεν ὑπὸ θαλάσσης, τῆς ὁποίας ἦσαν οἱ μόνοι καὶ ἀπόλυτοι κυρίαρχοι. Ἡ μοναρχία, διότι οὕτω πῶς ἐμφανίζεται κατὰ θάλασσαν, τῶν Μινωικῶν βασιλέων ἐστηρίζετο, ὅπως σήμερον ἡ τῆς Ἀγγλίας, ἐπὶ τῆς θαλάσσης, τῆς ὁποίας ἐδέσποζον ἐντελῶς πολὺ προτοῦ οἱ Φοίνικες ἀναφανοῦν ὡς ναυτικὸς λαὸς καὶ πολὺ προτοῦ οἱ κανίσχυροι, ἀλλὰ κατ' ἐξοχίην χερσαῖοι Αἰγύπτιοι τολμήσουν νὰ διαπλεύσουν δειλά-δειλά τὸ ὑγρὸν στοιχεῖον ἐπὶ τοῦ στόλου των μέχρι τῆς Σομαλικῆς χερσονήσου.

Οἱ Κρητῆς ἴδρυσαν τὴν πρώτην ἐν τῷ κόσμῳ θαλασσίαν παντοδυναμίαν, τόσον λαμπρὰν καὶ μοναδικήν, ὥστε ζωηροτάτη διεσώθη ἢ ἐνθύμησις τῆς διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Μᾶς παραδίδει περὶ αὐτῆς ὁ πατὴρ τῆς Ἱστορίας, ὁ Ἡρόδοτος, ἀλλὰ πρὸ παντὸς ἡ βαρυστάθμητος γνώμη τοῦ μεγάλου Ἱστορικοῦ, τοῦ Θουκυδίδου. Πρῶτος ὁ Μίνως, λέγει οὗτος, κατήρτισε στόλον καὶ ἐκυριάρχησε τοῦ Αἰγαίου, ἀπόκτισε τὰς Κυκλάδας καὶ ἐπέβαλε φόρους πανταχοῦ, ἀλλὰ καὶ κατέστρεψε τὴν πειρατείαν.

Διὰ νὰ ἀναδειχθοῦν τοιοῦτοι οἱ Κρητῆς ἔπρεπε πρῶτον νὰ γυμνασθοῦν εἰς τὴν χαλεπὴν τέχνην τῆς

θαλάσσης. Δὲν εἶχον μέγαν ποταμόν, ἵνα δι' αὐτοῦ ἐξοικειωθοῦν βαθμηδὸν πρὸς τὸ ὕδωρ, ὅπως οἱ Αἰγύπτιοι. Εἶχον γὰρ κάμουν ἀπ' εὐθείας μὲ τὴν ἀνοικτὴν θάλασσαν τῆς Κρήτης, ἣ ὁποία εἶναι αἰωνίως κυματώδης. Ἐπρεπε λοιπὸν πρῶτον γὰρ τελειοποιηθοῦν τὰ πλοῖα κατὰ σχῆμα καὶ κατ' ὄγκον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον βλέπομεν εἰς τὰς διασωθείσας ἀπεικονίσεις πλοίων. Ἦσαν μακρὰ, πολύκωπα, ἔφερον δὲ καὶ ἰστίον ἵνα ἐπωφελοῦνται τοῦ εὐνοϊκοῦ ἀνέμου. Εἶχον προσέτι οἱ Κρηῖτες καὶ λέμβους παρομοίας πρὸς τὰς σημερινάς, τὰς ὁποίας μεταχειρίζονται ἀνὰ τὴν Μεσόγειον οἱ ἄνθρωποι. Οὕτω πῶς λοιπὸν προητομασμένοι οἱ Κρηῖτες ἤρχισαν ἐνωρίτερα γὰρ γίνονται γνωστοὶ εἰς χώρας μακρονάς. Ἦδη κατὰ τὸ 3000 π.Χ. ἔχουν σχέσιν μὲ τὴν Αἴγυπτον. Τοῦτο, ἐννοεῖται, δὲν πρέπει γὰρ μᾶς ἐκπλήττη καὶ πολύ, διότι ἐταξίδευσον ὀλίγους μόνον μῆνας τὸ ἔτος καταδοκοῦντες καιρὸν εὐνοϊκόν. Καὶ οἱ σημερινοὶ σπογγαλιεῖς τοῦ Αἰγαίου φθάνουν μὲ τὰς μικρὰς τῶν λέμβους μέχρι τῶν ἄκτῶν τῆς Ἀφρικῆς, οἱ δὲ λαοὶ τοῦ Βορρᾶ, οἱ Νορμαννοί, κατὰ τὸν Μεσαίωνα μὲ παρόμοια ἄθλια πλοῖα διεκινδύνευσον εἰς τὰς προσόδους τοῦ Ἀτλαντικοῦ.

Βραδύτερον ἢ ἐπικοινωνία ἔγινε πυκνοτέρα, ἐπεξετάθη δὲ σιγὰ σιγὰ πρὸς πᾶσαν διεύθυνσιν ἀνὰ τὴν Μεσόγειον. Μίαν ἀπόδειξιν τῆς τοιαύτης Κρητικῆς ἀνὰ τὰς θαλάσσας ἐξαπλώσεως μᾶς παρέχει τὸ πλῆθος τῶν πόλεων ἢ νήσων μὲ τὸ ὄνομα «Μινώα», δηλαδὴ ὡς γὰρ ἐλέγομεν σήμερον Κρητόπολις, ἀπ' οὗ, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ εἴπομεν, τὸ ὄνομα Μίνως ὑπό

τινων ἐκλαμβάνεται ὡς ἐθνικόν. Δύο Μινῶαι ἦσαν ἐν Κρήτῃ, ἄλλαι δ' ἐν Δήλῳ, Πάρῳ, Ἀμοργῷ, Σίφνῳ, ἐν τῷ Σαρωνικῷ (Μέγαρα) καὶ ἐν Λακωνία καὶ ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τῆς Συρίας μέχρι Κερκύρας καὶ Σικελίας.

Τὴν εὐεργετικὴν διὰ τῶν θαλασσῶν διάβασιν τῶν Κρητῶν μᾶς μαρτυρεῖ πάλιν ὁ Θουκυδίδης, γράφων ὅτι, ἀφ' οὗ ἐκνηγήθησαν οἱ πειραταί, οἱ πρότερον μακρὰν τῆς θαλάσσης συνοικιζόμενοι ἀνθρώποι κατέβησαν πρὸς τὰς παραλίας καὶ συνωκίσθησαν κάπως ἀσφαλέστερον, ἀπέκτησαν σιγὰ σιγὰ καὶ πλοῦτον, μερικοὶ δ' ἔκτισαν καὶ τεῖχη πρὸς ἀσφάλειαν.

Βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Μίνως ἐπληρώονετο ταύτην τὴν ἀσφάλειαν διὰ τῶν φόρων. Ἡ πομπὴ τῶν φερόντων διάφορα δῶρα, ἡ ὁποία ἦτο ζωγραφισμένη εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ, ἴσως ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο. Εἰς τὰ Μέγαρα πάντοτε αἱ γυναῖκες ἐτρόμαζον τὰ παιδιὰ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Μίνως καὶ Σκύλλας, ὅπως εἰς τὴν Ρώμην μὲ τὸ τοῦ Ἀντίβα. Εἰς τὴν Ἀττικὴν οὐδέποτε ἐλησμονήθη ὁ φόρος, ὁ ὁποῖος, καθὼς ὕστερον ἐπλασεν ἡ παράδοσις, ἐπληρώονετο καὶ μὲ ἀνθρωπίνας ἀκόμη κεφαλὰς, ἕως ὅτου λυτρωτὴς ἦλθεν ὁ Θησεύς. Ὅταν ὁμως ἀναλογισθῶμεν τὴν τότε ἔλλειψιν διεθνoῦς δικαίου καὶ ἀσφαλείας κατὰ τὰς καὶ ἄλλως κινδινώδεις θαλασσοπορίας, πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ εὐεργεσία ἦτο πολὺ μεγαλυτέρα τῆς ζημίας καὶ ὁ Μίνως ὑπῆρξεν εὐεργέτης τῆς ἀνθρωπότητος ὅσον καὶ ἡ Ἀγγλία μὲ τὰ ἄλλα κράτη, τὰ ὁποῖα ἐξωλόθρευσαν τοὺς πειρατὰς τοῦ παρελθόντος καὶ προπαραελθόντος αἰῶνος.

Παραλλήλως πρὸς τὸν στρατιωτικὸν καὶ μάλιστα πολὺ προηγουμένως ἀνεπτύχθη καὶ ὁ ἔμπορικὸς στόλος εἰς τὴν Κρήτην. Ἡ θέσις τῆς νήσου, κειμένης ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ τότε πολιτισμένου κόσμου, τὴν ἔκαμνε μοναδικὴν χώραν διεθνoῦς συναλλαγῆς. Ἐνεκα τῆς ἀναπτυχθείσης βιομηχανίας τῆς καὶ τῶν συμπαρομαρτούντων ὄρων πρὸς ἐξάσκησιν ταύτης καὶ θεραπείαν τῶν συνθετωτέρων βιοτικῶν ἀναγκῶν, ἐξῆγγε μὲν τὰ περίφημα προϊόντα τῆς, εἰσήγγε δὲ πρώτας ὕλας καὶ ποικίλα εἶδη ἅτινα δὲν παρήγγεν, ὡς καὶ ἄλλα χροειῶδη τῆς ζωῆς. Πλὴν τῶν μεγάλων φωτεινῶν κέντρων τῆς Κνωσοῦ καὶ τῆς Φαιστοῦ ἔχομεν καὶ πολλὰ ἄλλα καθαρῶς ἔμπορικά κέντρα, ὅπως τὴν Πραισὸν καὶ τὸ Παλαίκαστρον. Εἰς τὸν Μόχλον καὶ τὴν Ψεῖραν ὑπῆρχον περιεργοὶ ὄσον καὶ πλούσιοι συνοικισμοί, τοὺς ὁποίους δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν κέντρα ἐφοπλιστικά. (Ἀμφότερα ἦσαν δύο μικραὶ νησίδες ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Μεραμπέλλου), στερούμεναι καὶ ὕδατος ἀκόμη, ὥστε δὲν παρείχον κανὲν ἄλλο πλεονέκτημα, διὰ νὰ ἰδρῦθοῦν ἐκεῖ συνοικισμοί, ἐκτὸς τῶν ὄρων των, καταλλήλων πρὸς κινήσιν τῶν πλοίων. Ἐκεῖ δ' ἀνεζάλυψεν ὁ ἀείμνηστος Ἀμερικανὸς Ριχάρδος Seager ἐξόχους ἀρχαιότηας).

Εἰς τὸ Ζάκρον τῆς Σητισίας, ἦτοι τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς Κρήτης, θέσιν δὲ καταλληλοτάτην πρὸς ἀπόπλουν δι' ὅλα τὰ ἐπικαιρότερα μέρη (Αἴγυπτον, Κυκλάδας, Μ. Ἀσίαν), ἰδρῦθησαν οἱ πρώτοι ἐν τῷ κόσμῳ οἴκοι εἰσαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς. Ἡ Κρήτη δύναται νὰ καυχᾶται διὰ τὴν πατρότητά των. Ὁ

τότε μεγαλέμπορος κατεσκεύαζε τὰ δέματά του, ἐπέθετε νωπὸν πηλὸν εἰς τὰ ἄκρα τῶν νημάτων διὰ τῶν ὁποίων περιέβαλλε τὸ δέμα, ἐσφραγίζε δις καὶ τρις τὸν πηλόν, γράφων δὲ βεβαίως καὶ τὰς σχετικὰς ἐμπορικὰς ἐπιστολάς του παρέδιδε τὸ ἐμπόρευμα πρὸς πλοῦν. Εἰς τὰ ἔρεια ἐνὸς τοιούτου Οἴκου εὐρέθησαν περὶ τὰ 500 σφραγίσματα ἐπὶ πηλοῦ, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἐκ δεμάτων. Τὰ δέματα φυσικὰ ἐξηφανίσθησαν καὶ ἀπέμειναν οἱ μικροὶ κόμβοι τοῦ πηλοῦ μὲ τὰ ἀποτυπώματα ποικιλωτάτων σφραγίδων, τὰς ὁποίας οἱ ἔμποροι μετεχειρίζοντο.

Ἐν τῷ ἔσωτερικῷ τῆς Κρήτης τὰ δέματα ἐκομίζοντο ἐπὶ τῶν νώτων τοῦ δυστυχοῦς προαιωνίου ὄνου, ἐγένετο δὲ συστηματικὴ χοῆσις τῶν ὑποζυγίων, ὅπως μᾶς διδάσκει πῆλινον εἰδώλιον ἐκ Φαιστοῦ. Βραδύτερον ἐχρησιμοποιήθη καὶ ὁ ἵππος, ἔγιναν ὁδοὶ ἀμαξίται καὶ κατεσκευάσθησαν ὀχήματα. Μία δ' ἐνεπίγραφος πινακίς ἐκ Τυλίσου μᾶς ἀποκαλύπτει ὅτι ὑπῆρχον καὶ τετράτροχοι ἀμαξαι, ἢ τετράκυκλοι ἀπῆναι, ὅπως λέγει τὰς φορτηγὰς αὐτὰς ἀμάξας ὁ Ὅμηρος. (Ἐπὶ μιᾷ τοιαύτης ἐφόρτωσεν ὁ Πρίαμος τὰ λύτρα τοῦ Ἑκτορος καὶ τὰ ἐκόμισε πρὸς τὸν Ἀχιλλέα). Τελεία λοιπὸν ὀργάνωσις.

Ἐπὶ τῆς θαλάσσης οἱ Κρηῖτες ναυτικοὶ διέτρεχον καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις τὰ «ὕγρα κέλευθα» καὶ διηγούμενοι τὰς περιπετείας τῶν καὶ συναντήσεις μετὰ τρομερῶν θηρίων καὶ δαιμόνων τῆς θαλάσσης ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τῶν μύθων, ὅποιοι οἱ τῆς Σκύλλης καὶ Χαρυβδεως, ὧν αἱ ρίζαι ἀνευρίσκονται εἰς τὰς ἀπεικονίσεις τῶν Μινωικῶν μνημείων.

Ἡ γένεσις τῶν μύθων αὐτῶν ὑπῆρξε καὶ φυσικὸν διὰ τοὺς τολμηροὺς θαλασσινοὺς, οἱ ὅποιοι διὰ πρῶτην φορὰν εἰς τὸν κόσμον διέτρεχον τὰς ἀγνώστους καὶ μυθικὰς θαλάσσας. Μήπως καὶ κατὰ τὰς μεγάλας θαλασσίας ἀνακαλύψεις τῆς Ἀναγεννήσεως δὲν συνέβη τὸ αὐτό; Ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῶμεν τοὺς Λουσιάδας τοῦ Camoëns, τὸ ἐθνικὸν ἔπος τῶν Πορτογάλων, μὲ τὰς περιγραφὰς τῆς συναντήσεως τοῦ Βάσζου δὲ Γάμα πρὸς τὸν δαίμονα τῶν θαλασσῶν καὶ θηελῶν, τὸν Ἀδαμάστορα. Οἱ περίφημοι τῆς Κρήτης ναυτικοὶ ἐδάνεισαν ὕστερον τὴν τέχνην των εἰς τοὺς Ἀχαιοὺς μαζὶ μὲ τοὺς ναυτικούς των ὄρους.

Σπουδαῖον θὰ ἦτο διὰ τοιοῦτους ναυτικούς νὰ γνωρίζομεν καὶ τοὺς λιμένας των. Εἰς μερικὰ μέρη ἐφάνησαν ἴχνη τοιούτων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ σπουδαιότερα ἀνασκάπτονται νῦν δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας εἰς Ἁγίους Θεοδώρους, 12 χιλίόμετρα πρὸς Ἀν. τοῦ Ἡρακλείου. Ἐνεκα τῆς καθιζήσεως τοῦ ἐδάφους εἰς ὀλόκληρον τὴν Ἀν. Κρήτην μέρος τῶν λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων εὐρίσκεται ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης, ἐν δὲ μέγα ὀρθογώνιον λάξευμα ἐντὸς τοῦ βράχου καὶ πολλὰ ἄλλα ἔργα μαρτυροῦν ὅτι αἱ Μινωικαὶ χεῖρες εἶχον μορφώσει εἰς ὄριμον ἀσφαλῆ τὸν μυχὸν τὸν ὁποῖον προφυλάσσει τὸ μικρὸν ἀκρωτήριον τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, ἀφ' οὗ ὀλόκληρος ἡ Β. Α. παραλία τῆς Κρήτης στερεῖται λιμένων. Ὁ Evans φρονεῖ ὅτι δυνατὸν οἱ Ἐνετικοὶ λιμένες τοῦ Ἡρακλείου νὰ ἐθεμελιώθησαν ἐπὶ παλαιότερων Μινωικῶν, εἰς οὓς πιθανῶς ἀνήκουν

πελώριοί τινες ὀγκόλιθοι εὐρισκόμενοι εἰς τὰ τεχνητὰ ταῦτα ἔργα.

Ἐν μέγα τέλος καὶ ἐκπληκτικὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον εὐρέθη ἐν Φάρῳ τῆς Αἰγύπτου, ἂν ἀληθῶς εἶναι τεχνητοὶ λιμένες, ἔγινεν ὑπὸ τὴν ἔμπνευσιν τῶν Μινωικῶν Κοιτῶν. Πρόκειται δηλ. περὶ τοῦ ἑξῆς: Εἶναι γνωστὸν ὅτι πρὸ τῆς Ἀλεξανδρείας κεῖται ἡ νησίς Φάρος⁽¹⁾. Ἐπὶ τῆς νησίδος ταύτης ἔχει κατασκευασθῆ πελώριον τεχνητὸν ἔργον μὲ παμμεγέθεις ὀγκολίθους. Σήμερον τὸ ἔργον ἐκεῖνο εἶναι ὑποβρύχιον, ἦτο δ' ἤδη ἐν τῇ ἀρχαιότητι, διότι ὅτε ὁ Μ. Ἀλέξανδρος ἔκτισε τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ οἱ μηχανικοὶ του κατὰ διαταγὴν του συνέδεσαν τὴν νησίδα μετὰ τῆς πόλεως διὰ τῆς περιφήμου ἑπτασταδίου προκυμαίας, (σχηματίσαντες οὕτω τοὺς δύο τῆς Ἀλεξανδρείας λιμένας, τὸν Μέγαν καὶ τὸν Εὐνοστον), ἠγνόουν τὸ μέγα ἐκεῖνο ὑποβρύχιον ἔργον. Μὲ ὀλίγας λέξεις πρόκειται περὶ ὀγκωδῶν τοιχοειδῶν κατασκευασμάτων πελώριων διαστάσεων, τὰ ὁποῖα παρακολουθοῦν ἐπιτηδεῖως τὴν ὑποθαλάσσιον ὄφρυν τῶν ὑφάλων πέριξ τῆς νησίδος, φαίνεται δ' ὡς νὰ ἀπηρτίζοντο οὕτω δύο λιμένες, εἰς μέγιστος καὶ εἰς προλιμὴν μικρότερος, ἀλλὰ βαθύτερος. Τὰ ἔργα ταῦτα ἀνεκαλύφθη-

(1) Ἐπ' αὐτῆς ὁ Κνίδιος μηχανικὸς Σώστρατος ἔκτισεν, ὡς γνωστὸν, κατὰ διαταγὴν Πτολεμαίου τοῦ Σωτῆρος τὸν γιγαντιαῖον πύργον, οὗ ἐπὶ τῆς κόρυφῆς ἔκαιε φῶς διὰ τοὺς εἰσπλέοντας τὴν νύκτα εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἐκεῖθ' ἂν ἀπεκλήθησαν φάροι ὅλοι οἱ θαλάσσιοι φανοί.

σαν κατὰ τὸ 1916, δὲν ἔχουν δ' ἐπαρκῶς μελετηθῆ. Ἐν καὶ ὁ Evans τὰ περιέγραψεν ὡς λιμένας, πολλοὶ ἔχουν ἀντιρρήσεις. Ὅπως δῆποτε, ἂν ἤθελεν ἐπαληθεύσει ἡ ὑπόθεσις ὅτι εἶναι λιμένες, τότε ἀναμφιβόλως Μινωικὸν πνεῦμα ὠδήγησε τὰς Αἰγυπτιακὰς χεῖρας εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ κολοσσιαίου ἔργου, διότι λιμένες ἐπὶ ἀνοικτῆς θαλάσσης ἦσαν ξένοι διὰ τοὺς Αἰγυπτίους. Αὐτοὶ εἶχον τοὺς ὄρους των ἐντὸς τοῦ κατωτέρου ῥοῦ τοῦ Νείλου, ἐν προκειμένῳ δ' ἐπὶ τοῦ Κανωπικοῦ στομίου. Ἡ Κάνωπος, ἣτις ἦτο ἐμπορικὸν κέντρον μέχρι τῆς κτίσεως τῆς Ἀλεξανδροείας, ἀναμφιβόλως εἰς τὴν προϊστορικὴν ἤδη ἐποχὴν ἦτο ὁ τόπος τῶν ἐμπορικῶν συναντήσεων. Κατὰ τὸν μῦθον ὠνομάσθη οὕτως ἐκ τοῦ ἐκεῖ ταφέντος ναυκλήρου τοῦ Μενελάου. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ εὐμεγέθη καὶ τεχνικὰ καὶ στερεῶς ναυπηγημένα πλοῖα τῶν Μινωικῶν Κορητῶν δὲν εἶχον ἀνάγκην νὰ εἰσπλέουν τὸν Νεῖλον, λόγῳ δὲ τῆς μεγάλης κινήσεως, διότι ὅλον τὸ διαμετακομιστικὸν ἐμπόριον δι' αὐτῶν ἐνηργεῖτο, ἔπρεπε νὰ ὑπάρχη εὐρύχωρος λιμὴν, δι' ὃ καὶ ὑπετέθη ὅτι ἀνευρίσκεται οὗτος εἰς τὰ ὑποβρύχια κτίσματα τοῦ Φάρου.

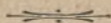
Ὅτι οἱ Μινωικοὶ Κοῆτες διὰ λογαριασμὸν τρίτων ἐξετέλουν θαλασσίας μετακομίσεις, πλὴν τοῦ ἀτομικοῦ των ἐμπορίου, μανθάνομεν ἀπὸ τὰ χρονικά τοῦ μεγάλου φαράω Τουτμῆ (Ἑλληνιστὶ Τουθμῶσιος) τοῦ Γ'. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ κραταιὰ Αἴγυπτος εἶχεν ὠδηγήσει τὰ νικηφόρα ὄπλα τῆς μέχρι τῆς Συρίας καὶ τῆς Παλαιστίνης, ὃ δ' Αἰγυπτιακὸς στρατὸς εἶχε κόψει τοὺς κέδρους τοῦ Λιβάνου, οὓς

πλοῖα τῶν Κρητῶν ἐκόμισαν εἰς Αἴγυπτον (9ῃ στρατεία τοῦ φαραῶ, εἰς τὸ 34^{ον} ἔτος τῆς βασιλείας του, 1467 π. Χ.).

Ὁ Κρῆς ἦτο ὁ συστηματικὸς καὶ δεδοκιμασμένος ἔμπορος, ὁ ὁποῖος κατεῖχε τὴν πείραν νὰ διαφυλάττῃ σῶρον τὸ ἐμπόρευμά του κατὰ τὴν μετακόμισιν καὶ νὰ ἀσφαλίσῃ τὸ ὄνομαστόν του προϊόν ἀπὸ τῆς νοθείας ἢ τῆς ὑπεξαίρεσεως. Εἶναι λ. χ. γνωστόν, ὅτι διὰ νὰ σφραγίσουν τοὺς ἀμφορεῖς τοῦ οἴνου τοὺς ἐπωμίτιζον πρῶτα μὲ μικρὸν στρογγύλον πύλινον πῶμα ἐξ ὀστράκου, ὕστερον ἔθετον φύλλα ἀμπέλου, ἐπ' αὐτῶν πηλὸν καὶ τὸ ὅλον ἐδένετο διὰ νημάτων καὶ ἐτίθετο ἢ σφραγίς καὶ ἡ «μάρακα» τοῦ προϊόντος. Δικαίως λοιπὸν ἡ Κρήτη δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ πρώτη κοιτίς τοῦ ἀρχαιοτάτου μεθοδικοῦ ἐμπορίου ἐν τῷ κόσμῳ.

Εἰκὼν 25. Ἀπεικονίσεις πλοίων τῆς Μινωικῆς ἐποχῆς : α ἐκ τοῦ δίσκου τῆς Φαιστού· β καὶ γ ἐξ ἱερογλυφικῶν σημείων τῆς Κρητικῆς γραφῆς.

5. ΕΜΠΟΡΙΟΝ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΕΠΙΜΕΙΣΙΑ ΜΕ ΤΗΝ ΑΙΓΥΠΤΟΝ.

Εἰς τὰς διεθνεῖς σχέσεις τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς ἄπλετον φῶς ἐπιχέουν ἰδίως τὰ γραπτὰ μνημεῖα τῆς Αἰγύπτου, ἀφ' ὅτου χάρις εἰς τὸν Champollion ἐπετεύχθη ἡ ἀνάγνωσις τῶν ἱερογλυφικῶν· βοηθούμενοι δὲ ἀπὸ διαφόρους ἀπεικονίσεις, παραστάσεις ἔργων τέχνης καὶ ἀπὸ αὐτὰ τὰ εὗρισκόμενα εἰς ἑκάστην χώραν ξένα μνημεῖα, δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν καλὴν ἰδέαν περὶ τῆς τότε διεθνοῦς ἐπιμεΐας καὶ τῶν ἐμπορικῶν σχέσεων. Ἐχομεν ἤδη ἐκθέσει ἐν μέρει ἀλλαγῆς πῶς οἱ Κρηῆτες διέδωκαν ἀνὰ τὸν κόσμον τὰ ἐμπορεύματά των. Ἡ ἐπικοινωνία τῶν λαῶν ὁσημέραι ἀποδεικνύεται ὅτι ἐγένετο εὐκολώτερον παρ' ὅσον τὴν φανταζόμεθα, ἤδη εἰς αὐτὴν τὴν ἀπωτάτην ἀρχαιότητα. Εἰς τὴν δευτέραν πόλιν τῆς Τροίας (3ῆ χιλιομετρῆς) εὔρεν ἄλλοτε ὁ Schliemann μικροὺς πελέκεις ἐκ λίθου ἰαδείτου καὶ νεφροῖτου, οἵτινες εἶναι ἰθαγενεῖς τῆς Κίνας μόνον καὶ εἶχον μεταφερθῆ ἀπὸ τὰ ὄρη τοῦ Κουέν—Λουν (σύνορα Θιβῆτ καὶ Τουρκεστάν). Ἀπὸ χειρὸς εἰς χεῖρα καὶ ἀπὸ λαοῦ εἰς λαὸν ἔφθανεν οὕτω πῶς τὸ ἐμπόρευμα ἀπὸ πάσης γωνίας τῶν μακρυνῶν χωρῶν. Ὀλόκληρος ἡ προϊστορικὴ Ἑλλάς μᾶς ἔδωκε δείγματα προϊόντος ἀπὸ τὰς μυστηριώδεις χώρας τοῦ ἠλέκτρον (Βαλτικὴν). Ὁ κασσίτερος καὶ ὁ ἑλέφας ἔφθανον ἐκ

μακροτάτων χωρῶν εἰς τὴν Κρήτην. Ὅτι δ' οἱ πολυπλάνητοι ἔμποροι τῆς νήσου «πολλῶν ἀνθρώπων χώρας εἶδον καὶ ἐγνώρισαν τὰ ἥθη», (ὅπως λέγει ὁ Ὅμηρος περὶ τοῦ Ὀδυσσέως), ἀπόδειξις εἶναι ὅτι ἄλλος ἔχει κάμηλον γονατιστὴν σύμβολον εἰς τὴν σφραγιδαῖ του καὶ ἄλλος στρουθοκάμηλον. Ἐγνώρισαν ἄρα καὶ τῶν καραβανίων τὴν δύσκολον ὁδὸν καὶ τῆς ἐρήμου τὰς φλογεράς ἀκτῖνας. Ἀλλὰ στρουθοκάμηλου κατειργασμένα εἰς ἀγγελία ἔχει ἐκ Μυκηναίων τὸ Ἐθνικὸν μας Μουσεῖον.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅλαι αἱ περίφημοι πόλεις εἶχον ἀναπτυχθῆ κατὰ τὴν ἐμπορικὴν ὁδὸν Κρήτης — Στερεᾶς : Τίρυνς, Ἄργος, Μυκῆναι, Κόρινθος. Μέχρι τῶν Δελφῶν ἔφθασαν οἱ Κοῦτες κατὰ τὴν παράδοσιν, περαιτέρω δ' αἱ Θῆβαι καὶ ὁ Ὀρχομενὸς δεικνύουσιν τὸν πρὸς Βορρᾶν δρόμον τοῦ Κρητικοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ Σαρωνικὸς, αἱ Κυκλάδες, ἡ Εὐβοία ἦσαν τὰ ἐνδιάμεσα κέντρα, κατὰ δὲ τὸν 14ον αἰῶνα ὁ Κρητο—Μυκηναϊκὸς πλέον πολιτισμὸς εἶναι πανταχοῦ ἐξηπλωμένος μέχρι Μακεδονίας.

Πρὸς Ἀνατολὰς ὑπέστη βαθμηδὸν τὴν ἐμπορικὴν κατάκτησιν ἡ Κύπρος, ἣτις ἀπὸ τοῦ 15ου ἢ 16ου αἰῶνος ἦτο ὁ μεσάζων μεταξὺ Κρήτης καὶ Ἀσίας σταθμὸς. Αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου Κάρπαθος, Ρόδος, Κῶς, Κάλυμνα, ἡ Συρία τέλος καὶ ἡ Παλαιστίνη δέχονται τελικῶς τοὺς Κοῦτας.

Αἱ θάλασσαί τῆς Λύσεως δὲν ἔμειναν ὀλιγώτερον ἀπρόσβλητοι ἀπὸ τὸν ὄργανισμὸν τοῦ Κρητο—Μυκηναϊκοῦ ρεύματος, μετὰ δὲ τὰς Ἰονίους νήσους αἱ Ἰταλικαὶ χῶραι ἀντήλλαξαν τὰ προϊόντα των πρὸς

τοὺς θαρραλέους ἐμπόρους. Ἐν Σικελία, Τάραντι, τῇ νησίδι Torcello παρὰ τὴν Βενετιάν εὐρέθησαν Υ. Μ. ἀγγεῖα. Ἀκόμη δυτικώτερον ἢ Ἴβηρία (δηλ. Ἰσπανία τῆς σήμερον) ὑπῆρξε τὸ Far west τῶν δαιμονίων ναυτικῶν, τῶν ὁποίων ἡ Κρήτη πρώτη ἔλυσε τὰ προμνήσια.

Πρὸς Νότον τέλος τὰ Κρητο-Μυκηναϊκὰ προϊόντα ὑπερέβησαν τὰ σύνορα καὶ τῆς Αἰγύπτου. Εἰς Anibe, 1359 χιλιόμετρα ἄνω τῶν ἐκβολῶν τοῦ Νείλου, εὐρέθη Μυκηναϊκὸν ἀγγεῖον! Τοῦτο εἶναι τὸ νοτιώτατον σημεῖον, ὅπου μέχρι σήμερον εὐρέθη δειγμα Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλ' ἴσως εὐρεθῆ καὶ κατωτέρω. Ἄς φαντασθῆ τις καὶ σήμερον ἀκόμη πόσον δύσκολον εἶναι νὰ ἀποκτήσουν προϊόντα τόσην φήμην, ὥστε νὰ εἰσδύσουν εἰς ἀπωτάτας γωνίας τῶν ἐμπορικῶν ὁδῶν ὅπως εἶναι ἡ Νουβία καὶ δι' ἡμᾶς ἀκόμη. πόσῳ μᾶλλον κατὰ τὴν προϊστορικὴν ἀρχαιότητα!

Τοιουτοτρόπως, ὅταν ὁ Πανσανίας μετὰ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας (τὸν β' μ. Χ. αἰῶνα) μᾶς περιγράφῃ τὰ ἔργα τοῦ Δαιδάλου πρῶτον εἰς Κνωσόν, ὕστερον εἰς τὴν Ἑλλάδα (Μεσσηνίαν, Βοιωτίαν), κατόπιν εἰς τὴν Σικελίαν, Ἰταλίαν, Σαρδηνίαν ἀκόμη ἢ ὅταν ὁ Ἀριστοτέλης (περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων) μᾶς παραδίδῃ ὅτι εἰς τὰς Ἡλεκτροίδας νήσους, ἐν τῷ μυθῷ τοῦ Ἀδρίου, ὑπῆρχον δύο ἀνδριάντες τοῦ Δαιδάλου, δὲν δικαιούμεθα πλέον, ὅπως πρὸ μερικῶν ἐτῶν, νὰ θεωρήσωμεν τοὺς λόγους τῶν μυθώδη φλυαρίαν. Τὰ τελευταῖα πορίσματα τῆς ἱστορικῆς

ἐρεῦνης καταλήγουν συχνάκις εἰς τὸ νὰ ἐπιβεβαιώ-
σουν τὰς ἀπιθανωτέρας μυθικὰς παραδόσεις.

Ὅπως ἰδιάζουσαν σημασίαν ἔχει δι' ἡμᾶς ἡ σχέσις
καὶ ἐπιμειξία τῆς Κρήτης μὲ τὴν Αἴγυπτον, ὅχι μόνον
διότι ἦτο ἡ κυριωτέρα χώρα συναλλαγῆς μετὰ τῶν
Κρητῶν, ἀλλὰ καὶ διότι ἔνεκα τῶν Κρητικῶν εὐρημά-
των ἐν Αἴγυπτῳ καὶ τάνάπαλιν ἐπετεύχθη καὶ ἡ
χροнологησις τοῦ Μινωικοῦ πολιτισμοῦ. Διὰ τοῦτο
θὰ ἐπιμεινῶμεν περισσότερο εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο,
ἵνα ἐννοήσῃ ὁ ἀναγνώστης πῶς κατορθώθη νὰ
καθορισθῶν αἱ χρονολογίαι τῶν Μινωικῶν ἐποχῶν.

Ἦδη ἀπὸ τῆς πρώτης Αἰγυπτιακῆς δυναστείας
(ὡς λάβωμεν τὸ ἔτος 3400 π. Χ. ὡς ἀρχὴν) τὰ Αἴγυ-
πτιακὰ κείμενα ὁμιλοῦν περὶ τῶν Hanebu, τῶν κατοί-
κων τοῦ Αἰγαίου. Τοὺς ἀναφέρουν ὕστερον ὅλαι αἱ
κατόπιν δυναστεῖαι συχνότερον, κατὰ δὲ τὴν 11ην
δυναστείαν φαίνεται ὅτι προσήγγιζον ὡς πειραταί.
Κατὰ τὴν 12ην δυναστείαν ἡ ὑπηρεσία τῶν ξένων
εἶχεν ἀφιερῶσαι εἰδικὸν γραφεῖον διὰ τοὺς Κρήτας,
καθὼς φαίνεται, καὶ μόνους.

Ἴδου πῶς εὐρέθησαν τὰ πρώτα Μινωικὰ ἔργα ἐν
Αἴγυπτῳ: Ὅτε οἱ βασιλεῖς τῆς 12ης δυναστείας
Σενουσέρτ (Σέσωστρις Ἑλληνιστὶ) ὁ Β' (1903-1887
π. Χ.) καὶ Ἀμενεμχέτ ὁ Γ' (1849-1801) κατεσκεύα-
ζον τὰς πυραμίδας των, τὰ μεγάλα ἐκεῖνα ἔργα
προσῆλκυσαν πάσης ἐθνικότητος ἐργάτας καὶ ὀλόκλη-
ρος πόλις ἰδρῦθη ἐκεῖ ἐν Καχὸν (παρὰ τὰ ὄρια τοῦ
Fayûm καὶ τῆς Ἀβύδου εἰς τὴν Ἄνω Αἴγυπτον).
Ἡ πόλις αὕτη κατόπιν ἠρημώθη (ἐπὶ 13ης δυνα-
στείας). Εἰς τὰ ἀπορρίμματα λοιπὸν ταύτης, τὰ

ὅποια οἱ κατοικοῦντες συνήθιζον νὰ ρίπτουν ἔξω τῶν τειχῶν, εὐρέθησαν τεμάχια Μεσομινωικῶν ἀγγείων πολυχρόμων, τὰ ὅποια μὲ ἔνστικτον μαντικὴν ὠνόμασεν Αἰγαιακὰ ὁ πολὺς Αἰγυπτιολόγος Petrie. Ὀλίγον κατόπιν εὐρέθησαν τοῦ αὐτοῦ εἴδους ἀγγεῖα εἰς τὸ σπήλαιον τῶν Καμαρῶν ἐν Κρήτῃ.

Ὁ Garstang εὗρεν ὡσαύτως ἐντὸς ἀσυλήτου τάφου τῆς Ἀβύδου ἐν Καμαραϊκὸν ἀγγεῖον ὁμοῦ μετὰ σφραγιστικῶν κυλίνδρων Σεσόστριος τοῦ Γ' (1887-1849) καὶ Amenemhet τοῦ Γ' (1849-1801). Οὕτως ἐξηκριβώθη ἡ ἐποχὴ τῶν Καμαραϊκῶν ἀγγείων.

Κατὰ τὴν τρικυμιώδη διὰ τὴν Αἴγυπτον ἐποχὴν τὴν ἐπακολουθήσασαν κατόπιν τῆς 13ης δυναστείας μὲ τοὺς ἐπήλυδας φαραῶ Ὑκσῶς (ποιμένας), αἱ σχέσεις μετὰ τὴν Κρήτην ἠραιώθησαν, ἀλλὰ δὲν ἔπαυσαν. Ἐν πῶμα ἀλαβαστρίνης πυξίδος μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ὑκσῶς φαραῶ Κυνὸν εὐρέθη εἰς τὰ Μ. Μ. στρώματα τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ, καθὼς καὶ ἐν κολοβὸν ἀγαλμίτιον ἐκ διορίτου λίθου, ἐνεπίγραφον καὶ αὐτό, τοῦ Jebneb.

Μὲ τὸ Νέον Βασίλειον τῆς Αἰγύπτου ἔχομεν ἀφθόνους τὰς πληροφορίας περὶ τῶν Κρητῶν, οἱ ὅποιοι μνημονεύονται ὑπὸ τὸ ὄνομα Kefti (ὅπως οἱ Κύπριοι μνημονεύονται ὡς Asi καὶ ἡ Κύπρος ὡς Alasia). Εἶναι αὐτοὶ οὗτοι οἱ κάτοικοι τῆς νήσου Kaphthor, ὅπως ὀνομάζει τὴν Κρήτην ἡ Γραφή (1).

(1) Ἠγέρθησαν πολλαὶ ἀντιρρήσεις ἂν ὄντως οἱ Kefti εἶναι οἱ Κρητές, ἀλλὰ σήμερον παραδέχονται γενικῶς τοῦτο παρ' ὅλας τὰς μικρὰς δυσκολίας αἰτινες ὑπάρχουν.

Μὲ τοὺς λαμπροὺς βασιλεῖς τῆς 18ης δυναστείας καὶ τὰ ἔργα τῶν συναντῶμεν πάλιν τοὺς Κρητάς. Εἰς τὸ Gurob, πλησίον τοῦ Kahun, ἐξ αἰτίας τῆς οἰκοδομῆς ἐνὸς ναοῦ ἐπὶ Τουθμῶσιος τοῦ Γ' (1501—1447) ἔδημιουργήθη μία σωστὴ ἐργατοπόλις, ὅπως βλέπομεν σήμερον τὰς ἐργατοπόλεις τῆς Ἀμερικῆς, μὲ πάσης ἐθνικότητος ἐργάτας, ἧτις κατοῖν ἡρημώθη καὶ αὐτή. "Οἱ οἱ συγκεντρωθέντες ἐκεῖ ἦσαν ἄλλοεθνεῖς ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰ μὴ Αἰγυπτιακὰ ὀνόματα, λ.χ. "Αν-Τούρσα καὶ ἀπὸ τὸ χροῖμα τῆς κόμης πολλῶν νεκρῶν, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀνοικτόν. Εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν εὐρέθησαν ἄπειρα Κρητο-Μυκηναϊκὰ ὄστρακα καὶ ἀγγεῖα, σκορπισμένα ἐντὸς τῶν οἰκιῶν, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς τάφων. Εἰς ἓν ἡρειπωμένον οἰκοδόμημα τῆς 12ης δυναστείας κατεσκευάσθη τάφος, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου εὐρέθησαν δώδεκα σαρκοφάγοι (εἶναι γνωστὸς ὡς τάφος τῆς Maket ἐκ τῆς ταφείσης εἰς τὴν καλυτέραν τῶν σαρκοφάγων). Ἐκεῖ λοιπὸν εὐρέθη ἀγγεῖον ἀνῆκον εἰς τὸν πρώτον Μυκηναϊκὸν ρυθμόν.

Ἐκεῖνα ὅμως τὰ ὁποῖα εἶναι πολυτιμότερα διὰ τοὺς χρονολογικοὺς συγχρονισμοὺς εἶναι τὰ εὐρισκόμενα ἐντὸς τῶν βόθρων καύσεως. Συνήθιζον δηλ.

Γλωσσολογικῶς οὐδὲν κωλύει τὴν ταύτισιν τῶν ὀνομάτων Kefti—Kaphor—Κρήτη, ὡς ἔδειξεν ὁ Spiegelberg. Εἰς τὸ δίγλωσσον διάταγμα τῆς Κανώπου (ἀνῆκον εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Πτολεμαίων) οἱ Kefti μεταφράζονται Ἑλληνιστί Φοίνικες. Ἄλλ' ἐκτὸς τοῦ ἀναξιοπιστοῦ τῶν τοιούτων μεταφράσεων ἐν προκειμένῳ εἶναι βέβαιον, ὅτι τὰ κείμενα τῆς 18ης ἤδη δυναστείας ὀνομάζουσι τοὺς Φοίνικας Zahi.

εἰς Gurob ν' ἀνοίγουν λάκκους παρὰ τὰ θεμέλια τῶν οἰκιῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἔκαιον παντὸς εἶδους οἰκιακὰ σκεύη, ἴσως λόγῳ ἐθίμου θρησκευτικοῦ. Οὕτω εἴμεθα βέβαιοι ὅτι πᾶν τὸ εὗρισκόμενον ἐντὸς ἑνὸς λάκκου ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν, πράγμα τὸ ὁποῖον καὶ περὶ τάφων ἀκόμη προκειμένου δὲν εἶναι πάντοτε βέβαιον. Ἐντὸς λοιπὸν ἑνὸς τοιούτου βόθρου εὗρέθησαν πέντε ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, ἀγγελία χαρακτηριστικώτατα τῆς Κρητομυκηναϊκῆς περιόδου, ὁμοῦ μετὰ δέλτου (cartouche) Ἀμενόφις τοῦ Γ' (1411—1375). Εἰς ἄλλον βόθρον εὗρέθησαν τεμάχια τῶν αὐτῶν ἀγγείων ὁμοῦ μετὰ περιάπτων τῆς ἐποχῆς τοῦ φαραῶ Τουτεγχαμών, τοῦ τοσοῦτον περιφήμου ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας καταστάντος ἕνεκα τῆς ἀνευρέσεως τοῦ ἀσυλήτου καὶ πλουσιωτάτου τάφου του (περὶ τὸ 1358 π. Χ.). Ἄλλοι ψευδόστομοι ἀμφορεῖς καὶ ἄτεχνοι ἀπομιμήσεις τούτων εὗρέθησαν εἰς πολλὰ ἄλλα μέρη τῆς Αἰγύπτου εἶναι δ' ὅμοιοι πρὸς τοὺς τῆς τελευταίας Υ. Μ. περιόδου τοὺς εὗρεθέντας ἐν Κρήτῃ εἰς πολλὰ μέρη (Μίλατος, Λιλιανά, κλπ.) καὶ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Οὕτω πως ἐπιτυγχάνονται ἀκριβεῖς συγχρονισμοὶ ὄλων τῶν μερικωτέρων ὑποδιαυρέσεων τῆς Υ. Μ. ἐποχῆς. Ἐκ τοῦ ἐν Tel-el-Amarna ἀνακτόρου Ἀμενόφις τοῦ Δ' (1375 - 1358 ὁμοῦ μετὰ τοῦ Echenaton) ἔχομεν πλῆθος Υ. Μ. ὀστράκων, ἔχουσι δὲ σημειωθῆ καὶ ἀνὰ τὰς χώρας τοῦ Αἰγαίου ἀνάλογα Αἰγυπτιακὰ εὐρήματα ἰδίως πολυπληθεῖς σκαραβαῖοι.

Μεγάλης σημασίας εἶναι καὶ αἱ εἰς διαφόρους τάφους ἀπεικονίσεις τῶν Kefti, τὰς ὁποίας ἀφήκα-

μεν νὰ μνημονεύσωμεν τελευταίας. Σπουδαιότατος εἶναι ὁ τάφος τοῦ Ρέχμερε, ἀνδρὸς καταγομένου ἐξ ἐπιφανεστάτου γένους. ὅστις κατὰ τὸ 32ον ἔτος τῆς βασιλείας Τουθμῶσιος τοῦ Γ' ἦτο μέγας Βεζύρης τῆς Ἐνω Αἰγύπτου καὶ γενικὸς διευθυντὴς τῶν Θηβῶν. Μεταξὺ τῶν ἄλλων καθηκόντων του εἶχε καὶ τὴν φροντίδα τῆς δεξιώσεως τῶν ξένων ἀπεσταλμένων καὶ τῆς παραλαβῆς τῶν σχετικῶν δώρων. Κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν Αἰγυπτίων διέταξε καὶ ἐξωγράφισαν εἰς τὸν τάφον του ὅλα τὰ σπουδαῖα ταῦτα ἔργα τῆς ζωῆς του. Εἰς τὸν προθάλαμον τοῦ τάφου εἰκονίζεται ἡ παραλαβὴ δώρων τῶν ξένων λαῶν, σχετικῆ δ' ἐπιγραφή ἐρμηνεύει ὅτι παραλαμβάνει τὰ δῶρα ὁ ἐκ κληρονομικότητος προίγκηψ Ρέχμαρα (1). Αἱ σειραὶ τῶν ξένων εἶναι πέντε, ὑπεράνω δὲ τῆς δευτέρας, ὅπου 16 ἄνδρες κομίζουν ἀσυνήθους κομπόθητος ἀγγελία, ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: «Ἡ φιλικὴ ἀφίξις τῶν προκρίτων τῶν Κεφτί καὶ τῶν νήσων τῶν ἐν τῷ μέσῳ τῆς θαλάσσης». (Εἰκὼν 26).

Ὁ υἱὸς τοῦ Ρέχμαρα Μέν-χέπρο-ρέ-σενέμπ κατέλαβε καὶ αὐτὸς ὕψιστα ἀξιώματα, μεταξὺ δὲ τῶν ἀπεικονίσεων τοῦ τάφου του, διότι ὑπῆρξε καὶ ἐπόπτης τοῦ βασιτικοῦ θησαυροφυλακίου, ὑπάρχουν κομισταὶ δώρων καὶ Κεφτί μεταξὺ αὐτῶν. Ἔχομεν καὶ ἄλλους τινὰς τάφους μὲ παραστάσεις τῶν Κεφτί, οἱ ὅποιοι

(1) Εἰς τὴν Αἰγυπτιακὴν γλῶσσαν γράφονται μόνον σύμφωνα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπονοοῦνται τὰ φωνήεντα (ὡς καὶ ἐν τῇ Ἀραβικῇ ἢ Τουρκικῇ). Διὰ τοῦτο ἀναγινώσκουν μερικὰ ὀνόματα ἄλλοι ἄλλως, λ. χ. Ρέχμαρα—Ρέχμερε, Τουτεγχαμὼν ἢ Τουταγχαμὼν, Jebneb ἢ Abnub κλπ.

ἀναγνωρίζονται εὐκόλως ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ χαρακτη-
ριστικά των, ἀλλ' ὁ σπουδαιότατος εἶναι ὁ τάφος
τοῦ Senmut, τάφος ὡραιότατος καὶ ἐν τῷ ὡραιο-
τάτῳ μέρει τῆς νεκροπόλεως τῶν Θηβῶν. Ὁ Σεν-
μουτ ἦτο ὁ δυνατώτερος σύμβουλος τῆς βασιλίσης
Χατσεψουέτ καὶ παιδαγωγὸς τῆς ποιγκηπίσης
Νεφρουρέ, ἐπόπτης δ' ὅλων τῶν οἰκοδομῶν τῆς

Εἰκὼν 26. Οἱ Κεφτί κομίζοντες δῶρα. Τοιχογραφία.
Θῆβαι (Αἰγύπτου).

βασιλίσης. Ἐξήσκει προσέτι καὶ τὰ καθήκοντα
Μεγάλου Βεζύρου, ἐπειδὴ δ' ἐξήγειρε τὴν Χατσεψουέτ
κατὰ τοῦ Τουθμῶσιος τοῦ Γ', ὅτε οὗτος ἐγένετο ὁ
μόνος μονάρχης (περὶ τὸ 1480), διέταξε καὶ ἀπέξεσαν
πανταχόθεν τὸ ὄνομα τοῦ Senmut. Τὸν τάφον του
λοιπὸν εἶχεν, ὡς φαίνεται, κατασκευάσει πρὸ τῆς
χρονολογίας ταύτης.

Ἔλα τὰ δῶρα τὰ ὁποῖα ἀπεικονίζονται φέροντες
οἱ Κεφτί εὐρέθησαν ἐν τῇ πραγματικότητι εἰς τὴν

Κρήτην ἢ τὴν Ἑλλάδα : Ἀμφορεῖς καὶ ὄρατα ἄλλα ἀγγεῖα, ρυτὰ ἐν σχήματι βοοκεφαλῆς, ποτήρια ὡς τὰ τοῦ Βαφειοῦ, ῥυτὰ κωνοειδῆ ὅπως τὸ ἀργυροῦν τῶν Μυκητῶν, χάλκινα σκευὴ ὅπως τὰ εὐρεθέντα εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῆς Τζαφέρ Παπούρου παρὰ τὴν Κνωσὸν κλπ.

Τὰ δῶρα ταῦτα ἦσαν ἀσφαλῶς ἐν εἶδος τελωνειακοῦ δασμοῦ εἰς ὃν ὑπεβάλλοντο οἱ Κοῦτες, ἵνα ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ἐμπορεύωνται ἐν τῇ χώρᾳ. Διεθνὲς δίκαιον τότε δὲν ὑπῆρχεν. Ὁ μόνος τρόπος ἵνα ἀποκτήσῃ τις δικαίωμα συναλλαγῆς καὶ σχετικὴν ἀσφάλειαν εἰς μίαν χώραν ἦτο νὰ φιλοδορῶῃ ἀφθό- νως τοὺς τοπικοὺς ἄρχοντας. Οἱ ἔμποροι τῆς Λίμνου παριστάνονται εἰς τὴν Ἰλιάδα φθάνοντες περὶ τὴν δύσιν τοῦ Ἥλιου εἰς τὸ πρὸ τῆς Τροίας στρατόπε- δον τῶν Ἀχαιῶν μὲ τὰ πλοῖά των φορτωμένα. Ὡς ἄνθρωποι πρὸς ξεύρουν νὰ κάμουν τὴν δουλειάν των σπεύδουν νὰ στείλουν ἀμέσως χίλια μέτρα διὰ τὸν Ἀγαμέμνονα καὶ τὸν Μενέλαον. Ὑστερον ἔσπευσαν νὰ «οἶνισθοῦν» οἱ Ἀχαιοί, δίδοντες χαλκόν, σίδηρον, δέρματα, βόας, δούλους. Τὸ αὐτὸ λοιπὸν ἐγένετο εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ εἰς ὅλα τὰ ἄλλα μέρη

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τὰ Αἴγυπτιακὰ μνημεῖα ἀναφέρονται καὶ οἱ Κοῦτες ὡς ὑποτελεῖς μετὰ τῶν ἄλλων λαῶν. Ὡς τοιοῦτους τοὺς ἐθεώρει ὁ Ἀμένο- φισ Β', (1447-142), ὡς μανθάνομεν ἐξ ἐπιγραφῆς, κατόπιν δὲ τούτου καὶ ἄλλοι φαραῶ ἐπανελάμβανον τὰ αὐτά. Ἄλλ' εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐπεκράτει ἡ συνή- θεια νὰ ἀντιγράφουν πολλοὶ φαραῶ πρὸς ἰδίαν των δόξαν γεγονότα καὶ πράγματα τῶν προγενεστέρων

των, τὰ ὁποῖα καλὰ-καλὰ οὔτε δὲν κατενόουν. Ταῦτα λοιπὸν δὲν θεωροῦνται ἱστορικῶς βάσιμα δι' αὐτὸν τὸν λόγον, ὅλοι δ' οἱ φαραὼ φαίνεται ὅτι ἔχουν παραλάβει τὴν ὑποτελείαν τῶν Κεφτί ἀπὸ τὸν Τούθ-μωσιν τὸν Γ'. Εἰς τὸν εὐρεθέντα θριαμβευτικὸν ὕμνον, ὃν οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἄμμωνος συνέθεσαν διὰ τὸν μέγαν τοῦτον φαραῶ, ἀναγινώσκειται μεταξὺ τῶν ἄλλων τὸ ἐξῆς, τὸ ὁποῖον ὁ θεὸς Ἄμμων παριστάνεται λέγων: « Ἥλθα, σοῦ παραχωρῶ νὰ συντρίψῃς τὴν χώραν τῆς Δύσεως. Οἱ Κεφτί καὶ Asy εὐρίσκονται ἐν τρομφῶ... Ὅσοι ζοῦν εἰς τὸν κόλπον τῆς Μεγάλῃς Πρασίνης (τῆς θαλάσσης δηλ.) διατελοῦν ὑπὸ τὸν βροχηθμόν σου...»

Κατὰ ταῦτα λοιπὸν οἱ Κοῆτες (Kefiti) καὶ Κύριοι (Asy) (1) θεωροῦνται ὑποτελεῖς. Εἰς τοὺς μνημονευθέντας ἐπ' ἴσης ζωγραφιστοὺς τάφους εἶναι σχεδὸν κωμικὸν νὰ βλέπη κανεῖς μετὰ πόσης βουλιμίας καθήμενος εἰς ὑπουργὸς τοῦ δωροφάγου βασιλέως προσδοκᾷ νὰ περισυλλέξῃ τὰ δῶρα τῶν ξένων του καὶ νὰ τὰ καταγράψῃ ἐν ὀνόματι τοῦ φαραῶ, δι' ὃ καὶ καλωσορίζει τοὺς φορτωμένους ἐπισκέπτας: « Ἐρχονται, καὶ καλῶς νὰ ἔλθουν οἱ πρόκριτοι τῶν Κεφτί καὶ τῶν νήσων τῶν κειμένων ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀπεράντου Πρασίνης, εἰς κατάστασιν ὑφισταμένων τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος». Ἄλλ' εἶναι ἀληθὲς ἐπίσης

(1) Καὶ περὶ τῶν Asy ἐγεννήθησαν ἀμφισβητήσεις, ἂν εἶναι οἱ Κύριοι ἢ οἱ κάτοικοι τῆς ἀπέναντι Ἀνατ. παραλίας παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ὀρόντου (Wainwright), ἀλλ' ἐνταῦθα τοῦτο εἶναι δευτερεῦον ζήτημα.

ὅτι μὲ τὸ διθυραμβικὸν τοῦτο ὕφος οἱ Αἰγύπτιοι ἠπά-
των τὸν ἑαυτὸν των, νομίζοντες ὅτι ἐκράτουν ὑποτε-
λεῖς τοιούτους λαούς. Ἡ ὑποταγὴ εὐρίσκετο μόνον
εἰς τὰ βιβλία των, ἢ δὲ διπλωματία των ἤρκειτο
εἰς τὰ μέτρια αὐτὰ δῶρα ὡς σημεῖα ὑποταγῆς, ἀφοῦ
δὲν ἠμποροῦσε νὰ πράξῃ τίποτε περισσότερον. Ποίου
εἴδους ὑποταγὴ ἦτο αὐτὴ μανθάνομεν καλύτερον
ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ Φαραὼ πρὸς τὸν βασι-
λέα τῆς Κύπρου τὴν εὐρεθεῖσαν ἐν Εἰ Αἰμαρνα ἐπὶ
πινακίδων διὰ σφηνοειδοῦς γραφῆς (ἐποχῆς Ἀμενό-
φιου τοῦ Δ' περὶ τὸ 1450 π. Χ.). Χάριν περιεργείας
θὰ παραθέσωμεν περικοπὰς ἐκ μιᾶς ἐπιστολῆς, αἱ
ὁποῖαι εἶναι πολὺ χαρακτηριστικαὶ διὰ τὰ ἦθη, τὸν
τρόπον τοῦ πολιτεύεσθαι καὶ τὰς ἀντιλήψεις τῆς
ἐποχῆς ἐκείνης :

« Πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Αἰγύπτου, τὸν ἀδελφόν
μου, ὠμίλησεν ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀλασίας, ὁ ἀδελφός
σου. Παρ' ἡμῖν ὑγιαίνομεν. Εἰς τὰ ἀνάκτορά μου,
εἰς τὴν γυναῖκά μου, εἰς τὰ παιδιὰ μου, εἰς τοὺς
προὔχοντάς μου, εἰς τοὺς ἵππους μου, εἰς τὰ ἄρματα
μου καὶ εἰς τὰς χώρας μου ὑπάρχει ἀληθῶς ὑγεία
εἰς μέγαν βαθμὸν. Καὶ εἰς τοῦ ἀδελφοῦ μου ἄμποτε
νὰ ὑπάρχη ὑγεία. Εἰς τὰ ἀνάκτορά σου, εἰς τὰς
γυναῖκάς σου, εἰς τὰ παιδιὰ σου, εἰς τοὺς προὔχοντάς
σου, εἰς τοὺς ἵππους σου, εἰς τὰ ἄρματα σου καὶ
ἀνάμεσα εἰς τὰς χώρας σου ἄμποτε νὰ ὑπάρχη εἰς
μέγαν βαθμὸν ὑγεία.

Ἄδελφέ μου, ἰδέ, ἔστειλα τὸν ταχυδρόμον μου
μαζὶ μὲ τὸν ταχυδρόμον σου εἰς Αἴγυπτον εἰς σέ.
Ἄν ἐγὼ σοῦ ἔστειλα διὰ τὸν ἑαυτὸν σου 500 τάλαντα

χαλκοῦ, τὰ ἔστειλα ἐγὼ εἰς σέ ὡς δῶρον διὰ τὸν ἀδελφόν μου . . . Εἶσαι ἀδελφός μου. Ὁ ἀδελφός μου θὰ μοῦ στείλῃ βέβαια ἄργυρον εἰς μεγάλην ποσότητα . . . Πρὸς τούτοις, ἀδελφέ, τὸ βῶδι περὶ τοῦ ὁποίου παρεκάλεισεν ὁ ταχυδρόμος μου, δός μου το, ἀδελφέ μου. Καὶ ἀπὸ τὸ λάδι, τὸ ὁποῖον τόσον ὠραῖον εἶναι, ἀδελφέ μου, στείλέ μου, ὦ ἀδελφέ μου, δύο δοχεῖα. Καὶ ἓναν ἐξορκιστὴν τῶν αἰετῶν στείλέ μου.

Πρὸς τούτοις, ἀδελφέ μου, μοῦ ἀναφέρουν οἱ κίτιοι τῆς χώρας μου περὶ τῆς ξυλείας, τὴν ὁποίαν ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου παίρνει ἀπὸ ἐμέ. Ἔτσι, ἀδελφέ μου, στείλέ μου λοιπὸν κάποιαν ἀνταμοιβὴν δι' αὐτά. Καὶ κάτι ἄλλο ἀκόμη. Κάποιος ἀπὸ τὴν Ἄλασίαν ἀπέθανεν εἰς Αἴγυπτον καὶ τὰ καλά του ἔμειναν εἰς τὴν χώραν σου, ἀλλὰ τὸ παιδί καὶ ἡ γυναῖκά του εἶναι ἔδῳ κοντά μου. Λοιπὸν ἀπόδος, ἀδελφέ μου, τὰ ἔπιπλα τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν Ἄλασίαν καὶ δός τα εἰς χεῖρας τοῦ ταχυδρόμου μου, ὦ ἀδελφέ μου».

Ἴδον καὶ πῶς ἐγγενῶντο τότε τὰ διπλωματικά ἐπεισόδια καὶ πῶς ἀπεσοβοῦντο. Παρ' ὅλην τὴν φιλοφροσύνην τῆς ἐπιστολῆς ὁ Φαραὼ ἐκράτησε τὸν ταχυδρόμον, θυμωμένως διότι Λύκιοι πειραταὶ ὁμοῦ μετὰ Κυπρίων ἔκαμον ἐπίδρομὴν εἰς τὴν χώραν του. Ἐγραψε δὲ καὶ τὰ παράπονά του εἰς τὴν Κύπρον. Ὁ βασιλεὺς τῆς Κύπρου ἀπαντῶν διαμαρτύρεται, ἰσχυριζόμενος ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν αὐτὸς νὰ συμπράξῃ μετὰ Λυκίων, οἱ ὁποῖοι καὶ τὰς ἰδικὰς του πόλεις ἐνοχλοῦν. Εἶτα ἀπαιτεῖ ἐντόνως ὅσα προηγουμένως εἶχε ζητήσῃ, καθὼς καὶ τὴν ἀπόλυσιν τοῦ ταχυδρό-

μου. «Πότε κατὰ τὸ παρελθὸν οἱ πατέρες σου εἰς τοὺς πατέρας μου ἔπραξαν τοιοῦτόν τι; Ἄλλὰ τώρα ἀδελφέ μου, μὴ βάλῃς καμμίαν στενοχωρίαν δι' αὐτὸ εἰς τὴν καρδιάν σου».

Ὅτι ἔγινε ἔγινε λοιπόν. Διὰ τὸ καλύτερον μάλιστα γράφει καὶ ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Κύπρου εἰς τὸν συνάδελφόν του τῆς Αἰγύπτου. Τοῦ στέλλει μερικὰ δῶρα, τοῦ ζητεῖ, μάλιστα ὀλίγον χονδροειδῶς, ἀκόμη περισσότερα, τοῦ συνιστᾷ δὲ νὰ διευθετήσῃ ταχέως τὴν ὑπόθεσιν, ἵνα ἐξακολουθήσῃ καὶ κατόπιν ἡ εὐχάριστος ἀνταλλαγὴ τῶν δώρων.

Αὐτοῦ λοιπόν τοῦ εἴδους ὑποτέλειαν ἐννοῦσαν οἱ Αἰγύπτιοι, δηλαδὴ φιλικὰς κολακείας. Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅπως δήποτε, ὅτι οἱ Κοῦτες ἔχοντες μεγίστην ἀνάγκην τῆς Αἰγύπτου ὄχι μόνον ἵνα ἐξοδεύουν τὰ εἶδη των, ἀλλὰ καὶ ἵνα λαμβάνουν ἐκεῖθεν, ἔδιδόν ἀφειδῶς δῶρα. Ἐκ τῆς Αἰγύπτου ἐλάμβανον διάφορα φαγώσιμα, ἰδίως ὄσπρια ξηρά. Ὅτε ἐν εἶδος μικρῶν κυάμων εὐρέθησαν ἐν ἀπανθρακώσει ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῆς Κνωσοῦ, οἱ ἐργάται τοῦ Evans τὰ ἀνεγνώρισαν ἀμέσως ὡς «Μισριώτικα κουνκιά», διότι καὶ σήμερον ἀκόμη εἰσάγονται ἐξ Αἰγύπτου (Μισριῶ ἀραβιστί). Ἐντόπια δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι, διότι ἐκφυλίζονται. Εἰς τὰ κατακαθίσματα ἑνὸς ἀγγείου ἀνεγνωρίσθη ἔλαιον τοῦ κοκκοφοίνικος, ἐξ οὗ ἐγένετο εἶδος βερνικίου. Ἐπ' ἴσης εἰς Αἰγυπτιακὸς πάπυρος ὁμιλῶν περὶ τινος ἀρώματος ἐξαίρει τὴν φήμην του διὰ τῶν λόγων «ἀρωματίζει τοὺς προὔχοντας μέχρι τῶν Κεφτί». Ἐπ' ἴσης ἐλάμβανον οἱ Κοῦτες ἐλέφαντα, σκαραβαίους, πιθανῶς φαγεντια-

νήν καὶ δαλόμαζαν κατ' ἀρχάς, καὶ τὸν χρουσόν, τὸν ὁποῖον αὐτοὶ μὲν ἦσαν οἱ πρῶτοι οἱ ὁποῖοι κατειργάσθησαν, ἀλλὰ τὸν ἐλάμβανον ἐκ τῆς Αἰγύπτου καὶ Νουβίας, ἵνα κατασκευάζουν ἐξ αὐτοῦ τὰ ἔξοχα καλλιτεχνήματα, τὰ ὁποῖα εἶχον παγκόσμιον ζήτησιν. Ἐπὶ πλέον ἢ Αἴγυπτος ἐξῆγγεν, ὡς εἶδομεν, ἐν πρωτότυπον εἶδος, ἐξορκιστὰς δηλ. ὀρνέων καὶ πιθανῶς καλλιτέχνας τραγουδιστὰς (ἀγγεῖον Ἐγ. Τριάδος).

Ἡ Κρήτη πάλιν παρεῖχεν εἰς τὴν Αἴγυπτον «ἔλαιον, ὑφάσματα, βόας» ἢ «οἶνον, ἐνδύματα, κερασφόρα, λιβανωτὸν ἄρωμα» (τάφος τοῦ Amenemheb ἐν Θήβαις, περὶ τὸ 150.) π. Χ.). Εἶναι πιθανὸν ὅτι αὐτὰ τὰ κερασφόρα ζῆα καὶ οἱ βόες ἦσαν ἀγγεῖα ἐν σχήματι κεφαλῆς βοός, διότι φαίνεται ὀλίγον ἀπίθανον νὰ εἰσάγη βόας ἢ Αἴγυπτος ἐκ Κρήτης. Ἀπὸ ἐν ἱατρικὸν βιβλίον μανθάνομεν τὴν «βοτάνην τῶν Κεφτί», προϊόντα δὲ τέχνης περιττὸν νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅτι ἐξήγοντο πάμπολλα. Ὡς πρὸς τὴν φήμην τῶν μᾶς τὴν ἀποδεικνύει τὸ γεγονός ὅτι ἐν τῷ βασιλικῷ τάφῳ Τουθμῶσιος τοῦ Δ' εὐρέθη τεμάχιον ἀγγεῖου ἐξ ἀραγωνίτου φέρον διὰ μελάνης τὴν ἐπιγραφὴν «ὠραῖον ἀγγεῖον τῶν Κεφτί». Εἶναι προφανῶς λείψανον τῆς ἀπαριθμήσεως τῶν βασιλικῶν σκευῶν. Ἐπίσης εἰς τὰ χρονικά Τουθμῶσιος τοῦ Γ' ἀναγινώσκομεν ὅτι μεταξὺ τῶν δώρων τοῦ βασιλέως τῶν Τενί ὑπάρχει καὶ «ἀγγυροῦν ἀγγεῖον μὲ ἐργασίαν Κεφτί».

Ἀπὸ τὰς ἄλλας χώρας ἐκομίζοντο εἰς Κρήτην παντοῖα προϊόντα. Ὁ χαλκὸς ἐκ Κύπρου, τῆς ὁποίας ἦσαν περίφημα καὶ παλαιότατα τὰ μεταλλεῖα, ἐκτὸς ἐὰν

ἀποδειχθῆ ὅτι ὑπῆρχον ἐντόπια μεταλλεῖα, διότι εἶναι παράδοξον νὰ εἰσάγουν ἔξωθεν τὸν χαλκὸν οἱ Κρητες, τῶν ὁποίων ἢ διὰ τοῦ μετάλλου τούτου βιομηχανία εἶχεν ἐπηρεάσει ὅλον τὸν τότε κόσμον. Τὸν λιπαρίτην ἐκόμιζον ἀπὸ τὰς Λιπάρας. Τὸν ὀψιανὸν ἐκ Μήλου. Τὸν κασσίτερον, ὑλικὸν ἀπαραίτητον διὰ τὴν σκλήρυνσιν τοῦ χαλκοῦ ἐπρομηθεύοντο εἴτε ἐξ Ἰσπανίας ἀπ' εὐθείας, εἴτε ἐξ Ἀγγλίας διὰ μέσου τρίτων μεσάζοντων. Τὸν ἄργυρον, γνωστότατον ἤδη ἀπὸ τῆς Π. Μ. ἐποχῆς, ἐπρομηθεύοντο ἐξ Ἰσπανίας ἢ Σαρδηνίας. Οὕτω πῶς πάσης χώρας προῖόν εἰσήρχετο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὴν Κρήτην, ἵνα κατοπιν ἐξ αὐτῆς ἐξαχθοῦν κάθε εἶδους ἔργα τέχνης, διὰ τὰ ὁποῖα ὑπερηφανεύοντο οἱ κάτοχοί των, ἔστω καὶ ἂν οὗτοι ἦσαν φαραῶ.

ΝΩΣΙΝΧ ΧΑΝΙΣΩΝ

6. Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ
 ΤΟΥ ΜΙΝΩΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ.
 ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΤΩΝ ΜΙΝΩΙΚΩΝ ΛΑΩΝ

Εἶπομεν καὶ ἄλλαχού ὅτι εἰς τὴν μακρὰν ἱστορίαν τοῦ Μινωικοῦ πολιτισμοῦ, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν ἐπὶ δύο χιλιετηρίδας, σημειοῦνται καὶ καταστοφαὶ τῶν ἀνακτόρων, τὰ ὁποῖα κτίζονται ἐκ νέου ἐπὶ τῶν ἐρειπίων των. Καμμία ὅμως ἐκ τῶν καταστροφῶν αὐτῶν δὲν διακόπτει τὴν συνέχειαν τοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐξελίσσεται κανονικῶς καὶ φθάνει μέχρι τέλους, ἀφοῦ ἐγνώρισεν ἀρχὴν, ἀκμὴν καὶ παρακμὴν. Εἶναι ὀρθὸν τὸ λεχθὲν ὅτι ὁ Μινωικὸς πολιτισμὸς ἐξέλιπεν, ἀφοῦ παρήγαγε πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ παραγάγῃ.

Περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς νήσου δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπομεν σήμερον τίποτε βέβαιον. Τὸ ἀνοχύρωτον τῶν πόλεων καὶ τῶν ἀνακτόρων, ἡ κτίσις πλουσίων συνοικισμῶν ἐπὶ νησίδων, ὅπως ὁ Μόχλος (νῦν ἐγινε χερσόνησος) καὶ ἡ Ψεῖρα ὑποδεικνύουσι ὅτι οὔτε ἐξωτερικοὺς ἐχθροὺς εἶχον οἱ Κρηῖτες, ἀλλ' οὔτε καὶ ἐσωτερικὰς διχονοίας. Ἡ τελευταία καταστροφή ὅπως δήποτε, ἡ ὁποία ὑπῆρξε τὸ μέγα πλῆγμα διὰ τὸν Μινωικὸν πολιτισμὸν, ἐπῆλθεν ἔξωθεν προφανῶς. Τὰ ἀνάκτορα τῆς Κνωσοῦ διετηρήθησαν ἀκόμη ἐπ' ὀλίγον, ἐν ᾧ τὸ τῆς Φαιστοῦ δὲν κατωκλήθη πλέον ἀφ' ὅτου κατεστράφη κατὰ τὴν

πρώτην Υ. Μ. ἐποχὴν. Πολλαχοῦ, ὅπως ἐν Ἁγία Τριάδι, ἐν Κνωσῷ καὶ εἰς τὰ Γουρνιαῖα κατοικήθη ἐν μέρος τῶν ἐρειπίων καὶ παρέμενον ἐπὶ τῆς Υ. Μ. ΙΙΙ ἐποχῆς φυτοζωῶν ὁ ἐκφυλισμένος Μινωικὸς πολιτισμός, μέχρις ὅτου ἀπεσβέσθη ἐντελῶς καὶ διὰ παντὸς πλέον ἢ ἀθλία ἤδη καὶ ἐλεεινὴ του ὑπαρξίς.

Ἡ καταστροφὴ ἐπῆλθεν ἀπότομος καὶ ἀπροσδόκητος. Εἰς τὴν Ἁγ. Τριάδα καὶ τὴν βασιλικὴν ἔπαυλιν τῆς Κνωσοῦ εὐρέθησαν οἱ λύχνοι εἰς τὴν θέσιν των, ἐκεῖ ὅπου ἴσταντο διὰ νὰ φωτίζουσι, ὅτε ἐνεσκηψεν ἡ καταστροφὴ. Ὅτε ἐκυριεύθη τὸ ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ δραματικωτάτῃ ὑπῆρξεν ἡ σκηνή, ἡ ὁποία ἐξετυλίχθη εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ Θρόνου. Ἐκεῖ εἶχον συναχθῆ πάντες οἱ γέροντες μετὰ τοῦ γηραιοῦ ἴσως βασιλέως-ἀρχιερέως, ὅπως κατὰ τὴν φοβερὰν στιγμὴν τῆς ἐπιθέσεως ἀπευθύνουν ὑστάτην παρακλήσιν σωτηρίας εἰς τὴν δυσμενῆ καταστάσαν θεότητα. Κατὰ χώραν εὐρέθη εἰς πίδακος τοῦ ἐλαίου καὶ τὰ μικρὰ ἀγγεῖα, μὲ τὰ ὁποῖα ἐπρόκειτο νὰ κάμουν θρησκευτικὴν τινα τελετὴν ἢ σπονδὴν. Ὁ ἄγριος ὅμως πορνητὴς εἰσώρμησε καὶ μὲ τὴν ἀκάθεκτον ὀρμὴν του προσέλαβε καὶ συνέτριψε τὸ πᾶν. Ὅλα τὰ φαινόμενα μᾶς δεικνύουν ὅτι ἡ ἐπίθεσις κατὰ τοῦ ὀλβίου γηραιοῦ Οἴκου τοῦ Μίνωος ἐγένετο εἰς στιγμὴν πού δὲν περιοριζέτο. Πρέπει νὰ φαντασθῶμεν ὅτι γυμνοὶ καὶ ἀπαράσκευοι ἐξῆλθον ὅπως-ὅπως οἱ δυνάμενοι νὰ πολεμήσουσι τοὺς ἐπιδρομεῖς, τοὺς ὁποίους ὀλεθρίους καὶ μανιώδεις ἔστειλεν ἡ θάλασσα μίαν ἀποφράδα φοβερὰν προΐαν. Μαρτυρίας γραπτὰς φυσικὰ δὲν ἔχομεν περὶ τούτου,

ἀλλὰ τὰ πράγματα αὐτὰ μᾶς τὸ διδάσκουν. Μέσα εἰς τὰ ἐργαστήρια εὐρέθη ἡμιτελές, ὅπως τὸ ἐγκατέλειψεν ὁ τεχνίτης, ἐν λίθινον ἀγγεῖον τὸ ὁποῖον οὐδέποτε ἐπέπρωτο νὰ τελειώσῃ. Τὸ ἀργυροῦν ρυτὸν τῶν Μυκηναίων μὲ σπανίαν δύναμιν μᾶς ἀπεικονίζει μίαν ἀνάλογον ἐπιθέσεως σκηηνήν, ὅπου οἱ ἄνθρωποι ἐξῆλθον γυμνοὶ νὰ ὑπερασπίσων ἀπὸ τῶν θαλασσίων ἐπιδρομέων τὰς συζύγους, τὰ τέκνα καὶ τοὺς γέροντάς των, οἱ ὅποιοι ἀπὸ τοῦ ὕψους τῶν δωματίων καὶ τῶν πύργων τοὺς ἐνθαρρύνουν μὲ τὴν παρουσίαν των καὶ τοὺς παροτρύνουν εἰς ἄμυναν μὲ τοὺς κοπετούς των.

Τὴν πόρθησιν τοῦ ἀνακτόρου ἐπηκολούθησε φυσικὰ ἀνηλεὲς διαρπαγή. Ἡμεῖς προσπαθοῦμεν σήμερον νὰ συγκροτήσωμεν ἀτελές σύνολον ἰδεῶν περὶ τοῦ λαμπροῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τὰ κολοβά καὶ ἄνευ ἀξίας διὰ τοὺς νικητὰς λείψανα, ὅσα ἐκρίθησαν ἀνάξια διαρπαγῆς. Οἱ τότε πόλεμοι σκοπὸν κύριον εἶχον τὴν λείαν. Διὰ τοῦτο ἡ ἔρευνα ἐγένετο ἐπιμελεστάτη καὶ σπάνιον πρᾶγμα ἦτο νὰ διαφύγῃ τοὺς ἄρπαγας ἔστω καὶ τὸ παραμικρόν. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ἐκπλαγῶμεν ὅτι καὶ τὰ ὑπόγεια θησαυροφυλάκια (κασέλλες, ὅπως καθιέρωσε τὴν ὀνομασίαν των ὁ Evans) ἀνεκαλύφθησαν καὶ διηρπάγησαν. Εἰκόνα δραματικῆς σκηνῆς μᾶς παρέχει ἡ σύλλησις τῶν δύο ἱερῶν θησαυροφυλακίων (temple repositories), ἰδίως τοῦ δυτικοῦ, τὸ ὁποῖον, στερεώτατα κτισμένον μὲ λιθίνους ὄγκους, ὑπεδείκνυεν ὅτι προώριστο νὰ περικλείῃ ἀντικείμενα πολύτιμα. Οἱ διαρροῆται ἐν τῷ μεγάλῳ κόπῳ τὸν ὁποῖον κατέβαλαν διὰ νὰ τὸ ἀνοίξουν ἔθραυσαν μίαν λιθίνην σφῦραν, τῆς ὁποίας

ευρέθησαν ἐπὶ τόπου τὰ τεμάχια. Εἶπομεν ὅτι φαίνεται οἱ «Ἀχαιοὶ» τῆς Πελοποννήσου νὰ ἦσαν οἱ ἐπιδρομεῖς. Πρέπει ἄρα γε νὰ υποθέσωμεν ὅτι μέρος τῶν κειμηλίων τῶν εὑρεθέντων ἐν Μυκίταις εἶχεν εὔρει πρὸς τὰ ἐκεῖ τὸν δρόμον τοῦ ἐκ τῶν βασιλικῶν θησαυροφυλακίων τῆς Κνωσοῦ; Νὰ υποθέσωμεν ὅτι προπάτωρ τις τοῦ Ἀγαμέμνονος ὑπῆρξεν ὁ ἀρχιστράτηγος ἐπιδρομέων, οἱ ὅποιοι πρὸ τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ διεδραμάτισαν τὰς σκηνὰς μιᾶς προγενεστέρας Ἰλιάδος; Τοῦλάχιστον πολὺ περιεργον εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν μερικῶν κοσμημάτων ἐκ φαγεντιανῆς εὑρεθέντων εἰς τὰς Μυκίταις εἰκονίζονται σημεῖα ἢ μονογράμματα τοῦ τεχνίτου, ἀπαράλλακτα καθὼς τοιαῦτα σήματα εὑρέθησαν καὶ εἰς τὰ ἐκ φαγεντιανῆς κομποτεχνήματα τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ.

Τοιοιουτρόπως λοιπὸν ἐπῆλθε τὸ πλήγμα τῆς καταστροφῆς εἰς τὸν Μινωικὸν πολιτισμὸν, τὸν γηραιότατον πολιτισμὸν τῆς Εὐρώπης, τὸν πολιτισμὸν τοῦ ὁποίου τὸν χαρακτῆρα περιεγράψαμεν ἤδη καὶ θὰ ἀνακεφαλαιώσωμεν μὲ ὀλίγας λέξεις.

Αἱ διαφοραὶ τὰς ὁποίας παρουσιάζει ὁ πολιτισμὸς οὗτος ἀπὸ τῶν ἄλλων συγχρόνων τοῦ μεγάλων πολιτισμῶν εἶναι ἀρετὰ μεγάλαι καὶ ἀποτυπώνουν, ὡς συνήθως, αὐτὸν τοῦτον τὸν χαρακτῆρα τοῦ Μινωικοῦ λαοῦ. Ἡ ἔλλειψις παντὸς ἐχθροῦ ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἢ ἐπὶ τῆς θαλάσσης ἀπόλυτος δεσποτεία των ἔκαμε τοὺς Κρητὰς λαὸν εἰρηνικόν, ἐμπορικόν καὶ καλλιτεχνικόν, ἦμιστα δὲ μιλιταριστικοῦ πνεύματος, ὅπως περίπου πρὸ τοῦ μεγάλου πολέμου ἦτο ἡ Ἀγ-

γλία. Τοιαύτη δ' ἦτο καὶ ἡ ἔθνικὴ τέχνη τῶν Κρητῶν. Ἐν ᾧ τὰ ἀνάκτορα τῶν Ἀσσυρίων μοναρχῶν θέμα διακοσμῆσεως θὰ εἶχον μίαν ἂν ὄχι ἐντελῶς βάρβαρον, τοῦλάχιστον ἀγοίαν αἵματοχυσίαν ἢ σκηνάς ἀπηνυῖς λεηλασίας, ἐν ᾧ καὶ τῶν συντηρητικῶν καὶ γεωργικῶν Αἰγυπτίων ἀκόμη οἱ φαραὼ ἐκόσμουσαν τοὺς τοίχους τῶν μεγαλοπρεπῶν κτηρίων των μὲ τὰς ἱστορίας τῶν πολέμων των, ὁ μέγας οἶκος τοῦ Μίνωος ἀπ' ἀκροῦ εἰς ἀκρον ἐκοσμεῖτο μὲ θέματα εἰδυλλιακὰ καὶ ἡμερα, ὅπου ἐπρυτάνευε τὸ ἄνθος καὶ τὸ εὐμορφον τοπεῖον, ἡ θελκτικὴ γυνή, τὰ ἡμερέοντα ἔργα τῶν χορῶν, τῶν ἐορτῶν καὶ συναστροφῶν ἢ τὸ πολὺ — πολὺ ἢ ἀπεικόνισις ἐνὸς ἐπικινδύνου ἀγωνίσματος. Καὶ εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν ἀκόμη Ἑλλάδα, ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῆς Τίρυνθος καὶ τῶν Μυκηνῶν εἰκονίζοντο σκηναὶ βίας καὶ αἵματος, ὅπως ἡ θήρα τοῦ ἀγριοχοίρου, τὸν ὁποῖον ξεσχίζουσι οἱ κυνηγετικοὶ σκύλοι, διαπερασμένον ἤδη ἀπὸ τὰ ἀκόντια. Εἶναι μὲν ἡ τέχνη ἐντελῶς Μινωικὴ, ἀλλὰ τὰ θέματα εἶναι ξένα τῆς Μινωικῆς ἰδιοσυγκρασίας, εἶναι δὲ καὶ τοῦτο ἔνδειξις τῆς διαφορᾶς τῶν δύο λαῶν, Ἡπειρωτικοῦ καὶ Κρητικοῦ καὶ ἀποδεικνύει ὅτι οἱ τεχνῖται εἰργάζοντο παθητικῶς κατὰ τὰς ὑποδείξεις τῶν κυρίων των. Ἐν τῇ Κρήτῃ σκηναὶ αἵματος δὲν εἰκονίζονται, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ταυρομαχία (εἰς τὰς παμπληθεῖς παραστάσεις τῆς ὁποίας σημειωτέον ὅτι οὐδέποτε εἰκονίζεται ἀπενκατῖόν τι) εἶναι ἡπία, παραβαλλομένη πρὸς τὰς ἀπεικονίσεις δυστυχῶν ἀνθρώπων, ἔξ ὧν ἄλλος προιονίζει τὸν λαιμόν του φρικωδῶς μὲ ἐν

ἄθλιον μαχαίριον, ἄλλος δ' ἐκδέρεται ζωντιανὸς ἢ ἐκρίζουται ἢ γλῶσσά του.

Εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἀνεπτυγμένη τελείως ἡ Μινωικὴ γλῶσσα ἦτο ἱκανὴ νὰ ἐκφράσῃ ζωντιανὰ τὰ λεπτὰ τῆς ποιήσεως αἰσθήματα, ἔμφυτουμένη ἀσφαλῶς καὶ ὑπὸ τῆς ἀνεπτυγμένης μουσικῆς. Πολὺ πρὸ τοῦ Ὀμήρου, πολὺ πρὸ τῶν ἀοιδῶν εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ Ὀδυσσεύς καὶ τοῦ Ἀλκινόου θὰ ἔθελγον τοιοῦτοι τὰ ὄψα τῶν ἀκροατῶν εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ Μίνωος, ὅπως εἰς τὰ Ἡπειρωτικὰ μέγαρα τῶν Ἀχαιῶν θὰ ἔψαλλον πολεμικὰ κατορθώματα καὶ θὰ ἐκλέϊζον ἥρωικὸς βασιλεῖς, σύμφωνα μὲ τὸν ἐκεῖ φυλετικὸν χαρακτῆρα. Καθὼς δ' ἡ ἱστορία ἐπιβεβαιοῖ συχνότατα τοὺς μύθους, ἔχοντες ὑπ' ὄψει τὸ δαιμόνιον πνεῦμα τῶν Κρητῶν, ὅπως μᾶς τὸ μαρτυροῦν τὰ ἔργα των, καὶ τὰς παραδόσεις τὰς ὁποίας ἐνέπνευσεν καὶ ἀφῆκαν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους των, ἀγόμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι στοιχειῶν τι ἀληθείας θὰ λανθάνῃ ἐξάπαντος εἰς τὰς θαυμασίας διηγήσεις περὶ τοῦ ὑπερόχου αὐτοῦ λαοῦ. Εἰς τὴν Κρήτην πρῶτην ἐτόλμησε καὶ ἐσκέφθη τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα νὰ κατακτήσῃ τοὺς αἰθέρας μὲ τὸν Δαίδαλον καὶ Ἴκαρον. Εἰς κἄποιον ἀκρωτήριο ἐκεῖ τῆς Κρήτης θὰ ἔλαβε χώραν ἡ πρώτη μοιραία πτῆσις ἢ ἐπλάσθη ὁ πρῶτος «μηχανικὸς ἄνθρωπος», ὁ Τάλως, ὁ χαλκοῦς ἐκεῖνος γίγας τοῦ Μίνωος, ὅστις φρουρῶν πολλάκις τῆς ἡμέρας περιίπατο τὴν Κρήτην. Τοιοῦτος ἀνακύπτει ὁ Κρητικὸς πολιτισμὸς καὶ τηλικούτον τὸν ἐξάγει ἐκ τοῦ βάθους τῶν ἐρειπίων ἢ σκαπάνη τοῦ ἀρχαιολόγου.

Σήμερον ὁ ἐπισκεπτόμενος τὰ ἐρεΐλια τῶν Μινωικῶν ἀνακτόρων ἀνά τὴν Κρήτην μένει ἐνεὸς πρὸ τῶν λειψάνων τοῦ ὑπερόχου πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἤνοιξε νέον ἐντελῶς κεφάλαιον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Εὐρώπης. Ὁ τολμηρότατος τῶν ὄνειροπόλων θὰ ἦτο ἀδύνατον πρὸ μερικῶν ἀκόμη ἐτῶν νὰ φαντασθῇ ὅτι ἐν τῇ μεμονωμένῃ νήσῳ τῆς Μεσογείου πάλαι ποτὲ εἰς λαὸς ἔζησε ζωὴν πλοῦτου καὶ χλιδῆς μὲ πνευματικὰς καὶ αἰσθητικὰς ἀπολαύσεις ὑπερόχους, χίλια καὶ χίλια πεντακόσια ἔτη πρὸς τῆς ἀναλόγου ἐποχῆς τῶν Ἀθηνῶν τοῦ Περικλέους.

Ἄν δὲ ὁ γηραιὸς πλέον πολιτισμὸς κατεστράφη ὑπὸ ἄλλων λαῶν ζωτικωτέρων καὶ ὀρητικῶν, δηλ. (μετὰ τοὺς «Ἀχαιοὺς») τῶν Δωριέων, ἀλλ' ὅμως οἱ Δωριεῖς ἦσαν βάρβαροι παραβαλλόμενοι πρὸς τοὺς Κρητας, αἱ δ' ἐπιβιώσεις τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν ὑπῆρξαν πάμπολλαι καὶ εὐεργετικαί. Παραμείναντες οἱ Κρητες, ὅσοι παρέμειναν, ὑπὸ τοὺς Δωριεῖς ὡς δούλοι. ὡς μνωῖται, ἐδίδαξαν τοὺς λαοὺς τῆς Μεσογείου νὰ καλλιεργοῦν σῦκα ἐδώδιμα ἢ νὰ συλλέγουν τὸ θεῖον ποτὸν τῆς ἀμπέλου καὶ τὸ τιμιώτατον ὑγρὸν τῆς ἐλαίας. Πρὸ παντὸς ὅμως ἐπέζησεν ἀκόμη ὁ Μινωικὸς πολιτισμὸς ἐκεῖ ὅπου οἱ ἐξ Ἑλλάδος ὁμοῦ καὶ Κρήτης κληρονόμοι του κατέφυγον, ὅτε δυστυχεῖς ἡμέραι ἀνέτειλαν διὰ τὸν Μινωικὸν λαὸν καὶ ὅτε πάντες μετενάστευσαν ζητοῦντες καταφύγιον καὶ τρέμοντες τὴν λαίλαπα τῆς ἐπερχομένης γενεᾶς τοῦ Ἡρακλέους. Οἱ κοσμογυρισμένοι καὶ ἔνδοξοι θαλασσοπόροι τοῦ Κρητο-Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ ἦλθεν ἡ ὥρα νὰ ζητήσουν καταφύγιον ἐκεῖ, ὅπου ἄλλοτε ὑπε-

ρήφανα τὰ πλοῖά των διέσχισον τὰς θαλάσσας, ἐπρο-
τίμησαν δὲ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν.

Τὰ Αἰγυπτιακὰ κείμενα μᾶς δίδουν τὰ ὀνόματα
πολλῶν λαῶν, αἱ μεγάλαι μετακινήσεις τῶν ὁποίων
ἐγένοντο ἐπὶ Ραμεσσῆ τοῦ Γ'. Ἡμᾶς ἐνδιαφέρουν
οἱ Roulesata καὶ οἱ Zakkaru. Οἱ μὲν Πουλεσάτα
εἶναι ἀσφαλῶς οἱ Φιλισταῖοι, εἶναι μάλιστα ὁ μόνος
λαὸς ὅστις ταυτίζεται ἀσφαλῶς καὶ ὁμοφώνως, τοὺς
δὲ Ζακκαροὺ ἐσχέτισεν ὁ πολὺς Αἰγυπτισιολόγος Petrie
πρὸς τὸ Ζάκρο, τὴν τοποθεσίαν τῆς Ἀνατ. Κρήτης,
ὅπου πολλὰ εὗρέθησαν ἀρχαῖα. Ἀμφότεροι οἱ λαοὶ
ἦλθον εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν ἐκ τῆς Κρήτης. Διὰ τοὺς
Φιλισταίους ἔχομεν ἱστορικὴν πηγὴν τὸ σπουδαιότα-
τον τῶν ἐγγράφων Ραμεσσῆ τοῦ Γ', τὸν πάπυρον
Harris καὶ τὰ ἀνάγλυφα τοῦ αὐτοῦ βασιλέως ἐκ τοῦ
ναοῦ τῆς Medinet Habu. Οἱ δυστυχεῖς οὗτοι Φιλι-
σταῖοι, καταντήσαντες τυχοδιῶκται μετὰ τὸν ἐκπα-
τρισμὸν των καὶ περιπλανηθέντες ἄγνωστον ἐπὶ
πόσον χρόνον ἐφ' ἡμαξῶν, αἴτινες ἐσύροντο ὑπὸ βοῶν,
σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις, ἦλθον ἐπὶ τέλους περὶ τὸ
1200 π. Χ. εἰς τὰ Αἰγυπτιακὰ σύνορα. ὁπόθεν ἀπω-
θήθησαν ὑπὸ τοῦ ρηθέντος Ραμεσσῆ. Ἐπὶ τέλους
ἐγκατεστάθησαν ὀριστικῶς εἰς τὴν χώραν τὴν περὶ
τὴν Ἀσκάλωνα καὶ Γάζαν. Ὅτι δ' ἐπὶ μακρὸν χρό-
νον μεγίστην ἔσχον ἐκεῖ δύναμιν καὶ σημασίαν, ἀπο-
δεικνύεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἕξ αὐτῶν ὠνόμασαν
βραδύτερον οἱ Ἕλληνες τὴν χώραν Παλαιστίνην.

Τὸ ἔθνος λοιπὸν μὲ τὸ ὁποῖον τόσον πολὺ ἀπα-
σχολοῦνται αἱ Γραφαί, τὸ ὁποῖον τόσους διεξήγαγε
τραχεῖς ἀγῶνας πρὸς τὸ γένος τοῦ Ἰσραὴλ ἐν τῇ

πρώτη τοῦ σιδήρου ἐποχῆ, εἶναι τὰ κατάλοιπα τοῦ μεγάλου γένους τοῦ Μίνως. Ὁ γίγας ἀγωνιστῆς Γολιάθ τὸν ὁποῖον κατέβαλεν ὁ Δαυίδ, ἦτο Κρής, ὅταν δ' ἀναγινώσκωμεν εἰς τὰς Γραφάς, κατὰ ποῖον τρόπον ὁ Σαμψὼν ἐστερήθη τῆς δυνάμεώς του, δὲν πρέπει νὰ ἴδωμεν εἰς αὐτὸν τὸν μῦθον παρὰ τὴν παραλλαγὴν τοῦ γνωστοῦ ἐπεισοδίου, δι' οὗ ὁ Μίνως κατώρθωσε νὰ δαμάσῃ τὴν δύναμιν τοῦ Νίσου ἐν Μεγάρους (1).

Συμφώνως πρὸς τὰς Ἑβραϊκὰς παραδόσεις οἱ Φιλισταῖοι ἦλθον ἐκ τῆς νήσου Κάφτορ. Ἀλλὰ Κάφτορ εἶναι ἡ χώρα τῶν Κεφτί, ἧτοι ἡ Κρήτη. Κατὰ τὴν μετάφρασιν ὅμως τῶν Ο' τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἰς τὴν Ἑλληνικὴν, ἐπειδὴ οἱ Ο' (οἱ ἑβδομήκοντα δηλ. Ραββίνοι) ἦσαν ἀνθρώποι ἀπλοῖκοι, φυσικὰ δ' ἠγνόουν καὶ τὴν ἀρχαιολογίαν καὶ πᾶσαν ἄλλην συναφῆ γινῶσιν, τὸ ὄνομα Κάφτορ ἐζήτησαν νὰ μεταφράσουν δι' ἀναλόγου πως Ἑλληνικοῦ ὀνόματος καὶ ὡς τοιοῦτον εὔρον τὴν Καππαδόκιαν. Ἀλλ' ἐν Ἱερεμιά, ὅπου εἰς ἓν χωρίον (47,4) δὲν λέγεται ἀπλῶς Κάφτορ, ἀλλὰ νῆσος Κάφτορ, οἱ μεταφράσται εὐφροδύντες εἰς ἀμηχανίαν παρέλειψαν τὸ Κάφτορ καὶ ἀπομακρυνθέντες τοῦ κειμένου ὀλίγον μετέφρασαν «ἐξολοθρεύσει Κύριος τοὺς καταλοίπους τῶν νήσων».

Τοὺς λαοὺς τούτους ἐγνώρισαν οἱ Ἑβραῖοι ὡς

Τὸν μῦθον τοῦ Νίσου ἐδραματοποίησεν ὁ ποιητῆς Σπ. Βασιλειάδης. Ἡ ἀνάγνωσις τοῦ δραματίου δίδει ἀρίστην ζωηρὰν εἰκόνα αὐτοῦ τοῦ μύθου.

γεωργικούς καὶ μὲ προτερήματα ἀρχιτεκτονικά. Τὸ κιονόκρανον Ἑβραϊστὶ ἐλέχθη Κάφτορ, ὅπως λέγομεν ἡμεῖς «ἀραβούργημα» ἐκ τοῦ ἐφευρόντος λαοῦ ἢ οἱ Εὐρωπαῖοι τὸν μαϊάνδρον «grecque». Τοὺς ἐγγνώρισαν ὅμως καὶ ὡς τρομεροὺς πολεμιστάς, ἡ δὲ περὶ Γολιάθ παράδοσις μᾶς ἀπηχεῖ ὅλην τὴν ἐντύπωσιν τῶν Ἑβραίων ἐκ τῶν Φιλισταίων.

Σημειωτέον τέλος, διὰ νὰ μὴ ὑπολειφθῇ καμμία ἀμφιβολία περὶ τῆς προελεύσεως τῶν Φιλισταίων, ὅτι αἱ ἀνακαφαὶ ἀνὰ τὰ διάφορα κέντρα τῆς Παλαιστίνης (Geser, Tell el Safi, Tell Zakarija, Ἀσκάλωνα κλπ.) ἔφερον εἰς φῶς ἄφθονα ἀγγεῖα καὶ κατὰ τὸ σχῆμα καὶ κατὰ τὸν διάκοσμον ὁμοιότατα πρὸς τὰ τῆς τελευταίας Κρητο-Μυκηναϊκῆς περιόδου, ἰδίως τοὺς χαρακτηριστικωτάτους ψευδοστόμους ἀμφορεῖς.

Οὕτω λοιπὸν ἡ Παλαιστίνη καὶ ἡ Συρία μετεμορφώθησαν ἐντελῶς ἀπὸ τοὺς Φιλισταίους καὶ τοὺς Zakkaru. Τὸ ὑγιὲς ἔνστικτον τῶν ἀρχιεμπόρων τοὺς παρώρμησε νὰ καταλάβουν τὴν ὁδὸν τῶν καραβανίων τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἀραβίας. Ἐν ᾧ δὲ διὰ τῆς θυέλλης τῶν κατακτητῶν ἐξηφανίσθη ἡ Κρητικὴ γραφὴ ἐν Κρήτῃ, ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ὅμως ἐπέζησεν εἰς μίαν δὲ περιοριστάτην συνάντησιν μεταξὺ ἐνὸς πρέσβεως τοῦ Φαραῶ καὶ ἐνὸς ἀρχηγοῦ τῶν Zakkaru κατὰ τὸ 1117 π. Χ. ὁ τελευταῖος οὗτος ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἀναδιφήσῃ τὰ ἀρχεῖά του καὶ νὰ ἀπαριθμήσῃ καταλόγους παλαιῶν πλουσίων δώρων εἰς τοὺς προγόνους του! Ἦσαν ἀρὰ γε δῶρα τῶν φαραῶ πρὸς τὴν ἐνδοξὸν τοῦ Μίνωος δυναστείαν;

Οὕτω πως λοιπὸν ἐπέζησεν ἀκόμη, ἀφοῦ ἕλλα-

ξεν ἡπειρον ὁ Κρητο-Μυκηναϊκὸς πολιτισμός. Ἐν τῇ Αἰολίδι τῆς Ἀσίας, ὅπου ἦνθησε πρωιμώτατα ἡ ἔποποιία, ἐξηκολούθησε προφανῶς ἡ λαμπρὰ παράδοσις τῶν μεταναστῶν. Ἡ Κύπρος μάλιστα ἐσυνέχισε τὴν λαμπρὰν περιόδον τοῦ ἐκλιπόντος πολιτισμοῦ. Ἐκεῖ ἐπανευρίσκομεν τὴν θεὰν μὲ τὰς περιστερὰς καὶ τὸν Μινωικὸν ναόν, ἐκεῖ μετηνέχθη τὸ κέντρον τῆς μεταλλουργίας, ὅπόθεν ἐφόρει πολυδαίδαλον θῶρακα ὁ Ἀγαμέμνων.

Ἡ παράδοσις τέλος περὶ τῆς μεγάλης περιόδου τοῦ Κρητικοῦ πολιτισμοῦ δὲν διεσώθη μόνον ζωηρὰ διὰ μέσον τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας καὶ μαρτυριῶν τῶν συγγραφέων, δὲν διεσώθη μόνον εἰς τὰς Γραφὰς (ὑπάρχουν πλεῖστα ἄλλα χωρία ἐκτὸς τῶν ὀλίγων ποὺ ἀνεφέραμεν), ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον ἀκόμη ἐπεβλήθη μεγαλειωδῶς, ἂν μάλιστα πιστεύσωμεν μίαν ὠρισμένην ἐκδοχὴν περὶ τῆς πολυθρῦλήτου Ἀτλαντίδος.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὑπῆρχεν ἡ φήμη περὶ μᾶς μεγάλης καὶ εὐδαίμονος νήσου, κειμένης ἔξω τῶν Ἡρακλείων Στηλῶν (δηλ. τοῦ Γιβραλτάρ), ἣτις κατόπιν βυθισθεῖσα ἐξηφανίσθη. Περὶ τῆς νήσου ταύτης, τῆς Ἀτλαντίδος, ἦν ἐταῦτισαν ἤδη μερικοὶ πρὸς τὴν Κρήτην, ὁ Πλάτων μᾶς διηγεῖται μίαν γηραιὰν ἐπαγωγὸν ἱστορίαν. Ὁ Σόλων, λέγει, ἔλθὼν εἰς Αἴγυπτον κάποτε ἐδιδάχθη παρὰ Σαΐτου ἱερέως, ὅτι πολλὰ ἔτη πρότερον ἐν τῇ Δυτικῇ θαλάσῃ ἦκμασε νῆσος μεγάλη, τῆς ὁποίας ἡ θαυμαστὴ δύναμις ἐπεξετάθη εἰς ὅλας τὰς πέριξ νήσους καὶ τὴν Ἠπειρον. Θελήσασα ὅμως νὰ ὑπανάγῃ ὑπὸ

ἐν σκῆπτρον ὀλόκληρον τὸν κόσμον περιεπλάκη εἰς πόλεμον πρὸς τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Αἴγυπτον, ἀλλὰ νικηθεῖσα ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων κατεπόθη ὕστερον ὑπὸ τῆς θαλάσσης πρὸς τιμωρίαν τῶν προθέσεων τῶν κατοίκων της. Ὁ Πλάτων περιγράφει ἐν τῷ Τιμαίῳ καὶ ἰδίως ἐν τῷ Κριτία τὴν νῆσον, τὰ γνωρίσματα καὶ ἦθη τῶν κατοίκων της, τὰ ὁποῖα συμπίπτουν περιέργως πρὸς τὰ τῶν Κρητῶν (ὅτι λ. χ. κοσμοῦντες καὶ καλλωπίζοντες τὸ βασιλικὸν ἀνάκτορον οἱ ἀλλεπάλληλοι διάδοχοι ἔκαμον τοῦτο νὰ ἐμποιῇ ἔκπληξιν μοναδικὴν διὰ τὸ μέγεθος καὶ τὸ κάλλος, ὅτι εἶχον μεταλλουργίαν καὶ πλοῦτον ὄρειχάλκου, ὅτι εἶχον νεώρια καὶ λιμένας πλήρεις παντοειδῶν καὶ πανταχόθεν ἐρχομένων ἐμπορῶν, ὅτι ἐθυσίαζον ταῦρον κλπ). Ἡ θέσις, ἣν ἡ διήγησις δίδει εἰς τὴν Ἀτλαντίδα, ἀρμόζει θαυμασίως πρὸς τὴν Κρήτην (ἦτο δρόμος πρὸς ἄλλας νήσους καὶ δι' αὐτῶν πρὸς τὴν Ἡπειρον. Οὕτω πῶς περιγράφουν καὶ οἱ σημερινοὶ ἐπιστήμονες τὴν θέσιν τῆς Κρήτης). Ἡ μόνη λοιπὸν δυσκολία, ἐκ πρώτης ὄψεως φαινομένη ἀνυπερβλήτως, κεῖται εἰς τὴν θέσιν ἣν δίδουν εἰς τὴν Ἀτλαντίδα, ἐκτὸς δηλ. τῶν Ἡρακλείων Στηλῶν. Δίδεται ὅμως ἡ ἐξήγησις μήπως τοῦτο προέρχεται ἐκ παρανοήσεως. Διὰ τοὺς Αἴγυπτίους δηλ. ὁ οὐρανὸς ὑπεβαστάζετο ὑπὸ τεσσάρων στύλων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν τέσσαρα μεγάλα ὄρη. Ἐξω δὲ τούτων ἔκειτο ἡ Ἀτλαντις ἐν τῇ Δυτικῇ θαλάσσει. Διὰ τὴν ἐποχὴν λοιπὸν τῆς 18ης δυναστείας, ὁπότε αἱ γεωγραφικαὶ γνώσεις τῶν Αἴγυπτίων ἦσαν περιορισμέναι, ἡ θέσις τῆς Κρήτης ἠδύντο πολὺ καλὰ νὰ ἀρμόξῃ εἰς τὴν περιγραφὴν, ὅχι ὅμως καὶ διὰ τὴν

ἐποχὴν τοῦ Σαΐτου Ιερέως, ἀφοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οἱ Φοίνικες ἔμποροι ἔφθανον πέραν τῆς Ἰσπανίας, ὁ δὲ στόλος τοῦ φαραῶ Νεχαὸ τοῦ Β' (26ῆ δυναστεία) εἶχε περιπλεύσει τὴν Ἀφρικὴν ἐκκινήσας ἐκ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης καὶ ἐπιατρέψας διὰ τῆς Μεσογείου. Ἡ Κρήτη λοιπὸν δὲν ἠμποροῦσε πλέον νὰ εἶναι ἡ γῆσος τῆς ἀπωτάτης Δύσεως, ὅπως διὰ τὴν ἐποχὴν τῆς 18ης δυναστείας καὶ διὰ τοῦτο ἐτοποθετήθη ἡ Ἀτλαντὶς ἔξω τῶν Στηλῶν⁽¹⁾. Μήπως λοιπὸν ἡ Ἀτλαντὶς ἦτο ἡ Κρήτη, περὶ τῆς ὁποίας οἱ Αἰγύπτιοι ἔπλασαν τὸν μῦθον τῆς καταβυθίσεως, μὴ δυνάμενοι νὰ ἐξηγήσουν τὴν αἰφνηδίαν ἐξαφάνισιν τῶν Μινωικῶν λαῶν ἀπὸ τὰ παραλία τῶν μετὰ τὴν ἐπελθούσαν μεγάλην καταστροφὴν τοῦ Μινωικοῦ πολιτισμοῦ;

Ὅπως δῆποτε, καὶ ἂν μὴ ἀληθεύῃ ἡ ὑπόθεσις αὕτη, τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Κρητικὸς πολιτισμὸς ἀφῆκεν ἐποχὴν εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς οἱ ὅποιοι τὸν ἐγνώρισαν. Εἰδικῶς διὰ τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἡ Κρήτη ἀποδεικνύεται ὅτι ὑπῆρξε μία «Ἑλλὰς ὀπισθεν τῆς Ἑλλάδος», ὅπως ἀπεκλήθη. Ἡ παράδοσις, ἡ ὁποία δυσκόλως ἀφανίζεται καὶ ἡ ὁποία μαζὶ μὲ τὴν μυθολογίαν μᾶς δημιουργοῦν μίαν εἰκόνα γενικὴν τῆς ὁποίας ἡ βᾶσις δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀσφαλῆς, μᾶς

(1) Τὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα εἶναι πολλάκις σχετικὰ καὶ δὲν εἶναι ἴσως ἄσκοπον νὰ ὑπενθυμίσωμεν ὅτι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων Ἑσπερία ἐκαλεῖτο ἡ Ἰταλία, οἱ δ' Ἰταλοὶ πάλιν Ἑσπερίαν ἀπεκάλουν τὴν Ἰσπανίαν, ἣτις ἔκειτο δι' αὐτοὺς εἰς τὴν Δύσιν, ὅπως διὰ τοὺς Ἑλληνας ἡ Ἰταλία.

διδάσκουν ὅτι ἡ Ἑλλάς πάντοτε ἐνεθυμεῖτο τὸ ἔνδοξον τῆς Κρήτης παρελθόν. Οἱ Ἕλληνες αὐτοὶ ἐθεώρουν τὴν Κρήτην ὡς τὴν κοιτίδα τῆς νομοθεσίας, τῆς θρησκείας καὶ τῆς τέχνης των. Ὁ ἐνθυμούμενος τὴν ἀσημότητα τῆς νήσου καθ' ὅλην τὴν Ἑλληνικὴν ἐποχὴν θὰ εὖρη ἀνεξήγητον τὸ πῶς οἱ Ἕλληνες ἦτο δυνατόν νὰ πιστεύουν τοιαῦτα πράγματα, τὰ ὁποῖα μέχρι πρό μερικῶν ἐτῶν μᾶς ἐφαίνοντο παραδοξολογία. Καὶ ὅμως ἦτο ἡ δύναμις τῆς γηραιᾶς καὶ σεβαστῆς παραδόσεως. Οἱ νόμοι τοῦ Λυκούργου ἦσαν κυρίως Κρητικῆς προελεύσεως. Αἱ εἰσηγήσεις τοῦ Σόλωνος ὅπως Κρῆς ἀνῆρ καθάριση τὴν πόλιν των ἀπὸ τοῦ ἄγους δεικνύουν τὸ σέβας τὸ ὁποῖον ἐτρέφετο πρὸς τὸ πάλαι τῆς νήσου καθεστῶς. Ὁ Διόδωρος παρέχει τὴν μαρτυρίαν, ὅτι καὶ αἱ μεγαλύτεραι θεότητες τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανθέου κατήγοντο ἐκ Κρήτης: Δημήτηρ, Ἀφροδίτη, Ἄρτεμις, Ἀπόλλων. Ὡς πρὸς τὴν τέχνην, παραλειπομένων καὶ τῶν μύθων τοῦ Δαιδάλου, ἔχομεν τὸ ἱστορικὸν γεγονός, ὅτι τὸ παλαιότερον ἐργαστήριον γλυπτικῆς εἰς Πελοπόννησον ἴδρυσαν οἱ Κρηῆτες Δίποινος καὶ Σκύλλης.

Ἡ αὐτὴ καλλιτεχνικὴ διαίσθησις καὶ τὸ βαθὺ αἶσθημα πρὸς τὸ ὄραϊον διακρίνει καὶ τοὺς Μινωικοὺς Κρητας καὶ τοὺς μετέπειτα Ἕλληνας, εἶναι δὲ φυσικὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι μέρος τοῦ ἐμφύτου τούτου τῶν Ἑλλήνων ἐκληροδοτήθη εἰς αὐτοὺς ἐκ μέρους τῶν κατακτηθέντων. Οἱ Ρωμαῖοι, ὅτε ἐκυρίευσαν τὴν Ἑλλάδα, ὑπεδουλώθησαν ὑπ' αὐτῆς πνευματικῶς καὶ ὁμολογοῦν οἱ ἴδιοι ὅτι «ἡ Ἑλλάς κατακτηθεῖσα κατέκτησε τὸν ἄγριον νικητὴν καὶ

εἰσήγαγε τὰς τέχνας εἰς τὸ ἀγροῖκον Λάτιον». Τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν τὸ αὐτὸ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸν Κρητο-Μυκηναϊκὸν πολιτισμόν. Οἱ βόρειοι καὶ ρωμαλέοι καὶ ζωτικοὶ λαοὶ οἱ κατελθόντες καὶ καταλαβόντες τὴν Ἑλλάδα, λαοὶ εὐρισκόμενοι ἐπάνω εἰς τὴν νεανικότητα καὶ τὴν ὁρμὴν τῆς ἐξελίξεώς των καὶ πεπροικισμένοι μὲ τὰ διανοητικὰ χαρίσματα τῆς Φυλῆς, κατέκτησαν μὲν τοὺς ἐντοπίους κατοίκους τοῦ γηραιοῦ Κρητο-Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ παρέλαβον ἐκ τῶν ὑποδουλωθέντων στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα συνέτειναν εἰς τὸ νὰ ἐξελίξουν τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν λαμπρότερον τύπον ἀνθρωπιστικοῦ καὶ ἐξηγυγισμένου ἔθνους, ὅπερ παρήγαγέ ποτε ὁ κόσμος. "Δυνάμεθα θαρροῦντως νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸ θαυμάσιον καὶ ἐξαιρετικῶς ἐπιτυχὲς κράμα τὸ ὁποῖον Δωριεῖς καὶ αὐτόχθονες ἀπετέλεσαν, ὁ Κλασσικὸς Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς, ὀφείλεται τὰ μέγιστα εἰς τὰς κεκρυμμένας ἀρετὰς καὶ παραδόσεις ποὺ ἐκ Κρήτης διεισήγαγον αἱ εὐφυεῖς, αἱ ἀεικίνητοι, αἱ εὐχαμπτοὶ καὶ εὐπαθεῖς φυλαὶ τῶν Ἀχαιῶν, Ἰώνων, Αἰολέων.

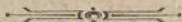
Οὕτω λοιπὸν καὶ σήμερον ἀκόμη δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐπέζησε μέχρις ἡμῶν ἡ εὐεργετικὴ ἐπίδρασις τοῦ Κρητικοῦ πολιτισμοῦ. Ἀφ' οὗ ὁ σημερινὸς πολιτισμὸς εἶναι ἀπότοκος τοῦ Ἑλληνικοῦ διὰ μέσου τοῦ Ρωμαϊκοῦ τοιούτου, δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν εὐκόλως τὴν ἀδιάπτωτον συνέχειαν, καθ' ἣν ὁ σήμερον παγκόσμιος τῆς Λευκῆς φυλῆς πολιτισμὸς ἔχει τὰς βαθυτάτας ἐκ τῶν ριζῶν του εἰς τὸν πρὸ τριῶν καὶ ἡμισείας ἢ τεσσάρων χιλιετηρίδων μεσουρανή-

σαντα, τὸν θαλερὸν καὶ εὐγενῆ Κρητικὸν πολιτισμόν.

Ὁ Περικλῆς ἐκφωνῶν ἄποτε τὸν ὑπεροχώτατον τῶν λόγων του ὑπερηφανεύετο, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι γεύονται τὰ προϊόντα πάσης χώρας ὅπως καὶ τὰ ἰδικά των. Ἄλλὰ χίλια πεντακόσια ἔτη πρὸ αὐτοῦ θὰ ἠδύνατο νὰ καυχηθῆ διὰ τοῦτο εἰς ἄναξ τῆς Κνωσοῦ, δυνάμενος ἔτι νὰ προσθέσῃ ὅτι καὶ τὰ ἰδικά του προϊόντα, μάλιστα τὰ ἔργα τέχνης, μετέβαινον εἰς πᾶσαν γωνίαν τοῦ τότε κόσμου καὶ δι' αὐτὰ ἠγάλλοντο τὰ βασιλικά θησαυροφυλάκια. Ἄλλὰ καὶ οἱ λαοὶ εἰς τὸν κόσμον ἔρχονται καὶ παρέσχονται. Πάντα ρεῖ, κατὰ τὸ αἰώνιον ρητὸν τοῦ Ἡρακλείτου.

Εἰκὼν 27. Μία μελαγχολικὴ παράστασις Μεσομινωϊκῆς σφραγίδος. Δένδρα γυμνά καὶ μαστιζόμενα ἀπὸ τὸν ἄνεμον.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΟΔΗΓΟΣ ΠΕΡΙΗΓΗΤΟΥ

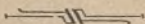
Εἰς τὸ παρὸν μέρος θὰ δώσωμεν μετὰ πάσης συντομίας περιγραφὴν τῶν κυρίων ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς Κρήτης, οὕτως ὥστε ὁ ἐπισκεπτόμενος τούτους νὰ ἔχη ἐν πρόχειρον βοήθημα, ἵνα ἐννοήσῃ τὴν θεμελιώδη διάταξιν τῶν κυριωτέρων ἀρχαιοτήτων. Πρὸς εὐκολίαν τοῦ ἐπισκέπτου διηρέσαμεν τὸ μέρος τοῦτο κατὰ ἐκδρομὰς εἰς τρία μεγάλα μέρη: Α'.) Ἡράκλειον καὶ τὰ περὶ αὐτό. Β'.) Ἡ Μεσαρὰ καὶ αἱ ἀρχαιότητες αὐτῆς καὶ Γ'.) Ἡ Ἀνατολικὴ Κρήτη. Οὕτω θὰ δύναται ὁ ἐπισκέπτης ἀναλόγως τοῦ χρόνου τὸν ὁποῖον διαθέτει νὰ κανονίξῃ καὶ τὸ ταξίδιον του.

Α'. ΑΙ ΠΕΡΙ ΤΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ

Ὁ ἀποβιβαζόμενος εἰς τὸ Ἡράκλειον πρωτίστως θὰ ἐπισκεφθῇ τὸ Μουσεῖον, διὰ τὸ ὁποῖον ὑπάρχει ὁδηγὸς Ἑλληνιστὶ ἐκδεδομένος ὑπὸ τοῦ διευθυντοῦ κ. Στ. Ξανθοῦδίδου, καθὼς καὶ μερικὰ δακτυλογραφημένα ἀντίτυπα εἰς Γαλλικὴν καὶ Ἀγγλικὴν διὰ τοὺς

ξένους. Ἐντὸς τοῦ Ἡρακλείου ἀξιοθέατα ἔχει τις τὰ ἴδη τὰ Ἐνετικά ἔργα, τὴν κρήνην τοῦ Μοροζίνη (Συντριβάνι) ἐν τῇ κεντρικῇ πλατείᾳ καὶ τὸ παρὰ ταύτην ὠραιότατον οἰκοδόμημα, τὴν Ἐνετικὴν λέσχην, ἣτις εἶναι δυστυχῶς τὴν ἡραιομένην. Ἄξια θεᾶς εἶναι καὶ τὰ μεγάλα Ἐνετικά τείχη τὰ ὁποῖα περιβάλλουσι τὴν πόλιν, κολοσσιαῖον ὀχυρωματικὸν ἔργον ἀπὸ τὰ πρῶτα τῆς Ἀνατολῆς. Πολλαχοῦ ἔχουν πλάτος τὰ τείχη 50 καὶ 60 μέτρων καὶ δύναται τις ἐπ' αὐτῶν περιπατῶν νὰ περιέλθῃ τὴν πόλιν, ἐκτὸς φυσικὰ τῶν ὀλίγων μερῶν ὅπου ἔχουν καταστροφῇ. Ὁ μικρὸς λιμὴν ὅπου ἀποβιβάζεται ὁ ταξιδιώτης εἶναι ἐπίσης Ἐνετικός.

Ἐκ τοῦ Ἡρακλείου δύναται τις νὰ κάμῃ τὰς ἀκολουθούσας τέσσαρας ἐκδρομὰς, ἀναλόγως τοῦ χρόνου τὸν ὁποῖον σκοπεύει νὰ καταναλώσῃ.

ΝΕΤΙΝΑΝ

Ι. ΚΝΩΣΟΣ

Παρά τὸ ἕν χιλιόμετρον τῆς ὀνομασθείσης λεωφόρου Κνωσοῦ κεῖνται τὰ ἑρείπια τῆς ἀρχαίας (Ἑλληνικῆς) πόλεως Κνωσοῦ καὶ τὰ ἑρείπια τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Μίνως ἐπὶ τοῦ λοφίσκου Κεφάλαι (N. A. τοῦ Ἡρακλείου). Δι' αὐτοκινήτου ἢ ἀπόστασις ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου εἶναι 10 λεπτά, πεζῇ δὲ μία ὥρα.

Ὁ ἐπισκέπτης ὁ μεταβαίνων πρώτην φοράν εἰς τὴν Κνωσὸν θὰ εὐρεθῇ πρὸ τοῦ λαβυρινθώδους οἰκοδομήματος καὶ θὰ νομίσῃ ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ κατανοήσῃ ἐπαρκῶς τὸ πολύπλοκον τοῦτο ἀνάκτορον. Ὅταν ἐν τούτοις ἀκολουθήσῃ πιστῶς τὸ δρομολόγιον τὸ ὁποῖον ὑποδεικνύεται ἐνταῦθα, θὰ δυνηθῇ νὰ συγκρατήσῃ τὴν κυρίαν διάταξιν τοῦ οἰκοδομήματος. Ὁ μὴ ἀρκούμενος εἰς τὰς διδομένας γενικὰς γραμμάς ἐνταῦθα καὶ ἀνωτέρω σελ. 12 ἔξ. δύναται νὰ καταφύγῃ κατόπιν εἰς τὰ εἰδικώτερα βιβλία. Συνιστῶμεν ἰδιαιτέρως τὸ τοῦ Dussaud *Civilisations prehelléniques*² σελ. 7 - 20 ὅπου περιγράφεται μὲ σαφῆνειαν τὸ ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ.

Οἱ ἐπισκέπται εἰσέρχονται πάντοτε ἐκ τῆς ἀμαξιοῦ, διερχόμενοι πρὸ τοῦ φυλακείου, εἰς τὴν Δυτικὴν αὐλὴν τοῦ ἀνακτόρου. Χωρὶς νὰ σταματήσῃ τις ἐκεῖ πρέπει διερχόμενος τὸ διαμέρισμα τῶν ἀποθηκῶν καὶ τὸ Ἱερόν νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Κεντρικὴν

αὐλήν, ἐκεῖθεν δὲ νὰ ἀνέλθῃ τὴν κλίμακα τὴν παρα-
 πλεύρως τῆς αἰθούσης τοῦ Θρόνου ὑψουμένην, ἥτις
 ἦγέ ποτε εἰς τὸ ἄνω πάτωμα. Ὅταν ἀνέλθῃ ἐκεῖ
 ἔχει ἐνώπιόν του ὄχι μόνον ὀλόκληρον τὸ Δυτ. δια-
 μέρισμα τῶν ἀνακτόρων, ἀλλὰ καὶ τὸ πανόραμα τῆς
 τοποθεσίας. Πρὸς Ν. εἰς τὸ βάθος ὑψοῦται ὁ Γιούχ-
 τας, τὸ παραδόξου σχήματος ἱερὸν ὄρος, ὅπου πᾶς
 εὐσεβὴς μετὰ σεβασμοῦ θὰ προσητένιζεν ἐκάστην
 πρωίαν ἐν τῇ Μινωικῇ ἐποχῇ (Ἴδ. ἄνωτ. σελ. 106).
 Πρὸς Ἄν. ὑψοῦται ἀπέναντι τῆς Κνωσοῦ τὸ βουνὸν
 τοῦ Ἁγίου Ἡλίας, ὅπου ἀνεσκάφησαν ἐφέτος ἀρκε-
 τοὶ τάφοι σπηλαιώδεις τῆς τελευταίας Υ.Μ. ἐποχῆς.
 Μεταξὺ τοῦ βουνοῦ τούτου καὶ τοῦ ἀνακτόρου ὄρει
 εἰς τὸ βάθος τῆς καταφύτου χαράδρας ὁ Καίρατος,
 μικρὸν ποτάμιον, τὸ ὁποῖον ἐν τῇ ἀρχαιότητι θὰ εἶχε
 βεβαίως περισσότερον ὕδωρ, ἴσως μάλιστα εἰσέρχοντο
 ἐντὸς αὐτοῦ μέχρι τινὸς τὰ πλοῖα. Πρὸς Β. ὑπάρχουν
 ταπεινοὶ λόφοι, ὅπου ἀνεκαλύφθησαν πολλοὶ Μινωι-
 κοὶ πλούσιοι τάφοι. (Ἐξαφῆρ Παπούρα καὶ Ἰσόπατα).
 Πρὸς Δ. τέλος ὑπεράνω τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ ὑπάρχει
 τὸ Μικρὸν Ἀνάκτορον, ἐν Μινωικὸν οἰκοδόμημα τῆς
 Υ.Μ. ἐποχῆς, τὸ ὁποῖον ἦτο ἴσως παράρτημα τοῦ
 μεγάλου ἀνακτόρου ἢ πριγκηπικόν τι μέγαρον.
 Παρ' αὐτὸ ἐντὸς ἀλσυλλίου εὐρίσκεται ἡ ἔπανλις
 Ἀριάδνη, ἣν ἔκτισε πρὸς διαμονήν του ὁ Sir A. Evans.

Ἐκ τῆς πρὸ τῶν ὀμμάτων τοῦ παρατηρητοῦ
 Δυτικῆς πτέρυγος τῶν ἀνακτόρων ἀναγνωρίζονται
 ἀμέσως ἡ συστάς τῶν ἀποθηκῶν, στενομάκρων δια-
 μερισμάτων παρὰ τὸ ἄκρον τῆς Δυτ. αὐλῆς. Ἡ τοι-
 χοδομία ἐνταῦθα εἶναι στερεωτάτη, συνισταμένη ἀπὸ

μεγάλους ὄγκους γυψολίθου, ὁ ὁποῖος ὡς μαλακὸς ἦτο εὐκόλος εἰς τὴν κατεργασίαν. Ὅλαι αἱ ἀποθήκαι ἔχουν εἴσοδον ἐξ ἑνὸς μακροτάτου διαδρόμου, (ἀρ. 7 ἐν τῷ σχεδίῳ), ὅστις χωρίζει θεμελιωδῶς τὰς ἀποθήκας ἀπὸ τὰ λοιπὰ διαμερίσματα τοῦ ἀνακτόρου. Πλὴν τῶν πύθων, ἐξ ὧν εἶναι αἱ ἀποθήκαι πλήρεις, ὑπάρχουν καὶ εἰς τὸ δάπεδον λαξευμένοι θησαυροί, οἱ ὁποῖοι ἐκαλύπτοντο διὰ πλακῶν καὶ ἦσαν πολλοὶ ἐπενδεδυμένοι ὄχι μόνον διὰ πλακῶν ἐκ γυψολίθου, ἀλλὰ καὶ διὰ μολυβδίνων ἐλασμάτων. Ἡ ὑπερβολικὴ αὕτη προφύλαξις κατὰ τῆς ὑγρασίας καὶ πάσης ἄλλης φθορᾶς, ὡς καὶ ἡ εὐρεσις φυλλαρίων χρυσοῦ, ὑποδεικνύουν ὅτι πολὺτιμα σκευὴ καὶ ἐνδύματα θὰ ἐφυλίσσοντο ἐντὸς μερικῶν ἐξ αὐτῶν. Εἰς τὴν Ν.Α. γωνίαν τῆς αὐλῆς εὐρίσκετο μία ἀνοικτὴ στοὰ (ἀρ. 3). Πλησίον ἴσως ὑπῆρχε τὸ φυλακεῖον ἢ αὐλαρχεῖον καὶ οἱ ἐπισκέπται δι' αὐτοῦ πρῶτον διερχόμενοι ἠδύναντο νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸ ἀνάκτορον διὰ τοῦ διαδρόμου τῆς Πομπῆς (ἀρ. 6), ὀνομασθέντος οὕτω διότι ἐκοσμεῖτο μὲ ζωγραφιστὴν πομπὴν τῶν κομιζόντων δῶρα. Ἐρχόμενοι εἰς τὸ ἄλλο διαμέρισμα τῶν ἀνακτόρων, τὸ ὁποῖον ἀφήνει πρὸς Ἄν. αὐτοῦ ὁ μέγας διαδρόμος 7 ἔχομεν πρὸς μὲν τὸ Νότιον μέρος τὴν Ἱερὰν συνοικίαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ προέχουσι τὰ δύο ὑπόγεια ἱερὰ θησαυροφυλάκια (ἀρ.11). Ἐντὸς αὐτῶν εὐρέθησαν ἡ θεὰ τῶν Ὀφρων καὶ ἡ Ἱεραία της, ὁ σταυρὸς, τὰ ἐκ φαγεντιανῆς μικρὰ κομποτεχνήματα καὶ ποικίλα ἄλλα ἀντικείμενα κολοβά, ὅπως τὰ ἀφῆκαν οἱ συληταί. Ὀλίγον περαιτέρω (ἀρ.10) ὑπάρχει τὸ διαμέρισμα μὲ τοὺς ἱεροὺς τετραγώνους

κίονας τοῦ λάβρουτος, περὶ ὧν εἵπομεν ἀλλαχοῦ (ἀνωτ. σ. 17). Πρὸς δὲ τὸ Βόρειον μέρος ἔχομεν συστάδα οἰκοδομημάτων, ἐξ ὧν προέχει ἡ Αἴθουσα τοῦ Θρόνου (ἀρ. 8) μετὰ τοῦ προδόμου της (ἀρ. 9), ὅπου ὑπῆρχεν ἀναμφιβόλως λεκάνη καὶ τὸ εἰς μικρὰ ὑδραγωγεῖα διαρκῶς ρέον ὕδωρ θὰ ἐχρησίμευε διὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς εὐμαρείας καὶ καθαριότητος. Σπουδαῖα ἐπ' ἴσης εἶναι τὰ ὑπ' ἀρ. 19 βαθέα κιστὰ ὀρύγματα, τὰ ὁποῖα μερικοὶ πιστεύουν ὅτι ἦσαν φυλακαὶ, αἱ φυλακαὶ τοῦ Μίνως, ὅπου ἐνεκλείοντο οἱ πταισताί του.

Αὐτὰ εἶναι τὰ κυριώτερα διαμερίσματα τῆς Λυτικῆς πτέρυγος. Διὰ τοῦ σχεδίου δύναται τις νὰ ἀνεύρη τὰ δευτερευούσης σημασίας μέρη καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τὸν θεατροικὸν χώρον, νὰ ἐξετάσῃ τὰ παρ' αὐτὸν ἱερὰ διαμερίσματα (18) κλπ. Ἐνταῦθα εὐρισκόμενοι ἀκόμη ἀρμόζει νὰ εἵπωμεν ὅτι τὸ ἀνάκτορον εἶχε τέσσαρας εἰσόδους εἰς τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος, μεγαλοπρεπεῖς ὅμως ἰδίως ἦσαν ἡ Βορρεία καὶ Νοτία. Ἡ τελευταία ἀνεστυλώθη ἐπαρκῶς ὑπὸ τοῦ Sir A. Evans, τὴν δὲ βορρείαν ἀξίζει νὰ μνημονεύσωμεν, διότι παρουσιάζει σημεῖα ὀχρωματικῆς φροντίδος, (στερεὰ ἀναλήματα, φυλακεῖον (ἀριθ. 16 κλπ.) καὶ διότι ὑπ' αὐτὴν ὑπάρχει ἡ μεγάλη κυρία ἀρτηρία τῆς διακλαδώσεως τῶν ὑπονόμων.

Διερχόμενοι τώρα διὰ τῆς Κεντροικῆς ἀλλῆς μεταβαίνομεν εἰς τὴν Ἀνατολ. πτέρυγα τῶν ἀνακτόρων, ὅπου καλὸν εἶναι νὰ καταβῶμεν διὰ τῆς κεντροικῆς κλίμακος (Δ, ἴδ. περιγραφὴν της ἀνωτέρω σελ. 18 ἐξ.). Ὅπως εἰς τὴν Δυτ. πτέρυγα ἔχομεν τὸν μέγαν διάδρομον (Ἀριθ. 7), οὕτω καὶ ἐδῶ ἔχομεν τὸν ἀντί-

στοιχον·(Z), ἀλλὰ διευθύνσεως ἀπὸ Ἄν. πρὸς Δυσμίας. Ὁ μέγας οὗτος διάδρομος, τὸν ὁποῖον ἔχομεν ἐνώπιόν μας, χωρίζει τὴν πτέρυγα ταύτην τῶν ἀνακτόρων εἰς δύο μεγάλα μέρη, πρὸς Β. τὴν βιομηχανικὴν καὶ ἀποθηκευτικὴν συνοικίαν, πρὸς Ν. δὲ τὴν κατοικίδιον. Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο διαμερίσμα ἔδωκαν ὅλην τὴν προσοχὴν. Λαξεύσαντες καταλλήλως τὴν κλιτὸν τοῦ λόφου κατεσκεύασαν θαυμασίαν διαμοιρὴν συγκεντρώνουσαν ὅλους τοὺς ὄρους τῆς ὑγιεινῆς, διότι ἦτο προσφυλαγμένη ἀπὸ τοὺς ἐνοχλητικούς ἀνέμους τοῦ Βορρᾶ, μὲ ὄψιν πρὸς τὸν ἀνατέλλοντα ἥλιον, μὲ μεσημβρινὰ εὐάρεστα διαμερίσματα, μὴ προσβαλλομένη τὸ ἀπόγευμα ἀπὸ τὰς καυστικὰς ἀκτῖνας τοῦ Κρητικῆς ἡλίου καὶ μεμακρυσμένη τῆς πολυθορύβου ζωῆς, ἣτις ἐξειλίσσεται εἰς τὰ δυτικὰ διαμερίσματα καὶ τὴν Κεντροικὴν αὐτὴν. Βοηθούμενοι ἀπὸ ὅλους αὐτοὺς τοὺς ὄρους εἶχον μορφώσει μίαν ἔξοχον διαμοιρὴν. Κατὰ τὸ ἀπόγευμα δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν τὰ μέλη τῆς Βασιλ. οἰκογενείας συγκεντρωμένα εἰς τὴν ὄρειαν ἐξέδραν (Ω), ὅπουθεν κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μεταμεσημβρινοῦ τεῖου, ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον, ἠδύνατο νὰ ἀπολαύσει τῆς μαγνητικῆς θέας τοῦ δροσεροῦ τοπειοῦ. Εἰς τὰ ἀπλέτως φωτιζόμενα ὑπόστρα διαμερίσματα (Η), (τὰ λεγόμενα τῶν διπλῶν πελέκεων), ἅτινα ἐφωτίζοντο ἀπὸ τὸ ἐν μέρος ἐκ τῆς αὐτῆς καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο ἐκ φωταγωγοῦ (Μ), δυνάμεθα νὰ πιστεύωμεν ὅτι διῆγον τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ καιροῦ των. Οἱ τοῖχοι ἦσαν διὰ τοῦτο μεγαλοπρεπῶς κεκοσμημένοι καὶ ἐντὸς ὑαλοφράκτου θήρης φαίνονται ἀκόμη τὰ λείψανα ἐνὸς θρόνου ἀναλόγου

πρὸς τὸν τῆς Δυτ. πτέρυγος. Ἐκ τῶν διαμερισμάτων τούτων εἰς διάδρομος ἄγει εἰς τὸ Μέγαρον τῆς βασιλείσης (I), ὀνομασθὲν οὕτω κυρίως διὰ τὸν λόγον ὅτι ἰδιαίτερα μικρὰ κλίμαξ ἤγεν ἐξ αὐτοῦ εἰς τὰ ἄνω πατώματα, οὕτως ὥστε ἠδύναντο νὰ κυκλοφοροῦν αἱ γυναῖκες ἐκεῖθεν ἄπ' εὐθείας, χωρὶς νὰ ἔρχονται εἰς σχέσιν μετὰ τῶν ἀνδρῶν ἢ ἄλλων ἀνεπιθυμητῶν προσώπων τῆς μεγάλης κλίμακος. Εἰς φωταγωγὸς (M) ἔδιδε μαλακὸν φῶς εἰς τὸ διαμέρισμα τοῦτο τὸ πλουσίως κεκοσμημένον διὰ τοιχογραφιῶν. Παραπλεύρως ἔχομεν τὸ δωμάτιον λουτροῦ (Ξ), καὶ ἐν θησαυροφυλάκιον (Λ), ἐν ᾧ εἰς τὰ ἀποχωρητήρια (W) ἔφρόντισαν νὰ μὴ κατασκευάσουν ἄπ' εὐθείας εἴσοδον ἐκ τοῦ μεγάρου, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ὀπισθεν μέρος, ὅπου ὀδηγεῖ ὁ γωνιώδης διάδρομος (Ψ) ὁ καλούμενος «τοῦ γραπτοῦ πίθου». Ἀπέναντι τῆς ἐγκαταστάσεως W. C. ὑπάρχει τὸ δωμάτιον μὲ τὸ «ἐκ κονιάματος ἀνάκλιτρον» (O) καὶ τέλος ὁ φωταγωγὸς ἢ Αὐλὴ τῶν ἡλακατῶν N, ἐξ ἧς φαίνονται οἱ ὄχετοὶ τῶν ὑδάτων. Εἰς τὸ ἄνω πάτωμα ἐπανελαμβάνετο ἡ διάταξις ὅπως κάτω, ὑπῆρχε δηλ. μέγαρον, λουτρόν. θησαυροφυλάκιον ἑνὸς μικροῦ βωμοῦ, τὰ ἀποχωρητήρια, ὁ φωταγωγὸς φυσικὰ ἐξηκολούθει, ὑπεράνω δὲ τοῦ δωματίου μὲ τὸ ἀνάκλιτρον O ὑπῆρχε τὸ λεγόμενον δωμάτιον τοῦ λιθίνου ἐδωλίου, οὗ παραπλεύρως ἦτο εἰς κοιτῶν μετ' ἐγκαταστάσεως τῶν σχετικῶν χειριδῶν.

Ἡ συνοικία τῶν βιομηχανικῶν ἐγκαταστάσεων, ἧτις ὡς εἶπομεν κεῖται πρὸς Β τοῦ μεγάλου διαδρόμου (2) διέσωσεν ἀρκετὰ ἐργαστήρια. Ἐκεῖ φαίνεται καλῶς εἰς διάφορα μέρη ὅχι μόνον τὸ σύστημα τῆς

ὕδρευσεως διὰ πηλίνων σωλήνων, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς ἀποχετεύσεως τῶν ὑδάτων ἐκ τῶν ἄνω διαμερισμάτων, τῶν δωμάτων (ταρατσῶν) κλπ. Τὸ διαμέρισμα Α, ὅπερ ἐθεωρήθη ἄλλοτε διαμέρισμα ἔλαιοπιεστηρίου, ἀνήκει εἰς τὸ σύστημα τῶν ὀχετῶν καὶ ἀγωγῶν τῶν ὑδάτων. Διακρίνονται ἐπ' ἴσης εἰς τὸ διαμέρισμα τοῦτο τὰ ἐργαστήρια τῶν λιθοξόων (Β), εἰς τὰ ὁποῖα ἐκ τῶν ποικίλων λίθων κατασκευάζοντο τὰ ὠραιότατα ἀγγεῖα, παρ' αὐτὰ δὲ ἐν δωμάτιον (Β₂), τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τὸ πρῶτον καὶ παλαιότατον σχολεῖον τῆς Εὐρώπης. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν εἰς ἀλληπαλλήλους σειρὰς τὰ ἐδώλια τῶν μαθητῶν, ἐν ᾧ ἀπέναντι ὑπῆρχε κάθισμα, διδασκάλου προφανῶς, καὶ παρ' αὐτὸ ἐπὶ μικρῶν κιονίσκων κατάλληλοι κοιλότητες, ἵνα μαλάσσεται ὁ πηλὸς καὶ νὰ κατασκευάζωνται αἱ πινακίδες, ἐφ' ὧν ἐχαράσσοντο τὰ γράμματα (κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν κτισμάτων τούτων ἐδιδάσκετο τὸ σύστημα Α τῆς γραμμικῆς γραφῆς). Ἐπ' ἴσης ὑπάρχουν διάφοροι διάδρομοι, ἀποθηκαὶ πολλαὶ τοῦ Μ.Μ. ἀνακτόρου, ὅπου ἐφυλάσσοντο οἱ ὠραῖοι «Médailles» πίθοι ἢ οἱ πελώριοι «Knobbed» πίθοι, ἧτοι κεκοσμημένοι μὲ κομβοειδεῖς ἐξογκώσεις, πίθοι πολὺ μεγαλύτεροι τοῦ ἀνθρωπίνου ἀναστήματος, ὡς βλέπει ὁ ἐπισκέπτης ἐκ τῶν περισωθέντων ἐξ αὐτῶν.

Πρέπει τέλος νὰ μνημονευθῇ καὶ ἐν μικρὸν ἱερὸν τῆς ἐσχάτης Υ.Μ. ἐποχῆς, τὸ ὁποῖον εὐρέθη ἄθικτον εἰς τὴν Ν.Α. γωνίαν τοῦ ἀνακτόρου (Π ἐν τῷ σχεδίῳ). Ἐντὸς αὐτοῦ διακρίνεται ὁ βαθμιδωτὸς βωμός, ὅπως τὸν εἶχον ἐπιστρῶσει μὲ γάλικας θαλασ-

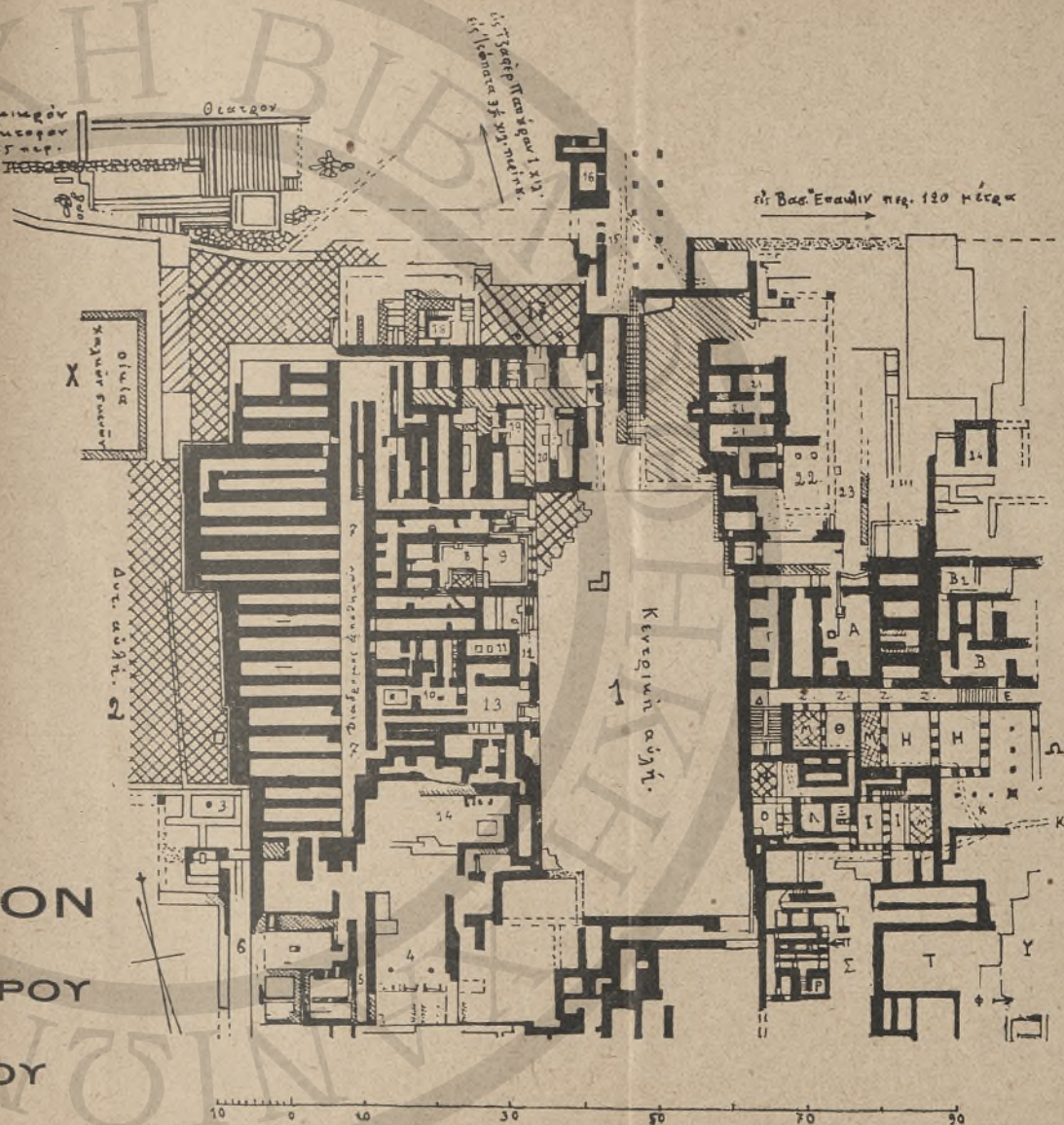
σίους, ἐπ' αὐτοῦ δ' εὐρέθησαν *in situ*, κατὰ χώραν κείμενα, τὰ εἰδώλια τῆς Μεγάλης Θεᾶς μὲ τὴν περιστεράν, τὰ διπλᾶ ἱερὰ κέρατα μὲ τὸν διπλοῦν πέλεκυν κλπ., ἐνώπιον δὲ τούτων τράπεζαι προσφορῶν, αἱ ὁποῖαι ἐδέχοντο τὰ διάφορα ἀφιερώματα τῆς ἀναιμάκτου θυσίας (καρπούς, σπονδὰς κλπ.). Εἰς τὸ μικρὸν τοῦτο ἱερόν, πολυτιμώτατον διότι μᾶς περιήλθεν εἰς τὴν κατάστασιν πού τὸ ἀφῆκαν οἱ τελευταῖοι λατρευταὶ του, ἐσημειώθη ἄλλοτε κλοπὴ καὶ διὰ τοῦτο μετὰ τὴν ἀνεύρεσιν τῶν εἰδωλίων (πλὴν ἑνός), κατετέθησαν ταῦτα εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου καὶ εἰς τὴν θέσιν των ἐτέθησαν τὰ νῦν ὑπάρχοντα γύφρινα πανομοιότυπα.

Ἐκ τῆς ΒΑ γωνίας τῶν ἀνακτόρων μεταβαίνει τις εἰς τὴν «Βασιλικὴν Ἐπαυλιν» ἀποκληθεῖσαν, ἣτις ἀπέχει περὶ τὰ 120 μ. ἐκεῖθεν. Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο μᾶς δίδει λαμπρὰν ἰδέαν μᾶς Μινωικῆς οἰκίας. Τὸ σχέδιον αὐτῆς παρουσιάζει ἕνα μακρυνὸν πρόδρομον τοῦ οἰκοδομήματος ὅπου ἐν Ἀθήναις διέμενεν ὁ ἄρχων βασιλεὺς καὶ τῆς βασιλικῆς, ὅπως αὕτη ἐξειλίχθη ὕστερον εἰς τὸν γνωστὸν τύπον τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν.

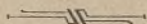
Ἐκ τοῦ θεάτρου πάλιν ἐν τῇ ΒΑ. γωνίᾳ μία πλακόστρωτος ὁδὸς ἀνακαλυφθεῖσα καὶ παρακολουθηθεῖσα ἤγαγεν εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ «Μικροῦ Ἀνακτόρου», περὶ τὰ 275 μ. πρὸς Δ, ἀμέσως ἄνωθεν τῆς σημερινῆς ἀμαξιτοῦ. Εἶναι σύμπλεγμα οἰκοδομημάτων τῆς Υ. Μ. ἐποχῆς, ὅπου εὐρέθησαν καὶ οἱ φυσικοὶ ἀκατέργαστοι λίθοι οἱ λατρευόμενοι ὡς βαίτυλοι (ἴδ. ἄνωτ. σ. 104). Ἐκ τῆς ὁδοῦ ταύτης,

1 Κενερίνη αύλη.	Λ Θησαυροφυλάκιον.
2 Δυτική αύλη.	Μ Φωταγωγοί αίδεων.
3 Δυτική στοά.	Ν Αύλη ήλαματων.
4 Νότιον Πρόσφυγον.	Ξ Δωμάτιον λουτρού.
5 Διάδρομος Ρυσοφόρου.	Ο Δωμάτιον τῶ ἀνακλινητέου.
6 Διάδρομος πομπῆς.	Π Ἱερόν Θεᾶς περιστερωτῶν.
7 Διάδρομος ἀποδημῶν.	Ρ Νοτία ἱερᾶ δεξαμενῆς.
8 Αἶθουσα Θρόνον.	Σ Αύλη εἰς ἱερά.
9 Πρόδρομος αἰδέων.	Τ Ν.Α. αύλη.
10 Δωμα. ἑστῶν κίωνων.	Υ Βάσις ἐν μονοκίτῳ εὐχῆς.
11 Ἱερά θησαυροφυλάκια.	Φ Νοτιοδυτικὴ οἰκία.
12 Τὸ Ἱερόν τῆς Θεᾶς	Χ Β.Δ. σιινοδόκιμα χαλμῶν κειμένων.
13 Δωμα. μετὰ τραπεζῶν κίωνων.	Ψ Διάδρομος γραπτῶν πίδων.
14 Αὐλή τῶ βυρῶν.	Ω Εξίδρα.
15 Βορεία εἰσοδοί.	W Αποχωρητήρια.
16 Φυλακίον.	
17 Βορεία στοά.	
18 Βορεία ἱερά δεξαμενῆς.	
19 Κτιστοὶ γάμμοι (φυλακαί).	
20 Διαμερίσματα ἐν Ρυσοφόρου.	
21 Αἱ Β.Α. ἀποδημαί.	
22 Ἡ Β.Α. αἶθουσα	
23 Ὁ διάδρομος ἐν Ζατρίμιον.	
24 Ἀποδημαί τῶν μεγάλων πίδων.	
Α Διαμερίσματα τῶν ἀρχῶν ἐν ὕδατος	
Β Διαμερίσματα τῶν γλῆπῶν.	
Β2 Τὸ σχολεῖον.	
Γ Ὁ διάδρομος τῶν ἀδεξοδῶν.	
Δ Ἡ μεγάλη κλιμακῆς.	
Ε Κλιμακῆς πρὸς τὸν ἄνω διάδρομον.	
Ζ Οἱ διάδρομοι τῶν ὀρέων.	
Η Στοά τῶν διαγῶν περὶ κίωνων.	
Θ Αἶθουσα τῶν κιονοστοιχιῶν.	
Ι Τὸ Μίχρον τῆς βασιλείας.	
Κ Ὑπόνομοι.	

ΣΧΕΔΙΟΝ
ΤΟΥ
ΑΝΑΚΤΟΡΟΥ
ΤΗΣ
ΚΝΩΣΟΥ

τῆς παλαιοτάτης λιθοστρώτου ὁδοῦ ἐν Εὐρώπῃ, βλέπομεν πόση φροντίς κατεβάλλετο διὰ τὴν ὁδοποιίαν. Τὸ μέσον εἶναι πλακόστρωτον, ἑκατέρωθεν δὲ τῆς πλακοστρώσεως εἶχον κατασκευάσει ἐν συμπαγὲς σύνολον ἐκ κονιάματος χαλίκων καὶ τετριμμένων ὀστροάκων. Ὑπεράνω τῆς Μινωικῆς ὁδοῦ ὑπῆρχε μία ἄλλη τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἣτις κατεστράφη ἵνα ἀποκαλυφθῇ ἡ πρώτη. Οἱ Ρωμαῖοι ἦσαν οἱ μεγάλοι ὁδοποιοὶ τῆς ἀρχαιότητος, ἐν τούτοις ἐκ τῆς συγκρίσεως, τοῦλάχιστον εἰς ταύτην τὴν περίστασιν, ἡ Μινωικὴ ὁδὸς ἐδείχθη πολὺ ὑπερέτερα.

2. ΤΥΛΙΣΟΣ

Πρὸς Δ. τοῦ Ἡρακλείου εἰς ἀπόστασιν 12 χιλιομέτρων (ἁμαξιτὴ ὁδός, συγκοινωνία δι' αὐτοκινήτων) κεῖται τὸ χωρίον Τύλισος, κείμενον παρὰ τὰ ἑρείπια τῆς ἀρχαίας πόλεως Τυλίσου, ἣτις πάλιν ἦτο ἐκτισμένη ἐπὶ Μινωικῆς πόλεως (ὡς ἀποδεικνύει καὶ τὸ ὄνομα, ἴδ. σελ. 134). Παρὰ τὸ Β. ἄκρον τοῦ χωρίου ἦσαν ὄρατὰ ἀνέκαθεν ἑρείπια τὰ ὁποῖα οἱ χωρικοὶ εἶχον πρόχειρον λατομεῖον, ἕως ὅτου κατὰ τὸ 1909 εὐρέθησαν ὑπ' αὐτὰ τέσσαρες πελώριοι λέβητες, τότε δ' ἐπελήφθη τῆς ἀνασκαφῆς ὁ κ. Ἰωσήφ Χατζιδάκης. Ἡ ὀριστικὴ δημοσίευσις τῶν ἀποτελεσμάτων ἐμφανίζεται ὀσονούπω (Γαλλιστί). Ἔχει ὅμως δημοσιευθῆ ὑπὸ τοῦ ἀνασκαφέως προσωρινὴ ἔκθεσις καὶ περιγραφὴ τῶν γενομένων εὐρημάτων ἐν Ἀρχαιολο-

γικῆ Ἐφημερίδι 1912, σελ. 197 ἔξ. (καθὼς καὶ Γαλλικῆ μετάφρασις ἐν ἰδίῳ τεύχει). Ἀνεκαλύφθησαν τρεῖς οἰκίαι ἢ μέγαρα, Μ. Μ. καὶ Υ. Μ. ἐποχῆς. Τὸ γενικὸν σχέδιον ἔχει τὴν γνωστὴν Μινωικὴν διάταξιν, μὲ φωταγωγούς αὐλὰς καὶ ὑπόστρα διαμερίσματα, ἀποθήκας μετὰ πίθων, κλιμακας κλπ. Ἀξιόλογον εἶναι ἐπίσης καὶ τὸ σύστημα ὑδροεύσεως μετὰ μᾶς πελωρίας δεξαμενῆς εἰς τὴν ὁποίαν συνήγοντο τὰ ὕδατα.

3. ΝΙΡΟΥ ΧΑΝΙ

Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀναχωροῦσης ἐξ Ἡρακλείου διὰ Χερσόνησον κατὰ μῆκος τῆς παραλίας εὗρισκεται παρὰ τὸ 13ον χιλιόμετρον ἐν Υ. Μ. μέγαρον, τὸ ὁποῖον ἀνέσκαψεν ὁ Διευθυντῆς τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου κ. Στέφ. Ξανθουδίδης. Ἡ ὁδὸς βαίνουσα παραλλήλως τῆς παραλίας πρὸς Ἄν. τοῦ Ἡρακλείου διέρχεται δι' ὠραίων τοποθεσιῶν.

Περὶ τὸ 6ον χιλιόμετρον διερχόμεθα διὰ τῆς εὐφορωτάτης κοιλάδος τοῦ Καρτεροῦ, λαβούσης τὸ ὄνομα ἐκ τῆς πανώλεθρίας τοῦ ὁμωνύμου Βυζαντινοῦ στρατηγοῦ ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν (1). Κατόπιν ἄρχεται ἡ

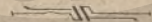
(1) Ὁ Καρτερός σταλεῖς ἐκ Βυζαντίου μὲ 70 διήρεις καὶ πολυάριθμον στρατὸν ἀπεβιβάσθη ἐκεῖ καὶ συγκροτήσας φονικωτάτην μάχην καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν διαρκέσασαν ἔτρεψεν ἐπὶ τέλος τοὺς Ἀραβας εἰς φυγὴν. Παραδοθεὶς ὁμως ὁ στρατός του τὴν νύκτα εἰς κραιπάλην ὑπέστη αἰφνηδιαστικὴν ἐπίθεσιν καὶ κατεστράφη. Ὁ Καρτε-

διάβασις τοῦ ἀποκρήμνου καὶ δυσβάτου Κακοῦ ὄρους, τέλος δὲ φθάνομεν εἰς τὴν τοποθεσίαν Ἐρμιυλλίδες, ὅπου ὑπάρχει τὸ ρηθὲν μέγαρον. Σήμερον εἶναι γνωστὴ εἰς τὸν λαὸν καὶ τοὺς σωφῆρ ἡ τοποθεσία ὡς «τοῦ Κοκκίνη τὸ χάνι», κείμενον 500 μέτρα περαιτέρω, διότι ὁ Νίρος ἦτο παλαιὸς τοῦρκος λησιμονηθεὶς σήμερον. (Ἐρμιυλλίδες εἶναι τὸ εὐρύτερον ὄνομα ὅλης τῆς περιφερείας).

Τὸ διασωθὲν Μινωικὸν μέγαρον μᾶς δίδει λαμπρὰν ἰδέαν ἐνὸς Μινωικοῦ πλουσίου οἴκου. Ἔχει τὴν αὐλὴν του, τὸν πρόδομόν του, τὰς ἀποθήκας του, τοὺς λύχνους του, τὴν διακόσμησίν του ἀπὸ γυψίνας πλάκας αἵτινες ἐπενέδουν τοὺς τοίχους κλπ. Εἶχε καὶ δεύτερον πάτωμα, ἂν δὲ κρίνωμεν ἐκ τῶν εὐρημάτων του, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἦτο οἶκος ἰσχυροῦ τινος καὶ σεβασμίου θρησκευτικοῦ ἀρχηγοῦ, ὅστις εἶχε τὸ μονοπόλιον θρησκευτικῶν σκευῶν ἢ τοῦλάχιστον ἀποθήκην πωλήσεως καὶ ἐξαγωγῆς τούτων· διότι εὐρέθησαν ἐκεῖ τρεῖς πελώριοι διπλοὶ πελέκει, (οἱ μεγαλύτεροι μέχρι σήμερον), ἐπίσης δὲ δεκάδες ἱερῶν τραπεζῶν διὰ τὰς προσφοράς, ἐστειβαγμένοι ἐντὸς ἐνὸς δωματίου. Οἱ θέλοντες νὰ μελετήσουν τελειότερον τὸ μέγαρον παραπέμπονται εἰς τὴν δημοσίευσίν του ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι 1922 σελ. 1 καὶ ἐξῆς, τῆς ὁποίας ἀντίτυπον ἔχει καὶ ὁ αὐτόθι φύλαξ ἀρχαιοτήτων.

ὁρὸς καταδιωχθεὶς ἐπὶ τοῦ πλοίου του συνελήφθη παρὰ τὴν Κῶν καὶ ἐθανατώθη, μόνον δὲ τὸ ὄνομά του ἀφῆκεν εἰς τὴν κοιλάδα καὶ τὸν διαρρέοντα ταύτην ποταμόν, ὅστις ἐκαλεῖτο πρότερον Ἀμνισός, εἶχε δηλ. ὄνομα προελληνικόν.

Εἰς τὴν τοποθεσίαν τῶν Ἀρμυλλίδων γενικῶς, ἔχουσαν καλὸν αἰγιαλόν, βοηθούμενην ὑπὸ τῆς ὁμαλῆς ἔνδοχώρας καὶ σκεπομένην ὅπως δῆποτε ἀπὸ τῆς τρικυμίας, διότι ἀκριβῶς ἐνώπιον ταύτης κεῖται ἡ νησίς Δία, ἦτο, ὡς φαίνεται, Μινωικὸς ἐμπορικὸς συνοικισμὸς. Καὶ πρὸ τοῦ ρηθέντος μεγάρου ὑπάρχουν λείψανα θαλασσίων ἀναλημμάτων, κυρίως ὅμως περὶ τὰ 50 μ. μέτρα δυτικώτερον τοῦ μεγάρου ἀνασκάπτεται νῦν σπουδαία λιμενικὴ ἐγκατάστασις ἐν τῷ ὁρμίσκῳ, τὸν ὁποῖον σχηματίζει τὸ ἀκρωτήριον τῶν Ἁγίων Θεοδώρων. Ἐκεῖ τὸν βράχον εἶχον λαξεύσει πολλαχοῦ πρὸς διαφόρους σκοποὺς καὶ τὸ ἀκρωτήριον ἦτο πλήρες οἰκοδομημάτων καὶ ἐντὸς τῆς ἀμμου ἀνεσκάφησαν ἤδη ἀρκετὰ οἰκοδομήματα πέριξ ἑνὸς φρέατος, τὸ ὁποῖον παρεῖχε πόσιμον ὕδωρ. Μέρος τῶν οἰκοδομημάτων εὐρίσκεται ὑπὸ τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης, διότι ὀλόκληρος ἡ Ἁνατ. Κρήτη ἔχει ὑποστῆ καθίζησιν. Ἐν μέγα τετράγωνον (ἐκάστη πλευρὰ ἔχει περίπου 40 μ. μήκους) ἐκτισμένον μὲ εὐμεγέθεις τιτανολίθους καὶ τοῦ ὁποῖα ἡ μία γωνία εὐρίσκεται ἤδη εἰς τὴν θάλασσαν ἦτο, φαίνεται, μία περίφρακτος ἀγορά. Μικρὰ δωμάτια σφύζονται εἰς μίαν τῶν γωνιῶν του καὶ ἐκεῖ πιθανῶς συνηλάσσοντο οἱ καταφθάνοντες ἔμποροι μετὰ τῶν ἐντοπίων.

4. ΜΑΛΙΑ

Προχωρῶν τις περαιτέρω πρὸς Ἁνατ. εἰς τὴν ἀμαξιτὴν συναντᾷ κατὰ τὸ 25ον (ἀπὸ Ἡρακλείου)

χιλιόμετρον τὴν Χερσόνησον, ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν πόλιν, ἣτις ἦτο ἐπίνειον τῆς Λύττου κυρίως, ἀλλὰ καὶ αὐτόνομος πόλις ὑπῆρξεν, ὡς μᾶς δεικνύουν τὰ νομίσματά της, εἶχε δὲ σπουδαῖον ναὸν τῆς Βριτομάστεως. Εἰς τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους ἦτο ἔδρα ἐπισκοπῆς. Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων της κεῖται σήμερον ὁμώνυμος κόμη ἔχουσα μικράν τινα κίνησιν ἕνεκα τοῦ λιμένος της.

Ὅκτώ ἕως ἑννέα χιλιόμετρα ἀνατολικώτερον κεῖται τὸ χωρίον Μάλια, εἰς μικρὰν ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἀπόστασιν πρὸς ΒΑ ἀνασκάπτεται ἐν Μινωικὸν ἀνάκτορον ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολ. Σχολῆς, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ παρεχώρησεν ὁ πρῶτος εὐρὼν τέως διευθυντῆς τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου κ. Ἰωσήφ Χατζιδάκης, ὁ ὁποῖος καὶ πρῶτος ἤρχισε τὴν σκαφὴν του. Τὸ ἀνάκτορον τοῦτο ἐκτίσθη εἰς τὴν Μ.Μ. ἐποχὴν, περὶ τὸ τέλος τῆς ὁποίας κατεστράφη, ἀφοῦ προηγουμένως ἐσυλήθη ἐπιμελέστατα, ἔκτοτε δὲ δὲν κατῴκηθη πλέον. Διὰ τοῦτο εἶναι καὶ ἀσυνήθως πτωχὸν εἰς κινητὰ εὐρήματα. Τὰ σπουδαιότερα τῶν μέχρι τοῦδε εὐρεθέντων εἶναι μία κεφαλὴ σκήπτρου ἐν σχήματι λεαίνης καὶ πελέκεως ὁμοῦ ἐκ σχιστολίθου, καθὼς καὶ πελώριον ξίφος, τὸ μέγιστον τῶν μέχρι τοῦδε εὐρεθέντων, ὄπλον ὄντως βασιλικὸν μετὰ λαβῆς χρυσοποικίλτου, ἣν κοσμεῖ εἰς τὸ ἄνω μέρος πελώριος κόμβος ἐκ φυσικοῦ κρυστάλλου μὲ ἀναλαμπὰς ἀμεθύστου. Ἐκτὸς τοῦ ξίφους εὐρέθη καὶ ἐγχειρίδιον, ὡσαύτως χρυσοκόλλητον.

Τὸ ἀνάκτορον καθ' ἑαυτὸ εἶναι ἐνδιαφέρον. Μέχρι τοῦδε δὲν ἐδημοσιεύθη τι περὶ αὐτοῦ καὶ δὲν δυνά-

μεθα νὰ δώσωμεν τὸ σχέδιον. Ἡ ἔως τῶρα ἀνασκαφή του παρουσίασε τὸ κύριον μέρος, μὲ ἀλλὰς καὶ κιονοστοιχίας, μὲ εὐρύχωρον κλίμακα διὰ τὸ ἄνω πάτωμα, μὲ δωμάτια ἔχοντα τετράγωνον γίονα (θηρησκευτικῆς ἴσως καὶ ἔδω χρήσεως) κλπ. Ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν προξενοῦν αἱ μετὰ φροντίδος ἐπιμελημέναι ἀποθήκαι, αἱ ὁποῖαι ἔχουν δάπεδον καταλλήλως καμωμένον, ὥστε νὰ συλλέγεται εἰς μικροὺς ἐπίτηδες κατεσκευασμένους λάκκους τὸ ὑγρὸν, τὸ ὁποῖον ἤθελε τυχὸν διαφύγει ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα καὶ τοὺς πίθους, εἴτε λόγῳ θραύσεως, εἴτε λόγῳ διηθήσεως ἕνεκα τῆς ἀτελοῦς ὀπτήσεως τῶν ἀγγείων.

Εἰς μεγάλην ἀπόστασιν πέριξ τοῦ ἀνακτόρου ὅπου καὶ ἂν σκάψη τις εἰς τοὺς ἀγρούς εὐρίσκει Μινωικὰς οἰκίας καὶ ἄλλα λείψανα κατοικήσεως. Εἶναι προφανές ὅτι μεγάλη τις πόλις ἐν τῇ Μινωικῇ ἐποχῇ ὑπῆρχεν ἐκεῖ, ὅπου σήμερον τὸ ἄροτρον ἀνλακώνει τοὺς ἀγρούς.

Β'. ΜΕΣΑΡΑ

Ἡ Μεσαρὰ εἶναι ἡ εὐφροσνιάτη καὶ μεγίστη πεδιάς ἡ ἐκτεινομένη καθ' ὅλον τὸ Νότιον μέρος τοῦ νομοῦ Ἡρακλείου, ἔχουσα πρὸς τὸ μέρος μὲν τῆς Λιβυκῆς θαλάσσης τὰ Ἀστερούσια ὄρη (τοῦ Κόφινα), πρὸς Βορρᾶν δὲ τὴν Ἰδην καὶ τὴν Δίκτην, ἐκτεινομένη δὲ στενόμακρος ἀπὸ Α. πρὸς Δ. μεταξὺ τούτων τῶν ὄροσειρῶν. Ἐκεῖ ἤκμασεν ἀρχαιότατος πολιτισμός, καὶ νεολιθικὸς ἀκόμη (σπήλαιον παρὰ τὸ Μια-

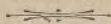
μοῦ), ἀλλ' ἰδίως πρωτομυνωικός, εὐρέθησαν δὲ καθ' ὄλην τὴν ἔκτασιν τῆς πεδιάδος πλουσιώτατοι θολωτοὶ τάφοι τῆς Π.Μ. ἐποχῆς, τοὺς ὁποίους ἠρεύνησεν ὁ κ. Ξανθοῦδίδης⁽¹⁾. Πρὸς τὸ Δυτ. ἄκρον τῆς πεδιάδος ὑφούτο ἐπὶ λόφου τὸ ἀνάκτορον τῆς Φαιστοῦ, ἡμίσειαν δὲ ὄραν δυτικώτερον τὸ βασιλικὸν ἐνδιαίτημα τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἐν ᾧ πολὺ ἀνατολικώτερον ἐν τῇ πεδιάδι ἦκμασεν ἡ μεγάλη πόλις τῆς Γόρτυνος, ἡ πολυάνθρωπος ἐπὶ Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς πρωτεύουσα τῆς Κρήτης καὶ ἔδρα τῆς Μητροπόλεως.

Ἡ συγκοινωνία τελεῖται διὰ τῆς ἀμαξιτοῦ μέχρι Φαιστοῦ, ὑπάρχουν δ' αὐτοκίνητα πολλὰ ἀναχωροῦντα πᾶσαν ὄραν τῆς ἡμέρας. Ἡ ἀπόστασις ἀπὸ Ἡρακλείου εἰς Ἁγίους Δέκα (Γόρτυνα) εἶναι 44 χιλιομέτρα, ἐκεῖθεν δὲ μέχρι Φαιστοῦ ἕτερα 18, ἥτοι ἐν συνόλῳ ἀπὸ Ἡρακλείου 62. Ὡς πρὸς τὸ δρομολόγιον δύναται τις νὰ ἀκολουθήσῃ δύο τρόπους. Ἡ δύναται νὰ μεταβῇ ἀπ' εὐθείας εἰς Φαιστὸν ἐξ Ἡρακλείου τὴν πρωίαν, νὰ ἴδῃ τὴν Φαιστὸν καὶ Ἁγ. Τριάδα καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ τὴν ἑσπέραν εἰς Ἡρακλείον, ἢ νὰ σταθῇ εἰς Ἁγίους Δέκα. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ ταξίδιον θὰ εἶναι διήμερον. Τὴν πρώτην ἡμέραν θὰ ἴδῃ τὰς ἀρχαιότητας τῆς Γόρτυνος καὶ ἂν θέλει δύναται νὰ μεταβῇ εἰς τὸν Πλάτανον (4 χιλιομ. ΝΔ τῆς Γόρτυνος), ὅπου εὐρίσκονται οἱ δύο καλύτερον σφζόμενοι ἐξ ὄλων τῶν Π. Μ. τά-

(1) Περὶ αὐτῶν ἐξέδωκεν ὁ κ. Ξανθοῦδίδης τὸ βιβλίον *The vaulted tombs of Mesarà*, κατὰ μετάφρασιν τοῦ καθηγητοῦ Droop, 1924.

φων τῆς Μεσαρᾶς. Τὴν ἐπομένην ἡμέραν μεταβαίνει τις εἰς Φαιστὸν καὶ Ἐγίαν Τριάδα, βλέπων δ' ἐν ἀνέσει τὰς ἐκεῖ ἀρχαιότητας ἐπιστρέφει εἶτα κατ' εὐθείαν εἰς Ἡράκλειον.

Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς διανυκτερεύσεως εἰς Γόρτυνα, μέχρις ἰδρύσεως ξενοδοχείου δύναται τις νὰ μείνῃ εἰς τὸ αὐτόθι φυλακεῖον ἀρχαιοτήτων ἢ εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν τοῦ ἐν Ἐγίοις Δέκα ἐδρεύοντος θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου Ἀρκαδίας κ. Βασιλείου, ὅστις κατὰ τὸν μᾶλλον θεάρεστον τρόπον πληρῶν τὸν ὑψηλὸν Αὐτοῦ προορισμὸν παρέχει ὑποχρεωτικὴν καὶ φιλόφρονα φιλοξενίαν εἰς πάντα ξένων ἐπισκέπτην. Ἐὰν ἤθελε παραστῆ ἀνάγκη διανυκτερεύσεως εἰς Φαιστὸν πρέπει νὰ μεταβῇ τις εἰς τὸ πλησίον κείμενον χωρίον Βώρους. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ δυνάμενος νὰ ἐνοικιάσῃ ἰδικὸν τοῦ αὐτοκίνητον προφθάνει ἐντὸς μιᾶς ἡμέρας νὰ ἐπισκεφθῇ ὄλους τοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Ἡράκλειον.

1. ΓΟΡΤΥΣ

Ὁ μεταβαίνων εἰς Γόρτυνα, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ὁποίας κεῖται τὸ σημερινὸν χωρίον Ἐγιοὶ Δέκα, θὰ συναντήσῃ κατὰ τὸ 29ον χιλιόμετρον τὸ ὑψηλὸν καὶ ὑγιεινὸν χωρίον Ἐγίαν Βαρβάραν, ὀπόθεν κατηφορικὴ ὁδὸς 14 χιλιομέτρων ἄγει εἰς Γόρτυνα. Ὀλίγα χιλιόμετρα πρὸ τῆς Ἐγίας Βαρβάρας ἔχει ὁ ταξιδιώτης δεξιὰ του τοὺς λόφους τοῦ **Πριγιᾶ**, ὅπου ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἀνεσκάφησαν ὑπὸ τῆς Ἰταλικῆς

Ἀρχαιολογικῆς Ἀποστολῆς δύο Ἑλληνικοὶ ναοὶ τῆς ἀρχαϊκωτάτης ἐποχῆς. (8ος ἢ 9ος ἴσως αἰὼν π. Χ.). Ἀνεκαλύφθησαν ἐκτὸς μερικῶν εἰδώλων (εἰς τὰ πέριξ) τὰ ὁποῖα διατηροῦν τὴν Μινωικὴν παράδοσιν, πολλὰ γλυπτὰ σπουδαῖα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς πλαστικῆς.

Ἐν Γόρτυνι τὸ πρῶτον καὶ σπουδαιότατον μνημεῖον, τὸ ὁποῖον ἔχει τις νὰ ἴδῃ, εἶναι ἡ Μεγάλῃ Ἐπιγραφῇ ἢ περιλαμβάνουσα σύνοψιν μέρους τῆς νομοθεσίας τῶν Γορτυνίων. Κεῖται ἔξωθι τοῦ χωρίου πρὸς Β. Δ., παρὰ τὸν Ληθαῖον ποταμόν, ἀνῆκε δ' εἰς τι οἰκοδόμημα κυκλοτερές (Πρυτανεῖον ἢ ἄλλο τι ἀνάλογον) τοῦ τέλους τοῦ 6ου π. Χ. αἰῶνος ἢ τῆς ἀρχῆς τοῦ 5ου. Ἐπὶ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἐκτίσθη τὸ ᾧδεῖον, τὸ ὁποῖον ὁ ἐπισκέπτης θὰ ἴδῃ αὐτόθι, τότε δ' ἐχρησιμοποίησαν εἰς αὐτὸ τοὺς λίθους μὲ τὴν σεβασμίαν γηραιὰν νομοθεσίαν, ἂν καὶ δὲν θὰ ἐποιοῦντο πλέον χρῆσιν αὐτῆς, ἴσως δὲ θὰ ἐδυσκολεύοντο πολὺ καὶ νὰ τὴν ἀναγνώσουν. Διὰ νὰ μὴ χάσουν τὴν σειρὰν τῶν λίθων τοὺς ἠρίθμησαν μὲ γράμματα τῆς ἐποχῆς των καὶ τοὺς ἐπανέκτισαν εἰς τὸ ᾧδεῖον, τοῦ ὁποῖου οἱ τοῖχοι εἶχον ἐπ' ἴσης κυκλοτερῆ κλίσιν. Ἡ ἐπιγραφῇ εἶναι εἰς γλῶσσαν Δωρικὴν γεγραμμένη μὲ πολλοὺς ἰδιωτισμούς, διὰ τοῦτο δ' εἶναι πολὺν δύσκολος ἢ ἐρμηνεῖα τῆς. Περιλαμβάνει διαφόρους διατάξεις τοῦ καλουμένου ἀστικοῦ δικαίου, λ. χ. περὶ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν δικαιωμάτων των, τῶν τέκνων, τῶν ποινῶν τοῦ ἀρπάζοντος ξένον δοῦλον, περὶ μοιχῶν, περὶ διαζυγίου καὶ τῶν

συνεπειῶν του, περὶ κληρονομίας ἐν περιπτώσει θανάτου τοῦ ἀνδρὸς κλπ.

Ἡ βιβλιογραφία διὰ τὴν Μ. Ἐπιγραφὴν εἶναι ἐκτεταμένη. Ἔχομεν καὶ Ἑλληνιστὶ πολλὰς ἐπὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ μέρους διατριβὰς (Τυπάλδου, Μομφερράτου κλπ), ἀλλὰ διὰ τὸν λόγιον ταξιδιώτην τὸ καλύτερον βοήθημα εἶναι τὸ 3ον τεῦχος τῆς πρώτης σειρᾶς (Serie I, fasc. III) τοῦ ἔργου *Inscriptions juridiques grecques* τῶν Dareste-Haussoulier-Reinach. (Κείμενον, Γαλλικὴ μετάφρασις καὶ σχόλια).

Διὰ τὰ λάβη τις ἰδέαν καὶ τῆς γλώσσης καὶ τοῦ περιεχομένου παραθέτομεν ὀλίγα ἀποσπάσματα:

Ἐνδοθιδίαν δώλαν αἱ κάρτει δαμι-
άσαιτο, δύο στατήρας κατασ-
τασεῖ· αἱ δὲ κα δεδαμν[α]μέναν πε-
δ' ἀμέρα(ν), [ὁ]δελόν, αἱ δὲ κ' ἐν νυτ-
τὶ δὲ ὀδελόνς· ὄρκιωτέραν δ' ἤ-
μεν τὰν δώλαν.

*Ὅστις ἤθελε βιάσει ἰδικὴν του δούλην, θὰ πληρώσῃ δύο στατήρας· ἐὰν αὐτὴ δὲν εἶναι παρθένος θὰ πληρώσῃ ἐὰν μὲν ἦτο ἡμέρα ἕνα ὀβολόν, ἐὰν δὲ νύξ, δύο ὀβολός· νὰ εἶναι δ' εἰς τὸν ὄρκον της μᾶλλον ἀξιόπιστος ἢ δούλη.

Αἱ ἀνὴρ ἀποθάνοι τέκνα κατ-
αλιπών, αἱ κα λῆι ἅ γυνά, τὰ Εἰ
αὐτᾶς ἔχονσαν ὀπιειθθα-
ι κ' ἅ τί κ' ὁ ἀνὴρ δῶι κατὰ τὰ ἐγ-
ραμμένα ἀντὶ μαιτύρων τρ-
ιῶν δρομέων ἐλευθέρων· αἱ
δέ τι τῶν τέκνων πέροι, ἔνδι-
κον ἤμεν.

Ἐὰν ὁ ἀνὴρ ἀποθάνη ἀφήνων τέκνα, ἂν θέλει ἡ γυνή, δύναται νὰ ὑπανδρευθῆ παραλαμβάνουσα ὅσα τῆς ἀνήκουν

και ὅσα θὰ τῆς δόσῃ ὁ ἀνὴρ τῆς συμφώνως τῷ νόμῳ ἐνώπιον τριῶν μαρτύρων δρομέων (σημαινόντων δηλ.) και ἐλευθέρων. Ἐὰν ἤθελε λάβει τι ἀνήκον εἰς τὰ τέκνα, νὰ εἰσαχθῇ εἰς δίκην.

Ματρὶ υἱοῖς ἢ ἀνὴρ γυναίκα
κρήματα αἱ ἔδωκε αἱ ἔγρατ-
το πρὸ τῶνδε τῶν γραμμάτων,
μὴ ἐνδικὸν ἡμεν, τὸ δ' ὕστε-
ρον διδόμεν αἱ ἔγρατται.

Ἐὰν υἱὸς εἰς τὴν μητέρα ἢ ἀνὴρ εἰς τὴν γυναῖκά του κρήματα ἔδωκε κατὰ τὸν νόμον τὸν πρὸ τοῦ παρόντος, νὰ μὴ δύναται νὰ εἰσαχθῇ εἰς δίκην, ἀπὸ τοῦδε ὁμῶς ὀφείλουν νὰ δίδουν συμφώνως τῷ παρόντι νόμῳ.

Ἡ Μεγάλῃ Ἐπιγραφῇ τῆς Γόρτυνος εἶναι τὸ σπουδαιότατον μνημεῖον τῆς Ἑλληνικῆς ἐπιγραφικῆς ἀπὸ ἀπόψεως περιοχομένου και μεγέθους. Πέριξ αὐτῆς εἶναι ἐνεκτισμένοι λίθοι ἐνεπίγραφοι μετ' ἄλλας διαφόρους διατάξεις. Πρὸς Δ. τοῦ ᾠδείου και τῆς ἐπιγραφῆς εἰς τὴν ἄλλην ὄχθην τοῦ Ληθαίου διακρίνονται τὰ ἐρείπια τοῦ θεάτρου τῆς πόλεως και τοῦ ὑδραγωγείου. Πρὸς Ἀν. δὲ τῆς Ἐπιγραφῆς εἶναι τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Τίτου, τοῦ ἀποστόλου και πρώτου ἐπισκόπου Κρήτης. Ὁ ναὸς εἶναι Ἰουστινιανείου ἐποχῆς (βου αἰῶνος), καταστραφεὶς δὲ τὸ 824 κατὰ τὴν φοβεράν ἐρήμωσιν τῆς Γόρτυνος ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν ἐπινεκτίσθη και πάλιν, ἀλλὰ μετὰ καιρὸν κατεστράφη ἐκ νέου. διότι τὸν 15ον αἰῶνα ἀναφέρουν περιηγηταὶ ὅτι εἶδον τὰ ἐρείπιά του.

Πλησιέστερον πρὸς τὸ χωρίον ἐντὸς τῶν ἐλαιῶνων κεῖνται τὰ ἐκτεταμένα ἐρείπια τῆς πόλεως. Ὁ ἐν Ἁγίοις Δέκα φύλαξ ἀρχαιοτήτων Ἡλίας Ἡλιά-

κης θὰ ὀδηγήσῃ τὸν θέλοντα εἰς τὸ «**Πραιτώριον**», μέγα οἰκοδόμημα τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, εἰς τὸ **Ἰσεῖον**, ναὸν δηλ. τῆς Αἴγυπτο-Ἑλληνικῆς καταστάσεως θεότητος **Ἰσιδος**, ὁπόθεν προέρχονται δύο καλῶς διατηρούμενα ἀγάλματα Πλούτωνος — Σαράπιδος καὶ Περσεφόνης — Ἰσιδος ἐν τῷ Μουσεῖῳ Ἡρακλείου, ἕτερον δ' ἀκέφαλον Ἐρμοῦ ἐν τῷ φυλακείῳ Γόρτυνος. Σπουδαῖος εἶναι τέλος ὁ ἀνακαλυφθεὶς ναὸς τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος, θεότητος ἣν ἐσέβοντο ὑπερβαλλόντως οἱ Γορτύνιοι καὶ γενικῶς οἱ Ἀσσιεῖς, δι' ὃ καὶ ἐχρησίμευε τρόπον τινὰ ὡς ἐπίσημον ἀρχεῖον τῆς πόλεως. Εἰς τοὺς τοίχους τοῦ ἦσαν ἐνεκτισμένοι ἐπιγραφαὶ (νόμοι) διὰ γραμμμάτων διαφόρων μεγεθῶν, ἀναλόγως τοῦ ὕψους. Ἐν τῷ Πυθίῳ εὐρίσκεται κατὰ χώραν ὁ κορμὸς ἀγάλματος τοῦ Ἀπόλλωνος, ὑπερφυσικοῦ μεγέθους, Μακεδονικῶν χρόνων. Ἡ κεφαλὴ τοῦ ἀγάλματος εὐρίσκεται ἐν τῷ Μουσεῖῳ Ἡρακλείου.

Ἐντὸς τοῦ φυλακείου Γόρτυνος ὑπάρχει καὶ μικρὰ ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ, ἀποτελουμένη κυρίως ἐξ ἐπιγραφῶν διαφόρων ἐποχῶν καὶ ἐξ ἀγαλμάτων μᾶλλον ἢ ἥττον κολοβῶν καὶ μεταγενεστέρων (Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς).

— ◊ —
2. ΦΑΙΣΤΟΣ

Ἀρχαιοτάτη μεταξὺ τῶν Κρητικῶν πόλεων, μνημονευομένη, ὅπως καὶ ἡ Γόρτυς, εἰς τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσειαν, εἶναι καὶ ἡ Φαιστός. Ἐν τῇ Ἑλλη-

νικῆ ἐποχῇ ἤγμαζεν ὡς πόλις ἐπίνειον ἔχουσα τὰ Μάταλα, ἕως ὅτου κατεστράφη ὑπὸ τῶν ἀντιζήλων της Γορτυνίων. Τὸ ὕψωμα τοῦ ὁποίου τὴν ἐπίπεδον κορυφὴν καταλαμβάνει τὸ ἀνάκτορον τῆς Φαιστοῦ, παρέχει θαυμασίαν θέαν ἐξ Ἀνατολῶν, πρὸς τὴν πεδιάδα, ἣτις φαίνεται ὅλη, πρὸς τὴν Ἰδην ἐκ Βορρᾶ, μὲ τὸ σπήλαιον τῶν Καμαρῶν, τὸ ὁποῖον εἶναι ὄρατὸν ὡς μαύρη κηλὶς καὶ μὲ ἐν τεμάχιον παραλίας ἐκ Λυσιμῶν.

Διακρίνονται τὰ ἐρείπια δύο ἀνακτόρων ἐν Φαιστῷ, Μεσομινωικοῦ καὶ Ὑστερομινωικοῦ, εἰς τὰ βαθέα δὲ στρώματα εὐρέθησαν καὶ λείψανα νεολιθικῆς ἐποχῆς. Ἡ ἀνοδος εἰς τὸ ἀνάκτορον ἐγίνετο ἐκ τῆς Δυτ. πλευρᾶς τοῦ λόφου, διότι αἱ ἄλλαι ἦσαν ἀπότομοι. Ἐκεῖθεν λοιπὸν εἰσερχόμενοι φθάνομεν εἰς τὴν Δυτ. αὐλὴν (Α ἐν τῷ σχεδίῳ), ἡ ὁποία εἰς τὸ Βόρειον μέρος της φέρει τὰς βαθμίδας περὶ ὧν ἀλλαγῆς εἴπομεν (σελ. 15). Ἔχομεν δηλ. καὶ ἐδῶ ἐν εἶδος θεάτρον διὰ τὰς θρησκευτικὰς τελετὰς καὶ τοὺς ἀγῶνας. Ἐντὸς τῆς αὐλῆς ὑπάρχει μέγα φρέατο διὰ τὴν ὕδρευσιν, παρὰ δὲ τὸ Ἀνατ. ἄκρον τῆς ρηθείσης κλίμακος ἀνεκαλύφθησαν τέσσαρα μικρὰ δωμάτια (Γ) ἀνήκοντα εἰς τὸ Μ. Μ. ἀνάκτορον καὶ χρησιμεύοντα διὰ τὰς θρησκευτικὰς τελετὰς. Ἐντὸς αὐτῶν εὐρέθησαν ἱερὰ σκεύη, τράπεζα προσφορῶν πηλίνη, ἀγγεῖα διὰ τὰς τελετὰς κλπ. Μικρὰ θρανία ἐκ γύψου ἐχρησίμευσον διὰ νὰ ἀποθέτουν τὰ ἱερὰ εἶδωλα τῆς θεότητος καὶ λοιπὰ θρησκευτικὰ σύμβολα.

Ἄνερχόμενοι τὴν μεγαλοπρεπῆ κλίμακα τὴν πρὸς Ἀνατολὰς τῶν ἱερῶν τούτων δωματίων ἢ παρεκκλη-

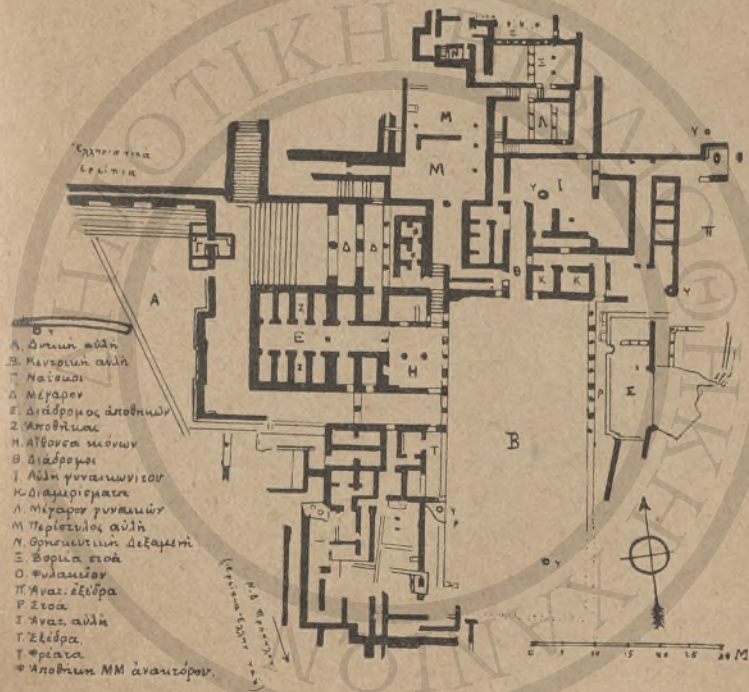
σίῳν φθάνομεν εἰς τὸ ἐπίπεδον ἑνὸς μεγαλοπρεποῦς διαμερίσματος ἢ μεγάρου διὰ τὰς ἐπισήμους τελετὰς καὶ παρουσιάσεις (Δ). Ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀλλεπάλληλα διαμερίσματα χωριζόμενα διὰ κίωνων (ἢ πρόσοψις ἔχει ἓνα μόνον κίονα μεταξὺ δύο παραστάδων). Εἰς τὸ ἀνατολικὸν τοῦ ἄκρον τὸ μέγαρον εἶχε φωταγωγόν, ἀλλ' ὁ φωταγωγὸς οὗτος τοῦ Υ. Μ. ἀνακτόρου εἶχε ὑπὸ τὰ θεμέλιά του ἀποθήκην τοῦ Μ. Μ. ἀνακτόρου, ἐντὸς τῆς ὁποίας εὐρέθησαν ὠραῖα πολύχρωμα Μ. Μ. ἄγγεῖα. Ἀρκετοὺς δὲ πίθους δύναται τις ἀκόμη νὰ ἴδῃ κατὰ χώραν, εἰς τὴν θέσιν ὅπου εὐρέθησαν (Φ).

· Πρὸς τὴν Νοτ. πλευρὰν τοῦ μεγάρου τούτου εὐρίσκειται μέγας διάδρομος (Ε), ἑκατέρωθεν τοῦ ὁποίου ὑπῆρχον ἀποθήκαι (Ζ). Ὁλόκληρον τὸ πρὸς Ν τῶν ἀποθηκῶν διαμέρισμα τοῦ ἀνακτόρου ἦτο προσωρισμένον διὰ τὴν κατοικίαν τοῦ προσωπικοῦ, δι' ἔργαστήρια, λουτροῦνας, ἀποθήκας διαφόρων εἰδῶν καὶ λοιπὰς βιοτικὰς ἀνάγκας, εἶχε δὲ καὶ ἰδιαιτέραν μικρὰν εἴσοδον χαμηλότερα εἰς τὴν Ν. Δ. κλιτὸν τοῦ λόφου. (Ἡ εἴσοδος αὕτη ἐκκλύφθη ὕστερον ὑπὸ ναοῦ τῆς Ἑλληνικῆς ἐποχῆς).

Ὁ ρηθεὶς μέγας κύριος διάδρομος Ε συγκοινωνεῖ πρὸς Ἀνατ. μὲ ἓν μέγα δωμάτιον, φέρον δύο κίονας ἐν τῷ μέσῳ καὶ ἀνοικτὸν πρὸς τὴν Κεντροικὴν αὐλὴν (Η). Ἐκεῖθεν λοιπὸν ἐξερχόμενοι εἰς τὴν εὐρύχωρον Κεντροικὴν αὐλὴν (Β) δυνάμεθα νὰ θαυμάσωμεν τὴν πανταχόθεν ἐκτεινομένην θέαν καὶ νὰ ἐξετάσωμεν τὰ φρεάτια καὶ ἄλλα συναφῆ ἔργα ἐν αὐτῇ.

Εἰς τὴν Ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς αὐλῆς αὐτῆς δὲν μᾶς διεσώθησαν πολλὰ πράγματα. Διακρίνεται

μία στοά ἢ ὁποία ἦτο ἀνοικτὴ πρὸς τὴν αὐλήν, μερικὰ δωμάτια ὑψητικά, φορέατα, φυλακεῖα καθὼς καὶ λείψανον εἴδους τινὸς ἐξέδρας. Ὑπὸ τοὺς πόδας

Σχέδιον τοῦ ἀνακτόρου τῆς Φαιστοῦ.

μας ἐκτείνεται πλέον ὁ ἀπότομος κρημνός, ἀλλ' ὁ ὀφθαλμὸς ἀπολαμβάνει τοῦ θεάματος σπανίας μεγαλοπρεпеίας.

Βορείως τῆς αὐλῆς ἔχομεν μέγα διαμέρισμα τοῦ ἀνακτόρου, τὸ ὁποῖον ἦτο ἡ μεμονωμένη ἰδιαιτέρα συνοικία, ὁ γυναικῶν. Εἰς τὸ μέσον τῆς πλευρᾶς ταύτης τῆς αὐλῆς ὑπάρχει εἰς διάδρομος (Θ) με διέφυθυσιν ἀπὸ Ν. πρὸς Β., καταλήγων εἰς μίαν αὐλὴν μετὰ φρέατος (Ι), τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν αὐλὴν τοῦ γυναικωνίτου. Εἰς μὲν τὸ Ν. μέρος τῆς αὐλῆς ταύτης ὑπάρχουν διαμερίσματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἦσαν κοιτῶνες ἢ συναφοῦς χρήσεως (Κ), εἰς δὲ τὸ Β. μέρος ὑπάρχει ἓν μέγαρον, τὸ ὁποῖον ἀπὸ ὅλας τὰς πλευρᾶς εἶναι ἀπομονωμένον με διαδρόμους καὶ ἐξυπηρετεῖται διὰ κλιμάκων (Λ) Δυτικῶς τὸ μέγαρον τοῦτο συνέχεται μετὰ περιστύλου αὐλῆς (Μ), εἰς τὸ Βόρ. τῆς ὁποίας μέρος ὑπάρχει διαμέρισμα γνωστότατον ἤδη πρὸς ἡμᾶς ἐκ Κνωσοῦ (δωματ. Θρόνου κλπ.), βαθμίδες δηλ. κατερχόμεναι εἰς ἓν κατασκευάσμα, τὸ ὁποῖον θὰ ἐχρησίμευε πρὸς θρησκευτικὸς ἐναγισμοὺς (Ν). Πρὸς τὰ Β. Α. τέλος τῶν διαμερισμάτων τούτων ὑπάρχουν διάφορα ἄλλα κτίσματα καὶ ἀποθῆκαι, αἱ ὁποῖαι εἶναι Μ. Μ. ἐποχῆς καὶ περίφημοι, διότι ἐκεῖ εὐρέθη ὁ δίσκος τῆς Φαιστοῦ. Ἐκεῖθεν ἀρχίζει ὁ ἠπιώτερος κᾶπως κρημνὸς τῆς Β. πλευρᾶς, κάτωθεν τοῦ ὁποίου ρεεῖ ὁ Γερωπόταμος (ἢ παλ. Ἡλέκτρα), ἐντὸς τῶν πρασινάδων τοῦ ὁποίου ἀκούει κατὰ τὴν ἀνοιξιν κᾶνεις ἡμέρας καὶ νυκτὸς τὸ παθητικὸν ἄσμα τῆς ἀηδόνης.

Ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς ἐποχῆς διακρίνονται ἀρκετὰ ἐρείπια οἰκοδομημάτων ὑπεράνω τοῦ ἀναλήμματος τῶν θεατρικῶν βαθμίδων, ἐὰν δ' ἀκολουθήσωμεν τὴν κόρυφογραμμὴν, ἥτις βαίνει πρὸς Δυσμάς, θὰ

συναντήσωμεν καὶ θὰ παρακολουθήσωμεν εἰς ἀσκε-
τὴν ἀπόστασιν παρὰ τὸν Βορ. κρημνὸν τὰ τεῖχη τῆς
Ἑλληνικῆς Φαιστοῦ, τὰ ὁποῖα παρακολουθοῦνται καὶ
εἰς τὸ ὑπερκείμενον Δυτ. ὕψωμα. Τὴν κορυφογραμ-
μὴν τῶν ὑψωμάτων παρακολουθῶν τις δύναται, χω-
ρὸς νὰ καταβῆ πάλιν εἰς τὴν πεδιάδα, νὰ φθάσῃ ἐν-
τὸς ἡμισεΐας περίπου ὄρας εἰς Ἁγίαν Τριάδα.

Βιβλιογραφία. Ἡ ὀριστικὴ δημοσίευσίς τοῦ ἀνα-
κτόρου τῆς Φαιστοῦ δὲν ἐνεφανίσθη ἀκόμη. Ἰδ. δύο
Rapporto preliminare ἐν Monum. Antichi τόμ. 12
(1902) καὶ 14 (1904).

3. ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΔΑ

Ὁ ἐπισκέπτης δύναται νὰ ἴδῃ τὸ ἐκκλησίδιον τοῦ
Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Γαλατᾶ, ἀπέχον ὀλίγα μόνον
βήματα τῆς ἀνασκαφῆς. Εἶναι παλαιὸς ναῖσκος κτι-
σθεὶς ἐπὶ Ἑνετοκρατίας (14ον αἰῶνα), διασώζει
δ' ἀξιολόγους τοιχογραφίας καὶ οἱ τοῖχοί του βροῖθουν
παλαιῶν σημειωμάτων, χρονολογιῶν καὶ ὀνομάτων.

Ἡ βασιλικὴ ἔπαυλις τῆς Ἁγίας Τριάδος, εἰς τὴν
ὁποίαν ἀναμφιβόλως θὰ διέμενεν ἰσχυρὸς πρίγκηψ ἐκ
τοῦ βασιλικοῦ κλάδου τῆς Φαιστοῦ, ἀποτελεῖται κυ-
ρίως ἀπὸ δύο συστάδας οἰκοδομημάτων συνδεδεμένων
κατ' ὄρθην γωνίαν. Τὰ πρῶτα κτίσματα ἀρχίζουσιν ἐκ
τῆς Μ. Μ. ἐποχῆς, ἀλλὰ τὸ κυρίως φαινόμενον μέ-
ρος ἀνήκει εἰς τὴν Υ. Μ. Ι. Ἡ ἔπαυλις τῆς Ἁγίας
Τριάδος μᾶς ἀπέδωκε τὰ ἔξοχα ἔργα τέχνης ἅτινα
ἀλλαχοῦ περιεγράφησαν, τοιχογραφίας, τὰ ἐκ στεατί-

του ποτήρια, πινακίδας ἐνεπιγράφους καὶ σφραγίσματα κλπ. Ἐκτὸς δὲ τούτων, ἐκ τῆς Βορ. κλιτύος τοῦ λόφου ὀλίγον περαιτέρω τοῦ ἀνακτόρου, ὅπου ἀνεκαλύφθησαν λείψανα συνοικισμοῦ, δύο θολωτῶν τάφων καὶ νεκροταφείου, προέρχεται ἡ περιήρημος διὰ τὰς παραστάσεις τῆς πωρίνη σαροκοφίγος.

Διὰ κλιμάκων συγκοινωνοῦν τὰ διάφορα διαμερίσματα τῆς ἐπαύλεως, ὅπου ἀνευρίσκουμεν τὰς γνωρίμους ἤδη αἰθούσας, ὑπόστρα, ἀποθήκας κλπ. Τὸ Δυτ. διαμέρισμα, τὸ πλησίον τοῦ ναῖσκου, περιλαμβάνει πρὸς Β. μὲν μίαν μεγάλην αἷθουσαν μὲ κίονας εἰς τὰς δύο πλευρὰς καὶ ἓν περίστυλον, πρὸς Ν. δὲ τὴν σειρὰν τῶν ἀποθηκῶν. Τὸ ἕτερον διαμέρισμα τὸ βορειότερον ἀποτελεῖται ἀπὸ πολλὰ δωμάτια, ὑπεράνω τῶν ὁποίων, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν, ἐκτίσθη εἰς ὑστερωτέραν ἐποχὴν μέγα ὀρθογώνιον οἰκοδόμημα τὸ ὁποῖον ἐξελήφθη ὡς Μυκηναϊκὸν μέγαρον.

Βιβλιογραφία. Ἡ ὀριστικὴ δημοσίευσις καθυστερεῖ. Ἰδ. Rapp, *prelim.* ἐν *Mon. Ant.* τόμ. 13 (1903), 14 (1904) (νεκροταφείον).

Γ'. ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΚΡΗΤΗ

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Δυτ. Κρήτην, ἡ ὁποία τίποτε σχεδὸν δὲν μᾶς παρουσίασε μέχρι σήμερον ἐκ τῆς Μινωικῆς ἐποχῆς, ὀλόκληρος ἡ Ἄνατ. Κρήτη ἀπεδείχθη πυκνῶς κατοικημένη καὶ πλῆθος ἀρχαιολογικῶν τόπων ἔχει ἐξερευνηθῆ. Διὰ τοὺς σπουδαιότερους ἐξ αὐτῶν θὰ λεχθοῦν ἐδῶ ὀλίγαι λέξεις.

1. ΓΟΥΡΝΙΑ

Διὰ τὸν περιηγητὴν ἢ σπουδαιότερα ἐπίσκεψις εἶναι ἢ εἰς τὰ Γουρνιά, διότι εἰς τὸ μέρος τοῦτο διεσώθη κατὰ καλὴν τύχην μία ὀλόκληρος προϊστορικὴ πόλις, πρᾶγμα μοναδικὸν δι' ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Τῆς πόλεως ταύτης, ἣτις ἐξηρευνήθη ὑπὸ τῶν Ἀμερικανῶν, ἀγνοοῦμεν καὶ τὸ ὄνομα, εἶναι δὲ σήμερον γνωστὴ ὡς Γουρνιά ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς τοποθεσίας (εἶτε διότι ἐκεῖ ἐποτίζοντο ζῶα, ὡς ἐξήγησαν τὴν παραγωγὴν τῆς λέξεως οἱ ἀνασκαφεῖς, εἶτε, πολὺ πιθανώτερον, διότι ἀνεκαλύφθησαν κάποτε αἱ συνηθέσταται λάρνακες τῆς Μινωικῆς ἐποχῆς, ἃς ὁ λαὸς ὀνομάζει Γουῖνες. Πρβλ. καὶ τὸ χωρίον Γουῖνες, ὀνομασθὲν ἀσφαλῶς διὰ τὸν αὐτὸν λόγον).

Ἐξ Ἡρακλείου δύναται τις νὰ μεταβῇ εἴτε διὰ τοῦ ἀτμοπλοίου (εἰς διάστημα ὃ περίπου ὥρων) εἰς Παχυάμμον, ὁπόθεν ἀπέχει ἡ πόλις τῶν Γουρνιῶν $\frac{1}{4}$ τῆς ὥρας εἴτε διὰ ξηρᾶς μὲ ἀυτοκίνητον μέχρως Ἀγίου Νικολάου (εἰς 3 περίπου ὥρας, δρόμος ἀτελῆς εἰσέτι), καὶ ἐκεῖθεν διὰ ζῶον μέχρως Γουρνιῶν. Ἡ τελευταία αὕτη πορεία, ὥρων τεσσάρων περίπου, παρέχει θανμάσια τοπεῖα εἰς τὸν ταξιδιώτην πρὸς θέαν ἀνὰ τὸν κόλπον τοῦ Μεραμπέλλου. Ἐν περιπτώσει διανυκτερεύσεως δύναται τις νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν ἐν Παχυάμμῳ ἔπαυλιν τὴν ὁποίαν ἔκτισεν ὁ ἀποθανὼν Ἀμερικανὸς ἀρχαιολόγος Ριχάρδος Seager καὶ ἐκλήροδότησεν εἰς τὸν ὑπηρέτην του.

Ἡ πόλις ἦτο ἐπὶ λοφίσκον κειμένον ἐντὸς μικρᾶς κοιλάδος, ἡ ὁποία κατέρχεται πρὸς τὸν κόλπον Μεραμ-

πέλλου. Τὸ σχῆμά της δύναται γὰ παραβληθῆ
 πρὸς τὸ ἀποτύπωμα ἑνὸς ποδός, εἰς τὴν πτέρναν
 τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται τὸ μέγαρον τοῦ τοπικοῦ ἀρχι-
 γοῦ. Ἡ πόλις περιορίζεται ἀπὸ μίαν ὁδὸν ὀδηγοῦ-
 σαν εἰς τὸ μέγαρον, ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ δὲ μέρους
 πρὸς τὴν κοιλάδα ὑπάρχει ἄλλη κυρία ὁδός. Μεταξὺ
 τῶν δύο τούτων κυρίων ἀρτηριῶν ἄλλαι στεναὶ πάρο-
 δοι ἀνερχόμεναι τὸν λόφον ἀπεκαθίστων τὴν συγ-
 κοινωνίαν. Ὁ ἀνήφορος ὑπερενικᾶτο διὰ τῆς μεθό-
 δου τῶν ἀλλεπαλλήλων βαθμιδωτῶν ἐπιπέδων, ὅπως
 σήμερον βλέπομεν εἰς Σῦρον ἢ εἰς τὴν Ἰταλικὴν
 Νεάπολιν. Αἱ ὁδοὶ ἦσαν λιθόστρωτοι καὶ εἶχον πλά-
 τος 1,50 περίπου. Αἱ μικραὶ οἰκίαι εἶναι πλησίον ἀλ-
 λήλων παρατεταγμέναι, εἰς μερικὰς δ' ὑπῆρχεν εἴσο-
 δος ἐκ τοῦ δρόμου δι' ἑνὸς κατωφλίου ἢ βαθμίδος.

Πλησίον τοῦ ἀνακτόρου παρὰ τὸ Νότ. ἄκρον τῆς
 πόλεως ὑπάρχει εὐρὺς χώρος. Ἐν εἶδος ἀγορᾶς, ὅπου
 θὰ συνηθροίζοντο οἱ πολῖται διὰ τὰ δημόσια θεά-
 ματα ἢ τελετάς. Μία οἰκία τῆς κορυφῆς ἦτο τὸ
 ξυλουργεῖον περὶ οὗ ἄλλοτε ὠμιλήσαμεν (σελ. 80-81).
 Κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς πόλεως ὡς πρὸς τοὺς ἐκ τοῦ
 λιμένος ἐρχομένους εὐρέθη ἡ ἐγκατάστασις ἑνὸς
 σιδηρουργεῖου. Ἐν τῷ κέντρῳ τῆς πόλεως ἀνεκαλύ-
 φθη χαμηλὸς περίβολος μετὰ ἀθίκτου βομοῦ, ὅπου
 ἦσαν εἶδωλα τῆς Θεᾶς μετὰ τοὺς ὄφεις, τράπεζαι προσ-
 φορῶν, ἱερὰ σύμβολα, ἀγγεῖα τελετουργικὰ κλπ. Καὶ
 ἐλαιουργικαὶ ἐγκαταστάσεις εὐρέθησαν ὁμοῦ μετὰ παν-
 τοίων σκευῶν διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς γεωργικῆς ζωῆς.

Ἡ καλλίστη ἄποψις τῆς πόλεως εἶναι ἡ ἐξ ἀνα-

τολῶν, διότι εἰς τὴν κλιτὴν σφύζονται καλύτερον αἱ οἰκίαι καὶ φαίνονται οἱ ἀνεροχόμενοι δρόμοι.

Ἐπάρχουν πολλὰ ἄλλα μέρη εἰς τὰ πέριξ διὰ τὸν ἔχοντα διάθεσιν γὰ τὰ ἐπισκεφθῆ. Πλησίον εἰς τὰ Γουρνιά τὸ νεκροταφεῖον τοῦ Σφουγγαροῦ (ἀπὸ τῆς Π. Μ. ἐποχῆς). Δυτικῶς τὸ Βρόκαστρο, μὲ ἐρεῖπια Μ. Μ. ἐποχῆς καὶ Υ. Μ. τάφους ὡς καὶ Γεωμετρικοὺς. Πρὸς ΝΑ. τῶν Γουρνιῶν ἡ Βασιλική, μὲ ἀρκετὰ ἐρεῖπια. Ἀνατολικῶς εἰς τὸ ὕψος τῶν βουνῶν κεῖται τὸ Καβούσι, ἐντὸς δὲ τῆς ἄμμου εἰς τὴν παραλίαν, ἐκεῖ ὅπου ἀποβιβάζεται ὁ ἐπισκέπτης, ἐξηρεύνησεν ὁ Seager ἐν Μ. Μ. νεκροταφεῖον. Ἐντὸς τοῦ κόλπου τοῦ Μεραμπέλλου φαίνεται ἡ νῆσος Ψεῖρα, ἔτι δ' Ἀνατολικώτερον κεῖται ὁ Μόχλος, διὰ τοὺς συνοικισμοὺς τῶν ὁποίων ὁμιλήσαμεν ἀλλαχοῦ.

Βιβλιογραφία. Ἰδ. τὴν μεγάλην δημοσίευσιν τῆς Amer. explor. Society Gournia Vasiliki and other sites κλπ., Φιλαδέλφεια, 1908.

2. ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΝ ΑΚΡΟΝ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΠΑΛΑΙΚΑΣΤΡΟ—ΠΕΤΣΟΦΑ—ΖΑΚΡΟ

Διὰ θαλάσσης δύναται τις γὰ μεταβῆ ἐκ Παχναίου εἰς Σητεῖαν ἐν διαστήματι ὀλιγοτέρῳ τῶν δύο ὡρῶν, ἀλλ' ἡ συγκοινωνία εἶναι ἀραιοτάτη, ὅθεν μένει τὸ διὰ ξηρᾶς ταξίδιον, ὅσακις δὲν ὑπάρχει θαλασσία εὐκαιρία. Ἀνατολικῶς τῆς Σητείας εἰς τὸ ἄκρον τῆς Κρήτης κεῖται τὸ Παλαικάστρο εἰς τὰς πλευρὰς τοῦ λόφου Καστροί, εἰς τὴν πεδιάδα καὶ τὰ

πέριξ εἰς μεγάλην ἔκτασιν, πόλις κυρίως ναυτική, ὅπως τὰ Γουρνιά ἦσαν γεωργική. Ἡ κυρία ὁδὸς τοῦ Παλαικάστρου ἀπὸ Α. πρὸς Δ. εἶναι ἐστρωμένη μετὰ λίθους, ἔχουσα στενάς παρόδους ἐκατέρωθεν. Μεταξὺ τῶν οἰκιῶν ὑπάρχουσι καὶ τινες μεγάλαι ἢ «μέγαρα». Εἰς ἓν δωμάτιον οἰκίας παρὰ τὴν κυρίαν ὁδὸν εὐρέθησαν 17 ρυτὰ μετὰ ὥραίας θαλασσίας διακοσμήσεις. Ἡ ἐμπορικὴ θέσις τοῦ Παλαικάστρου ὑπῆρξεν αἰτία τῆς μακρᾶς ζωῆς του, διότι κατοικεῖτο ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς Μ. Μ. ἐποχῆς μέχρι τοῦ τέλους τῆς Υ. Μ.

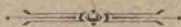
Ὀλίγον Νοτιώτερον τοῦ Παλαικάστρου ἐπὶ ὑψομάτων κεῖται ἡ θέσις **Πετσοφᾶ**, ὅπου ὑπῆρχεν ὑπαίθριον ἱερόν ἐν τῇ Μ. Μ. ἐποχῇ, ἐκεῖθεν δὲ προέρχονται τὰ πηλίνα ἀναθηματικὰ εἰδώλια τὰ σπουδαιότατα διὰ τὸν τρόπον τοῦ ἐνδύεσθαι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ἐπι Νοτιώτερον κεῖται παρὰ τινὰ ἀσφαλῆ ὁρμίσσον μετὰ μικρὰν ἐνδοχώραν παρ' αὐτὸν τὸ **Κάτω Ζάκρο**. Μία ἀκρόπολις ἐπὶ τινος λόφου εἶχεν ὑπ' αὐτὴν τὴν Κάτω πόλιν, ἧς ἀρκεταὶ ἀνεσκάφησαν οἰκίαι, ἀποδεικνύουσαι ὅτι ὁ συνοικισμὸς κατοικήθη τὸ πρῶτον περὶ τὰ τέλη τῆς Μ. Μ. ἐποχῆς καὶ ἔζησε μέχρι τῆς τελευταίας Μινωικῆς. Ἐνεκὰ τοῦ λιμενίσκου του καὶ τῆς θέσεώς του ἦτο ὁ συνοικισμὸς τοῦ Ζάκρου σπουδαιότατον ἐξαγωγικὸν κέντρον, ἐμνημονεύθη δ' ἄλλαχού τὸ πλῆθος τῶν εὐρεθέντων σφραγισμάτων, τὰ ὁποῖα διὰ τὰς ποικίλας παρουσιάσεις των, διδακτικὰς πολλῶν πραγμάτων, εἶναι ἀπὸ τὰ πολυτιμότερα εὐρήματα τῶν ἐκεῖ ἀνασκαφῶν.

Μεσογειῶς εἰς ἀπόστασιν 4 χιλιομ. κεῖται ὁ συνοικισμὸς Ἐπάνω Ζάκρο, ὅπου εὐρέθησαν ἀρκετοὶ

Π. Μ. τύφοι. Ἐκτὸς ἄλλων τινῶν ἀσημοτέρων ἀρχαιολογικῶν τόπων πρέπει νὰ μνημονεύσωμεν τὴν ἔτι μεσογειότερον κειμένην **Πραισόν**. Ἡ πόλις αὕτη τῶν Ἐτεοκρήτων ἐκτὸς τῶν Μυκηναϊκῶν καὶ Γεωμετρικῶν λειψάνων τῆς παρέσχε καὶ μερικὰ τεμάχια ἀπὸ ἐπιγραφὰς γεγραμμένας εἰς Ἑλληνικὸν μὲν ἀλφάβητον, ἀλλ' εἰς ἄγνωστον γλῶσσαν, ἣτις ὑποτίθεται ὅτι θὰ εἶναι ἢ τῶν Μινωικῶν λαῶν τῆς νήσου.

Βιβλιογραφία. Ἴδ. τὰς ἐκθέσεις τῶν ἀνασκαφῶν ἐν B.S.A. VIII—XII (Παλαίκαστρον), B.S.A. IX σ. 356 ἔξ. (Πετσοφᾶ), B.S.A. VII 121 ἔξ., 151 ἔξ. (Ζάκρο). Διὰ τὰ σφραγίσματα καὶ τὴν κεραμεικὴν τοῦ Ζάκρου ἴδ. J.H.S. (δηλ. journal of Hellenic Studies 1902 σελ. 76 ἔξ. καὶ 1903 σελ. 248 καὶ ἔξῃς.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ

Εἶπομεν ἄλλαχού ὅτι ἡ χρονολόγησις τοῦ Μινωικοῦ καὶ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ ἐπετεύχθη τῇ βοήθειᾳ τῆς Αἰγυπτιακῆς χρονολογίας, δι' εὐρημάτων ἀμοιβαίων ἐν ταῖς χώραις τοῦ Αἰγαίου καὶ ἐν Αἰγύπτῳ. Μὲ ὀλίγας λέξεις ἐκθέτομεν τὴν βάσιν τῆς Αἰγυπτιακῆς χρονολογίας καὶ παραθέτομεν ὕστερον συγχρονιστικὸν πίνακα τῶν ἐποχῶν πρὸς βοήθειαν παντὸς ἐνδιαφερομένου.

Τὴν Αἰγυπτιακὴν χρονολογίαν ἐθεμελίωσεν ἐπὶ νέας βάσεως ὁ μέγας ἱστορικὸς Eduard Meyer (καθηγητῆς τοῦ πανεπιστημίου Βερολίνου), τὸ δὲ σύστημά

του σημερον ἐγινε γενικῶς ἀποδεκτόν. Οὗτος ὡς σημεῖον κύριον ἔλαβε τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι ἐβάσιζον τὸ ἡμερολόγιόν των ἐπὶ τοῦ Σώθιος (1). Ἡ ἡμέρα καθ' ἣν διὰ πρώτην φορὰν ἐγίνετο ὄρατὸς ὁ Σώθιος πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, (ἐπιτολὴ τοῦ Σώθιος) ἐλαμβάνετο ὡς ἀρχὴ τοῦ νέου ἔτους, ἡ ἡμέρα δ' αὕτη συνέπιπτε πρὸς τὸ μέγα διὰ τοὺς Αἰγυπτίους γεγονὸς τῆς ἀνυψώσεως τῶν ὑδάτων τοῦ Νείλου κατὰ τὴν 5ην καὶ 4ην χιλιετηρίδα π. Χ. Ἐπειδὴ ὁμως οἱ Αἰγύπτιοι ὑπελόγιζον τὸ ἔτος εἰς 365 ἡμέρας, ἐπάθαινον εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν ὅ,τι καὶ ἡμεῖς μέχοι πρὸ ὀλίγου μὲ τὸ Ἰουλιανὸν ἡμερολόγιον. Κατ' ἔτος ἔμενον περίπου $\frac{1}{4}$ τῆς ἡμέρας ὀπίσω, ὥστε κάθε 4 ἔτη ἡ ἐπιτολὴ τοῦ Σώθιος ἐγίνετο μίαν ἡμέραν ἀργότερα. Τοῦτο ἐπανελαμβάνετο συνεχῶς, οὕτως ὥστε μετὰ 1460 ἔτη Σωθιακὰ (4×365) συνέπιπτε πάλιν ἡ ἐπιτολὴ τοῦ Σώθιος μὲ τὴν ἑναορξιν τοῦ ἔτους. Μία λοιπὸν περίοδος 1460 ἐτῶν ἐσημειοῦτο ὡς Σωθιακὴ περίοδος ἢ Σωθιακὸς κύκλος.

Μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τοῦ ἔτους 140 μ. Χ. (διὰ τοῦ συγγραφέως Κηνσωρίνου) ἡ σύμπτωσις τῆς ἐπιτολῆς τοῦ Σώθιος καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἔτους. Ἐπομένως δυνάμεθα νὰ εὗρωμεν τὴν αὐτὴν σύμπτωσιν καὶ εἰς τὰ ἔτη 1321 π. Χ. (δηλ. ἀφαιροῦμεν τὰ 140 ἀπὸ τοῦ 1461, ὅσον μᾶς κάμνει $4 \times 365 \frac{1}{4}$ ἀφοῦ πρόκειται περὶ Ἰουλιανῶν ἐτῶν) καὶ 2781 π. Χ. (1321+1460).

(1) Σώθιος εἶναι ὁ σήμερον λεγόμενος Σείριος, ὁ λαμπρότερος τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων τοῦ οὐρανοῦ, ἀνιήκων εἰς τὸν ἀστερισμὸν τοῦ Μεγάλου Κυνός, κάτωθεν τοῦ Ὁρίωνος.

Όταν λοιπόν γνωρίζωμεν ἐντὸς μᾶς Σωθιακῆς περιόδου ὅτι λ. χ. εἰς τὸ δεῖνα ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ δεῖνα φαραῶ ἔλαβε χώραν ἡ ἐπιτολή τοῦ Σώθιος τὴν δεῖνα ἡμερομηνίαν, δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν τὸ ἔτος ἐκεῖνο μὲ προσέγγισιν τεσσάρων ἐτῶν (ἀφ' οὗ κάθε 4 ἔτη μετέβαλλεν ἡμερομηνίαν ἡ ἐπιτολή τοῦ Σώθιος). Κατ' εὐτυχίαν δὲ διεσώθησαν μερικαὶ τοιαῦται ἡμερομηνίαί.

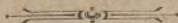
Ἐπάρχουν ἀντιρρήσεις κατὰ τοῦ συστήματος, διότι παρουσιάζει σοβαρὰς δυσχερείας πρὸς τὸν πίνακα τῶν φαραῶ μετὰ τῶν χρονολογιῶν των, ὃν μᾶς διέσωσεν ὁ Μανέθων. Κατὰ τὸ σύστημα τοῦ Meyer ἡ ταραχώδης περίοδος μετὰ τῆς 12ης καὶ 18ης δυναστείας συμπτύσσεται εἰς 210 ἔτη μόνον, ἐν ᾧ κατὰ τοὺς ἀριθμοὺς τοὺς ὁποίους ἀπονέμει εἰς ἐκάστην δυναστείαν ὁ Μανέθων τὰ ἔτη συμποσοῦνται εἰς 1590. Ἐπάρχει ὁμως ἡ ἐξήγησις, ὅτι ἐν ᾧ πολλαὶ δυναστεῖαι ἐβασίλευον ταυτοχρόνως εἰς διάφορα μέρη τῆς Αἰγύπτου, παρατίθενται ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην, δι' αὐτὸ δὲ συμποσοῦνται τὰ ἔτη εἰς λίαν ἐξωγκωμένον ἀριθμὸν. Ὁ Petrie θέτει τὴν 12ην δυναστείαν μίαν ὀλόκληρον Σωθιακὴν περίοδον εἰς τὰ ὀπίσω, ἵνα φθάσῃ εἰς τοὺς ἀριθμοὺς τοῦ Μανέθωνος. Ὅπως δὴποτε σήμερον ἀκολουθεῖται γενικῶς τὸ σύστημα τοῦ Meyer, κρινομένου τοῦ Μανέθωνος ὡς ἀναξιόπιστου, τὸ σύστημα δὲ τοῦτο ἠσπάσθη καὶ ὁ Evans, διότι συμφωνεῖ πρὸς τὸν Μινωικὸν πολιτισμὸν καὶ τὰς περιόδους του. Κατὰ τὸ σύστημα λοιπὸν τοῦτο καταρτίζεται ὁ ἀκόλουθος κατάλογος τῶν δυναστειῶν, ὅστις μέχρι μὲν τῆς 11ης δυναστείας ἔχει ἀκριβείαν

μὲ 100 ἔτων προσέγγισιν. Εἰς τὴν 12ην δυναστείαν καὶ τὴν 18ην κατὰ τὸ πρῶτόν της ἡμισυ εἶναι ἀκριβῆς μὲ προσέγγισιν τεσσάρων ἔτων. Ἡ βασιλεία τοῦ φαραῶ τῆς 18ης δυναστείας Τουθμῶσιος τοῦ III εἶναι ἐντελῶς ἀκριβῆς ἕνεκα ἐφορτῶν τινῶν τῆς σελήνης τῶν ὁποίων ἡ χρονολογία εἶναι ἀσφαλῶς γνωστή. Εἰς τὰς ὑπολοίπους τέλους περιόδους ὑπάρχει μέχρι 10 ἔτων προσέγγισις.

1 καὶ 2	δυναστεία	3315—2895	(φαραῶ Χέντ, Τέν, Σμε- [ζέριτ κλπ.).
3	»	2895—2840	
4	»	2840—2680	(Σνοφρού, Χέσι, Μυζε- [ρίνος κλπ.).
5	»	2680—2540	
6	»	2540—2390	
7 — 8	»	2390—2360	
9 — 10	»	2360—2160	
11	»	2160—2000	
12	»	2000—1788.	Ἄμενεμχέτ Α' 2000—1970 Σέσωστρις Α' 1970—1935 Ἄμενεμχέτ Β' 1935—1903 Σέσωστρις Β' 1903—1887 Σέσωστρις Γ' 1887—1849 Ἄμενεμχέτ Γ' 1849—1801 Ἄμενεμχέτ Δ' 1801—1792 Σεβεζνοφρουσέ 1792—1788
13	»	1788—1660	
15 — 16	»	1675—1580	(οἱ Ὑκῶς φαραῶ. Κυάν, [Ἄπολι Α' κλπ.).
14 — 17	»	Σόγγρονοι.	
18	»	1580—1350.	Ἄμοσις 1580—1557 Ἄμένοφις Α' καὶ Τούθμωσις Α' 1557—1501

		Τούθμωσις Γ'	
		(Τούθμωσις Β'	
		καὶ ἡ Χατσε-	
		φουέτ)	1501—1447
		Ἀμένοφις Β'	1447—1420
		Τούθμωσις Δ'	1420—1411
		Ἀμένοφις Γ'	
		(ἡ σύζυγός του	
		Τεγέ)	1411—1375
		Ἀμένοφις Δ',	
		Ἀξενατών	1375—1358
		Τουταγχαμών	
		καὶ ἄλλοι	1358—1350
19	δυναστεία	1350—1200. Ραμεσσῆς Β'	1295—1230
		Μερονεφθᾶ	1230—1220
		Σῆθος Β'	1214—1210
20	»	1200—1090 (Σετνέχτ, Ραμεσσῆς Γ' κλπ.)	
21	»	1090— 945 (Πινοτέν κλπ.)	
22	»	945— 745 (Σωσένζ, Ὀζορκών κλπ.)	

Οἱ φαραῶ τῆς 12ης καὶ 18ης δυναστείας εἶναι σύγχρονοι τῶν σπουδαιοτάτων περιόδων τοῦ Κρητικοῦ πολιτισμοῦ. Τοῦ Ὑκῶς Κυὰν τὸ ὄνομα εὐρέθη, ὡς ἄλλοτε ἐμνημονεύσαμεν, ἐπὶ πώματος πυξίδος ἐν Κνωσῶ. Τὸ τοῦ Ἀμενόφις τοῦ Γ' καὶ τῆς συζύγου του Τι ἢ Τεγε εὐρέθη ἐν Μυζήναις ἐπὶ ἀγγεῖαν σκαραβαίων κλπ., ὡς καὶ τὸ τοῦ Ἀμενόφις τοῦ Β'.

ΣΥΓΧΡΟΝΙΣΤΗ
ΤΩΝ ΠΕΡΙΟΔΩΝ ΤΗΣ ΠΡΟΪ
ΠΕΡΙΕ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙ

ΚΟΣ ΠΙΝΑΞ
ΣΤΟΡΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ
ΚΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ

Ἔτη π.χ.	Κ ρ ή τ η	Ἑλλάς—Κυκλάδες	Ἀσία—νῆσοι	Αἴγυπτος
Πρὸ τοῦ 3400	Νεολιθική ἐποχή.	Νεολιθικός πολιτισμός ἐν Θεσσαλίᾳ, Φωκίδι, Βοιωτίᾳ.		Προδυναστική ἐποχή
3400—2800	ΠΜ I ἐποχή	Ἐπιπέδου Πρωτομινωική ἐποχή.	Ἐπιπέδου Τροία, I-V πόλις. Παλαιότερα νεκροπόλεις Κύπρου. Yortan παρὰ τὸν Κάϊζον.	Ἐπιπέδου Μὴν ὁ πρῶτος βασιλεὺς περὶ τὸ 3315. 1—2 δυναστεία 3315—2900 3—5 > 2895—2540 6—11 > 2540—2000 12 > 2000 1788 Καμαραϊκά ἀγγεῖα ἐν Kahun καὶ Ἀβόδη.
2800—2400	ΠΜ II >			
2400—2100	ΠΜ III >			
2100—1900	ΜΜ I ἐποχή. Θεμελίωσις τῶν ἀνακτόρων Κνωσοῦ καὶ Φαιστοῦ			
1900—1700	ΜΜ II ἐποχή ἢ Καμαραϊκή.	Μεσομινωική ἐποχή.	Μεσομινωική ἐποχή. Κύπρος (νεκροπόλις Καλοψίδας). Συρία καὶ Παλαιστίνη)	Μεσομινωική ἐποχή. Ἐποχή τῶν Ὑκσῶς, 1675—1580. Κυνά. Ἐναρξίς τῆς 18 δυναστείας μετὰ τὸν Ἄμοσιν. Τάφος τῆς τοῦτου μητρὸς Ἰαχότῆ.
1700—1580	ΜΜ III ἐποχή. Δεύτερον ἀνάκτορον ἐν Κνωσῷ. Φαιστός. Ἁγία Τριάδα (παλαιότερα ἔπαυλις)			
1580—1400	Ὑστερομινωική I καὶ Ὑστερομινωική II ἐποχή (Ἀνακτορικός ρυθμός).	Φυλακωπή III. Ἀνακτορικός ρυθμός. Μεσομινωική περίοδος. Μυκηναϊκὴ. Τίρυνς. Ἄργος. Βασιεὶά. Πόλις. Θορικός.	Ἐπιπέδου Ἰάλυσος τῆς Ρόδου. Κύπρος, νεώταται νεκροπόλεις. Τροία VI-VII. Μίλητος.	Ἐπιπέδου 18 δυναστεία. 1580—1350. Τοῦθ-μοσις III 1501—1447. Kahun. Τάφος τῆς Maket. Οἱ Kefti.
1400—1250	Ὑστερομινωική II καὶ III περίοδος. Τελικὴ καταστροφή ἐν Κνωσῷ, Φαιστῷ, Ἁγία Τριάδι καὶ εἰς τὰ Γουρνιά.	Ὑστερομινωική περίοδος. Φυλακωπή III. Νέον ἀνάκτορον Τίρυνθος.		
1250 καὶ ὕστερον	Σιδηρὰ ἐποχή. Μεταμινωαῖκοι τάφοι. Γεωμετρικός διάκοσμος.	Ρυθμός Διπύλου.	Ἐπιπέδου Κύπρος, τοπικαὶ ἀπομιμήσεις Μυκηναϊκῶν ἀγγείων. Παλαιστίνη, ἢ κεραμική τῶν Φιλισταίων.	Ἐπιπέδου 20 δυναστεία 1200—1090. Ραμεσσής III. 1198—1167. Φιλισταῖοι. (Πάπυρος Harris καὶ Medinet Habu, ἐπιγραφαὶ καὶ ἀνάγλυφα τοῦ αὐτοῦ ναοῦ).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Τὰ κατωτέρω ἀναφερόμενα συγγράμματα καὶ μελέται δὲν αποτελοῦν πλήρη βιβλιογραφίαν περὶ τοῦ Κρητικοῦ πολιτισμοῦ, σκοπὸν δ' ἔχουν μόνον νὰ βοηθήσουν τὸν κάθε λόγιον, ὁ ὁποῖος θὰ ἤθελε νὰ μελετήσῃ καλύτερον ἓν θέμα, ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐρευνῶνται εἰς τὰς σελίδας τοῦ παρόντος βιβλίου. Καὶ διὰ μὲν τὸ Β' μέρος, (Ὁδηγὸν περιηγητοῦ), ἐσημειώθησαν εἰς ἕκαστον κεφάλαιον τὰ οἰκεία βιβλία. Διὰ δὲ τὸ πρῶτον μέρος ἀναφερόμεν τὰ ἑξῆς :

Γενικά βιβλία περὶ τοῦ Κρητο-Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ ὑπάρχουν ἀρκετά. Νεώτερον καὶ τελειότερον εἶναι τὸ τοῦ G. Glotz *la civilisation Égéeenne* 1923, βιβλίον γραφέν μετ' ἐνθουσιώδους λυρισμοῦ καὶ δίδον λαμπρὰν ἰδέαν περὶ τοῦ θέματος. Ἐν ταῖς λεπτομερείαις ὅμως ὑπάρχουν ἀρκετὰ ἀνακριβείαι. Ὑπάρχει καὶ τὸ τοῦ Dussaud *Les civilisations préhelléniques*, 1914 (2α ἔκδ.).

Ἀγγλιστὶ γεγραμμένα τὰ κυριώτερα βιβλία εἶναι :

Τοῦ συζυγικοῦ ζεύγους *Hawes Crete, the forerunner of Greece* (ἐτοιμάζεται καὶ νέα ἔκδοσις).

J. Baikie. The sea-kings of Crete, 1923.

Burrows, Recent discoveries in Crete. 1912.

Hall, Aigean archaeology 1915 κλπ.

Γερμανιστὶ δὲ ἀναφερόμεν τὰ δύο μικρὰ βιβλία τοῦ V. Seunig *Die Kretisch-Mykenische Kultur*, 1921 (σελ. 127 μετὰ πολλῶν εἰκόνων ἀσχέτων πρὸς τὸ θέμα καὶ ταξιδιωτικῶν ἐντυπώσεων), καὶ τὸ τοῦ C. Praschniker *Kretische Kunst*, 1921 (10 μόνον σελίδες μετὰ πολλῶν εἰκόνων ἐκτὸς τοῦ κειμένου, εἰς τὴν σειρὰν τῆς βιβλιοθ. διὰ τὴν Ἱστορίαν τῆς τέχνης τοῦ Hans Tietze).

Ἰταλιστὶ τέλος δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν κατάλληλον βιβλίον τὸ τοῦ *Mosso Escursioni nel Mediterraneo e gli scavi di Creta*, 1907.

Πρέπει ἔτι νὰ ἀναφέρωμεν καὶ τὸ Ἑλληνικὸν βιβλίον τοῦ κ. *Στεφ. Ξανθοῦδιδου Κρητικὸς πολιτισμὸς*, ἂν καὶ εἶναι πλέον παλαιόν. (1904, «Ἀθηνᾶ», τόμ. 16ος).

Ειδικά επιστημονικά βιβλία είναι κατὰ πρόωτον λόγον ἡ μεγάλη δημοσίευσις τοῦ *Sir A. Evans The Palace of Minos at Knossos*, περιλαμβάνουσα ὅλα τὰ ζητήματα τοῦ Μινωικοῦ πολιτισμοῦ. Ἐξεδόθη ὁ Α΄ τόμος (1921 Π. Μ. καὶ Μ. Μ. ἐποχή), ἤρχισε δὲ καὶ τοῦ δευτέρου ἡ ἐκτύπωσις. Ἐτοιμάζεται τοῦ αὐτοῦ *Knossian Atlas* διὰ τὰς τοιχογραφίας. Διὰ δὲ τὴν Μινωικὴν γραφὴν πᾶν ὅτι προέβυψεν ἐκ τῆς συστηματικῆς τῶν γραπτῶν μνημείων μελέτης ἐκτίθεται εἰς τοῦ ἰδίου τὸν πρόωτον τόμον τοῦ *Scripta Minoa* 1909 (ἐτοιμάζεται καὶ δεύτερος).

Διὰ τὴν *Θρησκείαν* παραπέμπομεν εἰς τὸ συμπεπυκνωμένον βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ *G. Karo Religion des Aegäischen Kreises*, 1925 (7ον τεῦχος τοῦ Bilderatlas zur Religionsgeschichte τοῦ Hans Haas). Ἐκεῖ θὰ εὔρη τις πλήρη βιβλιογραφίαν περὶ ὅλων τῶν συναφῶν ζητημάτων.

Διὰ τὴν *κεραμεικὴν* παραπέμπομεν εἰς τοῦ *Fimmen, Die Kretisch-Mykenische Kultur*, 1924 (2α ἔκδ.). Ἐκεῖ ἐξετάζεται ἡ κεραμεικὴ τῶν χωρῶν τοῦ Αἰγαίου εὐρύτατα καὶ εὐρίσκει τις τὴν παραιτέρω βιβλιογραφίαν περὶ παντὸς συναφοῦς ζητήματος τοῦ Μινωικοῦ πολιτισμοῦ.

Διὰ τὰς *ἀπεικονίσεις* κινήτων καὶ ἀκινήτων ἀρχαιοτήτων τὸ τελειότερον εἶναι τὸ Λεύκωμα Μαραγιάννη, *Mara-ghiannis Antiquités Crétoises*, 3 τόμοι μετ' ἐπεξηγήσεων ἐν ἀρχῇ ἐκάστου τόμου ὑπὸ *Pernier, Karo, Seager. F. Winter, Kretische-Mykenische Kunst κλπ. in Bildern. H. Bossert All Kreta*, δύο ἐκδόσεις, 1921 καὶ 1923. Τὸ βιβλίον περιέχει καὶ τὰ χωρία τῆς Γραφῆς ἢ τῶν Αἰγυπτιακῶν μνημείων τὰ ἔχοντα σχέσιν πρὸς τὴν Κρήτην καὶ τοὺς Κρήτας.

Τὰς ἐτησίας ἐκθέσεις περὶ τῶν ἐν Κνωσῶ ἀνασκαφῶν καθὼς καὶ ὅλων τῶν Ἀγγλικῶν ἀνασκαφῶν ἐν Ἀνατ. Κρήτῃ εὐρίσκει τις εἰς τοὺς διαφόρους τόμους τοῦ περιοδικοῦ τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἀγγλ. ἀρχαιολ. Ἰνστιτούτου *The British school annual* (καὶ βραχυγραφικῶς *B. S. A.*) ἀπὸ τοῦ 1900 καὶ ἔξῃς.

Ἐπὶ εἰδικωτέρων θεμάτων μνημονεύομεν καὶ τὰς ἀκολούθους ἐργασίας :

Διὰ τὴν *ἀρχιτεκτονικὴν* τῶν Μινωικῶν ἀνακτόρων Mackenzie, *Cretan Palaces*, ἐν B.S.A. 1904-1907.

Διὰ τὴν *Μινωικὴν ἐνδυμασίαν* Lady Evans, B.S.A. τόμ. IX σ. 80-81. Διὰ τὴν ἄλλως ἀπίθανον ὑπόθεσιν σχέσεως τῆς σημερινῆς πρὸς τὴν Μινωικὴν γυναικείαν ἐνδυμασίαν ἴδ. W. Deonna, *Les toilettes modernes de la Crète Minoenne*, 1911.

Διὰ τὰ ἀγαλμάτια ἐξ *Πετσοφᾶ*, τὴν σχέσιν των πρὸς τὴν μόδαν, τὰ καπέλλα τῶν Μινωικῶν γυναικῶν κλπ. Myres, B.S.A. IX σ. 370 ἐξ.

Διὰ τὰς Ἑτεοκρητικὰς ἐπιγραφὰς B.S.A. 1901-2 καὶ 1903-4 (νέον τεμάχιον).

Διὰ τὸ ζήτημα τῆς *Ἀτλαντίδος* ὁ πρῶτος ταυτίσας τὴν νῆσον πρὸς τὴν Μινωικὴν Κρήτην ἦτο ἀνώνυμος λόγιος ἐν Times, 19 Φεβρ. 1909 (The lost Continent). Ὑστερον ἐπανελάβον καὶ ἄλλοι τὸ πρᾶγμα. (Baikie, *Seakings* κλπ. σ. 258).

Διὰ τὸν *ἀνθρωπολογικὸν χαρακτῆρα* τῶν Μινωικῶν Κρητῶν τὸ καλύτερον εἶναι νὰ ἀναγνώσῃ τις τὸ σχετικὸν κεφάλαιον ἐκ τοῦ προμνημονευθέντος βιβλίου Hawes. Διὰ πᾶν ἄλλο ζήτημα εἰς τὰ βιβλία τοῦ Glotz καὶ Pimpen θὰ εἶρη τις ἐν τῷ οἰκείῳ κεφαλαίῳ σχετικὴν βιβλιογραφίαν.

Διὰ τὴν Δυτικὴν Κρήτην, ἣ ὁποία εἶναι ἀνεξερευνήτος μέχρι τοῦδε, ἀλλὰ δὲν παρουσίασε καὶ λείψανα Μινωικοῦ πολιτισμοῦ σχεδὸν οὐδαμοῦ, ἔχομεν μίαν περιγραφὴν τῶν ἔρειπῶν ἀρχαίων πόλεων καὶ τὴν δημοσίευσιν μερικῶν ἀρχαίων καὶ ἐπιγραφῶν, ἀποκειμένων γῦν ἐν τῷ Μουσείῳ Χανίων, εἰς τὸ περιοδικὸν Monumenti Antichi della R. Accademia dei Lincei, τόμ. 11 (1901) σελ. 288-550 (Esplorazione archeologica delle provincie occidentali di Creta ὑπὸ L. Savignoni καὶ G. de Sanctis).

Τέλος ὡς μίαν προσπάθειαν ἀναπαραστάσεως τῆς Μινωικῆς ζωῆς ἀναφέρομεν τὸ μυθιστόρημα τοῦ *Δημήτρη Merejkowsky* *La naissance des dieux*, μετάφρ. Γαλλ. ὑπὸ Dumesnil de Grammont, Paris, Calmann-Levy, 1924.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος	Σελ.	3
Είσαγωγή	»	5

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Ο ΜΙΝΩΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Α'. Ἡ Τέχνη.

1. Ἡ Οἰκοδομική	»	12
2. Ἡ Ζωγραφική	»	30
3. Ἡ γλυπτική	»	42
4. Μεταλλουργία καὶ κοσμηματική	»	58
5. Ἡ Κεραμεική	»	67
6. Βιομηχανία καὶ ἐμπόριον. Γεωργία-κτηνοτροφία	»	79
7. Οἰκιακά ἔργα καὶ ἀτομική ζωὴ. Ἐνδυμασία καὶ καλλωπισμὸς	»	89

Β'. Ὁ Κοινωνικὸς βίος καὶ αἱ ἐκδηλώσεις του

1. Ἡ Μινωικὴ θρησκεία καὶ οἱ Κρητικοὶ μῦθοι Σελ.	104
2. Οἱ ἀγῶνες	» 118
3. Γραφή, γλῶσσα καὶ ἀνθρωπολογικὸς χαρακτήρ τῶν Κρητῶν	» 123
4. Ἡ θαλασσοκρατορία τῶν Κρητῶν	» 141
5. Ἐμπόριον καὶ διεθνεῖς σχέσεις. Ἐπιμειξία μὲ τὴν Αἴγυπτον	» 151
6. Ἡ καταστροφή καὶ τὸ τέλος τοῦ Μινωικοῦ πο- λιτισμοῦ. Διασπορά τῶν Μινωικῶν λαῶν	» 167

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΘΑΝΤΟΣ ΠΕΡΙΗΓΗΤΟΥ

Α'. Αἱ περὶ τὸ Ἡράκλειον ἀρχαιότητες Σελ. 183

1. Κνωσὸς	»	185
2. Τύλισος	»	193
3. Νίρου Χάνι	»	194
4. Μάλια	»	196

Β'. Μεσαρὰ » 198

1. Γόρτυς	»	200
2. Φαιστός	»	204
3. Ἁγία Τριάδα	»	209

Γ'. Ἀνατολικὴ Κρήτη » 210

1. Γουρνιά	»	211
2. Ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς Κρήτης. Παλαίζαστρο—Πετσοφᾶ—Ζάκρο	»	213
Χρονολογικὸς πίναξ	»	215
Βιβλιογραφία	»	222

ΤΙΜΑΤΑΙ:

Ἄδστρον	Δρχ.	30
Δεμένον	"	40